

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 45. ТОМ 1
ISSUE 45. VOLUME 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 15 від 28.12.2021)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомя]. – Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. – Вип. 45. Том 1. – 210 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, психології.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), член-кореспондент (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Бермес І.І.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гіжєсяк Ян** – доктор габлітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомя І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної роботи (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія інформатизації); **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стрєначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту культури і мистецтв (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2021
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомя І.М., 2021

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 15 from 28.12.2021)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya]. – Drohobych: Publishing House „Helvetica”, 2021. – Issue 45. Volume 1. – 210 p.

The publication is intended for those who is interested in the High School Pedagogics and psychology, philology, art development.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University), Corresponding Member (International Academy of Pedagogical Education); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Andriev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor, Head of the (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomrya** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor, (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **N. Maftyk** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiv** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Ivan Franko State Drohobych Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of History, Associate Professor, Head of the Chair (Bogdan Khmelnytsky State Pedagogical University); **I. Stashevska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Pedagogical Education); **A. Stashevskiy** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Informatization); **Y. Stetsyk** – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Ustyomenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Director of the Educational and Scientific Institute of Culture and Arts (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor, (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 No 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

Based on the Order of Ministry of Education and Science of Ukraine No 1290 dated 30.11.2021 (annex 3), the journal is included in the List of professional editions of Ukraine (category “B”) in the area of of Historical Sciences (032 - History and Archeology).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.apfn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@apfn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2021
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2021

ІСТОРІЯ

УДК 719:061.2-048.67+908-0.48.67](477.84) «1925/1939»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-1>

Святослав ІВАНЬО,
orcid.org/0000-0002-2263-7155
аспірант катедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) sviatoslavivano@gmail.com

ПРИЧИНИ СТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА ПРИЯТЕЛІВ ГУЦУЛЬЩИНИ У 1930-х рр.

У статті на основі використання архівних джерел, періодичної преси цього періоду та наукових досліджень українських і польських істориків показано причини створення і діяльність Товариства Приятелів Гуцульщини, ставлення до нього місцевого населення. Доведено, що новостворена організація мала сильну підтримку впливових військових та урядових кіл. Місцеві відділення організували чільні представники військової і державної польської адміністрації на місцях. Водночас у дослідженні показано, що одним із головних завдань Товариства було намагання вирвати гуцулів з-під впливу українського національного руху і штучно стимулювати етнонаціональну ідентифікацію місцевого населення із населенням Польських Карпат, а також протидіяти українському впливу на цих теренах, пропагуючи пропольські державницько-лояльні настрої. Основною формою діяльності Товариства було штучне піднесення гуцулів до рівня слов'янських народів. Показано, що у масових заходах, екскурсіях, фестивалях, які проводило Товариство з метою демонстрації унікальності гуцульської культури, брало участь керівництво військового міністерства. Підсумовано, що, незважаючи на солідне фінансування і підтримання польського уряду, діяльність Товариства у кінцевому підсумку не дала бажаних результатів для польського уряду. Воно не одержало масової підтримки з боку місцевого населення. Поразка так званого «гуцульського експерименту» для влади була очевидною. Незважаючи на завдання, які поставили перед собою Товариство із колонізації цієї території, діяльність його позначилася суттєвими науковими здобутками, особливо у галузі етнографічних досліджень і популяризації туризму. У цьому полягає велика заслуга Наукового кола, створеного при Товаристві.

Ключові слова: Товариство Приятелів Гуцульщини, Гуцульський музей в Жабйому, Наукове коло, Польща, міжвоєнний період.

Sviatoslav IVANO,
orcid.org/0000-0002-2263-7155
Postgraduate student of the Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) sviatoslavivano@gmail.com

THE REASONS FOR THE CREATION AND OPERATION OF THE SOCIETY OF FRIENDS OF THE HUTSUL REGION IN THE 1930s

The article is based on the use of archival sources, periodicals of this period and scientific research of Ukrainian and Polish historians. It is shown the reasons for the creation and activity of the Society of Friends of the Hutsul Region, the attitude of the local population to it. It has been proven that the newly created organization had strong support in influential military and government circles. Leading representatives of the Polish military and state administration were directly involved in the organization of local branches. At the same time, the article shows that one of the main tasks of the Society was to try to snatch Hutsuls from the influence of the Ukrainian national movement and artificially stimulate ethno-national identification of the local population with the population of the Polish Carpathians. Another important task of the society was to counteract Ukrainian influences in these areas, promoting pro-Polish, state-loyal sentiments. The main form of activity of the Society was the artificial elevation of the Hutsuls to the level of the Slavic peoples. It is shown that the leadership of the Ministry of War took part in mass events, excursions, festivals organized by the Society. The purpose of these measures was to show the uniqueness of Hutsul culture. It is concluded that despite neither the substantial funding nor the support of the Polish government, the Society's activities ultimately did not yield the desired results for the Polish government. It didn't have mass support from the local population. The defeat of the so-called "Hutsul experiment" for the authorities was obvious. Despite the tasks set by the Society for the Polonization of the territory, its activities have been marked by significant scientific achievements, especially in the field of ethnographic research and tourism promotion. This is a great merit of the Scientific Circle created at the Society.

Key words: Society of Friends of Hutsul Region, Hutsul Museum in Zhabyom, Scientific Circle, Poland, interwar period.

Постановка проблеми. У 1930-х рр. у міжвоєнній Польщі відбувається посилення державної та національної політики, спрямованої на асиміляцію місцевого українського населення західноукраїнських земель. Найактивніше ця політика почала реалізовуватися на Гуцульщині. Головне завдання, котре поставили польські урядові сили перед собою, – відірвати гуцульський етнос від української нації, показати його окремишим народом; це б сприяло їхній асиміляції із польським населенням. Товариство Приятелів Гуцульщини було організовано задля того, аби показати окремишність гуцулів. У сучасній українській історичній науці є дуже мало різноаспектних та об'єктивних досліджень діяльності цього Товариства. Така ситуація спонукає до більш детального вивчення цієї теми. Одне із головних завдань, яке постало перед істориками, полягає в аналізі причин створення Товариства та вивченні його діяльності. Не слід залишати поза увагою ще один важливий аспект – ставлення місцевого населення до діяльності Товариства.

Аналіз дослідження. Ця тема дуже слабко досліджена в українській історіографії. Нині існують деякі праці українських істориків, дотичні до цієї проблеми, але цілісного наукового дослідження щодо причин, цілей і діяльності цього товариства немає. Серед таких праць можна виділити роботи Т. Пацай (Пацай, 2018), В. Комара (Комар, 2011), О. Жерноклеєва (Жерноклеєв, 2001) та інших дослідників. Загалом вони стосуються діяльності товариства в етнографічному дослідженні краю, етнокультурних та етнополітичних процесів на Гуцульщині, туристичної діяльності у міжвоєнний період у цьому регіоні. Серед польських дослідників можна виділити роботи С. Пекарського (Piekarski, 2018), Ю. Олексіюка (Oleksiejuk, 2018), Л.Квіріні-Поплавського (Quirini-Popławski, 2009) та інших. Переважно їхні праці стосуються етнографічних досліджень, проведених членами Товариства, та розвитку туризму на Гуцульщині. Крім того, багато уваги польські дослідники приділяють створенню і науковій діяльності Гуцульського музею у Жаб'є. Джерелами щодо цієї теми слугують фонди Державного архіву Івано-Франківської області, періодична преса цього періоду та опубліковані документи Товариства.

Мета роботи – використовуючи архівні джерела, періодичну пресу цього періоду і наукові дослідження українських та польських істориків показати причини створення і діяльність Товариства Приятелів Гуцульщини, ставлення до нього місцевого населення.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок поразки Українських визвольних змагань 1917-1921 рр. західноукраїнські землі потрапили до новоствореної Польської держави – II Речі Посполитої. Польський уряд поставив собі за мету здійснити поступову колонізацію українців, які проживали на цій території. Для цього представники польських політичних еліт насамперед вирішили використати етнічні українські групи, інспірувавши їхню окремишність, щоб у перспективі їх асимілювати і відірвати від українського національного організму. Для вирішення своєї національної політики польський уряд пішов на витворення у гуцулів окремої етнічної самосвідомості, зробивши їх лояльними до держави та нав'язуючи їм думку про їхню окремишність. Інструментом цієї політики, зокрема, стало Товариство Приятелів Гуцульщини (ТПГ), засноване польськими військовими. Крім того, за державний кошт було організовано видання «Гуцульського календаря», що друкувався гуцульським діалектом і містив статті у польському дусі.

У 1930-х рр. на західноукраїнських землях відбувається посилення державної і національної асиміляції. Польська влада намагалася вирвати гуцулів (і не тільки) з-під впливу українського національного руху і штучно стимулювала етнонаціональну ідентифікацію місцевого населення із населенням Польських Карпат. Це завдання мало виконувати Товариство Приятелів Гуцульщини, метою якого було зближення та ідейний національно-політичний зв'язок Гуцульщини із Річчю Посполитою. Суть політики регіоналізму на Гуцульщині, як і на Волині, Поліссі, Бойківщині і Лемківщині, зводилася до протидії та нейтралізації українських впливів на цих теренах, пропагуванні пропольських державницько-лояльних настроїв. Із цією метою 12 грудня 1933 р. було утворено Товариство приятелів Гуцульщини, яке очолив генерал Т. Каспжицький із головним осередком у Варшаві, а у воєводських та повітових містах діяли його відділення. Новостворена організація мала сильну підтримку у впливових військових та урядових колах. Свою діяльність Товариство прикривало піклуванням про гуцульський фольклор, ремесла, мову і туристичний рух у Карпатах.

Так само, як і у Варшаві, ініціаторами створення воєводського осередку у Станіславі були військові, які, об'єднавшись із державними органами воєводської адміністрації, у листопаді 1933 р. створили місцевий осередок ТПГ. Головним завданням, яке стало перед ними, було намагання послабити, а по можливості ліквідувати

українські національні і культурні впливи, водночас поширивши пропольські настрої на Гуцульщині (ДАІФО, Ф. 2, оп. 1, спр. 1574, арк. 9).

Однією з основних форм діяльності Товариства було штучне піднесення гуцулів до рівня слов'янських народів. Про це свідчить стаття у пропагандистському річнику «Гуцульський календар» за 1935 рік, що фінансувався державою і виходив на гуцульському діалекті під керуванням ТПГ, в якій наголошувалось: «До слов'янського племені належи ше: Москалі, Українці, Гуцули, Білорусини, Болгари, Югославяни ...Чехи, Словаки і Лужичани» (Гуцульський календар за 1935 рік, 1935: 81). У масових заходах, екскурсіях, фестивалях, що проводило Товариство, метою яких було показати унікальність гуцульської культури, брало участь керівництво військового міністерства на чолі з генералом Т. Кашпицьким і гості із цілої Польщі (Kurjer Stanislawowski, 1935).

Відомий польський письменник і журналіст С. Вінценз, який був запрошений до роботи у видавництві «Гуцульського календаря», висловив переконання, що справа пропагування окремішності гуцулів «шита білими нитками» і пропонував для прикриття справжніх намірів властей більш ретельно добирати матеріали до річника (Комар, 2011: 278). Також об'єктивно було відображено політику польського уряду на Гуцульщині в одному з номерів часопису «Wiuletyn Polsko-Ukraiński», де зазначалося, що гуцули не піддаються національній асиміляції і становлять аморфну масу. Про це свідчить те, що вони свідомо воювали проти поляків на боці ЗУНР у 1918-1919 рр. (Święto Huculszczyzny, 1933: 1). Із цього виходило, що гуцули – це ті ж самі українці. Такої ж думки дотримувався один із редакторів Польсько-Українського бюлетеню Т. Шетцель: «...гуцулів не можна трактувати як окреме плем'я, бо вони українці» (Комар, 1933: 278). Однак появу такої публікації він вважав політичним прорахунком, оскільки недоцільно було, на його думку, піддавати сумніву офіційну лінію у національній політиці на Гуцульщині. Проте загалом польські політики, незважаючи на їхні політичні погляди, однаково ігнорували право українців на існування самостійної соборної держави і виступали за створення Великої Польщі, часто не враховуючи прагнень національних меншин.

Значний внесок у діяльність ТПГ зробило Львівське відділення товариства, засноване 2 лютого 1934 р. на Загальних зборах, в яких брало участь близько 100 осіб. Збори відбулись у великій залі львівської ратуші, на них були присутні воєвода В. Белін-Пражмовський та керівник

корпусу Львівської округи генерал Б. Попович. Вітальну телеграму для новоствореного відділення у Львові надіслав керівник ТПГ, заступник першого віцеміністра військових справ Т. Кашпицький, який пізніше був міністром військових справ (1935-1939 рр.) (Walne zebranie Tow. Przyjaciół Huculszczyzny. Gazeta Lwowska, 1934: 6). Головою Львівського відділення ТПГ було обрано колишнього воєводу В. Глуховського, керівником секції Охорони культурних надбань (Ochrony Swojszczyzny) – керівника кафедри етнології Львівського університету А. Фішера, а Наукового кола – А. Зергоффера, очільника кафедри географії (Walne zebranie Tow. Przyjaciół Huculszczyzny // Kurjer powszechny, 1934: 3).

Як ми бачимо, ТПГ було загальнопольською організацією із місцем знаходження головного осередку у Варшаві та наявністю місцевих відділень, які організували чільні представники військової і державної польської адміністрації на місцях.

Статут Товариства був затверджений 12 грудня 1933 р. Згідно з ним у §4 організація ставила перед собою такі завдання:

- 1) співпраця у плановому загальнокультурному та економічному розвитку Гуцульщини;
- 2) охорона особливих цінностей Гуцульщини, які являють її регіональну відмінність та становлять цінний складник у сумі природних і духовних багатств Речі Посполитої;
- 3) робота над раціональним використанням кліматичних особливостей Гуцульщини для оздоровлення громадян;
- 4) опіка і праця над плановим розвитком туристичного, відпочинкового та оздоровчого руху на Гуцульщині (Statut Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny, 1934: 4).

Головні завдання, які ставило перед собою Товариство, були пов'язані із дослідженнями Гуцульщини. Насамперед це проведення польових досліджень та видання наукових праць, пов'язаних із цією територією; збереження місцевого фольклору і творів народного мистецтва; проведення просвітницької роботи із населенням, підкреслюючи їхню етнічну своєрідність; заохочення до збереження строю, мови, звичаїв, будівництва, ужиткового мистецтва (Statut Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny, 1934: 5-6).

Координування дослідницької роботи різних осіб та організацій, а також органів державної польської влади і місцевого самоуправління здійснювалось у створеному при Товаристві у квітні 1934 р. Науковому колі. У Львівському відділенні ТПГ діяльність Наукового кола та секції Охорони

культурних особливостей були тісно пов'язані (Пацай, 2018: 112-124, 114). У Науковому колі були створені такі тематичні комітети: географічний, історичний, економічний, етнографічний, природничий та музейний.

Науковий осередок мав такі завдання: підтримувати творчість гуцульського народу та його мистецтво (як минуле, так і сучасне); показувати фольклорну відмінність цієї частини країни, протиставляючи її українській; створити науково-дослідницький центр, який би досліджував гуцульський фольклор і культуру; створити туристичну зону, яка б мала велике пропагандистське значення не тільки для громадян Польщі, але й іноземців; заохочувати місцевих гуцулів зберігати свою відмінність у галузі мистецтва, будівництва, одягу та обрядів, демонструючи турботу та зацікавленість уряду і прив'язуючи їх до Матері Польської; створити на Гуцульщині осередок державотворчої роботи, що охоплювала б усю територію району на освітньо-державному напрямку (Quirini-Popławski: 113-114).

Відповідно до плану Наукового кола Товариства одним із головних напрямів було дослідження польського елемента, насамперед шляхти на Гуцульщині, його розміщення, часу заселення, впливів, а також вивчення польського впливу і переваг поляків у деяких ділянках народного промислу Гуцульщини. Для цього треба було проводити польові дослідження і пошуки в архівах на місцях, у повітових містах, Львові і Станіславові (Пацай, 2018: 119-120). Окрім того, Наукове коло ТПП організувало різноманітні етнографічні експедиції на території Гуцульщини.

Однією із перших ініціатив ТПП стала пропозиція організувати 15-18 червня 1933 року всенародний захід під назвою «Гуцульське свято». Його мета полягала в тому, щоб «дати можливість найширшим верствам населення Польщі познайомитись із Гуцульщиною та відродити туристично-господарське життя на цій території» (Udział wojska w Święcie Huculszczyzny, 1933: 6). Ідея організації «Гуцульського фестивалю» була сприйнята з великим схваленням у так званих офіційних урядових колах. Серед іншого Міністерство транспорту, яке на той час вирішувало також питання туризму, взяло на себе зобов'язання надіслати ще десяток популярних потягів до Станіславова під час заходу та знизити ціни на залізничні квитки на "гуцульські подорожі" аж на 70% (Piekarski, Oleksiejuk). Такі свята тривали протягом 1933-1935 рр.

Для виконання завдань, які перед собою поставило Товариство, вирішено було створити Гуцуль-

ський музей у Жаб'є, яке вважалось серцем Гуцульщини. Він мав стати науково-музейним центром краю. Незабаром було створено Виконавчий комітет із будівництва музею у Жаб'є. До його складу входили: генерал Тадеуш Каспжицький (голова), воєвода Станіславський Зигмунт Ягодинський (заступник), підполковник дипл. Януш Дзилугай (підскарбій), капітан Едвард Войзбун (секретар), а також як члени – представники місцевого самоврядування, соціальної і різних галузей науки, військові. Комітет отримав завдання зібрати фінансові ресурси на будівництво, обладнання та подальшу експлуатацію після закінчення його будівництва. Крім того, було створено Почесний комітет будівництва музею, який взяв патронат над усім проектом (Quirini-Popławski). Із цією метою була придбана у місцевих євреїв Сури Остерсемсера, Лейби Шизеля, Янкіеля Мігльбауера та Петра Вейха земля на значну суму – близько 90 000 злотих (Huluk, 2004: 176). Будівництво Музею почалось у кінці 1935 р. Завдяки участі багатьох кіл, зокрема державних установ і Товариства Приятелів Гуцульщини, особливо вїйта Жаб'є Петра Секерика-Дониківа та члена воєводського комітету ТПП, підполковника Норберта Околовича, офіційно музей був відкритий 18 лютого 1938 р. Для завершення будівництва було використано 525 000 злотих. Будівництво переважно здійснювалося за кошти державних і приватних структур. Товариство приятелів Гуцульщини для його будівництва та обладнання виділило тільки 50 000 злотих (Quirini-Popławski: 117).

Побудований музей мав також показати культурні зв'язки Гуцульщини із Річчю Посполитою. Він мав бути центром просування регіону з урахуванням цілей «державотворчої» роботи. Гуцульський музей мав бути не тільки музейною, але і науковою організацією. Він міг мати такі відділи: історичний (загальний і військовий), географічний, краєзнавчо-туристичний, етнографічний, археологічний і природничий (зоологічний, ентомологічний, ботанічний, геологічний, мінералогічний і ґрунтознавчий), лісний, господарчий. Окрім того, там мала існувати наукова бібліотека, наукова станція для приїжджих дослідників, постійна експозиція виробів народного мистецтва, науковий архів, ярмарок (у сусідньому будинку) і гостьові кімнати для науковців (Пацай, 2018: 114). Це мав бути музейно-науковий центр для проведення наукових досліджень регіону, де могли відбуватись і відбувались у короткий період (оскільки завадила Друга світова війна) наукові етнографічні дослідження Гуцульщини у 1930-х рр. Створення Гуцульського

музею в Жаб'є дає змогу досягнути розмах діяльності Товариства, яка всебічно підтримувалася державою завдяки великим фінансовим вливанням і підтримці найвищими органами управління державою. У «Проекті організації наукової станції та Гуцульського музею у Жаб'юму» сказано, що «завдяки спільної діяльності державних органів управління, суспільних інститутів та окремих осіб розпочата акція, котру диктує польська національна ідея, ціллю якої є всебічний господарчий і культурний розвиток «кресового» краю, що зрештою стане здобутком як регіональних, так і загальнодержавних інтересів» (ДАІФО. Ф. 370. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 21-22).

Але, незважаючи на солідне фінансування і підтримання польського уряду, діяльність ТПГ у кінцевому підсумку не дала бажаних результатів для польського уряду. Товариство не одержало масової підтримки з боку місцевого населення, його не вдалося залучити до активної діяльності у місцевих осередках товариства. Поразка так званого «гуцульського експерименту» для влади була очевидною. Підсумовуючи діяльність польської влади, український дослідник О. Жерноклеєв стверджує, що про поразку свідчать «не тільки офіційні документи, але і польські каральні акції у гірських районах напередодні війни» (Жерноклеєв, 2000: 270-273). Особливо це стало очевидним, коли у кінці 1938 р. розпочалися масові втечі гуцульської молоді у Чехословаччину на підтримку Карпатської України. Тим самим ці події підтвердили єдність української нації і те, що ніякого окремого гуцульського народу не існує.

Незважаючи на завдання, котрі поставило перед собою ТПГ із полонізації цієї території, діяльність Товариства позначилася суттєвими науковими здобутками. Протягом 6-ти років діяльності на Гуцульщині було здійснено не менше 12-ти етнографічних експедицій, результатами яких стали

щонайменше 9-ть опублікованих монографій. Для сучасних дослідників ці напрацювання є добрим джерелом і підґрунтям для дослідження різних елементів народної культури етнографічної групи українських горян.

Висновки. Отже, однією із головних причин створення Товариства Приятелів Гуцульщини у 1930-х рр. у Польщі було сприяння процесу творення у гуцулів окремої етнічної самосвідомості, зробивши їх лояльними до держави та нав'язуючи їм думку про їхню окремішність. Тим самим це б дозволило послабити, а за можливістю і ліквідувати український національний і культурний вплив, водночас поширивши пропольські настрої на Гуцульщині. Свою діяльність Товариство прикривало піклуванням про гуцульський фольклор, ремесла, мову і туристичний рух у Карпатах. Для виконання цього завдання Товариство проводило масові заходи, екскурсії, фестивалі, метою яких було показати унікальність гуцульської культури і в яких брало участь керівництво військового міністерства. Новостворена організація мала сильну підтримку з боку впливових військових та урядових кіл. Чільні представники військової і державної польської адміністрації на місцях організували місцеві відділення. Координування дослідницької роботи різних осіб та організацій, а також органів державної польської влади і місцевого самоуправління здійснювалось у створеному при Товаристві Науковому колі. Але, незважаючи на солідне фінансування і підтримання польським урядом, діяльність ТПГ у кінцевому підсумку не дала бажаних результатів. Воно не мало масової підтримки з боку місцевого населення, яке не вдалося залучити до активної діяльності у місцевих осередках товариства. Особливо це стало очевидним, коли у кінці 1938 р. розпочалися масові втечі гуцульської молоді у Чехословаччину на підтримку Карпатської України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуцульський календар за 1935 рік. 1935. 213 с.
2. Державний архів Івано-Франківської області (далі ДАІФО). Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1574. Арк. 9.
3. ДАІФО. Ф. 370. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 21-22.
4. Жерноклеєв О. «Товариство приятелів Гуцульщини» в контексті етнополітики Польщі у 30-ті роки ХХ ст. Міжнародний науковий конгрес «Українська історична наука на порозі ХХІ ст.». Чернівці, 16-18 трав. 2000 р.: доп. та повідомл. Укр. іст. т-во Чернів. нац. ун-ту ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2001. Т. 2. С. 270-273.
5. Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921-1939 рр.). Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. 360 с.
6. Пацай Т. Етнографічні експедиції Товариства Приятелів Гуцульщини. *Народознавчі зошити*. 2018. №1 (139). С. 112-124.
7. Huluk J. Zabie. Werchowyna, 2004. 176 s.
8. Kurjer Stanisławowski. 1935. 17 lutego.
9. Piekarski S., Oleksiejuk J. Turystyka jako główna forma rozwoju społeczno-gospodarczego Huculszczyzny w okresie II Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <https://czasopisma.uksw.edu.pl/index.php/seb/article/view/6501/5878>
10. Quirini-Popławski Ł. Muzeum Huculskie w Zabiem. URL: https://www.researchgate.net/publication/305949655_Muzeum_Huculskie_w_Zabiem_Historia_powstania_funkcjonowanie_wspolczesne_proby_reaktywacji

11. Statut Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyny. Warszawa, 1934. 24 s.
12. Święto Huculszczyny. Biuletyn Polsko-Ukraiński. 1933. № 11. 48 s.
13. Udział wojska w Święcie Huculszczyny. Żołnierz Polski. 1933. Nr 28, s.6.
14. Walne zebranie Tow. Przyjaciół Huculszczyny. Gazeta Lwowska. 1934. Nr 31. 3 lutego 1934. s. 6.
15. Walne zebranie Tow. Przyjaciół Huculszczyny. Kurjer powszechny. 1934. Nr 32. 3 lutego 1934. s. 3.

REFERENCES

1. Hutsulskyi kalendar za 1935 rik [Hutsul calendar for 1935 year]. 1935. 213 p. [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (dali DAIFO) [State Archives of Ivano-Frankivsk Region (hereinafter DAIFO)]. F. 2. Op. 1. Spr. 1574. Ark. 9 [in Polish].
3. DAIFO [DAIFO]. F. 370. Op. 1. Spr. 18. Ark. 21-22 [in Polish].
4. Zhernokleiev O. «Tovarystvo pryiateliv Hutsulshchyny» v konteksti etnopolityky Polshchi u 30-ti roky XX st. ["Society of Friends of Hutsul" in the context of ethnopolitics of Poland in the 30s of the twentieth century]. International Scientific Congress "Ukrainian Historical Science on the Threshold of the XXI Century". 2001. P. 270-273 [in Ukrainian].
5. Komar V. Kontseptsiiia prometeizmu v politytsi Polshchi (1921-1939 rr.) [The concept of Prometheism in Polish politics (1921-1939)]. Ivano-Frankivsk: City of NV, 2011. 360 p. [in Ukrainian].
6. Patsay T. Etnohrafichni ekspedytsiyi Tovarystva Pryyateliv Hutsul'shchyny [Ethnographic expeditions of the Society of Friends of the Hutsul Region]. Narodoznavchi zoshyty. 2018. №1 (139). S. 112-124. [in Ukrainian].
7. Huluk J. Zabie, Werchowyna [Zabie, Verkhovyna]. 2004. 176 p.
8. Kurjer Stanisławowski. 1935. 17 lutego.
9. Piekarski S., Oleksiejuk J. Turystyka jako główna forma rozwoju społeczno-gospodarczego Huculszczyny w okresie II Rzeczpospolitej Polskiej [Tourism as the main form of socio-economic development of the Hutsul region during the Second Polish Republic]. URL: <https://czasopisma.uksw.edu.pl/index.php/seb/article/view/6501/5878> [in Polish].
10. Quirini-Popławski Ł. Muzeum Huculskie w Zabiem [The Hutsul Museum in Zabie]. 2009. URL: https://www.researchgate.net/publication/305949655_Muzeum_Huculskie_w_Zabiem_Historia_powstania_funkcjonowanie_wspolczesne_proby_reaktywacji [in Polish].
11. Statut Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyny [The statute of the Society of Friends of the Hutsul Region]. Warszawa, 1934. 24 p. [in Polish].
12. Święto Huculszczyny. Biuletyn Polsko-Ukraiński [Hutsul Region Festival. Polish-Ukrainian Bulletin]. 1933. № 11. 48 p. [in Polish].
13. Udział wojska w Święcie Huculszczyny [Participation of the army in the Hutsul Region Festival]. Żołnierz Polski. 1933. Nr 28. P. 6 [in Polish].
14. Walne zebranie Tow. Przyjaciół Huculszczyny [General meeting of the Association Friends of the Hutsul region]. Gazeta Lwowska. 1934. Nr 31. 3 lutego 1934. P. 6 [in Polish].
15. Walne zebranie Tow. Przyjaciół Huculszczyny [General meeting of the Association Friends of the Hutsul region]. Kurjer powszechny. 1934. Nr 32. 3 lutego 1934. P. 3 [in Polish].

УДК 94:323.281(477):27-722.5
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-2>

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-4969-052X

доктор історичних наук, професор,
 завідувач кафедри історії України

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
 (Дрогобич, Львівська область, Україна)

доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування
 Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
 (Львів, Україна) *vilnickiy@gmail.com*

Лілія ГРИНИК,

orcid.org/0000-0002-4077-0128

аспірантка кафедри історії України

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
 (Дрогобич, Львівська область, Україна) *lilia_hrynyk@ukr.net*

РЕПРЕСОВАНИЙ ОТЕЦЬ ЗИНОВІЙ БАНДРОВИЧ (1916 – 1986): РЕКОНСТРУКЦІЯ БІОГРАФІЇ ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНО-КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

Мета статті полягає у висвітленні біографії репресованого радянськими силовими органами отця Зиновія Бандровича на основі архівно-кримінальної справи. Методологія дослідження ґрунтується на принципах науковості, логічності та послідовності. Застосовуються біографічний та просопографічний підходи. Використовуються загальнонаукові методи: аналіз, синтез, узагальнення та спеціально-історичні: історико-системний, історико-генетичний тощо. Наукова новизна полягає у тому, що вперше на основі невідомих та маловідомих архівних документів комплексно розкрито біографію репресованого отця Зиновія Бандровича (1916 – 1986). Зокрема, акцентовано на тому, що постать отця Зиновія не була предметом спеціального дослідження. Архівно-кримінальна справа, яка містить 39 документів на 57 аркушах, серед яких 4 протоколи допитів (12, 25, 28 вересня, 6 жовтня 1944 року) є яскравим підтвердженням репресивної політики радянської адміністрації. Життєвий шлях Зиновія Бандровича умовно можна поділити на декілька етапів: 1) 1916–1938 рр. – дитинство та юність, здобуття освіти у Перемиській духовній семінарії; 2) 1939–1944 рр. – священнича праця у с. Літиня (1939–1942) та с. Ластівка (1942–1944), співпраця із українськими націоналістами; 3) 1944–1970 рр. – арешт, слідство, суд, ув'язнення та спецпоселення; 4) 1970–1986 рр. – звільнення з ув'язнення, продовження священничої місії в Литві.

Зиновій Степанович Бандрович (1916 – 1986) – жертва радянського тоталітарного режиму, яка виключно з політичних мотивів була необґрунтовано засуджена. Однак навіть після репресій, засуджень та відбуття покарання (26 років) він не зламався, а продовжив обраний життєвий шлях – духовної опіки народу, однак на чужині.

Постать отця Зиновія Бандровича в контексті проведення заходів щодо реабілітації постає уособленням байдужості державного керівництва. Зважаючи вже на 30-ту річницю незалежності України, прикро, що люди, які боролися за неї для нас, цілком забуті, неналежно відзначені чи, як і в цьому випадку, взагалі nereабілітовані.

Ключові слова: репресії, радянська влада, духовенство, Зиновій Бандрович.

Vasyl ILNYTSKYI,

orcid.org/0000-0002-4969-052X

PhD hab. (History), Associate Professor,

Head of the Department of Ukraine's History

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University,

(Drohobych, Lviv region, Ukraine)

Associate Professor at the Department of Mobilization, Organizational, Staffing,

Human Resources and Defense Planning

National Academy of Land Forces named after Petro Sahaidachnyi

(Lviv, Ukraine) *vilnickiy@gmail.com*

Lilia HRYNYK,

orcid.org/0000-0002-4077-0128

Graduate student at the Department of History of Ukraine

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *lilia_hrynyk@ukr.net*

REPRESSED FATHER ZYNOVIY BANDROVYCH (1916 – 1986): RECONSTRUCTION OF THE BIOGRAPHY ON THE MATERIALS OF THE ARCHIVAL AND CRIMINAL CASE

The purpose of the article is to reveal, on the basis of an archival and criminal case, the biography of Father Zynoviy Bandrovych who was repressed by the Soviet law enforcement agencies. The research methodology is based on the principles of scientificity, logic and consistency. Biographical and prosopographic approaches have been used. General scientific methods such as analysis, synthesis, generalization and special-historical: historical-systemic, historical-genetic, etc have been used. The scientific novelty lies in the fact that for the first time on the basis of unknown and little-known archival documents the biography of the repressed Father Zynoviy Bandrovych (1916 – 1986) has been comprehensively revealed. The archival-criminal case, which contains 39 documents on 57 sheets, including 4 protocols of interrogations (12, 25, 28 September, 6 October 1944), is a vivid confirmation of the repressive policy of the Soviet administration. The life path of Zynoviy Bandrovych can be divided into several stages: 1) 1916–1938 – childhood and adolescence, education at the Przemyśl Theological Seminary; 2) 1939–1944 – priestly work in the village of Litynya (1939–1942) and Lastiwka (1942–1944), cooperation with Ukrainian nationalists; 3) 1944–1970 – arrest, investigation, trial, imprisonment and special settlement; 4) 1970–1986 – release from prison, continuation of the priestly mission in Lithuania.

Zynoviy Bandrovych (1916 – 1986) was a victim of the Soviet totalitarian regime who was unjustifiably convicted solely for political reasons. However, even after repressions, convictions and serving a sentence (26 years), he did not break down, but continued the chosen path of life – the spiritual care of the people – however, abroad.

The figure of Father Zynoviy Bandrovych, in the context of rehabilitation measures, represents the indifference of the state leadership. Given the 30th anniversary of Ukraine's independence, it is unfortunate that the people who fought for us are completely forgotten, improperly marked or, as in this case, not rehabilitated at all.

Key words: repressions, Soviet power, clergy, Zynoviy Bandrovych.

Постановка проблеми. Так уже історично склалося, що роль греко-католицької церкви для українського суспільства значно більша та виходить за рамки виключно духовної опіки. Ще на початку ХХ століття греко-католицькій церкві вдалося успішно поєднати у свої діяльності церковну, освітню та активну громадську місії. Прибула ж радянська адміністрація взяла чіткий курс на перетворення, спрямовані на трансформацію всіх сфер життя та узгодження їх із нормами УРСР. Саме тому почалася масштабна репресивна кампанія щодо місцевого населення, яке активно протівилося цьому. Водночас у радянських силовиків сформувався вороже ставлення до українського духовенства через їхню глибоку віру, служіння та любов до Батьківщини, активну підтримку місцевого населення та українських націоналістів і як наслідок – хвиля репресій проти них. Вважаємо нашим першочерговим обов'язком повернення із забуття імен цих духівників. Одним із таких духівників був сл.п. Зиновій Бандрович, який, як і тисячі інших, включився у боротьбу за справу незалежності – організував духовне виховання молодого покоління, підтримував національно-визвольний рух.

Аналіз основних досліджень та публікацій. У сучасній українській історіографії, попри появу низки узагальнюючих досліджень, присвячених репресивній політиці радянської адміністрації супроти церкви, значна кількість духівників залишаються забутими і навіть nereабілітованими. З-поміж таких виокремимо З. Бандровича. Постать

цього духівника не була предметом спеціального дослідження. Про випускника Перемишльської греко-католицької духовної семінарії Зенона Бандровича написав Микола Ільницький (Ільницький, 2015). Коротка згадка про репресованого З. Бандровича міститься у праці Богдана Праха (Прах, 2015). Також невеликі відомості подані Лесем Танюком (Танюк, 2014). Міститься інформація про другий арешт у 1958 р. у науково-інформаційному і просвітницькому центрі «Меморіал» (Москва) (Архів НІПЦ «Меморіал», URL). Відкриття доступу до архівно-кримінальних справ та інших матеріалів репресивно-каральних органів дає змогу розкрити забуті/невідомі постаті.

Мета статті – на основі архівно-кримінальної справи розкрити біографію репресованого радянськими силовими органами отця Зиновія Бандровича.

Виклад основного матеріалу. Зиновій Бандрович народився 8 лютого 1916 року у місті Перемишль (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 4, 7). Походив із пересічної української родини ремісників (батько працював слюсарем на залізничній дорозі, мати – домогосподарка) (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 17). Батько – Степан Григорович та мати – Юлія Іванівна (полячка за походженням), окрім Зиновія, виховували ще сина Богдана (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 8, 26зв.). Ця інформація наводиться у матеріалах слідства, однак знаємо, що рідна матір Зиновія померла, коли йому було два роки, маючи у шлюбі зі Степаном Бандровичем ще сина Володимира, який був старшим братом для отця, а отже, Богдан – молодший (Петренко, 2008: URL).

Проводячи своє дитинство у рідному місті, Зиновій Бандрович здобув освіту в місцевій середній школі та продовжив навчання у духовній семінарії, яку закінчив у 1938 році (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 12). Після висвячення (владикою Перемиської єпархії Йосифатом Коциловським) був відправлений у Літиню Меденицького (тепер – Дрогобицького) району, де пропрацював до лютого 1942 р. (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 12зв.).

Новий і важкий період життя З. Бандровича розпочинається в селі Ластівка Підбузького (тепер – Дрогобицького) району, куди він був переведений для продовження священничої місії. Саме тут отець мав у своєму розпорядженні 9 га землі та поголів'я худоби (декілька особин) (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 12, 36). Проживаючи у с. Ластівка, Зиновій Бандрович був учасником зібрань місцевої організації «Просвіта», яку очолював Микола Нагірнич, проте на слідстві заперечував своє членство у ній. Активно співпрацював із хористами «Просвіти», які співали як українські, так і церковні пісні, оскільки церква села Ластівка власного хору не мала (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 21зв.–22).

У цей період отець Зиновій знайомиться з Організацією українських націоналістів, до якої не входив, але був обізнаний із її діяльністю, яку активно підтримував. Мав добрі стосунки з членами організації, які з повагою ставились до нього (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 26). Особисто був знайомий із місцевим мешканцем, учасником ОУН – Василем Пантелеймоновичем Макаром, який збирав продукти для українського підпілля. Також підтримуючи українських повстанців, Зиновій Бандрович пожертвував для них близько 20 кг зерна (єдиний факт, у якому він сам зізнався та який змогли довести силовики) (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 15зв, 21).

Зізнавався отець Бандрович про свої контакти з Українським повітовим комітетом. Зокрема, він до нього звертався з необхідністю надрукувати звернення управляючому Дрогобицької області по господарських справах на німецькій мові. У ньому йшлося про закупівлю зерна для посіву та взуття за дешевшою ціною (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 15).

3 серпня 1944 року – день, який Зиновій Бандрович добре запам'ятав, а радянські силовики ще не раз про нього нагадували та запитували. Зранку до отця звернулись два українські націоналісти зі села Свидник, які попросили відправити молебень з нагоди прийняття військової присяги, оскільки їхній капелан не з'явився. До слова, у

селі Свидник церкви не було, а все місцеве населення відвідувало Богослужіння у селі Ластівка (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 13, 17). Будучи патріотичного налаштування, Зиновій Бандрович підтримав пропозицію і разом з націоналістами вирушив до місця, де мали відбуватися всі урочистості (поляна у східній частині села Свидник) (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 13). Усіх присутніх було близько 250-300, а вояки, які приймали присягу, були одягнуті у різну форму: від німецької, червоноармійської до цивільної; основна зброя – карабіни. Командир віддав наказ «струнко», старшина зачитав текст присяги, який повторювали стрільці (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 13–13зв.). Відтак отець відслужив молебень, після якого наголосив на тому, щоб *«стрільці дотримувалися релігії та діяли за Божим законом»* та *«Україна була, є і буде християнською, вона керувалася Божим законом»* (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 13зв–14). Цікавий факт: на одному з допитів прозвучала інформація, що із З. Бандровичем особисто розмовляв начальник УНКВС Дрогобицької області генерал-майор О. Сабуров¹. Під час розмови з ним він зізнався, що закликав повстанців вести завзяту, безкомпромісну боротьбу за УССД (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 14зв.). Після урочистої частини командир запропонував отцю Зиновію долучитися до святкового обіду. На цих урочистостях були присутні члени ОУН – згаданий вище Василь Пантелеймонович Макар та Микола Іванович Дудич (УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 16, 27зв.).

¹ **Сабуров Олександр Миколайович** (1.08.1908, с. Ярушки Іжевського повіту В'ятської губернії (тепер у складі м. Іжевська, Удмуртія, Російська Федерація) – 15.04.1974, м. Москва). Генерал-майор військ НКВС (9.04.1943). Член ВКП(б) (1932). РСЧА (1931–1933). Голова колгоспу у с. Половецькому Бердичівського р-ну Житомирської обл. (1933–1936). Політпрацівник у Червоній армії (1936–1938). Працівник органів НКВС (1936–1938). Політичний керівник управління пожежної охорони НКВС м. Київ (1941–1945). Командир радянського партизанського загону імені 24 річниці РСЧА (10.1941–03.1942). Начальник Штабу з керівництва партизанським рухом у Житомирській області (11.1942). Командир партизанського з'єднання на території Сумської, Житомирської, Волинської, Рівненської областей (03.1942–04.1944). Начальник штабу партизанського руху Житомирської області (05.1942–02.1944), член Житомирського обласного комітету КП(б)У (2.10.1942–29.06.1943). Начальник Управління НКВС Дрогобицької області (31.08.1944–16.03.1951). Начальник Управління МВС УРСР Запорізької області (16.03.1951–4.04.1953). Начальник управління служби місцевої протиповітряної оборони МВС УРСР (1953–12.1954). Керівник головного управління пожежної охорони МВС СРСР (4.12.1954–20.07.1957). Депутат Верховної Ради СРСР. Герой Радянського Союзу (18.05.1942). Нагороджений орденом Леніна, орденом Червоного Прапора, орденом Суворова 2 ст., орденом Богдана Хмельницького 1 ст., орденом Богдана Хмельницького 2 ст., 2 орденами Вітчизняної війни 1 ст., орденом Червоної Зірки. Похований у м. Москві.

Водночас хочеться наголосити на особливій знаковості події. Знаковість полягає у тому, що це була перша присяга, складена за новим текстом, затвердженим УГВР, вона стала знаком підпорядкування їй УПА. Про це дізнаємось із періодичного видання «Повстанець» (р. 1, ч. 1. листопад 1944 р.) (АЦДВР, URL). Хоч у повстанських документах чітко писалося, що цей акт відбувся 5 серпня 1944 р. (на затишній галявині під лісом): *«Між деревами – підвищення, поверх нього рознятий килим, на ньому – китайкою прикритий український національний герб, Тризуб, над ним вишиті рушники, по боках галузки червоної калини, внизу – два схрещені кріси і шолом. Спереду польовий вівтар, на ньому – хрест, Євангеліє, свічки. Обабіч – високо підняті блакитно-жовті прапори»* (Мірчук, 1991: 69). У цьому святі брали участь президент УГВР Кирило Осьмак-«Псельський», член Президії УГВР, генеральний секретар внутрішніх справ УГВР Ростислав Волошин-«Павленко» і шеф Головного військового штабу УПА Дмитро Грицай та старшини із штабу. Того дня присягу склали сотні «Булава» (ВО 4 «Маківка», командир Ярослав Шпиталь-«Семків»), «Льви І» (ВО 2 «Буг», командир Петро Чемерис-«Дир»), «Змії» (ВО 4 «Говерля», командир Василь Андрусак-«Різун»), дві самостійні охоронні чоти. Ці відділи сформували великий чотирикутник, на кутах стояли важкі гранатомети і кулемети. Перед сотнями сотенні командири, в середині чотирикутника став командир ВО 5 «Маківка» Іван Белейович-«Дзвінчук», який доповів шефові ГВШ Дмитру Грицаю-«Перебийносу», що присутні три сотні, дві охоронні чоти, зі своїми підстаршинами і старшинами, загальною чисельністю 520 вояків, готові до присяги. У цьому короткому описі вказувалося, що після молебню, священник *«благословив воїнів на святу боротьбу за «Силу і Славу, Волю і Власть» України»* (Мірчук, 1991: 69; Літопис УПА. Т. 41, 2004: 15, 387; Літопис УПА. – Т. 30, 2000: 224–225). Тут же вперше відчитався Перший Універсал УГВР до українського народу, всі, хто склав присягу, підписали її. До речі, на другий день (у неділю, 6 серпня) присягу за цим текстом склали у с. Недільна сотня «Месники» (ВО 4 «Говерля», командир Олексій Хіменець (Химінець)) і одна чота (разом 230 вояків). Надалі таку присягу на вірність Україні складали всі частини УПА та кожна нова частина, і навіть кожний новий вояк УПА окремо (Мірчук, 1991: 70).

До честі З. Бандровича, який під час слідства не зламався ні духовно, ні фізично та не видав жодного з учасників присяги, не подав жодного

словесного опису, нічого не сказав про озброєння, хоча ці підрозділи були на той момент досить добре озброєні тощо, попри всі намагання радянських силовиків розвинути цю тему й витягнути інформацію.

Події 27 серпня 1944 року поділили життя Зиновія Бандровича на «до» та «після». У цей день радянські силові органи провели операцію щодо його затримання, хоча в анкеті вказана дата «20 вересня 1944 року» (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 8, 12зв.). З. Бандровичу інкримінувалося, що він *«проживав на окупованій німцями території, проводив контрреволюційну діяльність. Будучи священником у с. Ластівка Підбузького району, вів активну пропаганду серед молоді по організації УПА, ОУН і був зв'язаний із Українським комітетом. Уся злочинна діяльність спрямовувалася проти Червоної Армії і радянської влади»* (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 3).

Загалом у архівно-кримінальній справі поміщено 39 документів на 57 аркушах. Серед них чотири протоколи допитів від 12 вересня (вів оперуповноважений ВББ УНКВС Дрогобицької області Левченко), 25, 28 вересня, 6 жовтня 1944 р. (оперуповноважений 3-го відділення ВББ УНКВС Дрогобицької області молодший лейтенант Малахатка. І тут дуже знаково, що отця Зиновія заарештували 27 серпня, а перший допит провели 12 вересня, а матеріали справи почали оформлювати у двадцятих числах вересня. Відзначимо і ще одну важливу деталь – із З. Бандровичем розмовляв (допитував) сам начальник УНКВС Дрогобицької області О. Сабуров. Хоча у справі відповідного протоколу не було, лише згадка про цей факт в одному із протоколів (і то як аргумент, щоб змусити під розписку зізнатися у заклик повстанців до боротьби). По цій справі також можна чітко простежити й значний розрив між арештом (27 серпня) і вироком (19 травня) (практично 9 місяців) і тільки невеликих чотири протоколи допитів. Постає питання, що слідчі так довго робили? Так, давали запити у Підбузьке і Турківське РВ НКВС, але все одно занадто багато на що навіть у той час звертала увагу прокуратура. Справи 1944–1945 рр., які дійшли до нас, як правило, короткі, але й швидкі в основній масі, а у справі З. Бандровича бачимо зовсім іншу ситуацію.

Постанова про порушення кримінальної справи і прийняття її до свого провадження була прийнята 25 вересня 1944 р. старшим оперуповноваженим 3 відділення ВББ УНКВС Дрогобицької області молодшим лейтенантом Малахаткою. Погодив цю постанову начальник слідчого відділу старший лейтенант держбезпеки Горнін та затвердив начальник

ВББ УНКВС Дрогобицької області Самусь (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 2). Постанову про арешт від 22 вересня 1944 р. підготував старший оперуповноважений 2 відділення відділу Б. Б. Седельніков, розглянувши матеріал про діяльність Зиновія Бандровича, які поступили в УНКВС Дрогобицької області. Арешт погодив начальник відділу ББ УНКВС Дрогобицької області Самусь, затвердив начальник УНКВС Дрогобицької області генерал-майор О. Сабуров (22 вересня), санкціонував воєнний прокурор військ НКВС Александров (23 вересня). Аналогічні підписи цих осіб стояли й на постанові про обрання міри запобіжного засобу – утримання під вартою (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 3–4). Складовою архівно-кримінальної справи є анкета заарештованого, яка містить словесний опис З. Бандровича – зріст 165 см, середньої тілобудови, плечі горизонтальні, шия коротка, світло-русявий, голубі очі, лице овальне, чоло пряме, брови дугоподібні, ніс малий, рот малий, губи тонкі, вуха малі (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 7–8). У протоколі затримання та особистого обшуку зазначалося, що у З. Бандровича нічого не виявили (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 5). 26 жовтня 1944 р. лікарською довідкою З. Бандровича було визнано здоровим і придатним до фізичної праці (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 29).

5 жовтня 1944 р. оперуповноважений 3-го відділення ВББ УНКВС Дрогобицької області молодший лейтенант Малахатка видав постанову про пред'явлення звинувачення. Її погодив начальник слідчого відділу ВББ УНКВС Дрогобицької області старший лейтенант держбезпеки Горнін, затвердив начальник відділу ББ УНКВС Дрогобицької області майор держбезпеки Самусь (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 20). Відтак З. Бандровичу було оголошено обвинувачення за ст.ст. 54-1 «а» і 54-11 кримінального кодексу УРСР і оголошено під розписку (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 20). Суть звинувачення полягала в тому, що, будучи членом ОУН, З. Бандрович проводив агітацію серед молоді, пропонував їй вступати в ОУН, брав участь у зборі продовольства для УПА, виступав із закликком боротися за Українську самостійну соборну державу (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 21). Хоча у тому ж протоколі допиту З. Бандрович визнав звинувачення частково, заперечував членство в ОУН та вербування молоді до лав ОУН і УПА (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 21зв.). Він не тільки заперечував більшість звинувачень, але й відповідав, що нічого не знає про існування ОУН у с. Ластівка, а тим більше осіб, які були її членами. Також заперечував свій зв'язок із «Просвітою» (Архів УСБУ

ЛО. Спр. П-39402. Арк. 21зв.–22). Зізнався, що в липні 1944 р. передав зерно для УПА із власних запасів (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 22).

Очевидно, обласні силовики намагалися «розкрутити» справу, усвідомлюючи, що З. Бандрович повинен знати більше, мати ширші контакти, тому працівники із Дрогобицького обласного УНКВС звернулися до колег у Підбузькому та Турківському РВ НКВС. Так, начальник ВББ УНКВС Дрогобицької області майор держбезпеки Самусь та начальник слідчого відділу ВББ УНКВС Дрогобицької області старший лейтенант держбезпеки Горнін писали начальнику Підбузького РВ НКВС 29 вересня 1944 р. вказівки: 1) встановити, чи дійсно З. Бандрович проживав у с. Ластівка і працював там священником; 2) зібрати на нього повні дані, які характеризували його політичні погляди в період німецької окупації та його діяльність в ОУН; 3) встановити осіб, які б знали про роботу З. Бандровича і його участь в ОУН, із яких детально допитати 2–3 особи по питаннях: а) яку агітаційну роботу проводив З. Бандрович щодо вербування молоді в ОУН, як у церкві, так і поза нею; б) із якою доповіддю виступав З. Бандрович на посвяті оунівців у с. Свидник 3 серпня 1944 р.; в) з ким із оунівців З. Бандрович підтримував зв'язок і де ці особи перебували в той час; г) який він мав зв'язок із В. П. Макаром, який збирав продовольство для націоналістів; 4) перевірити правильність показів З. Бандровича щодо діяльності В. П. Макара і М. І. Дудича та у випадку наявності на них компрометуючих матеріалів заарештувати; 5) провести ретельний обшук у квартирі З. Бандровича для виявлення у нього оунівської літератури, листів, документів, фотографій, які б показували належність його до націоналістичних організацій; 6) провести опис усього майна, яке належало З. Бандровичу, накласти на нього арешт і здати під розписку на зберігання; 7) усі зібрані матеріали: речові докази, акт опису майна, «зберігальну записку» і протоколи допитів свідків висилати в ВББ УНКВС. Термін давався до 5 жовтня 1944 р. (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 30–30зв.). Начальник слідчого відділу ВББ УНКВС Дрогобицької області молодший лейтенант державної безпеки Луговий по справі З. Бандровича 30 грудня 1944 р. підготував нову вимогу (просив встановити факт проживання З. Бандровича у с. Ластівка та священниче служіння, зібрати повну характеристику, встановити осіб, які б знали про його діяльність в ОУН та ретельно допитати, перевірити правильність показів, наявність компрометуючих матеріалів, провести ретельний обшук його помешкання, описати майно тощо) та надіслав начальнику

Турківського РВ НКВС капітану держбезпеки Салію, просив її виконати до 10 березня 1945 р. (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 32, 33–33зв.). Ігнорування запитів змусило втрутитися в цю справу вище обласне керівництво УНКВС. Отож повторно ці ж вимоги писали (заступник начальника УНКВС Дрогобицької області підполковник держбезпеки Васільєв і заступник начальника слідчого відділу ВББ УНКВС Дрогобицької області старший лейтенант держбезпеки Нікіфоров) 3 квітня 1945 р. до начальника Турківського РВ НКВС капітана держбезпеки Салія (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 33–33зв.).

Однак місцеві силові не поспішали виконувати ці вказівки (чи то через надмірну завантаженість, чи то через звичайну халатність), що змусило втрутитися у процес навіть прокуратуру. Так, помічник воєнного прокурора Львівського воєнного округу по Дрогобицькій області гвардії майор юстиції Сальніков 16 грудня 1944 р. писав начальнику слідчого відділу ВББ УНКВС Дрогобицької області про невиконання начальником Підбузького РВ НКВС вказівок із уточнення низки питань, які виникли під час слідства із З. Бандровичем. Крім того, він звертав увагу на неприпустиме затягування у провадженні по розгляду справи. Прокурор вказував на те, що з 26 жовтня по 25 листопада ніяких слідчих дій не проводилося, обвинувачений утримувався під вартою (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 31).

Зазначимо, що протокол обшуку помешкання та протокол опису майна були складені 27 березня 1945 р., однак у них лише зазначалося, що ніяких речових доказів не було виявлено (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 35–36). Того ж дня склали «зберігальну записку» на голову сільської ради с. Ластівка Бориса Сухого (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 37). У надії виявити додаткові матеріали для слідства 10 лютого 1945 р. також допитали Василя Юськіва, проте нічого нового не дізнались (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 38). У своїй справі З. Бандрович назвав лише трьох осіб, які збирали продукти харчування у с. Ластівка для стрільців УПА та брали участь в урочистій присязі у с. Свидник. Зокрема, Василя Пантелеймоновича Макара, Миколу Івановича Дудича та «мужа довір'я» Миколу Нагірничу (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 27зв.).

19 травня 1945 р. (розпочався о 16.10) військовий трибунал військ НКВС Дрогобицької області у складі головуючого капітана юстиції Панфілова, членів лейтенанта державної безпеки Александрова і молодшого лейтенанта державної безпеки Лук'янченка, при секретарі старшині

Смоляновій. Без участі сторін обвинувачення та захисту в закритому службовому засіданні розглянули справу за звинуваченням Зиновія Бандровича (підсудний мав слово, у якому дотримувався лінії, яку вів упродовж слідства) (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 45–45зв.). Того ж дня (19 травня 1945 року) його було засуджено на основі ст. 54-1«а» кримінального кодексу УРСР до позбавлення волі у виправно-трудових таборах терміном на 10 років та 5 років пораження у правах (по п.п. а, б, в, е ст. 29 кримінального кодексу УРСР), із конфіскацією майна (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 46–46зв., 53). Покарання йому довелося відбувати у таборах Камчатки, Казахстану, Мордовії. Вироком визначалося відбуття покарання з 27 серпня 1944 року, таким чином, уже в серпні 1954 року він мав бути звільнений. Однак його продовжували утримувати у виправно-трудових таборах. Саме тому 26 січня 1955 р. його дружина Ангеліна Іванівна Копко (проживала у с. Рихтичі) звернулася до Генерального прокурора СРСР із клопотанням про порушення термінів ув'язнення її чоловіка З. Бандровича, який у той момент перебував у Тельманському держгоспі Карагандинської області (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 50).

2 березня 1955 р. співробітник УКДБ при Раді Міністрів УРСР по Дрогобицькій області капітан Ліпатов розглянув матеріали архівно-кримінальної справи (№12517), витребуваної за скаргою дружини засудженого З. Бандровича – Ангеліни Копко для перевірки вироку військового трибуналу військ НКВС Дрогобицької області від 19 травня 1945 р. щодо засудженого З. Бандровича (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 51–52). Хоча відповідь про відсутність підстав для відміни спецпоселення підготував та надіслав А. Копко помічник військового прокурора Прикарпатського військового округу – підполковник юстиції Морозов (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 54).

В офіційній відповіді дружині коротко повідомили, що її прохання було відхилено (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 52, 54).

За спогадами Миколи Петренка, Зиновій Бандрович був звільнений у 1955 році, однак ненадовго: уже в 1958 році його арештовують вдруге. Тоді отця вислали до Мордовії (Петренко, 2008: URL). Підтверджується це й матеріалами справи, у якій міститься інформація, що 2 липня 1958 р. Дрогобицький обласний суд засудив З. Бандровича по ст. 54-10 ч. II кримінального кодексу УРСР на 10 років позбавлення волі, із заборонаю проживати на території УРСР після відбуття основного покарання впродовж 5 років (Архів УСБУ

ЛО. Спр. П-39402. Арк. 56). У матеріалах науково-інформаційного і просвітницького центру «Меморіал» (Москва) міститься інформація про другий арешт 28 квітня 1958 р. Зиновія Бандровича, який на той момент проживав у с. Рихтичі Дрогобицького району (працював вантажником на інкубаційній станції). Засуджений 11 липня 1958 р. (Архів НІПЦ «Меморіал», URL).

Навіть більше, 14 липня 1961 року Львівський обласний суд (головуючий Опрітова, народні засідателі Каракчеєва, Бутенко, при секретарі Любашенко, з участю прокурора Дядюна) розглянув питання про визнання Зиновія Степановича Бандровича особливо небезпечним рецидивістом, оскільки, він був «засуджений два рази за особливо небезпечні державні злочини, як зрада батьківщині та антирадянська пропаганда і агітація» (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 55). Суд вирушив до нарадчої кімнати о 9.20, а вже о 9.35 повернувся з ухвалою (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 55зв.). Вирок був прийнятий не на користь репресованого (Архів УСБУ ЛО. Спр. П-39402. Арк. 55, 56–56зв.). Звільнений, проте із заборону в'їзду до України, Зиновій Бандрович був лише у 1970 році. Священничу місію продовжив у Литві при католицькому храмі неподалік Вільнюса, а через рік на короткий час, повернувся на рідну землю – Перемишль.

Помер отець Зиновій Бандрович, що символічно, 14 жовтня 1986 року, у 70-річному віці (Петренко, 2008: URL).

Великі люди не йдуть із життя безслідно. Зиновій Бандрович залишив пам'ять про себе у своїх молитвах, що знаходять відлуння на Батьківщині.

Висновки. Архівно-кримінальна справа, що містить 39 документів на 57 аркушах, серед яких 4 протоколи допитів (12, 25, 28 вересня, 6 жовтня 1944 року) є яскравим підтвердженням репресивної політики радянської адміністрації. Життєвий шлях Зиновія Бандровича умовно можна поділити на декілька етапів: 1) 1916–1938 рр. – дитинство та юність, здобуття освіти у Перемиській духовній семінарії; 2) 1939–1944 рр. – священнича праця у с. Літиня (1939–1942) та с. Ластівка (1942–1944), співпраця із українськими націоналістами; 3) 1944–1970 рр. – арешт, слідство, суд, ув'язнення та спецпоселення; 4) 1970–1986 рр. – звільнення з ув'язнення, продовження священничої місії в Литві.

Зиновій Степанович Бандрович (1916 – 1986) – жертва радянського тоталітарного режиму, яка виключно з політичних мотивів була необгрунтовано засуджена. Однак навіть після репресій, засуджень та відбуття покарання (26 років) він не зламався, а продовжив обраний життєвий шлях – духовної опіки народу, однак на чужині.

Постать отця Зиновія Бандровича в контексті проведення заходів щодо реабілітації постає уособленням байдужості державного керівництва. Зважаючи вже на 30-ту річницю незалежності України, прикро, що люди, які боролися за неї для нас, цілком забуті, неналежно відзначені чи, як і в цьому випадку, взагалі nereабілітовані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архів НІПЦ Міжнародного товариства «Меморіал». URL: <http://lists.memo.ru/d3/f214.htm> (дата звернення: 02.09.2021).
2. Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області (Архів УСБУ ЛО). Спр. П-39402.
3. Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини: у 2-х т. / гол. ред. Б. Прах. Львів : Видавництво УКУ, 2015. Т. 1. 722 с.
4. Льницький М. Довіра до слова. *Рідний край*. 2015. № 1(32). С. 28–30.
5. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 30 : Степан Хрін (Степан Стебельський); Крізь сміх заліза: спогади / ред. Петро Потічний. Торонто : Видавництво «Літопис УПА», 2000. 552 с.
6. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 41 : Кирило Осьмак – Президент Української Головної Визвольної Ради (Документи і матеріали) / ред. Наталя Осьмак, Петро Потічний. Торонто; Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2004. 880 с.
7. Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952. Документи і матеріали. Львів : Просвіта, 1991. 447 с.
8. Петренко М. Молитва отця Зенона. *Наша Віра*. 2008. URL: http://nashavira.ukrlife.org/06_2008.html (дата звернення: 02.09.2021)
9. Повстанець. Ч. 1. Листопад, 1944 р. *Архів центру досліджень визвольного руху (АЦДВР)* : вебсайт. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/10743> (дата звернення: 02.09.2021).
10. Твори. Щоденники без купюр : у 60 т. / гол. ред. Л. С. Танюк. Київ: «Альтерпрес», 2014. Т. 30. 528 с.

REFERENCES

1. Arkhiv NIPTs Mizhnarodnoho tovarystva «Memorial» [Archives of the NIPTs of the International Society “Memorial”]. URL: <http://lists.memo.ru/d3/f214.htm> [in Russian].
2. Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti (AUSBU LO) [Archive of the Security Service of Ukraine in Lviv region]. Spr. 38108.
3. Ihnytskiy M. Dovira do slova [Trust in the word]. *Ridnyi kraj – Homeland*, № 1 (32), pp. 28–30 [in Ukrainian].

4. Mirchuk P. *Ukrainska Povstanska Armii. 1942–1952. Dokumenty i materialy* [Ukrainian Insurgent Army. 1942–1952. Documents and materials]. Lviv, 1991, 440 p. [in Ukrainian].
5. *Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. T. 30 : Stepan Khrin (Stepan Stebelskyi); Kriz smikh zaliza: spohady* [Stepan Hrin (Stepan Stebelsky); Through the laughter of iron: memories] / red. Petro Potichnyi. Toronto: Vydavnytstvo “Litopys UPA”, 2000. 552 s.
6. *Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. T. 41 : Kyrylo Osmak – Prezydent Ukrainskoi Holovnoi Vyzvolnoi Rady* [Kyrylo Osmak – President of the Ukrainian Main Liberation Council] (Dokumenty i materiialy) / red. Nataliia Osmak, Petro Potichnyi. Toronto; Lviv: Vydavnytstvo “Litopys UPA”, 2004. 880 s. [in Ukrainian].
7. Petrenko M. Molytva ottsia Zenona [Father Zeno’s prayer]. *Nasha Vira – Our Faith*. 2008. URL: http://nashavira.ukrlife.org/06_2008.html [in Ukrainian].
8. Povstanets. Ch. 1. Lystopad, 1944r. [Insurgent. Part 1. November, 1944]. *ATsDVR – Arkhivtsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research* URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/10743> [in Ukrainian].
9. Prakh B. *Dukhovenstvo Peremyskoi yeparkhii ta Apostolskoi administratsii Lemkivshchyny : u 2-kh t.* [The Clergy of the Peremyshl Eparchy and the Apostolic Administration of the Lemivshchyna : in 2 volumes]. Lviv, 2015. Vol. 1. 722 p. [in Ukrainian].
10. Taniuk L. *Tvory. Shchodennyky bez kupiur : u 60-y t.* [Writings. Diaries without banknotes: in 60 volumes]. Kyiv, 2014. Vol. 30. 528 p. [in Ukrainian].

УДК 94(477.87):37(477.87)(092)«18/19»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-3>

Володимир КЕМІНЬ,
orcid.org/0000-0002-1372-7968

доктор педагогічних наук,
професор кафедри романської філології та компаративістики
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) volodymyrkem@gmail.com

Галина КЕМІНЬ,
orcid.org/0000-0001-8708-3950

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри мовної та міжкультурної комунікації
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) keminhalyna@dspu.edu.ua

ЛОКАЛЬНА ІСТОРІЯ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ У ПРАЦЯХ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ДІЯЧІВ ЗАКАРПАТТЯ (XIX – ПЕРША ПОЛОВИНА XX ст.)

У статті розглянуто роль локальної історії у формуванні національної ідентичності дітей та молоді у працях культурно-освітніх діячів Закарпаття (XIX – перша половина XX століття). Констатовано, що на погляди науковців досліджуваного періоду суттєво вплинули ідеї місцевих мислителів попередніх історичних періодів, зокрема М. Лучкая та І. Фогарашія-Бережаніна, які прагнули зберегти культуру свого народу, але через брак інтелектуального середовища їм було важко протистояти асиміляції руського населення краю.

Погляди культурно-освітніх діячів Закарпаття XIX – першої половини XX століття щодо історії Закарпаття і формування національної ідентичності населення краю проаналізовано із чотирьох позицій інтерпретації історичних процесів: української, руської, російської, угорської. Тривала полеміка між представниками різних історико-культурних течій дозволила об'єктивно висвітлити історичне минуле Закарпаття, незаангажоване вивченням особливостей формування національної ідентичності закарпатського народу, від етнічної свідомості до української ментальності.

Автори висвітлюють вплив основних суспільно-історичних умов на цей процес через локальну, тобто «малу історію» свого краю, міста, громади. Це дозволить зробити її частиною «великої історії» своєї країни. Важливим складником такого підходу має стати історичний досвід минулого, зокрема культурно-освітніх діячів Закарпаття XIX – першої половини XX століття. Їхня «мала історія» згодом стала частиною історії України, а національна ідентичність еволюціонувала від «угроросів, карпаторосів, підкарпатських русинів до українців».

У статті розкрито науково-педагогічну і культурно-освітню діяльність відомих науковців, релігійних громадських діячів, які брали активну участь у розбудові українського шкільництва на Закарпатті.

Ключові слова: локальна історія, національна ідентичність, Закарпаття, освіта, виховання.

Volodymyr KEMIN,
orcid.org/0000-0002-1372-7968

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor at the Department of Romance Philology and Comparative Studies
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) volodymyrkem@gmail.com

Halyna KEMIN,
orcid.org/0000-0001-8708-3950

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Language and Intercultural Communication
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) keminhalyna@dspu.edu.ua

LOCAL HISTORY ROLE IN THE NATIONAL IDENTITY FORMATION OF CHILDREN AND YOUTH IN THE WORKS OF CULTURAL AND EDUCATIONAL FIGURES OF TRANS-CARPATHTHIA (THE XIXth – THE FIRST HALF OF THE XXth CENTURY)

The article focuses on the analysis of local history role in the national identity formation of children and youth in the works of cultural and educational figures of Transcarpathia (the XIXth – the first half of the XXth century). It has been

stated that the views of scholars of the period, which was under the process of study, were influenced significantly by the local thinkers' ideas of previous historical periods, in particular M. Luchkay and I. Fogorashiy-Berezhanin, who sought to preserve the culture of their people, but due to lack of intellectual environment, they found it difficult to resist the Ruthenians population assimilation.

The views of cultural and educational figures of Transcarpathia of the XIXth – the first half of the XXth century concerning the history of Transcarpathia and the national identity formation of the population of the region was analyzed from four positions of interpretation of historical processes: the Ukrainian, the Ruthenian, the Russian, the Hungarian. The prolonged controversy between representatives of different historical and cultural currents allowed us to cover the historical past of Transcarpathia objectively, study the peculiarities of the national identity of the Transcarpathian people from ethnic consciousness to the Ukrainian mentality unbiasedly.

The authors elucidate the impact of basic socio-historical conditions on this process through the local, "small history" of their region, town, community. This analysis will make "small history" the part of the "great history" of the country. An important component of this approach should be the historical experience of the past, in particular the cultural and educational figures of Transcarpathia (the XIX – the first half of the XXth century). Their "small history" later became the part of the history of Ukraine, and national identity evolved from the Ugro-Rusyns, Carpatho-Rusyns, Subcarpathian Ruthenians to the Ukrainians.

The article deals with the scientific and pedagogical, cultural and educational activities of famous scholars, religious public figures who took an active part in the development of the Ukrainian schooling in Transcarpathia.

Key words: local history, national identity, Transcarpathia, education, upbringing.

Постановка проблеми. Формування національної ідентичності дітей та молоді є важливим елементом не тільки навчання, але і всебічного розвитку особистості, виховання громадянина, патріота своєї країни. Ключову роль у цьому процесі відіграє система національних цінностей, національна ідея, повага до національних символів, любов до рідної культури і традицій, особистісна орієнтація на розбудову Української держави (Вишневецький, 2006: 326).

Основою спільної національної спадщини є не тільки історія, але і спільне майбутнє, покликане зберегти традиції та культуру для виховання нового покоління. Зазвичай таке виховання потребує героїзації і слави історії свого народу на зразках культурного, економічного, політичного, військового, суспільного поступу, для того щоб викликати гордість за своє минуле. В Україні це відбувалось у різні історичні періоди, коли вона була незалежною чи знаходилась у складі інших держав.

Упродовж століть Україна була кордоном не лише різних державних утворень, але і різних цивілізаційних зон. Співіснування прикордонної історії призвело до розмитості і фрагментарності української ідентичності (Плохій, 2012: 48). До таких зон протягом віків відносилось і Закарпаття.

Аналіз досліджень. Важливе місце у формуванні національної ідентичності дітей та молоді посідає локальна (регіональна) історія. Особливо це стосується тих регіонів, які є полікультурними і межують із іншими країнами, зокрема у Закарпатті.

Тому зацікавленість цією проблематикою збільшується. Зазвичай це стосується таких напрямків: освіта (О. Вишневецький, Б. Ступарик, М. Чепіль, Д. Герцюк, М. Кляп, Г. Розлуцька), регіональне краєзнавство (М. Орос, С. Федака, В. Піпаш), зарубіжні дослідники (П.-Р. Магочій,

М. Мушинка, Ю. Бача, В. Маркусь). Водночас проблема формування національної ідентичності дітей та молоді на Закарпатті засобами локальної історії ще не досить висвітлена.

Мета роботи – аналіз поглядів закарпатських культурно-освітніх діячів XIX – першої половини XX століття щодо формування національної ідентичності дітей та молоді регіону у контексті розвитку локальної історії.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що Закарпаття в угорських документах здебільшого називали Верхньою Землею (Верховиною). Надання угорцями позаетнічної назви не сприймалося місцевим населенням, яке здебільшого називало себе руським (русинським) народом, зокрема О. Духнович їх називав «бескидськими русинами», «підкарпатськими русинами».

Слід також відзначити, що однією із найдавніших назв Закарпаття є «Країна», «Крайна», яка використовувалась у XII – XIV століттях у різних документах, що означає «земля», «край».

Позаетнічна назва «Верхня Угорщина» проіснувала до середини XIX століття. Із цього періоду у російській та українській історіографії її почали називати Угорська Русь (Я. Головацький, М. Надеждін). У другій половині XIX століття вона набула загального поширення, зокрема у працях тогочасних науковців А. Добрянського, О. Духновича, І. Срезневського, А. Кралицького.

Із перших десятиліть XX століття Закарпаття стало відомим під назвою «Угорська Русь», «Підкарпатська Русь», «Підкарпатська Україна», «Карпатська Україна», «Закарпатська Україна».

На початку XVIII століття Закарпаття увійшло до складу Австрії, так само, як і Угорщина. Із 1867 року Закарпаття стало частиною Австро-Угорщини. У 1919 році за Сен-Жерменською

угодою Закарпаття під назвою «Підкарпатська Русь» увійшло до складу Чехословаччини.

Після розпаду Чехословаччини столиця Підкарпатської Русі – Підкарпатської України була евакуйована з Ужгорода до Хуста. 12 лютого 1939 року було проведено вибори до Сейму Карпатської України, який 15 березня вибрав президентом Августина Волошина. Згідно із першою частиною Закону, прийнятого сеймом, новоутворена держава називалася «Карпатською Україною», українська мова стала державною, державним став і синьо-жовтий прапор, а також гімн «Ще не вмерла Україна».

Після окупації Карпатської України угорськими військами (1939-1944 рр.) було здійснено масове вивезення людей єврейської національності із цього краю у концентраційні табори. Переслідувань зазнавали також учасники національно-визвольного руху у період Карпатської України. Із приходом Радянської армії і приєднанням Закарпаття до Радянського Союзу знову було репресовано новою владою тих, хто боровся з Угорщиною за незалежність України.

У цьому аспекті ми наголосимо, що важко писати історію народу, який не має чи не мав власної держави протягом тривалого часу. Перша половина XIX століття стала визначальною для формування національної свідомості слов'янських народів, які перебували під чужоземним ярмом у різних європейських імперіях. Цьому сприяли як військово-політичні (завершення наполеонівських воєн, посилення монархій-переможниць), суспільно-економічні (розвиток капіталістичних відносин, формування суспільних рухів, вільного ринку), так і культурно-освітні (звернення до національної культури, традиції, мови тощо) умови.

По суті жоден зі слов'янських народів (окрім російського) не мав власної держави. Це, у свою чергу, призводило до їх мовно-культурної дискримінації не тільки у складі Австро-Угорської Імперії, але і Російської (поляки, українці, білоруси).

Сучасні дослідження щодо формування політичної, культурної і національної ідентичності на території нинішніх Росії, України та Білорусії указують на загрозу приписування народним масам національної ідентичності, яких тоді ще не існувало і які не було інкорпоровано у свідомість населення принаймні до XX століття (Плохій, 2012: 421). Передусім тут йдеться про активну участь Російської імперії першої половини XIX століття у формуванні своєрідного «руського мира» серед слов'янських народів на Заході.

Із цією метою було створено цілу низку кафедр славістики в університетах Росії (Харківський,

Петербурзький, Віленський, Дерптський), в яких працювали викладачами вихідці з Угорської Русі. Вони були випускниками Австрійських університетів і називалися здебільшого русинами. У Росії їх називали «руськими». Серед них були і ректор Петербурзького університету М. Балудянський, і такі відомі науковці, як А. Дудрович, М. Білевич, П. Лодій, В. Кукольник, Ю. Венелін та інші.

У ракурсі нашого дослідження ми зауважимо, що І. Орлай у своїй праці «Історія о карпаторосах» висунув думку про те, що «карпатські русини» споріднені з іншими «росіянами», зокрема з тими, які у Малоросії (Україні) живуть, і що попри століття угорського ярма, «язык русский в Угорской Руси гораздо чище нынешнего киевского» (Свенцицкий, 1905: 56 – 57). Це сприяло посиленню інтересу до карпатського регіону, що відбилось у працях І. Срезневського, М. Надеждіна та передусім М. Погодіна, головного ідеолога ідеї слов'янської єдності. Він спонукав уряд фінансувати наукові публікації та розвивати зв'язки із «росіянами» за кордоном: «Русины, жители Галиции и северо-восточной Венгрии, каких мы видим в Полтаве и Чернигове, - наши родные братья».

Отже, ми можемо констатувати, що у зазначений період наративи ідентичностей у Галичині і на Закарпатті формувалися завдяки місцевим дослідникам історичного минулого свого регіону, такими як М. Лучкай, І. Фогарашій-Бережанин. Вони намагалися зберегти культуру свого народу, але протистояти винародовленню руського населення краю було все важче, адже їм бракувало інтелектуального середовища, оскільки значна кількість їх сучасників опинилася в Росії, яка охоче приймала висококваліфікованих науковців, професорів та інтелектуалів.

Руська ж історична інтерпретація Підкарпатської Русі була написана на початку XIX століття за посередництва греко-католицького духовенства. Першими історичними працями були праці Йоанія Базилевича, Івана Орлая, Михайла Лучкая, Юрія Венеліна. Саме вони сформували концептуальну основу ранньої історії Закарпаття, котру прийняли наступні покоління, такі як: 1) русини – автохтонний народ, який жив на своїй землі до приходу у 896 році угорців; 2) вони мали свою незалежну державу – *Marchia Ruthenorum*, або Руську країну, якою часом правили руські князі; 3) русини повернулися до християнства внаслідок місії Мефодія; 4) русини боролися за свою незалежність; одним із епізодів боротьби було повстання Петра Петровича на початку XIV століття, 5) у 1360 році останній незалежний володар князь Федір Корятович прибув у Мукачево із 40 тисячами русинів.

Звичайно, що угорська історична інтерпретація спростувала деякі факти, зокрема про те, що Мефодій навернув до християнства русинів, а також про те, що Федір Корятович привів 40 тисяч русинів із Поділля.

У свою чергу, угорська історична інтерпретація історії Закарпаття була представлена русинами, які здобули вищу університетську освіту, такими як Антон Годінка (навчався у Будапештському університеті, у Відні захистив дисертацію у професора В. Ягіча, був деканом філософського факультету у місті Печ, ректором цього ж університету) та Олександр Бонкало (народився на Рахівщині, навчався в Ужгородській духовній семінарії, а також у Будапештському, Лейпцигському і Санкт-Петербурзькому університетах. Очолював кафедру російської мови та літератури). Вищезазначені автори вважали, що процес заселення русинів у Закарпатті розпочався тільки у XIII столітті.

Водночас давніша угорська інтерпретація відображала минуле руського населення відносно до історичної правди (А. Дечі, К. Месарош), у котрій головним ствердженням було те, що угорці прийшли на територію, де вже жили русини (у Дунайському басейні), а угорська церква, що підпорядковувалася Риму, зазнавала тут значного впливу східного обряду аж до початку XII століття.

Значимо, що російська історична інтерпретація зводилася до максимального охоплення руського населення Західної України проросійськими ідеями про єдність історії, культури, релігії. Русофіли відкрито заявляли про те, що карпаторуський народ «являється прямою ветвью единого русского народа»

У 1842 році Н. Надеждін переконував, що «російська стихія простягається на Південний Захід по обидва боки Карпат аж до Дунаю задовго до того, як мадяри прибули до Панонії: мадяри не привели руських із собою, а вже застали їх там, оселились і жили серед них (Надеждін, 1842: 103).

Водночас українська історична інтерпретація мала досить сильну позицію щодо найзахіднішої частини України – Підкарпатської Русі. Першими науковими працями про Угорську Русь були праці М. Драгоманова, В. Гнатюка, М. Грушевського, О. Мицюка, які «Gesta Hungarorum» і Київську «Повість временних літ» вважали безперечним доказом того, що прямими предками підкарпатських русинів були так звані «білі хорвати», які жили тут у VII-VIII століттях, тобто набагато давніше за мадярів. Окрім того, Підкарпатська Русь, особливо її західна частина, була у сфері культурного впливу Великої Моравії.

Важливу роль у написанні локальної історії Закарпаття відігравали не тільки відомі діячі культури та освіти поза межами краю (М. Драгоманов, В. Гнатюк, О. Петров, О. Мицюк, В. Бірчак, І. Панькевич, В. Пачовський та інші), але і місцеві краєзнавці, які по суті формували історичний наратив свого краю через «малу історію» або регіональну історію, зберігаючи у такий спосіб свою ідентичність. Засвоєння знань (географічних, етнографічних, історичних, культурних) про свій край, регіон, місто, село є важливою умовою об'єктивного творення «великої історії». Прикладом цього є культурно-освітня діяльність таких місцевих дослідників Закарпаття, як М. Лучкай, В. Гаджега, П. Сова та інші. Їхня локальна історія про Закарпаття досить часто залучалася в історичні наративи інших держав, що засвідчує високий рівень довіри до авторів.

П. Сова (1894-1984), випускник Пряшівської гімназії та юридичного інституту у Кошицях (Словаччина), автор багатьох краєзнавчих праць, таких як «Подкарпатская Русь и русский язык», «Прошлое Ужгорода», «Ужгородский замок», «Мукачевский замок», у своїх роботах досліджував історію конкретних міст і замків Закарпаття. Він вивчав стародавні грамоти щодо об'єктів дослідження. Добре володіючи латинською мовою, яка була державною мовою в Угорщині аж до кінця XIX століття через поліетнічний склад Австро-Угорської імперії, він вивчав зміст юридичних документів, які мали пряме відношення до правового регулювання земель, податків, адміністрування територіальних громад, судових спорів і грамот XIV – XVII століть.

Полемізуючи з угорськими істориками про назви Ужгорода і час його виникнення, П. Сова звернув увагу на слова писаря і духівника угорського короля Владислава IV у його хроніці, яка вийшла у 1282 році, де писар повідомляє, що угорці у 871 році поселилися біля річки Унг, де і збудували фортецю Унгвар. Із цим твердженням не погодився П. Сова, який звернув увагу на те, що «мадярам як кочовому народу будівництво технічно не є можливим через кочовий спосіб життя, який вони мали ще 200-300 років після переселення зі степу через «Руські ворота» (Сова, 1992: 54).

У дискусії, яка розгорнулася між угорськими та руськими істориками щодо кордонів Угорського королівства, П. Сова чітко сформував їхню межу. Він звертає увагу на засічні лінії (слугували кордоном) на торговельних шляхах, за якими велася торгівля між сходом і заходом, півднем і північчю, де були ворота. Деякі з них зберегли свою назву

донині у місцевих назвах, зокрема біля Фінциць (Словаччина). На думку П. Сова, саме тут мають бути ворота, які називалися «руськими». Інші ворота із Закарпаття на Південний Схід знаходились у Верецьках. Засічна лінія (кордон) давньої Угорщини протягом багатьох століть співпадала з руським етнографічним кордоном. П. Сова ставить риторичне запитання: що заважало угорцям просунутись і в нашій області до карпатського вододілу? І сам відповідає: присутність другої держави, а саме Червоної Русі (Перемишльського князівства), яке межувало з Угорщиною тривалий час. Тільки після захоплення поляками Галицького королівства та його удільних частин ця незаселена територія підпадає, як нічийна земля, під мадярську владу (Сова, 1992: 35).

Серед закарпатських культурно-освітніх діячів першої половини ХІХ століття, котрі досліджували історію Закарпаття, слід виокремити Михайла Лучкая, священика, історика, мовознавця, культурно-освітнього діяча. Він навчався в Ужгородській та Варадинській гімназіях, а також у Віденській Цісарсько-королівській семінарії. У Відні брав участь у роботі наукового гуртка при церкві святої Варвари (Barbarum) під керівництвом І. Копітара. Повернувшись на Закарпаття, працював бібліотекарем, архіваріусом Мукачівської єпархії, допомагав учителям-дякам створювати школи і видавати підручники, був інспектором шкіл.

Серед відомих діячів національного відродження зазначеного періоду, з якими він зустрічався на Закарпатті, були Я. Головацький, І. Срезневський, які були видатними діячами слов'янського національного відродження того часу.

Зауважимо, що «Граматика Слов'янорусська» (1830) М. Лучкая була однією із перших граматик руської мови на західноукраїнських землях. Вона здобула тривале життя у загальнокультурному процесі, формуючи мовну освіту школи не тільки на Закарпатті, але і в Галичині.

Особливо важливою науковою працею М. Лучкая стала його «Історія карпатських русинів». В епіграфі до своєї праці він пише, що історія навіть маловідомого племені освітлює славніший народ [Lutskej, 1983]. У цій праці він реально описав географічне положення Закарпаття, подав докладний етнографічний опис слов'янських та інших європейських племен і народностей, які жили між Карпатами і Дунаєм до приходу угорців. Він звернув увагу на те, що закарпатці донині зберігають первісні назви місцевостей, гір, річок, такі як Поляна, Бистра, Люта, Хуст, Березний та інші.

Серед діячів української культури, імена яких тривалий час незаслужено замовчувалися через звинувачення їх у буржуазному націоналізмі, особливе місце належить Августину Волошину, видатному громадсько-політичному, культурно-освітньому, науковому і педагогічному діячеві, який пройшов нелегкий шлях від рядового настоятеля храму до першого президента Карпатської України, від рядового викладача учительської семінарії до ректора Українського вільного університету.

А. Волошин кваліфікував мову закарпатців як частину загальноукраїнської мовної системи. У своїх шкільних підручниках та інших працях, виданих ним на початку ХХ століття, поряд із текстами закарпатських авторів він все частіше вміщує тексти художніх творів Т. Шевченка, Ю. Федьковича, С. Руданського, І. Франка та інших письменників. Завдяки подвижницькій праці А. Волошина протягом двох десятиліть на Закарпатті виріс цілий загін високоосвіченої інтелігенції, яка очолила боротьбу народу за незалежність Карпатської України наприкінці 30-х років ХХ століття.

А. Волошин закликає український народ до християнської єдності, оскільки вважає її відсутність однією із головних причин трагедії українського народу останніх років. У своєму заповіті А. Волошин дає також поради майбутнім поколінням українського народу: «Коли народ наш одержить свою політичну свободу, конституцію свою, він має приєднатися до абсолютної етики християнського універсалізму; особливо має забезпечити повну свободу діяльності для всіх історичних чинників освіти, між сими і для католицької церкви. Лише загально-християнська етика, що стоїть над народами і державами, може забезпечити і нашому народові почесне місце у родині цивілізованих націй. Християнський світогляд подає можливості найширшої і найсправедливішої соціалізації громадянського життя без утилітаризму і без жорстокості безбожного соціального плану. Без додержання цієї головної основи здорового розвитку культури народ наш знову може втратити свою тяжко здобуту свободу» (Мишанич, 1995: 70).

Поміж інших відомих істориків першої половини ХХ століття ми виділимо Василя Гаджегу, греко-католицького священика, історика, педагога, культурно-освітнього діяча, який навчався в Ужгородській та Левочській гімназіях, Будапештській семінарії та Віденському університеті (1883-1887) та працював викладачем Ужгородської духовної семінарії. Його наукова спадщина містила праці з онтології, натурфілософії,

церковної історії. Він був почесним членом НТШ у Львові. В. Гаджега є автором численних праць історіографічного характеру, а також відомої монографії «Додатки к історії русинів и руських церковей». У своїй праці він підкреслював автономність місцевого населення (русинів). Окрім того, він є автором біографічних досліджень про місцевих діячів культурно-історичного і просвітницького рухів на Закарпатті, таких як І. Фогорашій та М. Лучкай.

Досліджуючи топоніміку у межах жупи Берег (до неї відносилися такі закарпатські міста і села, як Берегово, Мукачево, Свалява, Ірша та інші) періоду XV століття, він називає такі населені пункти, що зберегли свою назву і донині: «Нове село (Vjfalu) 1417 р., Гать (Gat) 1374 р., Великі-Лучки (Nagy-Lucska). За М. Лучкаєм, у XV столітті такі топоніми, як Малі-Лучки, Росвигово (Oroszfalu, Oroszvaros), руське місто Коропець (Керепець), засноване 1365 року, згадуються українською мовою» (Гаджега, 1932: 57).

У вступному слові до своєї праці М. Лучкай говорить: «Моїм самотнім завданням є і буде служити правді, об'єктивно і безітересно спом'янути і запропонувати все те, що лише достойно споминати, хоча це велике, хоча мале, але вдалося знайти і найменше. Минулість свою треба знати, про правдиву і предків своїх почитати і є обов'язаність не лиш великих народів, але і малих. Бо правдива історія є не тільки свід-

ком часів, світлом істини, але і сучаснов учительков життя нашого» (Гаджега, 1931: 2).

Висновки. Отже, шлях закарпатських українців до національної ідентичності був тривалим і непростим через великий відрізок часу відірваності Закарпаття від решти українських земель (Закарпаття було приєднано до Радянської України тільки у 1944 році). Відтак формування національної свідомості відбулось у межах чужоземних країн, що унеможливило розвиток національного буття через обмеження суспільного, релігійного, культурно-освітнього, економічного розвитку. Тому шлях до українства Карпатської України лежав не через Радянську Україну, а був природним шляхом перетворення етнічної маси в народ, коли національне самоусвідомлення виникало на місці без дії зовнішніх чинників. Українство на Закарпаття ніхто не приніс на багнетах, не нав'язала його і комуністична партія. Як слушно зауважує О. Мишанич, ідентичність закарпатського народу вибудовувалася від інтелігенції до простого народу, від етнічної свідомості до української ментальності. Русини стали українцями, відчували потребу цієї державності та вибороли цю державність (Мишанич, 1995: 35). Отже, все подвижницьке життя, педагогічна і культурницька діяльність М. Лучкай, А. Волошина, В. Гаджеги, П. Сова та інших діячів Закарпаття були спрямовані на формування національної ідентичності закарпатського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич : Коло, 2006. 326 с.
2. Гаджега В. Додатки до історії русинів и руських церковей в бувшій жупі Земплинскої. *Науковий збірник товариства «Просвіта» за 1930-1931 рок.* Рочник VII – VII. Ужгород : Друкарня оо. Василян в Ужгороді, 1931. С. 1-167.
3. Гаджега В. Додатки до історії русинів и руських церковей в бувшій жупі Земплинскої. *Науковий збірник товариства «Просвіта» за 1932 рок.* Рочник IX. Ужгород : Книгопечатня Юлія Фельдешія, 1932. С. 1 – 76.
4. Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874-1945): Августин Волошин. Твори. Ужгород : Гражда, 1995. 355 с.
5. Надеждін Н. Записка о путешествии по южнославянским странам. *Журнал МНП.* Спб. 1842. Т. 34. С.103.
6. Плохий С. Між історією та нацією Павло Роберт Магочій і переписування Української історії. Науковець, історик і науковий діяч: внесок Павла-Роберта Магочія в наше розуміння України та центральної Європи. Ужгород : видавництво В. Падяка, 2012. 421 с.
7. Розлуцька Г. М. Освітньо-виховна діяльність Греко-Католицької Церкви на Закарпатті: історичний дискурс : монографія. Ужгород : Говерла, 2018. 419 с.
8. Свенцицкий И.С. Материалы истории возрождения Карпатской Руси. Львів: 1905. Т. 1. С. 56-83.
9. Сова П. Прошлое Ужгорода. Факсимильное издание на русском языке. По изд : Ужгород: шк. Помощь. 1937. Ужгород : Карпати, Ужгородский производственно-издательский комбинат «Патент», 1992. 351 с.
10. Lutskaj M. Historia Carpato-Rutenorum. Історія карпатських русинів. (Переклад Ю. Сака). Т. 1. Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Пряшів, 1983. 655 с.

REFERENCES

1. Vyshnevskiy O. Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainiskoi pedahohiky [Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy]. Posibnyk dlia studentiv vyshchlykh navchalnykh zakladiv. Drohobych: Kolo, 2006, 326 p. [in Ukrainian].

2. Hadzheha V. Dodatky do ystoriy rusynov y ruskykh tserkvei v buvshyi zhupi Zemplynskoi [Additions to the history of the Ruthenians and Russian churches in the former Zemplinskaya jury]. Naukovyi zbornyk tovarystva «Prosvita» za 1930-1931 rok. Rochnyk VII – VII. Uzhhorod: Drukarnia oo. Vasyliian v Uzhhorodi, 1931. P. 1-167 [in Ukrainian].
3. Hadzheha V. Dodatky do ystoriy rusynov y ruskykh tserkvei v buvshyi zhupi Zemplynskoi [Additions to the history of the Ruthenians and Russian churches in the former Zemplinskaya jury]. Naukovyi zbornyk tovarystva «Prosvita» za 1932 rok. Rochnyk IKh. Uzhhorod: Knyhopedhatnia Yuliia Feldeshiia, 1932. P. 1-76 [in Ukrainian].
4. Myshanych O., Chuchka P. Avhustyn Voloshyn (1874-1945) [Augustin Voloshin (1874-1945)]: Avhustyn Voloshyn. Tvory. Uzhhorod: Hrazhda, 1995, 355 p. [in Ukrainian].
5. Nadiezhdin N. Zapyska o puteshestvyi po yuzhnoslovianskym stranam [A note on a trip to the South Slavic countries]. Zhurnal MNP. Spb, 1842, T 34. P.103 [in Russian].
6. Plokhii S. Mizh istoriieiu ta natsiieiu Pavlo Robert Mahochii i perepysuvannia Ukrainskoi istorii. Naukovets, istoryk i naukovyi diiach: vnesok Pavla-Roberta Mahochiia v nashe rozuminnia Ukrainy ta tsentralnoi Yevropy [Between history and nation Pavlo Robert Magochiy and rewriting of Ukrainian history. Scientist, historian and researcher: Paul-Robert Magochi's contribution to our understanding of Ukraine and Central Europe]. Uzhhorod: vydavnytstvo V. Padiaka, 2012. 421 p. [in Ukrainian].
7. Rozlutska H. M. Osvitno-vykhovna diialnist Hreko-Katolytskoi Tserkvy na Zakarpatti: istorychnyi dyskurs [Educational activities of the Greek Catholic Church in Transcarpathia: historical discourse]. Monohrafiia. Uzhhorod : Hoverla, 2018. 419 p. [in Ukrainian].
8. Sventsytskyi Y.S. Materyaly ystoriy vozrozhdenyia Karpatskoi Rusy [Materials on the history of the revival of Carpathian Russia]. Lviv. 1905. T.1. Pp. 56 – 83 [in Russian].
9. Sova P. Proshloe Uzhhoroda [The past of Uzhgorod]. Faksymylnoe yzdanye na russkom yazke. Po yzd : Uzhhorod: shk. Pomoshch. 1937. Uzhhorod: Karpaty, Uzhhorodskiy proyzvodstvenno-yzdatelskyy kombynat «Patent», 1992. 351 p. [in Russian].
10. Lutskaj M. Historia Carpato-Rutenorum. Istoriia karpatskykh rusyniv [History of Carpathian Ruthenians]. (Pereklad Yu. Saka). T. 1. Naukovyi zbirnyk Muzeiu ukrainskoi kultury u Svydnyku. Priashiv, 1983. 655 p. [in Ukrainian].

Роман КОРСАК,

orcid.org/0000-0001-9245-252X

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства

Дрежавного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

(Ужгород, Україна) *korsakr@i.ua*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Статтю присвячено сучасним тенденціям розвитку ресторанного бізнесу в Україні в умовах соціально-економічної трансформації суспільства. Автором наголошено, що серед пріоритетних галузей центральне місце посідає сфера гостинності, оскільки рівень розвитку готелів і ресторанів є своєрідним показником добробуту країни. Розвиток вітчизняного ресторанного бізнесу прискорить процес необхідної соціально-економічної трансформації суспільства та інтеграції України до Європейського Союзу.

В Україні активно відкриваються різні види ресторанного бізнесу. Порівняно із країнами ЄС, де існує багаторічна традиція харчування поза домом, кількість ресторанів на душу населення в Україні є не настільки високим.

Автор вважає, що важливим аспектом трансформації вітчизняного ресторанного бізнесу є диверсифікація діяльності підприємств громадського харчування, яка є формою концентрації капіталу, з метою освоєння нових видів діяльності та проникнення на нові ринки збуту Європейського Союзу, для яких у підприємств раніше там не було можливостей. Найчастіше підприємства громадського харчування використовують у своїй діяльності диверсифікацію виробництва і пропонованих послуг. Ми вважаємо, що можливе використання всіх трьох видів виробничої диверсифікації: спорідненої, горизонтальної, конгломеративної.

Посилення конкуренції на ринку громадського харчування і негативний вплив кризових явищ на розвиток зазначеної галузі зумовлюють необхідність пошуку нових форм і способів організації виробництва та оптимізації діяльності. Тому, на думку автора, питання аналізу стану ринку ресторанних послуг і визначення перспективи його розвитку є актуальними для вітчизняної сфери гостинності.

Для вирішення наукових завдань щодо аналізу сучасних тенденцій розвитку вітчизняного ресторанного бізнесу застосовано загальнонаукові методи, зокрема: логічний та аналітичний, метод узагальнення, метод систематизації і класифікації, метод дедукції та індукції, метод синтезу та аналізу, метод порівняння тощо.

Ключові слова: *ресторанний бізнес, ресторанне підприємство, Україна, Європейський Союз, ресторатор, ресторанный сервіс.*

Roman KORSAK,

orcid.org/0000-0001-9245-252X

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Head of the Department of Tourism Infrastructure and Hotel and Restaurant Industry

Uzhhorod National University

(Uzhgorod, Ukraine) *korsakr@i.ua*

CURRENT TRENDS OF RESTAURANT BUSINESS DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATION OF UKRAINIAN SOCIETY

The article is devoted to modern tendencies of restaurant business development in Ukraine in the conditions of social and economic transformation of society. The author emphasizes that among the priority areas the central place is occupied by the sphere of hospitality, as the level of development of hotels and restaurants is a kind of indicator of the country's well-being. The development of domestic restaurant business will accelerate the process of necessary socio-economic transformation of society and Ukraine's integration into the European Union.

Various types of restaurant business are actively opening in Ukraine. Compared to EU countries, where there is a long tradition of eating out, the number of restaurants per capita in Ukraine is not so high.

The author believes that an important aspect of the transformation of the domestic restaurant business is the diversification of catering, which is a form of concentration of capital to develop new activities and penetrate new markets in the European Union, for which companies previously had no opportunities. Most often, catering companies use in their activities to diversify production and services. We believe that it is possible to use all three types of industrial diversification, including related, horizontal, conglomerate.

Increased competition in the catering market and the negative impact of the crisis on the development of this industry necessitate the search for new forms and methods of organizing production and optimizing activities. Therefore, according to the author, the analysis of the state of the restaurant services market and determining the prospects for its development are relevant issues for the domestic hospitality industry.

General scientific methods were used to solve scientific problems related to the analysis of current trends in the domestic restaurant business, including: logical and analytical, generalization method, systematization and classification method, deduction and induction method, synthesis and analysis method, comparison method, etc.

Key words: restaurant business, restaurant enterprise, Ukraine, European Union, restaurateur, restaurant service.

Постановка проблеми. Присутність конкуренції на вітчизняному та європейському ринках ресторанних послуг ставить перед менеджерами підприємств громадського харчування в Україні низку завдань, які збільшують ефективність виробництва, а посилення конкурентних позицій пов'язане із впровадженням у практику ведення бізнесу сучасних форм обслуговування, які належать до потужних спонукальних чинників збільшення пропускнуєї спроможності залив сучасних підприємств ресторанного бізнесу. Ми вважаємо, що ресторанний бізнес є успішним, коли він націлений на задоволення бажань гостей у продукції і послугах. Ресторатор і колектив ресторану загалом зацікавлені у створенні умов для збільшення відвідуваності закладу, оскільки, домігшись зазначеного, можна збільшити обсяги продажів. Тому першочерговим завданням ресторатора є задоволення потреб споживачів, завоювання їхньої уваги, що у кінцевому підсумку призведе до збільшення середнього доходу ресторанного закладу.

Аналіз дослідження. Відзначимо, що сучасні тенденції розвитку ресторанного підприємства у вітчизняній літературі висвітлені не досить широко. У низці публікацій зазначений аспект розглядається в загальному контексті різної проблематики. Зокрема, питання покращення конкурентоспроможності підприємств ресторанного бізнесу в умовах становлення ринку розглядаються В. Антоною (Антонова, 2007), у контексті надання туристичних послуг – В. Баєвим (Баєв, 2012).

Перспективні шляхи розвитку ресторанного підприємства у контексті інституціалізації лідерства в управлінні персоналом підприємств ресторанного господарства розглядаються у статті М. Барна та О. Бабенка (Барна, Бабенко, 2017).

Додаткові послуги та інновації у ресторанному сервісі розглянуто у праці О. Завгородньої (Загородня, 2016). Event-менеджмент ресторанного бізнесу України як інструмент маркетингових комунікацій проаналізовано О. Карпюком (Карпюк, 2017).

Серед праць, які комплексно розглядають теоретико-методологічні засади розвитку вітчизняного ресторанного бізнесу, потрібно виділити вітчизняні посібники, зокрема роботи А. Аветісової (Аветісова, 2002) та В. Архіпова (Архіпов, 2007).

Мета роботи – комплексне дослідження сучасних тенденцій розвитку вітчизняного ресторанного бізнесу. Для реалізації мети нами було визначено такі завдання: 1) дослідити теоретичні аспекти розвитку ресторанного бізнесу; 2) зробити обґрунтовані висновки щодо проведеної роботи; 3) проаналізувати наукові джерела з цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. Після розпаду Радянського Союзу процес соціальної та економічної трансформації українського суспільства значно затягнувся порівняно із країнами Центральної Європи. Зокрема, «Вишеградська четвірка» пройшла зазначений шлях за десять років, трансформувавши основні галузі економіки до вимог і стандартів ЄС. Серед пріоритетних галузей центральне місце посідає сфера гостинності, оскільки рівень розвитку готелів і ресторанів є своєрідним показником добробуту країни. Ми вважаємо, що розвиток вітчизняного ресторанного бізнесу прискорить процес потрібної соціально-економічної трансформації суспільства та інтеграції України до Європейського Союзу (Корсак, Фуртій, 2016: 104-109; Корсак, Фуртій, 2016: 99-103).

Відмітимо, що в Україні активно відкриваються різні види ресторанного бізнесу. Порівняно із країнами ЄС, де існує багаторічна традиція харчування поза домом, кількість ресторанів на душу населення в Україні є не настільки високим. В іншому очевидної різниці у тенденціях розвитку ресторанного ринку Європи та України не існує. Конкуренція стає жорсткішою, тому рестораторам доводиться підвищувати компетентність, професіоналізм своїх співробітників. У таких умовах ведеться безперервна боротьба за клієнта, якого постійно дивують, захоплюють і цінують. Нині відкривається велика кількість вітчизняних підприємств, створених відповідно до модних трендів, концепцій і напрямів. Безсумнівно, вітчизняний ресторанний бізнес має величезний потенціал і перспективи розвитку, а запозичення зарубіжного досвіду – це перший крок до високорозвинутого ресторанного бізнесу (П'ятницька, Коваленко, 2017: 371-409; Аветісова, 2005: 117-123).

Останнім часом в ЄС і в Україні збільшується кількість вегетаріанських ресторанів, фудмаркетів, інноваційних фудкортів, автентичних ресто-

ранів із національною їжею. Поряд із зазначеними напрямками є ще кілька популярних трендів ресторанного бізнесу, зокрема формат «cross-cooking». Нині конкуренція на вітчизняному ринку ресторанного бізнесу набула такої гостроти, що основне завдання – це асортимент продукції, якість і культура обслуговування (Корсак, Колісник, Годя, 2020: 102-106).

Нині ресторанний бізнес є різноманітністю форм, типів та особливостей підприємства. Незважаючи на це, залишаються вільні місця для відкриття нових сучасних підприємств громадського харчування. Залучити відвідувачів можна новими форматами закладів, такими як ігровий бар, кафе-гамак, шоу-рум тощо, які користуватимуться великим попитом населення. Крім того, ми вважаємо, що зазначені формати могли б зацікавити закордонних інвесторів (Литвиненко, 2018: 123-127; П'ятницька, Коваленко, 2004: 76-82).

Важливим аспектом трансформації вітчизняного ресторанного бізнесу є диверсифікація діяльності підприємств громадського харчування, що є формою концентрації капіталу з метою освоєння нових видів діяльності та проникнення на нові ринки збуту Європейського Союзу, для котрих у підприємств раніше там не було можливостей. Найчастіше підприємства громадського харчування використовують у своїй діяльності диверсифікацію виробництва і пропонованих послуг. Вважаємо, що можливим є використання всіх трьох видів виробничої диверсифікації: спорідненої, горизонтальної, конгломеративної (Завгородня, 2016: 129-139; Корсак, Кашка, 2020: 167-171).

Для низького цінового сегмента доцільно застосувати інтерактивні технології у сфері оброблення замовлень, чому сприяє автоматизація ресторанного бізнесу. Наявність у ресторанах закладів системи безкоштовного Wi-Fi також сприяє залученню клієнтів. Для закладів середнього та високого цінового сегмента рекомендується використовувати інтерактивні технології обслуговування клієнтів із форматом «інтерактивний ресторан», зокрема шляхом використання таких інструментів, за допомогою яких відвідувачі закладу громадського харчування можуть самостійно управляти сервісом замовлення страв, що їх зацікавили. Інтерактивний ресторан зручний для організації різних презентацій і семінарів. Для сегмента високої цінової категорії доцільно використовувати інноваційні технології приготування продукції на основі «молекулярної кухні». Сутність цих технологій полягає у застосуванні проривних наукових досягнень для створення нових органолептичних поєднань у традиційних стравах. «Молекулярна

кухня» заснована на використанні нових технологій приготування кулінарної продукції, що базуються на обробленні продукції обладнанням із надвисокими і низькими температурами, високим тиском (Литвиненко, 2018: 123-127).

Посилення конкуренції на ринку громадського харчування і негативний вплив кризових явищ на розвиток зазначеної галузі зумовлюють необхідність пошуку нових форм і способів організації виробництва та оптимізації діяльності. Тому ми вважаємо, що питання аналізу стану ринку ресторанних послуг і визначення перспектив його розвитку є актуальними для вітчизняної науки (Головко, 2000: 145-148).

Серед найбільш постраждалих від кризових явищ (війна на сході країни, політична нестабільність, пандемія) сегментів ринку громадського харчування останнього десятиліття виявилися ресторани середнього цінового сегмента – ресторани столового типу і сегмент «демократичних» ресторанів. Збільшення витрат компаній, перехід на вітчизняні продукти під час приготування страв, зміна структури меню призвели до різкого зниження рентабельності ведення цього виду бізнесу. Один із небагатьох сегментів ринку громадського харчування, що зберіг своє стійке положення під час зазначених кризових явищ, – це сегмент ресторанів високого цінового рівня, що пояснюється високим доходом їх відвідувачів і низькою еластичністю попиту на послуги у цьому сегменті. У сегменті підприємства громадського харчування «фастфуду» також продовжують збільшувати обсяг продажів, водночас структура товарного міксу була трансформована з акцентом на виготовлення і реалізацію недорогих у вартісному вираженні видів страв (Кудла, Пелех, 2019: 132-135; Завгородня, 2016: 129-139).

Вважаємо, що основні соціально-економічні індикатори рівня життя населення і демографічні характеристики – це ті головні чинники, які слід урахувати під час планування і реалізації стратегії підприємств ресторанного бізнесу на регіональному рівні. Слід також відзначити наявність негативної для підприємств ресторанного бізнесу тенденції зростання цін на продовольчі товари, причому зростання цін на цю групу товарів істотно перевищує загальний ріст цін на споживчому ринку на всі групи товарів. Вивчення групи політичних чинників має ґрунтуватися на виявленні основних факторів та аналізі тенденцій зовнішньої і внутрішньої політики, що впливають на діяльність підприємств. Війна, яка відбувається фактично у східних областях України, негативно вплинула на рентабельність діяльності

підприємств на ринку громадського харчування. Зокрема, собівартість продукції і надання послуг зросла, підприємства стали переглядати структуру товарного міксу в бік збільшення виробництва продукції із відносно недорогими вітчизняними інгредієнтами (Пятницька, 2017: 371-409; Корсак, Кашка, 2020: 161-171).

Висновки. Посилення конкуренції на ринку громадського харчування і негативний вплив кризових явищ на розвиток зазначеної галузі, зумовлений військовими діями на Донеччині, а також пандемія зумовлюють необхідність пошуку нових форм і способів організації виробництва та оптимізації діяльності.

Вітчизняні підприємства ресторанного бізнесу на рівні регіону відчувають вплив безлічі факторів зовнішнього середовища (соціальних, технологічних, економічних та політичних), на які вони не мають змоги вплинути, але водночас мають адаптувати стратегію і тактику своєї діяльності до дії цих факторів.

Ми можемо констатувати, що нині в Україні спостерігаються такі тенденції у сфері розвитку ресторанного бізнесу:

- збільшення питомої ваги підприємств ресторанного бізнесу «демократичного формату»;
- використання мобільної реклами і технічних інновацій у зовнішній рекламі, а також промо-ігор;
- надання абонементів на відвідування закладів;
- упровадження та використання системи «вікна швидкої видачі»;
- розвиток системи кейтерингового обслуговування;
- використання мобільних додатків із системою штучного інтелекту;
- просування підприємства і формування позитивного образу закладу через соціальні мережі;
- використання елементів молекулярної кулінарії під час приготування страв;
- введення у товарний мікс підприємств із дієтичного та дитячого харчування, використання системи кодів для просування продукції;
- розвиток системи франчайзингу під час відкриття закладів ресторанного бізнесу на регіональному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аветісова А.О. Підприємства харчування у системі туризму. Донецьк: ДонДУЕТ, 2002. 165 с.
2. Аветісова А. О. Ресторанні мережі: конкурентні переваги, проблеми, перспективи розвитку. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2005. № 28. С. 117-123.
3. Антонова В. А. Конкуренція та управління конкурентоспроможністю підприємств ресторанного господарства в умовах становлення ринку. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України*. 2007. № 1 (21). С. 54-57.
4. Архіпов В.В. Організація ресторанного господарства: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури; Фірма «Інкос», 2007. 280 с.
5. Баєв В.В. Концептуальні засади менеджменту якості у сфері туризму. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2012. Вип.ІІІ (47). URL: https://tourlib.net/statti_ukr/baev.htm. (станом на 11.12.2021).
6. Барна М.Ю., Бабенко О.М. Напрями інституціоналізації лідерства в управлінні персоналом підприємств ресторанного господарства. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 22. С.71-74.
7. Головка Л.С. Умови формування конкурентного середовища в галузях туристичної індустрії та громадського харчування. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Стратегія розвитку туристичної індустрії та громадського харчування»*. Київ. 2000. С. 145-148.
8. Завгородня О.Є. Додаткові послуги та інновації в соціокультурному просторі ресторанного бізнесу. *Культура України*. 2016. Випуск 52. С.129-139.
9. Карпюк О.А. Event-менеджмент ресторанного бізнесу України як інструмент маркетингових комунікацій. *Імплементація наукових засад та перспективи досконалої маркетингової діяльності підприємств як ринково-орієнтованої концепції їх розвитку: монографія*. Житомир: Вид-во Євенок О.О., 2017. С.331-359.
10. Корсак Р., Кашка М. Проблеми покращення стратегічної діяльності підприємств готельно-ресторанного бізнесу в Україні. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 28. Том 2. С. 167-171.
11. Корсак Р., Колісник Г., Годя І. Формування культури ресторанного обслуговування. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 29. Том 5. С.102-106.
12. Корсак Р. В., Фуртій В. Організація туризму у країнах центральної Європи (Польща, Словаччина, Угорщина): Досвід організації для України. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: «Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 113 (10). С. 104-109.
13. Корсак Р. В., Фуртій В. Україна-ЄС: співробітництво у сфері туризму (поч. ХХІ ст.) *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 109 (6). С. 99-103.
14. Кудла Н.Є., Пелех К.Ю. Персонал як чинник конкурентної переваги підприємств з надання туристичних послуг. *Інновації, тренди та перспективи індустрії гостинності: Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 12 грудня 2019 р.). Львів: ЛТЕУ, 2019. 192 с. С.132-135.

15. Литвиненко Т.Є. Новітні технології обслуговування у сфері ресторанного бізнесу. *Ресторанне господарство і туристична індустрія у ринкових умовах*. Київ, 2018. С. 123-127.
16. П'ятницька Г.Т. Ресторанне господарство України: ринкові трансформації, інноваційний розвиток, структурна переорієнтація. *Монографія*. Київ: КНТЕУ, 2017. 465 с. С. 371-409.
17. П'ятницька Н.О., Коваленко А.М. Теоретичні та практичні аспекти конкуренції у ресторанному бізнесі. *Ресторанне господарство та туристична індустрія у ринкових умовах*. КНТЕУ, 2004. С. 76-82.

REFERENCES

1. Avetisova A.O. Pidpriemstva kharchuvannya u systemi turizmu [Catering companies in the tourism system]. Donetsk: DonDUET, 2002. 165 p. [in Ukrainian].
2. Avetisova A. O. Restoranni merezhi: konkurentni perevagy`, problemy`, perspekty`vy` rozvy`tku. [Restaurant chains: competitive advantages, problems, prospects]. Bulletin of socio-economic research. 2005. № 28. S. 117–123 [in Ukrainian].
3. Antonova V. A. Konkurenciya i upravlinnya konkurentospromozhnisty pidpry`yemstv restorannogo gospodarstva v umovax stanovlennya ry`nku. [Competition and management of competitiveness of restaurant enterprises in the market]. Scientific Bulletin of Poltava University of Consumer Cooperation of Ukraine. 2007. № 1 (21). Pp. 54-57 [in Ukrainian].
4. Arhipov V.V. Organizaciya restorannogo gospodarstva: navchal`ny`j posibny`k. [Organization of restaurant business: a textbook]. Kyiv: Center for Educational Literature; Firm "Inkos", 2007. 280 p. [in Ukrainian].
5. Bayev V.V. Konceptual`ni zasady` menedzhmentu yakosti v sferi tury`zmu. [Conceptual principles of quality management in the field of tourism]. Bulletin of the Chernivtsi Trade and Economic Institute. Economic sciences. 2012. Issue III (47). URL: https://tourlib.net/statti_ukr/baev.htm. (as of 11.06.2020) [in Ukrainian].
6. Barna M.Yu., Babenko O.M. Napryamy` insty`tuczizaciyi liderstva v upravlinni personalom pidpry`yemstv restorannogo gospodarstva. [Directions of institutionalization of leadership in personnel management of restaurant enterprises]. Black Sea Economic Studies. 2017. Issue 22. С. 71-74 [in Ukrainian].
7. Holovko L.S. Umovy formuvannya konkurentnoho seredovyshcha v haluziakh turystychnoi industrii ta hromadskoho kharchuvannya. [Conditions for the formation of a competitive environment in the tourism industry and catering] *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Stratehiia rozvytku turystychnoi industrii ta hromadskoho kharchuvannya»*. Kyiv. 2000. S. 145-148 [in Ukrainian].
8. Zavorodnia O.Ie. Dodatkovy posluhy ta innovatsii v sotsiokulturnomu prostori restorannogo biznesu. *Kultura Ukrainy*. [Additional services and innovations in the socio-cultural space of the restaurant business]. 2016. Vypusk 52. S.129-139 [in Ukrainian].
9. Karpiuk O.A. Event-menedzhment restorannogo biznesu Ukrainy yak instrument marketynhovyykh komunikatsii. [Event management of the restaurant business of Ukraine as a tool of marketing communications]. *Implementatsiia naukovykh zasad ta perspektyvy doskonaloi marketynhovoї diialnosti pidpriemstv yak rynkovo-orientovanoi kontseptsii yikh rozvytku: monohrafiia*. Zhytomyr: Vyd-vo Yevenok O.O., 2017. S.331-359 [in Ukrainian].
10. Korsak R., Kashka M. Problemy pokrashchennia stratehichnoi diialnosti pidpriemstv hotelno-restorannogo biznesu v Ukraini. [Problems of improving the strategic activity of hotel and restaurant business enterprises in Ukraine]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka / [redaktory-uporiadnyky M. Pantiuk, A. Dushnyi, I. Zymomria]*. Drohobych: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2020. Vyp. 28. Tom 2. С. 167-171 [in Ukrainian].
11. Korsak R., Kolisnyk H., Hodia I. Formuvannya kultury restorannogo obsluhovuvannya. [Formation of a culture of restaurant service]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka / [redaktory-uporiadnyky M. Pantiuk, A. Dushnyi, I. Zymomria]*. Drohobych: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2020. Vyp. 29. Tom 5. S.102-106 [in Ukrainian].
12. Korsak R. V., Furtii V. Orhanizatsiia turizmu u krainakh tsestralnoi Yevropy (Polshcha, Slovachchyna, Uhorshchyna): Dosvid orhanizatsii dlia Ukrainy. [Organization of tourism in Central Europe (Poland, Slovakia, Hungary): Experimental organizations for Ukraine]. *Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats/ Hol. red. V. M. Vashkevych*. Kyiv: «Vydavnytstvo «Hileia», 2016. Vyp. 113 (10). С. 104-109 [in Ukrainian].
13. Korsak R. V., Furtii V. Ukraina-YeS: spivrobitnytstvo u sferi turizmu (poch..KhKhI st.) [Ukraine-EU: cooperation in the field of tourism (beginning of the XXI century)]. *Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats / Hol. red. V. M. Vashkevych*. K. : «Vydavnytstvo «Hileia», 2016. Vyp. 109 (6). С. 99-103 [in Ukrainian].
14. Kudla N.Ye., Pelex K.Yu. Personal yak chy`nny`k konkurentnoyi perevagy` pidpry`yemstv z nadannya tury`sty`chny`x poslug. [Personnel as a factor of competitive advantage of enterprises providing tourist services]. *Innovations, trends and prospects of the hospitality industry: Proceedings of the First International Scientific and Practical Conference (Lviv, December 12, 2019)*. Lviv: LTEU, 2019. 192 p. P.132-135 [in Ukrainian].
15. Lytvynenko T.Ie. Novitni tekhnolohii obsluhovuvannya u sferi restorannogo biznesu [The latest service technologies in the restaurant business] *Restoranne hospodarstvo i turystychna industriia u rynkovykh umovakh*. K., 2018. S. 123-127 [in Ukrainian].
16. Piatnytska H.T. Restoranne hospodarstvo Ukrainy: rynkovi transformatsii, innovatsiinyi rozvytok, strukturna pereoriientatsiia. [Restaurant industry of Ukraine: market transformations, innovative development, structural reorientation]. *Monohrafiia*. Kyiv: KNTEU, 2017. 465 с. С. 371-409 [in Ukrainian].
17. P'yatny`cz`ka N.O., Kovalenko A.M. Teorety`chni ta prakty`chni aspekty` konkurenciyi u restorannomu biznesi. [Theoretical and practical aspects of competition in the restaurant business]. *Restaurant industry and tourism industry in market conditions*. KNTEU, 2004. S. 76-82 [in Ukrainian].

УДК 94 (100):502/504(091)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-5>**Сергій НАБОКА,***orcid.org/0000-0001-8026-9971*

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії світового українства

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *brusda@i.ua***ЕКОЛОГІЧНИЙ МІФ В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ**

У статті проаналізовано причини виникнення та вплив побутуючого нині екологічного міфу на життя суспільства. У даному дослідженні зроблена спроба крізь призму історії висвітлити проблематику та наслідки популярного нині екологічного міфу. Методологія дослідження базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності й логічності

Розкрито актуальність даного дослідження, яка зумовлюється тією обставиною, що суспільні міфи реально впливають на життя людей. Вони визначали світогляд та поведінку як окремих індивідів, так і цілих суспільств, відбувалися на історичних подіях, війнах, революціях, кризах...

У процесі дослідження зазначеної проблеми автором на історичних прикладах визначено й висвітлено хибність основних складників екологічного міфу, що побутує у масовій свідомості населення. Вказано на помилковість тверджень, що нібито саме нині екологічні проблеми найбільшій порівняно з минулими століттями. Розглянуто неоднозначність уявлень про те, що нинішні покоління найбільше отрують довкілля і максимально засмічують Землю. Висвітлено хибність переконання, що саме нинішнє людство найбільш марнотратне і зажерливе.

Виділено чинники, котрі зробили тему екології однією з найбільш актуальних для світової громадськості. Автором відзначено, що внаслідок задоволення основних потреб населення його запити в «екологічній площині» значно зросли. Демократичність сучасних суспільств також сприяє порушенню та експлуатації «екологічних питань» політиками та громадськими діячами. Велику роль у цьому відіграють й економічні чинники.

Таким чином, у результаті проведеного аналізу автором визначено таке: по-перше, люди минулого жили зовсім не в кращих екологічних умовах, ніж нинішні покоління. По-друге, людство протягом усієї своєї історії регулярно та скрізь влаштовувало господарсько-екологічні катастрофи. По-третє, сьогодиннє людство, справді, багато споживає ресурсів, продукує сміття та загалом чимало забруднює навколишнє середовище. Однак це спричинено не стільки «зіпсованістю, марнотратством та споживачтвом» суспільства, скільки тим, що банально зростає кількість населення Землі та підвищується рівень життя населення планети. Однак міфологізованість сучасної екологічної тематики, на якій спекулюють різні політичні та суспільні групи, є досить закономірним явищем і визначається впливом соціальних, політичних та економічних чинників сьогодення.

Ключові слова: екологічний міф, історичні факти, господарська катастрофа, рівень життя, санітарія.

Sergiy NABOKA,*orcid.org/0000-0001-8026-9971*

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of the History of World Ukrainians

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) *brusda@i.ua***ENVIRONMENTAL MYTH IN THE HISTORICAL ASPECT**

The article analyzes the causes and impact of the now widespread environmental myth on society in the historical aspect. In the study, an attempt is made to shed light on the problems and consequences of the currently popular environmental myth through the prism of history.

The relevance of the study is due to the fact that social myths significantly affect people's lives. They determine the worldview and behavior of both individuals and entire societies and have consequences in historical events, including wars, revolutions, crises.

In the course of the research, the author used historical examples to highlight the falsity of the main components of the environmental myth that exists in people's minds. It is said that claims that environmental problems are more painful today than in previous centuries are wrong. The ambiguity of the notion that the current generations are poisoning the environment the most and causing the maximum pollution of the Earth is considered. The fallacy of the belief that today's humanity is the most wasteful and greedy is highlighted.

The factors that have made the topic of environment one of the most relevant for the world community have been identified. The author notes that due to meeting the basic needs of the population, its demands in the "environmental

aspect" have increased significantly. The democracy of modern societies also contributes to the raising and exploitation of "environmental issues" by politicians and public figures. Economic factors also play an important role in this phenomenon.

Thus, as a result of the analysis, the author determined that, first, the people of the past did not live in better environmental conditions than current generations; second, mankind has regularly and everywhere arranged economic and environmental catastrophes throughout its history; and, finally, today's humanity is indeed consuming a lot of resources, producing a great deal of garbage and, in general, significantly polluting the environment. However, this is caused not so much by "corruption, waste and consumerism" of society as by the fact that the population of the Earth has increased and its standard of living has risen. However, the mythologisation of modern environmental issues, on which various political and social groups speculate, is a natural phenomenon and is determined by social, political and economic factors of today.

Key words: *environmental myth, historical facts, economic catastrophe, standard of living, sanitation.*

Постановка проблеми. Протягом усієї історії людства життя людей завжди супроводжували різноманітні міфи, що, звичайно, є досить закономірним явищем з огляду на психологію людської природи та еволюцію соціумів.

Міфи творяться суспільствами під безпосереднім впливом існуючих політичних режимів, церкви, культурної еліти, в інтересах військових переможців або через психологічну потребу народу виглядати краще, самостверджуватися. Міфи бувають різні – расові, релігійні, культурні, історичні, ідеологічні, воєнні, наукові тощо.

Суспільні міфи існували завжди, і хибною є думка, що у сучасного людства – вільного, освіченого, інформованого – їх немає. Міняються інструменти творення міфів, але глибинні причини їх виникнення залишаються незмінними.

Актуальність їх вивчення зумовлюється тією обставиною, що вони реально впливають на життя людей, завжди визначали світогляд та поведінку як окремих індивідів, так і цілих суспільств, відбивалися на історичних подіях, війнах, революціях, кризах.

Метою представленої роботи є аналіз в історичному аспекті причин виникнення та впливу побутуючого нині екологічного міфу на життя суспільства. У даному дослідженні зроблена спроба крізь призму історії висвітлити проблематику та наслідки популярного нині екологічного міфу.

Аналіз досліджень. Дослідженню даної тематики присвячені роботи таких видатних вчених, як Д. Даймонд (Даймонд, 2008, 2010), А. Монин (Монин, 1979), Ф. Бродель (Бродель, 1995), та інших. Однак у своїх працях вони висвітлюють лише окремі аспекти цих процесів. Вивчення ж загальних закономірностей, а також специфіки впливу представленого явища потребує окремого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Одним із найбільш поширених серед сучасного населення міфів, що міцно закріпився у свідомості широких мас, є екологічний міф. Він давно не сходить з «актуального порядку денного», активно ек-

сплуатується в медіапросторі й суттєво впливає на життя сучасного суспільства, оскільки громадські рухи, політичні партії та лідери максимально використовують екологічні уявлення виборців, щоб отримати та утримати владу й, звичайно, впроваджувати у своїх інтересах економічні та політичні зміни.

Аналізуючи сучасні екологічні стереотипи людей, можна відзначити, що екологічний міф у широкому розумінні має в собі декілька складників. По-перше, широкий загал поділяє масову думку про те, що нібито нині саме екологічні проблеми найболючіші, що, мовляв, люди саме зараз живуть у найбільш забрудненому середовищі.

Другий аспект домінуючих сьогодні екологічних поглядів світової громадськості полягає в уявленні, що буцім то саме зараз люди найбільше отруюють довкілля, сприяють глобальному потеплінню, масштабно засмічують Землю і т. д.

Ну, і звичайно, поряд із цим поширюються тверді загальні переконання, що, мовляв, саме нинішнє людство найбільш марнотратне і зажерливе, котре на догоду своїм споживацьким інстинктам і потребам легковажно грабує і бездумно використовує скінченні ресурси планети. Такій ситуації нібито сприяють жадібність капіталістичних корпорацій, детермінізм ринкової економіки й егоїстичні інтереси держав. Людство, мовляв, не бажає себе обмежувати й бережливо ставитись до матінки-природи.

В усіх цих уявленнях химерно перемішалися реальні факти, побутуючі міфи, освітні упередження, людські страхи та неуцтво, корпоративні і політичні інтереси різних суспільних угруповань. Насправді існуючий стан речей в цій сфері і простіший, і складніший водночас. Ну а домінуюче масове розуміння населенням екології, звичайно, має свої, цілком «земні» причини й природні пояснення.

Перш за все варто, мабуть, зазначити, що нинішні уявлення широких мас про те, що нібито саме зараз людство живе в найбільш забрудненому середовищі та в найгірших екологічних

умовах в історії – значною мірою міф. Історичні факти це заперечують. Якщо розглядати картину, виходячи з основних «екологічних показників», то більшість населення XXI століття живе в набагато кращих екологічних умовах, ніж минулі покоління. Про рівень харчування, безпеки, медицини, освіти людей в давнину нічого й казати: він на порядок поступається стану речей в цих сферах натепер.

Кілька історичних фактів. Наприклад, у середньовіччя переважна більшість люду жила в умовах, дуже далеких від духмяного повітря, чистої води чи «екологічно корисної» їжі. Середньовічні міста просто задихалися від смороду, незважаючи на те, що там існувало прислів'я «міське повітря робить вільним». Але це стосувалось лише соціального аспекту (біглий кріпак, котрий один рік та один день протримався не спійманим у місті, ставав вільним) (Балух, 2010: 289). А от в екологічному сенсі ситуація була діаметрально протилежною.

Повітря міст у період середніх віків і нового часу було просякнуте випарами відходів від різноманітних майстерень та цехів: тут активно працювали фарбарі, чинбарі, ковалі... Сморід від канцерогенних речовин цих виробництв був жахливий. Крім того, не варто забувати, що для опалення й приготування їжі використовували дрова, торф чи вугілля, а це постійні величезні викиди диму. Фактично в цих містах часто стояв постійний темний смог.

Ну і, звичайно, середньовічні городища просто-таки задихалися від міазмів людських та тваринних нечистот та відходів, адже каналізації не було. Сміття й нечистоти викидали та виливали нерідко просто з вікон. Звідси в Європі пішла мода на кристалі капелюхи та високі чоботи, щоб не отримати помий чи вміст нічного горщика просто на голову або не потонути в бруді на міських вулицях.

До того ж у таких містах, на вузьких вуличках, дахи будинків часто майже торкалися один одного, тобто там банально не вистачало сонячного світла. Тому не дивиною було те, що майже половина дітей страждали від рахіту. Ну, а про якість води можна й не згадувати. Варто лише зазначити, що епідемії холери та інших хвороб (до XIX сторіччя) нерідко викошували містян чи не наполовину (Дейвіс, 2001: 932). Такий самий стан речей був і з «екологічною» їжею. Гельмінти, бруд, бактерії, тухлятина тощо були повсякденним явищем.

Таким чином, населення тих часів сповна «насолоджувалося зворушливо чистою природою», люди жили в умовах загрози постійних хвороб і досить недовго. У XIX та першій половині XX сторіччя санітарія та медицина покращилися. Однак у містах натомість стали розміщувати інду-

стріальні виробництва. Забруднення повітря та води досягли апогею.

Багато хто вважає, що, мовляв, такий тяжкий стан існував лише в містах. Але ж більшість населення тоді жила на селі. І от вони нібито насолоджувалися тоді чистою природою. Насправді там ситуація була не краща. Навіть не торкаючись умов страшенно важкої праці і важких умов життя людей Середньовіччя, суто в екологічному аспекті ніякого «парадизу» тоді не існувало.

Селяни вночі (а взимку й вдень) душилися в тісних хатинках, де часто топилося «по-чорному». Тобто диму було вдосталь. Від задухи помирили досить часто, та й від такої димної атмосфери в будинку приємного було мало, й здоров'я подібне «повітря» точно не додавало. Місцеве населення страждало від корости та інших схожих захворювань, спричинених тим, що купалися часто в ставках поряд із худобою.

Питна вода нерідко також залишала бажати кращого. Читаючи описи мандрівників минулого, ми дивуємось, чому вони весь час при найменшій нагоді пили вино чи пиво. Тим більше, що в основному тодішні вина (для загальної маси населення) були жахливою кислятиною, що аж судомила щелепи. А все пояснювалося досить просто: у дорозі пили не для того, аби сп'яніти чи одурманити себе. Вживаючи такий алкоголь, люди банально дезінфікували шлунок (Ллойд, 2008: 132). Від місцевої води, їжі, бруду тощо. Рятувалися таким чином від дизентерії та інших хвороб, спричинених «чистими екологічними продуктами».

Втім, і це було доступно лише для небідних людей. До речі, багаті люди в містах та замках нерідко ще більше покращували собі «екологію», покриваючи дахи своїх будинків свинцем. Тоді це вважалося модним та ознакою добробуту (Бродель, 1995: 234). Мало хто знав, як фатально впливають випари свинцю на організм людини. Ну, а поширена в той час практика лікування пацієнтів ртуттю чи миш'яком (як і інші подібні косметичні процедури), зрозуміло, теж не сприяли здоров'ю.

Дехто вважає, що в період високої античної цивілізації (в Греції чи Римі) для населення в екологічному плані життя було кращим (через ліпшу гігієну). Однак це також не зовсім так. Санітарія там була відносна. Варто лише зазначити, що у громадських вбиральнях усі відвідувачі для підтирання сідниць користувалися спільною губкою (Ллойд, 2008: 78). Ну, а диму в тому ж мільйонному Римі від ремісничих майстерень і готування їжі було вдосталь. Та й знамениті римські водопроводи-акведуки часто мали саме свинцеві труби (цим тоді дуже пишалися). Окиси свинцю

надзвичайно шкідливо впливали на воду, котру споживали античні громадяни.

Про «екологічно здорове життя» первісних людей, що душилися в димних печерах та курних землянках, у страшній антисанітарії (адже ходили «в туалет» прямо в тих же печерах) і нерідко споживали тухлятину, говорити немає сенсу. Можна лише зазначити, що їм доводилося періодично міняти свої стоянки і переселятися на нові місця просто для того, щоб вибратися із завалів бруду та нечистот.

Загалом, можна довго наводити факти, але висновок напрашується досить однозначний: люди минулого (за більшістю показників) жили зовсім не в кращих екологічних умовах, ніж нинішні покоління. Скоріше, навпаки – вони досить сильно потерпали від такої жахливої екології.

Годі й казати, що поширені масові уявлення про те, що, мовляв, саме сучасні люди найбільш зажерливо, егоїстично та бездумно знищують природне середовище, виглядають як мінімум неоднозначно. Тут правда перемішана з вигадками.

Відходів нинішня цивілізація, справді, продукує набагато більше, ніж минулі покоління (зараз навіть в Антарктиді та на орбіті в космосі є чимало сміття). Однак, по-перше, такий стан речей спричинений не стільки «зіпсованістю, марнотратством та споживацтвом» сьогоденного людства, – скільки тим, що зросла кількість населення на планеті (зараз населення Землі становить вже більше 7 млрд. осіб) (Рослінг, 2019: 214). А головне – покращився рівень життя широких мас! Ну і, звичайно, зросла економіка (яка, до речі, гарантує людям доступність та якість тієї ж медицини, освіти, добробуту). Навряд чи багато хто із сучасників погодиться жити в халабуді та харчуватися горіхами. Вже не кажучи про забезпечення доступу до освіти та медицини своїх дітей.

А головне, варто звернути увагу на ще один важливий чинник. Дійсно, сьогоденне людство багато споживає ресурсів, продукує сміття та загалом чимало забруднює навколишнє середовище. Однак люди й постійно винаходять більш ефективні, «чисті» та енергозберігаючі заміники для своєї економіки.

Не вдаючись в історію, можна навести сучасний приклад. Ще не так давно західні країни заборонили чи обмежили штрафами можливість своїм автомобілістам користуватися автотранспортом з надто великими вихлопами – це стимулювало перехід суспільства до більш «чистих та економних автомобілів». А зараз взагалі активно йде перехід до автотранспорту, що працює від електричного живлення.

До речі, в українських містах нині головним фактором забруднення повітря виступають зовсім не заводи-фабрики, які в основному стоять, а саме той чинник, що у нас автолюбители їздять фактично «на будь-чому». Саме автомобільні вихлопи найбільше забруднюють повітря в наших містах.

Аналізуючи наступний аспект екологічного міфу, помилково вважати, що сучасні люди найбільш марнотратні у відносинах з природою, а, мовляв, минулі покоління жили з нею в якійсь гармонії. Подібні уявлення не відповідають дійсності, мають мало спільного з колишніми реаліями і суперечать науковим фактам. Хижацьке ставлення до навколишнього середовища супроводжувало людство завжди.

Вже в період неоліту, значною мірою завдяки людині, створилися причини величезної природної катастрофи. Чимало вчених вважають, що саме через людину (а не лише через зміну клімату) були знищені великі тварини того періоду. Вчені-археологи фіксують цікаві збіги. Як тільки первісні люди з'явилися на якомусь материкі, там досить швидко відбувалося зникнення всієї великої фауни (Никонов, 2021: 179).

У Євразії були знищені мамонти. В обох Америках мисливці вибили мастодонтів і гігантських лінівців. У новій Зеландії – величезних птахів моа. На Мадагаскарі – епіорнісів... Люди масово заганяли тварин в провалля цілими стадами, а потім із їхніх кістяків майстрували собі житла. Причому більшість м'яса зазвичай пропадала. До речі, вже в XIX столітті європейські дослідники-етнографи та інші мандрівники спостерігали схоже ставлення до тварин у мисливських племен Африки та Америки.

Годі казати, що за таке ставлення до природи неолітичне людство розплатилося сповна. Після знищення великої фауни планети первісне населення теж вимерло майже на дев'яносто відсотків, бо їм банально не вистачало їжі. Вчені фіксують масову практику людодівства в той період серед первісних суспільств (10-12 тисяч років тому). Допоки не були винайдені нові технології виробництва їжі (землеробство та скотарство), населення зростало слабо. І такі екологічно-господарські катастрофи люди минулого робили регулярно.

Наприклад, занепад цивілізації майя відбувся під впливом подібних факторів. Її представники використовували підсічно-вогневий тип землеробства (мільповий) і, вирубуючи та спалюючи джунглі, засівали звільнені від лісу ділянки в основному кукурудзою (Даймонд, 2010: 576). Землі швидко виснажувалися, вивітрювалися, пересихали. Зрештою, через кілька століть стало

неможливим прогнати тисячні міста. Її населення їх покинуло.

Середньовічний Китай періодично також влаштовував у себе подібні катастрофи, що завжди супроводжувалося масовим голодом, війнами, повстаннями та хворобами (Крижанівський, 2006: 437).

Те саме сталося зі скандинавськими поселеннями Гренландії у добу Середньовіччя. Колоністи хижакськими випасами значною мірою знищили свої ресурси й вимерли. Хоча, звичайно, цьому сприяло й похолодання клімату та гоноровите небажання європейців-християн переймати життєві технології ескімосів-язичників (Даймонд, 2008: 527).

Можна згадати, ще один промовистий історичний факт. Приміром, пустеля Сахара великою мірою виникла штучно, тобто рукотворним способом, завдяки людській діяльності. Ще кілька тисяч років тому на її місці знаходилась «зелена зона». Однак люди вели в цій саванні хижакський випас. Згодом вивітрювання і пересихання довели справу до кінця й утворилась пустеля (Якуцени, 2015: 54).

Можна навести й інший приклад. Історикам та людям, що цікавляться минулим, добре відомі такі вислови: «кози з'їли Грецію» або «кози з'їли Османську імперію». Вони свідчать про екологічні явища давнини, котрі серйозно змінили сучасний ландшафт деяких регіонів. Річ у тому, що ще в античні часи території нинішньої Греції й Туреччини були досить лісисті та зелені. Однак греки (а згодом османи) поступово вирубали ліси та масово тримали й розводили у своєму господарстві кіз. Ця невибаглива і зручна домашня тварина була дуже вигідна: догляду потребує мало, стабільно дає молоко, сир, шерсть, м'ясо. Однак вона водночас під'їдає кущі чи нові деревця, загалом будь-яку зелень. Так і сталося: греки та турки ліси вивели, а нова рослинність не встигала виростати: кози відразу її під'їдали.

Чудово відомі й господарсько-екологічні катастрофи першої половини – середини ХХ століття – цілинна епопея Хрущова чи посухи 30-х років у США.

Тепер розглянемо фактори, що сформували ситуацію, коли тема екології в останні десятиріччя стала досить «гарячою» і повсякчас перебуває у фокусі уваги громадськості. Аналізуючи нинішні суспільні процеси, можна відзначити, що сучасне населення (особливо розвинутих країн) в основному задовольнило свої первинні потреби. Рівень життя та безпеки жителів Землі безпрецедентно зросли, особливо порівняно з минулими віками. Немає серйозних війн, голоду, криз. Водночас люди природно бажають більшого, праг-

нути жити в кращих природних умовах для себе й своїх дітей (Іванова, 2014: 83). Отже, тема екології входить до цих нових сподівань та вимог населення ХХІ століття.

Крім того, сучасні суспільства стають все більш демократичними. Відповідно, влада все більше вимушена рахуватися з настроями виборців. Екологічні вимоги стають актуальними і нагальними громадськими очікуваннями й цілком логічно переходять в політичну площину.

А оскільки перемога на виборах все більше залежить від виборчих симпатій, то експлуатація та роздування екологічних питань стають надзвичайно вигідними для громадських діячів, політиків та партій. Це дешево, безпрограшно та безпечно. Звичайно, далеко не факт, що переможці-політики надалі щось виконують у цій галузі! Її чи правдиві їхні «екологічні страшилки» чи брехня? Адже для них головне – швидко отримати необхідну виборчу підтримку, розголос та публіциті.

Найвідоміші приклади в цій сфері – це експлуатація політиками тематики глобального потепління. А ще нещодавно дуже пам'ятною була піднята громадським діячами тема небезпеки атомних станцій. Після Чорнобильської катастрофи це було досить болуче та актуально для громадян. Однак експлуатували цю загрозу безоглядно. Досить згадати, що активісти напередодні розвалу СРСР обіцяли негайно закрити всі атомні станції у своїх незалежних республіках. Звичайно, цього не сталося. Оскільки, попри всі небезпеки, атомна енергетика залишається найбільш ефективною галуззю для забезпечення енергією як економіки країни загалом, так і внутрішніх потреб населення (Никонов, 2021: 223).

Сучасні масмедіа роблять свій внесок у міфологізацію екології, тонко реагуючи на настрої та потреби виборців і споживачів. ЗМІ регулярно піднімають екологічну тематику, роздуваючи ажіотаж, різноманітні страхи та химери, оскільки люди дивляться подібні речі й такі репортажі добре «продаються». А головне, «екологічні страхи» (як і будь-які інші) відразу привертають увагу глядачів, тому що рефлекс реакції на небезпеку у людей спрацьовує відразу. Ми негайно реагуємо на «небезпечні новини» – це один з головних інстинктів, що забезпечував виживання людини протягом мільйонів років. Медіа це ефективно використовують для підняття свого рейтингу чи у фінансових інтересах.

До того ж багато політиків, громадських діячів, бюрократичних організацій, навіть вчених співтовариств міцно «осіддали» тему екології і заробляють на ній політичний капітал, отриму-

ють суспільний резонанс, популярність, розголос, гранти та фінансування.

Підігріває екологічну тематику й економічна конкуренція у світі. Розвинуті країни Заходу прагнуть обмежити конкуренцію з боку «східно-азійських тигрів», котрі зосередили у себе основне індустріальне виробництво і нарощують свій вплив у світі. Крім того, щоб зменшити власні видатки і собівартість продукції, ці країни не надто переймаються екологією. Звичайно, саме вони зараз найбільше забруднюють навколишнє середовище. Західні держави, перенісши туди своє виробництво, водночас активно критикують «Схід» за порушення екологічного балансу, таким чином намагаючись обмежити небезпечного конкурента.

Хоча варто сказати, що західні суспільства раніше також сильно забруднювали довкілля. Та й зараз ті ж самі США не поспішають підписувати кіотський протокол. Можна додати, що й нині, якщо рахувати викиди та забруднення, що припадають «на душу населення», то «захід» і зараз у цьому відношенні випереджає умовний «схід».

Висновки. Таким чином, підсумовуючи, можна відзначити: по-перше, люди минулого (за біль-

шістю показників) жили зовсім не в кращих екологічних умовах, ніж нинішні покоління. Скоріше, навпаки – вони досить сильно потерпали від екологічних негараздів. По-друге, людство протягом усієї своєї історії регулярно та повсюдно влаштовувало господарсько-екологічні катастрофи. Це не якийсь сучасний «зіпсований» стан нинішнього споживацького покоління чи невід’ємні недоліки капіталістичної економіки. По-третє, сьгоднішнє людство, дійсно, багато споживає ресурсів, продукує сміття та загалом чимало забруднює навколишнє середовище. Однак це спричинено не стільки «марнотратством та споживацтвом», притаманним суспільству ХХІ сторіччя, скільки тим, що банально зросла кількість населення Землі та підвищився рівень життя населення планети.

Крім того, люди намагаються постійно покращувати довкілля, а головне, регулярно впроваджують більш ефективні, «чисті» та енергозберігаючі технологічні замітники. Ну а «міфологізованість» сучасної екологічної тематики, на якій спекулюють різні політичні та суспільні групи, є досить закономірним явищем і визначається впливом соціальних, політичних та економічних чинників сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балух В. О. Історія середніх віків. Т. 1: Раннє Середньовіччя. Чернівці : Наші кн., 2010. 495 с.
2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVII століття. Київ : Основи, 1995. 543 с.
3. Ганс Рослінг. Фактологія. Десять хибних уявлень про світ. Київ : Вид-во «Наш Формат», 2019. 320 с.
4. Даймонд Д. М. Ружья, микробы и сталь: Судьбы человеческих обществ / пер. с англ. М. В. Колопотин. Москва : АСТ, 2010. 720 с.
5. Даймонд Д. М. Коллапс. Почему одни общества приходят к процветанию, а другие – к гибели. Москва : АСТ, 2008. 768 с.
6. Дейвіс Н. Європа: Історія / Пер. з англ. Київ : Основи, 2001. 1463 с.
7. Джон Ллойд. Книга всеобщих заблуждений. Москва : Фантом Пресс, 2008. 231 с.
8. Іванова Ю. С. Трансформація масової культури в умовах інформатизації. *Грані*. 2014. № 5. С. 80-85.
9. Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу. Київ : Либідь, 2006. 592 с.
10. Монин А. С., Шишков Ю. А. История климата. Ленинград : Гидрометеиздат, 1979. 408 с.
11. Никонов А. П. Климат, или что рулит судьбой цивилизаций, Москва : АСТ, 2021, 320 с.
12. Якуцени С. П., Буровский А. М. Политическая экология. Москва : Литагент «Директмедиа», 2015. 72 с.

REFERENCES

1. Balukh V. O. Istoriiia serednixh vikiv. T. 1: Rannie Serednovichchia. [History of the Middle Ages. T. 1: The Early Middle Ages]. Chernivtsi: Our book., 2010. 495 p. [in Ukrainian].
2. Brodel F. Materialna tsvivilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, KhV – XVII stolittia. [Material civilization, economy and capitalism, XV - XVII centuries]. Kiev: Osnovi, 1995. 543 p. [in Ukrainian].
3. Hans Roslinh. Faktolohiia. Desiat khybnykh uiavlenn pro svit [Factology. Ten false ideas about the world]. Kiev: Vid-vo «Nash Format», 2019. 320 p. [in Ukrainian].
4. Daymond D. M. Ruzhya, mikroby i stal: Sudbyi chelovecheskih obschestv [Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies]. Moscow: AST, 2010. 720 p. [in Russian].
5. Daymond D. M. Kollaps. Pochemu odni obschestva prihodiat k protsvetaniyu, a drugie – k gibeli. [Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed]. Moscow: AST, 2008. 768 p. [in Russian].
6. Deivis N. Yevropa: Istoriiia [Europe: A History]. Kiev: Osnovy, 2001. 1463 p. [in Ukrainian].
7. Dzhon Lloyd. Kniga vseobschih zabluzhdeniy. [The book of common delusions]. Moscow: Phantom Press, 2008. 231 p. [in Russian].
8. Ivanova Yu. S. TransformatsIya masovoYi kulturi v umovah InformatizatsIYi [Transformation of mass culture in the context of informatization] Grani. 2014. No. 5. S. 80-85. [in Russian].
9. Kryzhanivskiy O. P. Istoriiia Starodavnoho Skhodu [History of the Ancient East]. Kiev: Libid, 2006. 592 p. [in Ukrainian].
10. Monin A. S., Shishkov Yu. A. Istoriya klimata. [History of climate]. Leningrad: Gidrometeoizdat, 1979. 408 p. [in Russian].
11. Nikonov A. P. Klimat, ili chto rulit sudboy tsvivilizatsiy [Climate, or what rules the fate of civilizations], Moscow: AST, 2021, 320 p. [in Russian].
13. Yakutseni S. P, Burovskiy A. M. Politicheskaya ekologiya. [Political ecology]. Moscow: Liteagent «Directmedia», 2015. 72 p. [in Russian].

УДК 94:392.3(477)(092)Грушевський
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-6>

Марія ПОЛИВАЧ,
orcid.org/0000-0003-0975-4987
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри журналістики та мовної комунікації
Національного університету біоресурсів та природокористування України
(Київ, Україна) mariapolyvach@ukr.net

РІД МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО – МАТЕРИНСЬКА ЛІНІЯ В ХІХ-ХХ ст.

Метою статті є огляд й упорядкування знайденої інформації про родовід М. Грушевського по материнській лінії ХІХ-ХХ ст., дослідження його та біографічний опис родичів історика, а також викладення власного бачення родоводу Грушевських.

Методи. Для проведення даного дослідження з урахуванням його специфіки застосовано основоположні принципи історизму, конкретності, всебічності, об'єктивності, системності, достовірності, історіографічної традиції, детермінізму, принцип опори на історичні джерела та термінологічний принцип.

Для їх реалізації було використано такі дослідницькі методи: аналіз і синтез, індукція та дедукція, узагальнення, логічний, проблемно-хронологічний, діахронний, ідеографічний, історико-системний, порівняльно-історичний, персоніфікації, історико-географічний, статистичний, бібліографічний, методи джерелознавчого та архівознавчого аналізу.

Результати. Жінка – це повне коло. Усередині її є влада створювати, виховувати і трансформувати – зазначає Діана Маріхільд. Й справді, з пуповини матері і до самого дорослішання людина, мов губка, вбирає всі знання від матері і з ними йде у світ.

Публікація актуалізує питання родоводу Михайла Грушевського по материнській лінії в період з початку ХІХ ст. по ХХ ст. Чималий обсяг наукових робіт присвячений характеристиці чи тлумаченню колосального наукового, історичного, літературного доробку М. С. Грушевського, натомість мало приділено уваги історії його роду, особливо по материнській лінії – родині Оппокових.

У статті проаналізовано чималу кількість біографічних довідок про Михайла Сергійовича Грушевського, зокрема, таких авторів: В. О. Шамка, Н. М. Вахненко, І. М. Капленка, М. О. Кучеренка, С. М. Панькової та ін., було проаналізовано матеріали Історико-меморіального музею Михайла Грушевського та архівні документи Центрального державного історичного архіву України в м. Київ (далі – ЦДАК України), проте основним джерелом інформації є його автобіографія, написана 1906 р. Попри наявні публікації, тема родоводу Грушевських досі лишається актуальною та потребує опрацювання.

Висновки. Встановлено, що представники роду Оппокових були багатодітними, підтвердженням цього слугують архівні документи. Окрім того, що більшість представників чоловічої статі родини Оппокових були представниками духовного сану, члени даного роду займалися науковою, лікарською практикою та просвітницькою діяльністю. За проукраїнську позицію деяких членів роду було покарано засланням. Великий вплив на майбутнього історика справили його дід о. Захарій. Пам'ять про діда та улюблене с. Сестринівку Михайло Сергійович зберіг на все життя.

Ключові слова: Михайло Сергійович Грушевський, родовід, материнська лінія, Оппокові.

Maria POLYVACH,
orcid.org/0000-0003-0975-4987
PhD in History,
Senior Lecturer at the Department of Journalism and Language Communication
National University of Life and Environmental Sciences nature management of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) mariapolyvach@ukr.net

MYKHAYL HRUSHEVSKY'S FAMILY – MOTHER'S LINE IN THE XIX-XX CENTURIES

The purpose of the article is to review and organize the information found about the genealogy of M.S. Hrushevsky on the maternal line of the XIX-XX centuries, his research and biographical description of the historian's relatives. In addition, outlining his own vision of the Hrushevsky family tree.

Methods. The basic principles of historicism, specificity, comprehensiveness, objectivity, system, reliability, historiographical tradition, determinism, the principle of reliance on historical sources and the terminological principle are used to conduct this study, taking into account its specifics.

For their implementation the following research methods were used: analysis and synthesis, induction and deduction, generalization, logical, problem-chronological, diachronic, ideographic, historical-systemic, comparative-historical, personification, historical-geographical, statistical, bibliographic, methods of source and archival analysis.

Results. A woman is a full circle. There is a power inside to create, educate and transform - says Diana Marihild. Indeed, from the mother's umbilical cord until adulthood, a person absorbs all the knowledge from his mother like a sponge and goes into the world with them.

The publication actualizes the issue of the pedigree of Mykhailo Hrushevsky on the maternal line in the period from the beginning of the XIX century till the twentieth century. A considerable amount of scientific works was written which describe or interpret the colossal scientific, historical and literary achievements of M.S. Hrushevsky, but little attention was paid to the history of his family, especially on the maternal line – the Oppokov family.

The article analyzes a large number of biographical references about Mykhailo Serhiiovych Hrushevsky, in particular such authors as VO Shamko, NM Vakhnenko, IM Kaplenko, MO Kucherenko, SM Pankova, etc. The materials of the Mykhailo Hrushevsky Historical and Memorial Museum and archival documents of the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv (hereinafter - CDIAC of Ukraine) were analyzed, but the main source of information was his autobiography written in 1906. Despite the available publications also need processing.

Conclusions. It has been established that members of the Oppokov family had many children, as evidenced by archival documents, in addition to the fact that most males of the Oppokov family were members of the clergy, members of this family engaged in scientific, medical practice and educational activities. Some members of the family were sent into exile for their pro-Ukrainian position. Of great importance to the future historian was his grandfather - Fr. Zechariah. The memory of his grandfather and his favorite village Mykhailo Serhiiovych has kept for all life.

Key words: Mykhailo Serhiiovych Hrushevsky, pedigree, maternal line, Oppokovi.

Вступ. «...я собі сотворив своєрідну релігію сім'ї, положив в основу обов'язок любити своїх рідних і передусім своїх батьків, братів і сестер, не зважаючи ні на що, тремтіти за їх життя і здоров'я, служити їм і піклуватися ними і над усе цінити можливість жити вкупі і тим тішитись як найвищим щастям».

Михайло Грушевський (Київ, 2006: с. 3)

Метою статті є огляд й упорядкування знайденої інформації про родовід М. Грушевського по материнській лінії XIX–XX ст., дослідження його та біографічний опис родичів історика, а також викладення власного бачення родоводу Грушевських.

Методи дослідження. Для проведення даного дослідження з урахуванням його специфіки застосовано основоположні принципи історизму, конкретності, всебічності, об'єктивності, системності, достовірності, історіографічної традиції, детермінізму, принцип опори на історичні джерела та термінологічний принцип.

Для їх реалізації було використано такі дослідницькі методи: аналіз і синтез, індукція та дедукція, узагальнення, логічний, проблемно-хронологічний, діахронний, ідеографічний, історико-системний, порівняльно-історичний, персоналіфікації, історико-географічний, статистичний, бібліографічний, методи джерелознавчого та архівознавчого аналізу.

У драматичній історії нашого народу є величні постаті, яких ніколи не огорне темінь забуття, які завжди будуть з Україною, попри лихоліття і негоди, байдужість і духовне зубожіння. До них насамперед слід віднести Михайла Сергійовича Грушевського (29 вересня 1866 р. – 24 листопада 1934 р.) – видатного історика, визначного державного і громадсько-політичного діяча, літературознавця, письменника, публіциста, організа-

тора української науки, академіка Всеукраїнської академії наук і Академії наук СРСР. Як зазначав Ю. Лаврінченко: «Грушевський сполучає в собі дві гігантські творчі постаті: найбільший дослідник тисячолітньої історії України і найбільший творець живої історії – великого відродження України XX ст.» (Суми, 2016: с. 5).

Михайло Грушевський походив з родини Грушів-Грушевських, що здавна оселилася в чигиринському повіті на Київщині. Цей рід, мабуть, був колись козацький. Ще за часів Богдана Хмельницького в історичних спогадах фігурує військовий писар Іван Груша, «чоловік дуже освічений і розумний». Пізніше Груші замінили шаблю на хрест – стали пан-отцями, але багатством ніколи не славилися.

У своїх спогадах Михайло Грушевський зі слів батька малює колоритні портрети діда і бабусі. «Батько оповідав, що дід був людина характеру легкого, веселого, байдужого до справ житейських, майстер поспівать, і побалакать, і поострословить, притім характеру доволі самостійного.

Бабка моя Марія, в противність дідові, була людина вдачі твердої, владної і хазяйновитої. Мій батько вдався в неї фізично – не в діда, невисокий, шатенуватий, тілистий, тим часом як дід був «циганкуватий» – худорлявий, чорнявий, жвавий. Але в характері батька було, мабуть, більше від діда, ніж від неї. Він був людиною лагідною, дуже доброю, щирою, хороший чоловік був».

Батько Михайла, Сергій Федорович, своєю енергією та здібностями здобув вищу освіту – закінчив Київську духовну академію, проте священства не прийняв, а почав працювати учителем словесності. Сергій Федорович був талановитим педагогом. Розпочавши кар'єру звичайним вчителем, він невдовзі вже працював інспектором,

потім директором і здобув титул «превосходительства». Саме він склав зразковий шкільний підручник церковнослов'янської мови. Ця його праця мала визнання майже по всій Російській державі і принесла автору чималу славу та гроші (Київ, 2016: с. 8-9).

З попівського роду походила і мати Михайла Сергійовича Глафіра Захарівна, народжена Оппокова по лінії батька, а по лінії матері – Сарчинська (Суми, 2016: с. 5). Згадуючи материнську родину, М. С. Грушевський писав: «Сім'я, з котрої походила моя мати, була теж духовна, але іншого складу, ніж батькова. Вона була з західної Київщини, і глибока різниця між київським Подніпров'ям, козацько-гайдамацьким, що вело неустанну боротьбу з польським пануванням, і Київщиною західною, що пасивно і більш-менш покійно зносила се панування, відбилося також на фізіономії обох сих родів. Дід мій Захарій Іванович походив з дуже многолюдної родини, котрої гніздо, здається, було в Сквирському повіті», – і пізніше оцінював та додавав: «Були се люди, очевидно, здібні й енергійні». «Звалися вони властиво Оппокевичі: се мені якось незадовго до смерті сказала бабка – се держалось під секретом чомусь, і дід не любив і ніколи не згадував про се» (Київ, 1992: с. 197-198, 221).

Скориставшись вказівкою історика, родинне гніздо тих, хто звалися «властиво Оппокевичі», взялися шукати серед збережених духовних документів Сквирського повіту Київської губернії. Вже перші виявлені відомості містили в собі запитання, на які однозначної відповіді ми не можемо дати і сьогодні через обмежену кількість доступних джерел. Йдеться про первісне прізвище, яке на початку XIX ст. мало форми: «Опоцкевич», «Опоцкой», «Опоцкий» та «Опуцкевич». Найчастіше трапляється форма «Опуцкевич» (1802 р., 1804–1805 рр.; 1810–1820 рр.), значно рідше – з коренем «опо»: «Опоцкой», «Опоцкий» (1806–1807 рр.), «Опоцкевич» (1811 р.). Власне, ця остання виявлена лише раз, до того ж одночасно з «Опуцкевич». Йдеться про метричну книгу Дмитрівської церкви с. Мусіївки Сквирського повіту за 1811 р., де 45 актових записів про хрещення дітей та вінчання подружжя скріплені підписом священника Івана Опуцкевича, а зведена відомість про народжених, вінчаних та померлих за цей рік («екстракт») – підписом «священник Оппокевич». Рідний брат Івана, паламар Покровської церкви містечка Паволочі Сквирського повіту, того ж року записаний у метричній книзі «Петром Опуцкевичем». Знаємо також, що батько Івана і Петра носив прізвище Опуцкевич, що дає

підстави визначити цю форму ранішою і поширенішою, зонайменше на письмі. Усі різноманітні прізвища могли бути пов'язані з правописними непорозуміннями при переході наприкінці XVIII ст. з офіційної польської мови та традиційної латинської греко-католицької церкви на російську. Не слід відкидати і можливі відмінності у написанні та вимові прізвища. «Коли і при якій okazji змінено їм сю фамілію, я так і не знаю. Практиковано се в духовних школах, практикували люди й на власну руку» (Київ, 1998: С. 119), – писав М. Грушевський.

Повернемося до родинного дерева Оппокових, а точніше до прапрадіда М. Грушевського. Це був Петро Опуцкевич (Опоцкевич) (серед. XVIII ст. – не ран. 1787 р.) – уніатський священник у невідомому на тепер с. Кошовина, можливо, на Київщині. Петро Опуцкевич мав синів Івана та Петра. Іван Петрович Опуцкевич (бл. 1774–1837 рр.) – прадід Михайла Грушевського – був дяком у містечку Паволочі Сквирського повіту. У 1808 р. він осів у селі Мусіївка Сквирського повіту, де став невдовзі священником.

Вперше ім'я Івана Петровича Опуцкевича (саме Опуцкевича!) – прадіда Михайла Грушевського по материнській лінії – виявлено у сповідному розписові містечка Паволочі Сквирського повіту за 1802 р. На той час 27-річний Іван був дячком однієї з місцевих церков – Покровської. Разом з ним записаний 22-річний брат – Петро Петрович Опуцкевич».

Народився Іван Петрович близько 1774 р. (–1837 р.) у сім'ї священника. Після шестирічної служби дяком у Покровській та Богоявленській церквах містечка Паволочі Сквирського повіту та закінчення Житомирської польської семінарії по класу риторики єпископом Чигиринським Іринеем 28 листопада 1808 р. був рукопокладений на диякона Дмитрівської церкви с. Мусіївки Сквирського повіту. 4 липня 1809 р. з благословення митрополита Київського і Галицького тим самим єпископом висвячений на священника цієї ж церкви, де прослужив 27 р.

У збережених та опрацьованих метричних книгах Дмитрівської церкви с. Мусіївки за 1810–1815 рр. та 1818 р. Іван Петрович власноручно ставить свої підписи – «священник Іоанн Опуцкевич». У записах про народження синів Сильвестра (1812 р.), Захарія (1814 р.) та Євдосія (1818 р.) читаємо: «В священника Іоанна Петровича Опуцкевича и жены его Екатерины Стефановны родился младенец...» У метричній книзі за 1820 р. кожний запис про хрещення, вінчання, померлих засвідчено: «Молитствован

священником Іоанном Опуцкевичем», «венчан священником Іоанном Опуцкевичем». Проте підсумкову відомість – «екстракт» – Іван Петрович вже підписав – «священник Іоанн Опоков». Ця нова форма прізвища саме в 1820 р. вперше задокументована і в кліровій відомості Дмитрівської церкви с. Мусіївки, що підтверджує час зміни прізвища з Опуцкевича на Опоков, а згодом і Оппоков. З 1821 р. в метричних книгах та клірових відомостях трапляється лише прізвище «Опоков» або «Оппоков». В окремих випадках у документах за один рік (упродовж 1820–1830-х рр.) вживається водночас «Опоков» і «Оппоков», що свідчить про поступове утвердження сталої форми. Ми не знаємо, чи мав Петро Опуцкевич інших синів, окрім відомих Івана і Петра, і як вони вчинили зі своїм прізвищем. Достеменно лише відомо, що одночасно з Іваном змінив прізвище і молодший брат – Петро Опуцкевич: клірова відомість Дмитрівської церкви с. Мусіївки за 1820 р. подає ім'я паламаря Петра Петровича Опокова.

Іван Петрович Опуцкевич (Оппоков) з дружиною Катериною Стефанівною мав шістьох синів: Віктора (бл. 1804 р. – не пізніше 1880 р.), Іоанкія (1806–1871 рр.), Федора (бл. 1809 р. – не пізніше 1853 р.), Сильвестра (1812–1876 рр.), Захарія (1814–1895 рр.), Євдосія (1818–1819 рр.) та чотирьох доньок: Марію (Маріамну, бл. 1817–1899 рр.), Агрипину (бл. 1820–1865 рр.), Уляну (бл. 1822–1848 рр.), Ганну (бл. 1826–після 1888 р.). Помер Іван Петрович 14 травня 1837 р. в Мусіївці, залишивши дружину з двома незаміжніми доньками – Уляною і Ганною. Невдовзі Уляна вінчалася з дияконом Павлом Карповим, рукопокладеним до Дмитрівської церкви с. Мусіївки. Не пізніше 1842 р. побралася і Ганна з випускником Київської духовної семінарії Стефаном Гришковським, а Катерина Стефанівна з цього часу продовжувала проживати в родинному гнізді. Востаннє її ім'я зустрічається у кліровій відомості за 1850 р. Саме про неї згадувала Глафіра Захаріївна Оппокова (Грушевська) після народження онуки Катерини: «Я как пишу Катя, так мне хочется спросить, в честь кого это имя? У меня была бабушка Екатерина и двоюродная сестра». Звісно, Глафіра, народжена 1847 р., пам'ятала свою бабу за розповідями старших та могилкою, яку відвідувала з батьками.

«Дід мій (Захарій Іванович Оппоков, 1814–1895 рр.) скінчив семінарію, коли се ще було великою рідкістю, визначався любов'ю до книги, особливо любив історію України; виявляв певний український патріотизм і неохоту до Великої Росії, критично дививсь на правительство, але боявся всякої політики». Закінчивши 1833 р.

Київську духовну семінарію, він посватав Анну Василівну Сарчинську (Зарчинську) з с. Сестринівки і став священником у с. Рудому Сквирського пов. У 1839 р. переведений до церкви Покрови с. Сестринівка на парафію тестя – Василя Зарчинського. Заснував там і утримував за свій кошт школу при церкві. «Завдяки своїй освіті, здібностям, властному й самостійному характерові, гравролю серед духовенства, був беззмінним благочинним, часто бував у різних делегаціях до єпархіальних властей, председателем єпархіальних з'їздів. Не був невразливий на зверхні декорації, доволі часто фотографувався з своїми регаліями й оздобами, котрих мав досить. Але вульгарним кар'єристом не був, не шукав переходу до міста, не кланявся, не запобігав». Отримані ним ордени Св. Анни (3-го і 2-го ступенів) та Св. Володимира (4-го ступеню) давали право спадкового дворянства. Воно й було надане 1887 р. рішенням Київського дворянського зібрання. З 9 дітей у родині виросли п'ятеро: Вікторія (1837–1897 рр.), Захарій (1845–після 1918 рр.), Глафіра (1847–1918 рр.), Іполит (1850–1933 рр.) та Павлина (1852–1939 рр.).

М. Грушевський у своїх спогадах писав: «Дід мій Захарій Іванович походив з дуже багатодітної родини та мав волелюбний характер [...]. Баба моя мала характер легкий, трохи амбітний, завсіди привітний і погідний, людина була дуже розумна, тактовна й хазяйновита, невеличка собою, при тім, певно, колись дуже гарна, жвава й непосидюча настільки, наскільки був нерухливий і статичний в своїм поведженні дід. Освіту мала вона «домашню», трохи з польським відтінком» (Київ, 2016: с. 9).

Оскільки дід по батьківській лінії – Федір Васильович Грушевський – помер за 15 років до народження Михайла, а бабусю Марію Кирилівну він також ледве пам'ятав, то єдиним родинним гніздом у свідомості молодого Грушевського було село Сестринівка Бердичівського повіту на Київщині, де мешкали Оппокови. Починаючи від 1873 р. Сергій Федорович час від часу привозив родину до Сестринівки. Михайлові враження від Сестринівки були, за його словами, «незвичайно сильні, яскраві. Українське село, ліси, води, український народ, українська мова – все це ввірвалося в мою душу як якийсь інший, кращий світ, до котрого я потім міг тільки душею і мрією тягнутися, відраховуючи місяць за місяцем ті роки, коли батьки мої могли повторити сю подорож». «Я кохавсь у сім селі, що назверх мало всі українські прикмети – біленькі, назверх чепурні хатки, солом'яні стріхи, садки, городи й перелазки, зарослі вербами «береги». «І коли я все-таки любив Сестринівку незвичайно, страшенно мріяв

про неї й линув душею до неї цілими десятиліттями мого життя, то се тому, що як-не-як се був, властиво, єдиний пункт, де я міг зв'язатися з українською стихією, доторкнутися до української природи, до її культури», – згадував він.

Михайло дуже любив діда Захарія. Коли 1880 р. хлопця віддавали на навчання до Тифліської гімназії, дід подарував йому ікону Христа Спасителя, яку відтоді той «возив з собою, як Еней своїх пенатів». Могила Захарія Івановича Оппокова була знищена, як і могила іншого діда – Федора Васильовича Оппокова. Але вчителі місцевої школи розшукали розібраний надгробок і 1996 р. відновили його.

Михайлова мама, Оппокова Глафіра Захаріївна (13 квітня 1847 р. – 30 січня 1918 р.), була середульшою у сім'ї. Скінчивши пансіон у Махнівці, «де її вчили російського й польського, гри на фортепіані і різних ручних робіт», 18-річна Глафіра 5 вересня 1865 р. обвінчалася з випускником Київської духовної академії, професором Київської духовної семінарії 35-річним Сергієм Грушевським. Її життя, досить небідне, все ж не було щасливим. Із семи дітей чотирьох родина поховала на Владикавказькому міському кладовищі. Вижили трое: Михайло, Ганна і Олександр. Мабуть, тому з особливою радістю сприйняла Глафіра Захаріївна появу онуків, яких мала трое: Катруся від Михайла, Олечка і Сергійко від Ганни. Мати переживала з дітьми їхні злети і невдачі. Але пережити останнє – січень 1918 р. – їй вже не вистачило сил. Коли більшовики, вдершись до Києва, спалили фугасами їхній будинок, матір, за свідченням Михайла Грушевського, «півживою винесли з пожару, і вона за кілька день умерла від страшних потрясень». Її таємно поховали на Байковому кладовищі, а 6 серпня того ж року Олександр Грушевський звернувся з листом до Київської духовної консисторії про дозвіл перенести останки матері «ближе к церкви и к могилам других близких людей». У пам'ять про матір сини започаткували серію видань під назвою «Шкільна бібліотека ім. Г.З. Грушевської». Під № 2 вийшла праця О. Грушевського «Житє і творчість Т.Г. Шевченка. 1814–1838».

Молодший брат Глафіри Захаріївни, Іполит Оппоков (1850–1933 рр.), закінчив Холмську гімназію (1868 р.) та Київський університет (1872 р.) і працював у держбанку в Петербурзі.

Віктор Іванович Оппоков (1804 р. – не пізн. 1880 р.) – старший брат Захарія Івановича Оппокова – здобув фах лікаря і, за «Споминами» М. Грушевського, «був дуже популярний хірург, практикував десь на Московщині і на складені гроші купив маєток в Пензенській губернії, й осівся там на старість». То було с. Сергієвська Вирга Нижнеломов-

ського пов. Пензенської губ. Свій маєток Віктор Іванович заповів небожеві – сину Захарія Івановича Іполиту. Мав дітей Віктора, Миколу, Євгена, Георгія, Валентину. Особливо цікава серед них постать Георгія Іполитовича Оппокова (1888–1938 рр.). Займався політичним рухом у роки навчання в Саратовській гімназії. Перебуваючи на засланні, у 1912 р. брав участь в експедиціях з дослідження Півночі. Після більшовицького перевороту 1917 р. займав вищі державні й партійні посади. Є підстави вважати, що звільнення М. Грушевського від арешту 1931 р. було спричинене заступництвом його двоюрідного брата – Георгія Ломова-Оппокова. За спогадами сина – Юрія Георгійовича, перебуваючи останні роки життя (1931–1934 рр.) у московському засланні, Михайло Сергійович часто гостював у родині Георгія Іполитовича Оппокова.

Найменша з дочок о. Захарія Павлина (1852–1939 рр.) у 1869 р. закінчила з відзнакою 1-ше Київське жіноче училище духовного відомства й обвінчалася зі священником, вихідцем з Тульської губернії, Михайлом Даниловичем Златоверховниковим (1842–1929 рр.). З 1878 р. він служив у Першій Київській гімназії, де й оселився з родиною. У 1888–1890 рр. у Златоверховникових мешкав і студент Михайло Грушевський, доживала віку овдовіла мати – Ганна Василівна. Подружжя Златоверховникових мало дітей Ольгу, Людмилу, Михайла, Володимира, Бориса.

Захарій Захарійович Оппоков (1845 – п. 1912 рр.) навчався на історико-філологічному факультеті київського Університету св. Володимира. Його наукова праця про князя Курбського 1872 р. була опублікована в «Університетских известиях», а потім – окремою книгою. З 1872 р. служив вихователем, а з 1878 р. – викладачем російської мови у Володимирському кадетському корпусі, де й мешкав з родиною. Перші півтора роки навчання в Університеті св. Володимира у розташованій у корпусі квартирі свого дядька жив Михайло Грушевський.

Також варто згадати про двоюрідних та троюрідних братів М. Грушевського: Іван Костянтинович Оппоков (1871 р. – п. 1923 р.; брат у других Михайла Грушевського), Михайло Володимирович Оппоков (1879–1915 рр.; брат у третій Михайла Грушевського), Олександр Григорович Черняхівський (1869–1939 рр.; брат у других Михайла Грушевського), Віктор Якович Топачевський (1866–1945 рр.; брат у других Михайла Грушевського), його син Олександр Вікторович Топачевський (1901–1975 рр.).

Висновки. Підсумовуючи вище зазначене, варто відзначити багатий на видатних церковних та наукових діячів род Оппокових, з якого похо-

дять мати М. С. Грушевського – Глафіра Захарівна Оппокова. Усі члени роду по материнській лінії мали середню та вищу освіту, посідали вищі партійні чини за радянської влади, були освітянами та медиками.

Незважаючи на часті переїзди по теренах Російської імперії, згодом, СРСР у дитячі роки

М.С. Грушевського, саме родина найбільше вплинула на світогляд та дала базову освіту. Любов до української історії, пісні та літератури – все це було передано юному М. Грушевському рідними людьми. Дружба та взаємодопомога між родичами не раз виручала М. С. Грушевського в життєвих негараздах та рятувала від ув'язнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий українець, політик, історик і патріот Михайло Сергійович Грушевський: до 150-річчя від дня народження: бібліографічний покажчик / упор. Н. М. Вахненко; Департамент культури виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації); Публічна бібліотека імені Лесі Українки. Київ, 2016. 101 с. : портр., іл.
2. Великий Українець: Матеріали з життя і діяльності Грушевського / упоряд. і підготов. текстів та фотоматеріалів, комент. та прим. А. П. Демиденка; редкол. О. Т. Гончар та ін.; вступ. слово Л. М. Кравчука; післямова Ф. П. Шевченка. Київ : Веселка, 1992. 552 с.: іл.
3. Великі українці. Михайло Грушевський: до 150-річчя від дня народження Михайла Сергійовича Грушевського / уклад. В. О. Шарко; відп. за вип. І. М. Капленко. Суми : Сумський державний університет. Бібліотека. Інформаційно-бібліографічний відділ, 2016. 51 с.
4. Спомини. М. Грушевський / авт. передмови Ф. Шевченко; публікація С. Білоконя. *Щомісячний літературно-художній та громадсько-політичний журнал Спілки письменників України та Київської письменницької організації*. 1988. № 9. С. 115–140.
5. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1011, спр. 2484, арк. 133.
6. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1012, спр. 1475, арк. 158–165, 166.
7. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1012, спр. 1344, арк. 233–238, 240, 271.
8. Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського) / М. Кучеренко, С. Панькова, Г. Шевчук; Музей історії міста Києва; Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського. Київ : Кий, 2006. 662 с.

REFERENCES

1. Velykyi ukrainets, polityk, istoryk i patriot Mykhailo Serhiiiovych Hrushevskyyi: do 150-richchia vid dnia narodzhennia : bibliohrafichnyi pokazhchyk [The great Ukrainian, politician, historian and patriot Mykhailo Serhiiiovych Hrushevsky: to the 150th anniversary of his birth: bibliographic index] / [upor. N. M. Vakhnenko]; Departament kultury vykonavchoho orhanu Kyivskoi miskoi rady (Kyivskoi miskoi derzhavnoi administratsii); Publichna biblioteka imeni Lesi Ukrainky. Kyiv, 2016. 101 s. : portr., il. [in Ukrainian].
2. Velykyi Ukrainets: Materialy z zhyttia i diialnosti Hrushevskoho [Great Ukrainian: Materials on the life and work of Hrushevsky] / Uporiad. i pidhotov. tekstiv ta fotomaterialiv, koment. ta prym. A. P. Demydenka; Redkol. O. T. Honchar ta in.; Vstup. slovo L. M. Kravchuka; Pisliamova F. P. Shevchenka. Kyiv: Veselka, 1992. 552 s.: il. [in Ukrainian].
3. Velyki ukraintsi. Mykhailo Hrushevskyyi: do 150-richchia vid dnia narodzhennia Mykhaila Serhiiiovycha Hrushevskoho [Great Ukrainians. Mykhailo Hrushevsky: to the 150th anniversary of the birth of Mykhailo Serhiiiovych Hrushevsky] / uklad. V. O. Sharko; vidp. za vyp. I. M. Kaplenko. Sumy: Sumskyi derzhavnyi universytet. Biblioteka. Informatsiino-bibliohrafichnyi viddil, 2016. 51 s. [in Ukrainian].
4. Spomyuny. M. Hrushevskyyi [Memories. M. Hrushevsky]; avt. peredmovy F. Shevchenko; publikatsiia S. Bilokonia. Shchomisiachnyi literaturno-khudozhnii ta hromadsko-politychnyi zhurnal Spilky pysmennykiv Ukrainy ta Kyivskoi pysmennytskoi orhanizatsii. Kyiv, 1988. № 9. С. 115–140. [in Ukrainian].
5. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], f. 127, op. 1011, spr. 2484, ark. 133. [in Ukrainian].
6. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], f. 127, op. 1012, spr. 1475, ark. 158–165, 166. [in Ukrainian].
7. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv], f. 127, op. 1012, spr. 1344, ark. 233–238, 240, 271. [in Ukrainian].
8. Ya buv yikh starshyi syn (rid Mykhaila Hrushevskoho) [I was their eldest son (Mikhail Hrushevsky's family)] / M. Kucherenko, S. Pankova, H. Shevchuk; Muzei istorii mista Kyieva; Istoryko-memorialnyi muzei Mykhaila Hrushevskoho. Kyiv : Kyi, 2006. 662 s. [in Ukrainian].

УДК 271.5-789.17-9 «1883-1955»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-7>

Юрій СТЕЦИК,

orcid.org/0000-0003-1795-687X

доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри історії України

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) *stetsyk_u_o@ukr.net*

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-4969-052X

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна),

доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна) *vilnickiy@gmail.com*

ВИДАВНИЧА ПРАЦЯ ТА ТРАГІЧНА ДОЛЯ ОТЦЯ МОДЕСТА (МИХАЙЛА) ПЕЛЕХА (ЧИН СВЯТОГО ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО) (1883 – 1955 РОКИ)

Визначено мету дослідження, яка базується на укладенні біографічного огляду отця Модеста Пелеха та визначенні його життєвих переконань для реабілітації його діяльності з позицій сучасного історичного бачення. Для проведення дослідження використано методологію, яка базується на використанні аналітичної та синтетичної критики джерел. Для встановлення об'єктивності інформації використано критичний аналіз слідчої справи, яка представлена однобічно із суб'єктивних позицій каральних органів Комітету державної безпеки. Наукова новизна вбачається у використанні та запровадженні до широкого обігу архівних матеріалів Комітету державної безпеки (Служби безпеки України). На підставі архівних матеріалів слідчої справи укладено біографію отця Модеста Пелеха (Чин святого Василя Великого), який був репресований за свої релігійні переконання, активну видавничу діяльність та критичне ставлення і несприйняття релігійної політики радянської влади. Простежено основні етапи життєвого шляху отця Модеста Пелеха: дитячі роки, здобуття повної середньої освіти, вступ до василіанського монастиря, складення довічних чернечих обітів, здобуття духовної освіти у Кристинопільській василіанській семінарії, отримання ієрейських свячень, виконання різних обов'язків у монастирях Галицької провінції Чину святого Василя Великого (катехит, отець-духівник, настоятель, візитатор сестер василіанок, директор Жовківської друкарні отців-василіан, редактор та цензор василіанських релігійних видань). Розкрито перебіг арешту, засудження та відбуття покарання у виправно-трудоному таборі. Представлено витяги із протоколів допитів отця Модеста Пелеха (червень – листопад 1945 року), які розкривають його життєві та професійні погляди, які базувалися на національно-релігійних переконаннях. Простежено перебіг слідчого процесу та проаналізовано основні речові докази і спростування отця Модеста. Представлено судовий вирок та терміни ув'язнення. Встановлено місяця відбуття покарання та смерті. Окреслено юридичні підстави для реабілітації особи отця Модеста Пелеха.

Ключові слова: отець, монастир, василіани, друкарня, директор, редактор, цензор.

Yuriy STETSYK,

orcid.org/0000-0003-1795-687X

PhD hab. (History), Associate Professor;

Professor at the Department History of Ukraine

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *stetsyk_u_o@ukr.net*

Vasyl ILNYTSKYI,

orcid.org/0000-0002-4969-052X

PhD hab. (History), Associate Professor;

Head of the Department of Ukraine's History

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine),

Associate Professor at the Department of Mobilization, Organizational, Staffing,
Human Resources and Defense Planning

National Academy of Land Forces named after Petro Sahaidachnyi
(Lviv, Ukraine) *vilnickiy@gmail.com*

PUBLISHING WORK AND TRAGIC FATE FATHER'S MODEST (MICHAEL) PELEKH (OSBG) (1883 – 1955)

The purpose of the research is determined, which is based on the conclusion of a biographical review of Father Modest Pelekh and the definition of his life beliefs for the rehabilitation of his activities from the standpoint of modern historical vision. The methodology used is based on the use of analytical and synthetic critique of sources. To establish the objectivity of the information, a critical analysis of the investigative case was used, which is presented unilaterally from the subjective positions of the KGB. The scientific novelty is seen in the use and introduction into wide circulation of archival materials of the KGB (SBU). On the basis of archival materials of the investigation, a biography of Father Modest Pelekh (OSBG) was compiled, who was repressed for his religious beliefs, active publishing and critical attitude and non-perception of the religious policy of the Soviet authorities. The main stages of Father Modest Pelekh's life are traced: childhood, full secondary education, admission to the Basilian monastery, making lifelong monastic vows, obtaining theological education in the Basilian seminary in Kristinopil, receiving priestly ordinations, performing various duties in the monasteries of Galician monasteries (catechist, priest, abbot, visitor of the Basilian sisters, director of the Zhovkva printing house of the Basilian fathers, editor and censor of Basilian religious publications). The course of arrest, conviction and serving a sentence in a labor camp has been revealed. Excerpts from the transcripts of the interrogations of Fr. Modest Pelekh (June – November 1945), which reveal his life and professional views, which were based on national and religious beliefs. The course of the investigative process is traced and the main material evidence and refutation of Fr. Modesta. Judgment and terms of imprisonment are presented. Places of execution and death have been established. The legal grounds for the rehabilitation of Fr. Modesta Peleha.

Key words: father, monastery, Basilians, printing house, director, editor, censor.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реабілітації церковних діячів Української греко-католицької церкви постає необхідність у дослідженні постраждалих від політичних репресій радянського окупаційного режиму василіанських монахів, які пожертвували своїм життям для збереження національної церкви, оскільки відмовилися підписатися про об'єднання із російським православ'ям. За свої стійкі та критичні позиції українська церковна еліта (провідники церкви), пересічні церковнослужителі та віруючі зазнали гонінь, переслідувань та ув'язнення. У цих жорстоких умовах сталінських репресій було знищено найбільш свідомих українських патріотів, які були не тільки серед простого народу, але й у середовищі василіанського чернецтва. Хоча Василіанський Чин намагався всіма способами бути поза політичними процесами, однак самостійницька позиція його діячів ішла всупереч офіційній релігійній політиці радянської влади. Це стало приводом до ліквідації василіанських монастирів на західних землях та ув'язнення чернецтва. У наш час визріла необхідність відновити історичну пам'ять про невинно замучених монахів Чину святого Василя Великого (далі – ЧСВВ) шляхом системного вивчення слідчих справ, які були укладені радянськими каральними органами влади та збереглися до наших днів і потребують запровадження до широкого наукового та громадського огляду.

Аналіз досліджень. Обрана нами постать не була предметом спеціального вивчення. Окремі дослідники, які вивчали історію Василіанського Чину (Ваврик, 1958; Назарко, 1982; Патрило, 1992;

Стасів, 2018) та трагічну долю греко-католицького духовенства (Прах, 2015), звертають увагу на відомих діячів Галицької провінції (Blazejowskyj, 1995; Стецик, 2018), тоді як на задньому плані залишилися настоятелі монастирів, директори і редактори василіанських видавництв. Так, обрана нами постать отця Модеста Пелеха залишається недослідженою в українській церковній історіографії, оскільки тривалий час кримінальна справа залишалася засекреченою та недоступною в архівах Комітету державної безпеки (далі – КДБ) (Служби безпеки України (далі – СБУ)) (АУСБУ ЛО. Спр. 26909). Сьогодні появилася можливість опрацювати ці матеріали та запровадити їх до широкого наукового обігу.

Мета статті – укладення біографії отця Модеста Пелеха та визначення життєвих переконань для реабілітації його діяльності з позицій сучасного історичного бачення.

Виклад основного матеріалу. Пелех Михайло (чернече ім'я Модест) Іванович народився 11 листопада 1883 р. у с. Лука Золочівського району Львівської області (Blazejowskyj, 1995: 925). З 11 років почав працювати на поденних роботах у володіннях поміщика Светарського, які знаходилися у його рідному селі Лука, що на Золочівщині, де працював упродовж 1894–1896 рр. Водночас навчався в сільській школі. У 1896 р. розпочав навчання в Золочівській гімназії, яке успішно завершив у 1900 р. Надалі продовжив навчання у вищих класах Львівської академічної гімназії (1900–1903 рр.). У липні 1903 р. вступив до Крехівського василіанського монастиря (АУСБУ ЛО. Спр. 26909. Арк. 22). 3 травня 1908 р. склав вічні

чернечі обіти професа, відтоді і до смерті був монахом у Василіанському Чині (Стасів, 2018: 492). У 1908 р. розпочав навчання в духовній семінарії при Кристинопільському монастирі, яке завершив у 1912 р. Отримав 7 листопада 1912 р. ієрейські свячення та перейшов у ранг ієромонахів. Володів українською, польською, латинською та німецькою мовами (АУСБУ ЛО. Спр. 26909. Арк. 23).

З 1913 р. по 1926 р. працював катехитом у Бучацькій гімназії та проживав у Бучацькому василіанському монастирі. Із 1926 р. по 1928 р. був отцем-духівником монастирської спільноти у Кристинополі. Упродовж 1928–1938 рр. виконував обов'язки настоятеля Лаврівського василіанського монастиря і водночас виконував обов'язки візитатора обителів сестер василіанок на теренах Перемишльської греко-католицької єпархії. Із 1938 р. до часу арешту (31 травня 1945 р.) був настоятелем Жовківського василіанського монастиря (АУСБУ ЛО. Спр. 26909. Арк. 24).

Не належав до жодних політичних партій та організацій, оскільки займався тільки релігійною діяльністю, будучи монахом усе своє доросле життя. Належав до Української греко-католицької (Уніатської) церкви (далі – УГКЦ), будучи ієромонахом Чину святого Василя Великого. Цей Чин підпорядковувався Папі Римському, а в питаннях віри належав юрисдикції єпископів та митрополита. УГКЦ та Василіанський Чин, зокрема й о. Модест Пелех негативно ставилися до радянської влади та її безбожної комуністичної ідеології. Критикували атеїстичну політику комуністичної партії та її репресії проти духовенства. В агентурних звітах радянських спецслужб 40-х рр. ХХ ст. занотовано відомості про те, що ігумен Жовківського василіанського монастиря о. Модест Пелех заявляв, що митрополита та єпископів УГКЦ арештували безпідставно, радянська влада ще відповідь за свої незаконні дії (Стасів, 2018: 51).

Через відокремленість від світського життя та політики, будучи аскетом, о. Модест Пелех не долучався до проведення масових антирадянських виступів серед мирянства західноукраїнських земель. Отець Модест уважав, що Уніатська церква бажала військової поразки Радянському Союзу у Другій світовій війні з метою досягнення релігійної свободи: щоб можна було б вільно виявляти своє віровизнання. Під час німецької окупації Уніатська церква не зазнала переслідувань, а навпаки, парафіяльне духовенство отримувало офіційну платню від німецької адміністрації. Проте монахи, як і о. Модест Пелех, не отримували жодної матеріальної допомоги від окупантів. Із приходом німецької влади митрополит

Шептицький видав відозву до українського народу, у якій закликав людей підтримувати на місцях встановлення української національної влади. Окремі греко-католицькі священики відправляли панахиди на могилах загиблих національних патріотів. Не підтримував жодних відносин із німецькою окупаційною владою. Не мав жодних зв'язків з українськими націоналістичними організаціями і не давав жодних вказівок їм.

Під час провадження слідства, яке тривало із червня по листопад 1945 р., підтвердив, що в Жовківській василіанській друкарні видавалися відозви та маніфести української влади, яка утвердилася у Львові після приходу німецьких військ. Проте ці видання друкувалися впродовж 2–3 тижнів, оскільки німецька окупаційна адміністрація відмовилася визнавати новопроголошену українську владу. Отець Модест не вимогу слідчого не назвав імен та прізвищ українських націоналістів, які займалися видавничою справою в монастирському видавництві в Жовкві. Зокрема він повідомив, що не був із ними знайомий, а пам'ятає тільки їхній зовнішній вигляд. Він заявив, що спочатку не знав, що друкарня працювала на видання продукції українських націоналістів. Стверджував, що ніколи у своїх проповідях не порушував політичної проблематики, не подавав оцінки діяльності українських націоналістів і Степана Бандери і поготів, а також не висловлювався про радянську владу. Проповіді були спрямовані на розкриття тільки духовно-моральної проблематики (АУСБУ ЛО. Спр. 26909. Арк. 25).

Під час допиту (13 вересня 1945 р.) було представлено як речові докази для доведення обвинувачення фотографії-відкритки, які друкувалися в Жовківській друкарні в період німецької окупації на замовлення проводу українських націоналістів. На цих відкритках було відображено могили поховань українських патріотів, які були вбиті під час більшовицького терору на західноукраїнських землях упродовж 1939–1941 рр. Також було представлено звернення та маніфест ОУН і портрет Гітлера, які були надруковані в Жовківській монастирській друкарні. Отець Модест Пелех підтвердив, що насправді ці матеріали надруковані у згаданому видавництві під тиском верхівки ОУН та військової комендатури німецької окупаційної адміністрації. Також було представлено звернення митрополита Андрея Шептицького до українського народу (1941 р.), яке також, за підтвердженням о. Модеста, друкувалося в Жовківській монастирській друкарні. Це звернення розглядалося як антирадянське, оскільки було спрямоване на утвердження самостійної української національної влади, а при-

хід німецьких військ розглядався як визволення від репресивної радянської влади (АУСБУ ЛО. Спр. 26909. Арк. 33).

Визнав, що писав статті на антирадянську тематику, зокрема в журналі «Місіонер» за липень – серпень 1941 р., будучи редактором цього видання, де розмістив статтю під назвою «Як ми жили у Жовкві за часів більшовиків». Переконавав слідство в тому, що ця стаття була написана ним під впливом прозахідних поглядів на радянську владу та під натиском німецької військової цензури. Повідомив, що із часом він усвідомив помилковість своїх поглядів та відмовився від написання статей на антирадянську тематику (АУСБУ ЛО. Спр. 26909. Арк. 34).

У вересні 1939 р., після приєднання західноукраїнських земель до Радянського Союзу радянська влада націоналізувала василіанське видавництво в Жовкві. До 1939 р. видавництво складалося із друкарні, палітурної майстерні, експедиційного і бухгалтерського відділів. Загалом працювало до 32 робітників, із яких 8–10 монахів Жовківської обителі, а решта – місцеві жителі м. Жовква. Видавництво видавало журнал Василіанського Чину «Місіонер» релігійного змісту та приблизно 500 різних книг і брошур як наукової, так і релігійної тематики. Тираж журналу «Місіонер» щомісячно друкувався від 10 до 15 тисяч екземплярів, а книги і брошури, а також молитовники друкувалися видавництвом від 3 до 5 тисяч примірників. Щорічно видавництво продукувало 200–250 тисяч примірників різної літератури.

У 1939–1941 рр. у друкарні видавалася районна газета радянської влади «Нове життя», а також друкувалися портрети вождів комуністичної партії та радянського уряду, підручники для початкової школи й інші. Релігійна література та журнал «Місіонер» не видавалися. Монахи обителі працювали в радянській друкарні, але незначний час.

Із приходом німецьких військ о. Модест Пелех особисто видав розпорядження для монахів Жовківської обителі про підготовку видавництва до видання релігійної літератури. Було проведено ремонт приміщень. Директор видавництва монах Бідулах та о. Модест доклали всіх зусиль для відновлення роботи монастирської друкарні. До видавничої справи було залучено 12–15 чоловік, із яких 7–8 монахів, а решта були місцевими жителями м. Жовква. Завідуючими палітурною майстернею, експедиційним та бухгалтерськими відділами призначено монахів.

У 1943 р. завідуючий видавництвом о. Бідулах помер, а замість нього призначено монаха Партенія Пасіка, який виконував ці обов'язки до часу

приходу радянської армії. У 1945 р. перебував на роботах від Львівського військового комісаріату. Завідуючим палітурною майстернею впродовж трьох років німецької окупації був монах Тимоцько, старець (70 років) на 1945 р. проживав у Жовківському монастирі. Завідуючим експедиційного відділу був монах Йосиф Тремблук, який проживав у 1945 р. в Жовківському монастирі. Бухгалтером видавництва був Байрак (ім'я нечітке), який мобілізований до радянської армії.

Упродовж липня – серпня 1941 р. було видано один із номерів «Місіонера». До 1942 р. цей журнал видавався під редакцією о. Модеста Пелеха, а потім редактором був ієромонах Ієронім Тимчук, який був призначений протоігуменом Віталієм Градюком. Журнал видавався впродовж усього періоду німецької окупації щомісячно з 10-тисячним тиражем. Також видавництво видавало іншу релігійну й антирадянську літературу. Релігійна література і журнал «Місіонер» поширювалися експедиційним відділом за передплатою та через крамницю, що діяла при видавництві. Поширювався у країнах Європи, де були віруючі УКГЦ, а також до Північної і Південної Америки (США, Канада, Аргентина, Бразилія) (АУСБУ ЛО. Спр. 26909. Арк. 36–38).

Також у Жовківському видавництві отців-василіан була видана прокламація генерального губернатора Франка про включення Галичини до німецького генерального губернаторства.

З 1936 по 1939 рр. о. Модест був членом керівної ради Укрінбанку в Жовкві, який із приходом радянської влади був націоналізований та перейменований у російський державний банк. Із прибуттям німецьких військ було відновлено відділення Укрінбанку в Жовкві, де з 1941 р. головою керуючого управління було призначено о. Модеста Пелеха, який написав звернення до місцевого населення в місцевій пресі («Жовківські вісті»). І ця стаття була представлена радянськими слідчими під час допиту як речовий доказ співпраці з націоналістами. На сторінках цієї ж преси було знайдено спільну фотографію о. Модеста Пелеха з німецькими чиновниками під час святкування празника св. Партенія, а також повідомлення про антирадянську проповідь. Підозрюваний намагався довести, що у храмі він не виголошував антирадянської проповіді, оскільки йому невідомо, хто про це написав. Проте слідчий доводив, чому цю статтю настоятель дозволив друкувати в часописі, який друкувався в монастирській друкарні. Ігумен переконливо доводив, що він не мав жодного стосунку до видання газети «Жовківські вісті», оскільки це видання спочатку належало

українським націоналістам, надалі перейшло до рук німецької окупаційної влади, а згодом було передано у відання Української Управи (АУСБУ ЛО. Спр. 26909. Арк. 39–42).

Під час чергового допиту (6–7 жовтня 1945 р., м. Львів) розповів, що Уніатська, або ж Українська греко-католицька церква, вороже ставилася до Радянського Союзу, де панувала атеїстична ідеологія та переслідувалося національне віровизнання, тому бажала поразки Союзу у війні. Представники Уніатської церкви спільно з українськими націоналістичними організаціями проводили активну антирадянську діяльність. Зараховував себе до представників Уніатської церкви як монах-священик Василіанського Чину та визнавав себе винуватим в тому, що через свої переконання поділяв антирадянську політику Уніатської церкви, яка була спрямована проти радянської влади. Особливо відверто висловив свою антирадянську позицію в 1941 р. після окупації західноукраїнських земель німецькими військами, будучи настоятелем Жовківського монастиря. Із своєї ініціативи видав розпорядження про зайняття приміщень радянського видавництва газети «Нове життя». Було забрано всі друкарські та палітурні станки, які були націоналізовані радянською владою у вересні 1939 р., для відновлення діяльності видавництва при Жовківському василіанському монастирі. Також провів комплектацію штатних працівників відновленого видавництва. У перші дні відкриття видавництва на вимогу представників Організації Українських Націоналістів у друкарні видавалися звернення та маніфести ОУН із закликами до боротьби з радянською владою, за встановлення національного уряду самостійної України. Поряд із ними друкувалися звернення до українського народу митрополита Уніатської церкви Андрея Шептицького, у яких вітався прихід німецьких військ та благословлялося створення у Львові наприкінці 1941 р. уряду українських націоналістів на чолі з Ярославом Стецьком. Цей уряд закликав населення до встановлення на місцях української адміністрації та поліції. Повідомив слідству про те, що йому відомі прізвища світського та василіанського духовенства, які в період німецької окупації брали участь в освяченні могил воїнів українських націоналістів, які загинули в боротьбі за самостійну українську державу проти радянської влади. Навів для прикладу прізвище Байрака із Чину, який освячував таку могилу в с. Туринка Жовківського району. Посвячення могил відбувалося в урочистій обстановці з участю представників ОУН, які виступали з антирадянськими промовами. Деякі могили фотогра-

фувалися та роздруковувалися на фото-відкритки у Жовківській монастирській друкарні. Ці відкритки через експедиторів видавництва поширювалися серед населення.

Визнавав за собою провину перед радянською владою в тому, що був організатором відновлення випуску антирадянських журналів «Місіонер» і «Календар Місіонера», на сторінках яких ще до 1939 р. друкувалися статті антирадянського характеру, у яких критикувалися Радянський Союз і комуністичний рух. У липні 1941 р., коли видавництво в Жовкві було готове до відновлення роботи, о. Модест Пелех звертався до протоігумена Володимира Градюка для отримання дозволу, який згодом отримав та був призначений головним редактором журналів «Місіонер» та «Календар Місіонера». У перших номерах журналів написав три статті на антирадянську тематику, закликав читачів написати свої спогади про пережиті жахи першої радянської окупації краю. У 1942 р. протоігумен Володимир Градюк звільнив о. Модеста Пелеха від виконання обов'язків редактора василіанського журналу «Місіонер», а натомість його призначено цензором цих видань. З 1942 р. редактором призначено отця Тимчука. У 1942 р. відновлено видання «Календар Місіонера», який ніколи не редагував о. Модест Пелех, оскільки його редактором був о. Єротеї Назарко, який мешкав у Львівському василіанському монастирі св. Онуфрія. Перед слідством визнав, що на сторінках василіанських журналів друкувалися поряд із статтями релігійної проблематики також повідомлення на антирадянську й антикомуністичну тематику із критикою радянської дійсності. Статті відображали вороже ставлення Уніатської церкви до Радянського Союзу. Визнав, що василіанське духовенство підтримувало прихід німецької влади у проповідях, у виданнях, у наданні всебічної допомоги для встановлення самостійної української влади.

Заявляв, що особисто видав дозвіл на друкування в монастирській друкарні газети «Жовківські вісті», яка спочатку належала українським націоналістам, а згодом, із входженням Галичини до генерал-губернаторства, цей часопис видавала німецька окупаційна адміністрація. Переконавав слідчого в тому, що не міг відмовитися від видання цього часопису, оскільки німецька влада могла забрати видавництво та позбавити монастир прибутків і можливостей продукування релігійних часописів. У видавництві друкувалися за вказівкою німецької комендатури портрети Гітлера, які через експедиторів поширювалися в установах м. Жовкви та самого населення (АУСБУ ЛО. Спр. 26909. Арк. 43–46).

У 1943 р. німці проводили компанію з організації дивізії «СС Галичина», до якої долучилося греко-католицьке духовенство. Особисто о. Модест Пелех улітку 1943 р. на запрошення німецького військового командування був присутнім у м. Жовква на урочистих проводах добровольців дивізії «СС Галичина», які були рекрутовані із Жовківського району. На цих проводах були присутні представники Українського Комітету та німецькі офіцери, чиновники Жовківської райуправи. Отець Модест заявив слідству, що він не був членом ОУН та ніколи не мав зв'язків із керівниками ОУН, що йому невідомо про такі зв'язки інших церковнослужителів (АУСБУ ЛО. Спр. 26909. Арк. 47).

Під час допитів о. Модест заявляв, що ніколи публічно не виступав із закликом до греко-католицького духовенства не переходити на православ'я, а натомість у приватних розмовах із насельниками Жовківського монастиря відзначав, що він особисто не має наміру переходити на православ'я, зазначив, що серед єпархіального духовенства все таки знайдуться прибічники переходу на православ'я (АУСБУ ЛО. Спр. 26909. Арк. 55).

На запитання слідчого (20 жовтня 1945 р., м. Львів) про те, яким чином о. Модест та його монастирська спільнота долучилися до надання допомоги радянській армії у вигнанні німецьких окупантів, відзначив, що він надав продукцію та помешкання для солдатів, передав друкарню радянській адміністрації для видання часопису «Нове життя» (АУСБУ ЛО. Спр. 26909. Арк. 56).

Прокурор Львівської області видав дозвіл на продовження слідства та тримання під вартою до 31 жовтня 1945 р. у зв'язку з об'єднанням слідчої справи у групову кримінальну справу, до якої долучено підозрюваних василіанських ченців: Я. Савчина, М. Когути, В. Градюка (АУСБУ ЛО. Спр. 26909. Арк. 180).

9 листопада 1945 р. було завершено слідство за ст. 54–1а Кримінального кодексу УРСР і визнано, що зібрано досить доказів, ухвалено рішення про направлення слідчої справи до суду. Підозрюваний о. Модест Пелех підписав протокол із поміткою, що немає чого додати та немає про що просити, таким чином визнав себе винним перед радянською владою у представлених йому обвинуваченнях (АУСБУ ЛО. Спр. 26909. Арк. 184).

24 листопада 1945 р. слідчу справу передано на розгляд до Військового трибуналу військ НКВС у Львівській області, його під сторожу цього ж трибуналу (АУСБУ ЛО. Спр. 26909. Арк. 213).

27 лютого 1946 р. відбулося закрите судове засідання Воєнного трибуналу військ НКВС

Львівської області з розгляду групової справи ченців Жовківського монастиря. Пелех Михайло (о. Модест) Іванович на підставі ст. 54–10 ч. II Кримінального кодексу УРСР із санкцією ст. 54–2 Кримінального кодексу був позбавлений волі з утриманням у виправно-трудових таборах (далі – ВТТ) терміном на десять років, втрачав політичні права на п'ять років із конфіскацією всього майна, яке йому належить. Термін позбавлення волі відраховувати від часу арешту 31 травня 1945 р. Речові докази у справі – антирадянську літературу передавали до УНКДБ у Львівській області. Судовий вирок касаційній скарзі не підлягав (АУСБУ ЛО. Спр. 26909. Арк. 220–237).

Відповідно до судового рішення о. Модест Пелех обвинувачувався в тому, що був організатором антирадянської діяльності Жовківського василіанського монастиря, керував видавництвом Василіанського Чину, яке впродовж всього періоду німецької окупації видавало релігійні журнали «Місіонер» і «Календар Місіонера» зі статтями антирадянського характеру, іншу антирадянську літературу. Із червня 1941 р. по січень 1942 р. був редактором часопису «Місіонер», із 1942 р. по 1944 р. був цензором цього часопису. Особисто писав для журналу антирадянські статті, брав участь у проведенні антирадянських молебнів, проводив святкові трапези в монастирі для німців, під час яких проголошував антирадянські промови. Обвинувачується у злочинах, які передбачені ст. 54–1а Кримінального кодексу УРСР (АУСБУ ЛО. Спр. 26909. Арк. 199).

Військова прокуратура Прикарпатського військового округу двічі переглядала архівну справу № 2651 на осудження Пелеха Михайла Івановича (квітень 1955 р. та квітень 1957 р.) і не знайшла підстав для зміни терміну ув'язнення. Вирок суду залишили без змін. Був звільнений 16 березня 1955 р. із ВТТ Песчанлага достроково у зв'язку із захворюванням. Загалом відбув термін ув'язнення 9 років 9 місяців та 15 днів (АУСБУ ЛО. Спр. 26909. Арк. 250). Помер 27 червня 1955 р. у Львові (Blazejowskyj, 1995: 925).

На нього поширилася дія Закону від 17 квітня 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», на підставі чого було видано висновок прокурора Львівської області та СБУ Львівської області від 21 жовтня 1992 р. (АУСБУ ЛО. Спр. 26909. Арк. 250).

Висновки. Укладено біографічний огляд отця Модеста Пелеха, визначено його життєві переконання для реабілітації його діяльності з позицій сучасного історичного бачення. Для проведення дослідження використано методологію, яка

базується на використанні аналітичної та синтетичної критики джерел. Для встановлення об'єктивності інформації використано критичний аналіз слідчої справи, яка представлена однобічно, із суб'єктивних позицій каральних органів КДБ. Наукова новизна вбачається у використанні та запровадженні до широкого обігу архівних матеріалів КДБ (СБУ). На підставі архівних матеріалів слідчої справи укладено біографію отця Модеста Пелеха (ЧСВВ), який був репресований за свої релігійні переконання, активну видавничу діяльність та критичне ставлення і несприйняття релігійної політики радянської влади. Простежено основні етапи життєвого шляху отця Модеста Пелеха: дитячі роки, здобуття повної середньої освіти, вступ до василіанського монастиря, складення довічних чернечих обітів, здобуття духовної освіти у Кристинопільській василіанській

семінарії, отримання ієрейських свячень, виконання різних обов'язків у монастирях Галицької провінції ЧСВВ (катехит, отець-духівник, настоятель, візитатор сестер василіанок, директор Жовківської друкарні отців-василіан, редактор та цензор василіанських релігійних видань). Розкрито перебіг арешту, засудження та відбуття покарання у виправно-трудовому таборі. Представлено витяги із протоколів допитів о. Модеста Пелеха (червень – листопад 1945 р.), які розкривають його життєві та професійні погляди, які базувалися на національно-релігійних переконаннях. Простежено перебіг слідчого процесу, проаналізовано основні речові докази і спростування о. Модеста. Представлено судовий вирок та терміни ув'язнення. Встановлено місця відбуття покарання та смерті. Окреслено юридичні підстави для реабілітації особи о. Модеста Пелеха.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області. Спр. 26909.
2. Ваврик М. По василіанських монастирях. Торонто : В-во. Отців-василіян, 1958. 286 с.
3. Назарко І. Сильветки перших василіян після Добромильської реформи. *Записки ЧСВВ*. Рим : В-во отців-василіян, 1982. Сер. II. Сек. II. Т. XI. С. 451–522.
4. Патрило І. Нарис історії Галицької Провінції ЧСВВ. *Записки ЧСВВ*. Рим : В-во отців-василіян, 1992. Сер. II. Сек. I. Т. 48. С. 301–382.
5. Прах Б. Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини : у 2-х т. Львів : В-во УКУ, 2015. 722 с.
6. Стасів К. Чернеча офіра Христові й Вітчизні. Жовква : Місіонер, 2018. 518 с.
7. Стецик Ю. Кристинопільська капітула Галицької провінції ЧСВВ 1909 р.: збереження чернецтвом традицій самоврядування. *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич : Посвіт, 2018. Спеціальний випуск 3. С. 21–31.
8. Blazejowskyj D. Historical sematism of the eparchy of Peremyshl including the Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828–1939). Lviv : Kamenyar, 1995. 1008 s.

REFERENCES

1. Arkhiv Upravlinnia Sluzhby Bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti. Sprava 26909 [Archive of the Security Service of Ukraine in Lviv region Case. 26909] [in Ukraine].
2. Vavryk M. Po vasyliianskykh monastyriakh [In the Basilian monasteries]. Toronto : V-vo Ottsiv-vasyliian, 1958. 286 s. [in Ukraine].
3. Nazarko I. Sylvetky pershykh vasyliian pislia Dobromylskoi reformy [Silhouettes of the first Basilians after the Dobromil reform]. *Zapysky ChSVV – Annals of OSBM*. Romae : PP. Basiliani, 1982. Ser. II. Sec. II. Vol. XI. P. 451–522 [in Ukraine].
4. Patrylo I. Narys istorii Halytskoi Provintsii ChSVV [Essay on the history of the Galician Province of OSBM]. *Zapysky ChSVV – Annals of OSBM*. Romae : PP. Basiliani, 1992. Ser. II. Sec. I. Vol. 48. P. 301–382 [in Ukraine].
5. Prakh B. Dukhovenstvo Peremyskoi yeparkhii ta Apostolskoi administratsii Lemkivshchyny [The Clergy of the Peremyshl Eparchy and the Apostolic Administration of Lemkivshchyna]: u 2-kh tomakh. Lviv : V-vo UKU, 2015. 722 s. [in Ukraine].
6. Stasiv K. Chernecha ofira Khrystovi y Vitchyzni [The monk offers to Christ and the Fatherland]. Zhovkva : Misioner, 2018. 518 s. [in Ukraine].
7. Stetsyk Yu. Krystynopilska kapitula Halytskoi provintsii ChSVV 1909 r.: zberezhenia chernetstvom tradytsii samovriaduvannia. Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk [Cristinopil chapter of Galician province of the OSBM in 1909: the preservation by monks of the tradition of self-governance]. *East European Historical Bulletin*. Drohobych : Posvit, 2018. Spetsialnyi vypusk 3. S. 21–31 [in Ukraine].
8. Blazejowskyj D. Historical sematism of the eparchy of Peremyshl including the Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828–1939). Lviv : Kamenyar, 1995. 1008 s.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 75.03 (045) «20»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-8>

Марина БАРДІК,
orcid 0000-0003-3092-8929
кандидат мистецтвознавства,
провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу історії та археології
Національного заповідника «Києво-Печерська лавра»
(Київ, Україна) mb30@i.ua

РОЗПИСИ ЦЕРКВИ РІЗДВА БОГОРОДИЦІ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ ХХІ СТ.: ПРОГРАМА, АТРИБУЦІЯ, СТИЛЬ

Стаття присвячена дослідженню новітнього стінопису Києво-Печерської лаври. Мета статті – розкрити програму розписів церкви Різдва Пресвятої Богородиці Києво-Печерської лаври, визначити їхніх авторів, час створення і стилеві особливості. Проведене дослідження має наукову новизну. Вперше визначено автора програми розписів церкви, проведено атрибуцію композицій, визначено провідні теми, стилеве першоджерело, яке зумовило стилістику розписів, названа техніка живопису.

Проведені атрибуція та мистецтвознавчий аналіз стінопису храму Різдва Пресвятої Богородиці доповнюють історію монументального живопису Києво-Печерської лаври. Розписи храму датуються червнем – листопадом 2017 р. Автором програми розписів є художник, випускник Київської духовної семінарії Віталій Преображенський (Черепаня). Програма узгоджувалася з митрополитом Антонієм, тодішнім ректором Київської духовної академії та семінарії. Система розписів відповідає візантійському канону. Усього у живописних роботах брали участь 26 художників. Їхнім керівником був В. Преображенський, він написав низку композицій. Введено у науковий обіг імена художників, котрі виконали основні композиції. Визначено авторство композицій і основні тематико-сюжетні лінії. Провідною темою є уславлення Богородиці, також у храмовій декорації розкрита тема богословської науки. Остання є вагомим для церкви, яка з 1991 р. є Академічним храмом Київської духовної академії і семінарії. Композиційним і стилевим зразком для церкви Різдва Богородиці було обрано візантійський монументальний живопис Палеологієвського відродження. Колорит зроблено більш яскравим. Живопис київських храмів (Софійського, Михайлівського соборів, Кирилівської церкви, церкви Спаса на Берестові) за взірць не розглядався і не використовувався. Наближенню до стилістики фрески сприяло виконання стінопису силікатними фарбами. Сюжетно-композиційна, художньо-стильова, техніко-технологічна складові частини живописного процесу дозволили створити сучасним художникам в інтер'єрі церкви Різдва Пресвятої Богородиці живописне оздоблення у стилі Палеологієвського ренесансу і продовжити художню традицію візантійського монументального мистецтва у Києво-Печерській лаврі.

Ключові слова: *духовна культура, православ'я, сакральний живопис, монументальний живопис, Києво-Печерська лавра, церква Різдва Пресвятої Богородиці.*

Maryna BARDIK,
orcid 0000-0003-3092-8929
Candidate of Art History,
Leading Researcher at the Scientific-Research Department of the History and Archaeology
National Preserve "Kyiv-Pechersk Lavra"
(Kyiv, Ukraine) mb30@i.ua

THE MURAL PAINTINGS OF THE KYIV-PECHERSK LAVRA'S CHURCH OF NATIVITY OF THE MOST HOLY THEOTOKOS, 21th CENTURY: THE PROGRAM, ATTRIBUTION, STYLE

The article deals with research the newest mural painting in the Kyiv-Pechersk Lavra. The purpose of the article is to discover the paintings program of the Kyiv-Pechersk Lavra's Church of Nativity of the Most Holy Theotokos (Church of Nativity of the Holy Virgin), to determine authors of the mural paintings, the time of its creation and its stylistic features. This research has a scientific novelty. For the first time: the author of the Church paintings program has been determined; the attribution of mural painting compositions has been performed; the leading topics, stylistic source, which defined the stylistics of paintings, and painting technique, have been determined.

The performed attribution and art history analysis of the murals in the Church of Nativity of the Most Holy Theotokos supplied the mural painting history of the Kyiv-Pechersk Lavra. The paintings are dated by June – November 2017.

The author of the mural painting program is Vitalii Preobrazhenskyi (Cherepania), the artist and graduate of the Kyiv Theological Seminary. The program was approved by Metropolitan Antonii, who was the rector of the Kyiv Theological Academy and Kyiv Theological Seminary. The mural paintings system corresponds to the Byzantine canon. In total, 26 artists participated in the painting work. V. Preobrazhenskyi was their leader and he performed a number of compositions. The names of artists who performed the main compositions introduced into a scientific circulation. The authorship of compositions and the main thematic and plot lines are determined. The leading theme is the glorification of the Theotokos as well as theme of theological science. The latter is important for this church it is the Academic church of the Kyiv Theological Academy and Kyiv Theological Seminary since 1991. Compositional and stylistic basis for the Church of Nativity of the Holy Virgin was Byzantine mural painting of Palaiologan Renaissance. However the coloring is made more vivid. Mural painting of the Kyiv churches (St. Sophia Cathedral, St. Michael's Cathedral, St. Cyril's Church, Church of the Savior at Berestove) for the model was not considered and not used. The using of silicate paints contributed to the approximation of the paintings to frescoes style. The plots and composition, artistic and stylistic, technique and technological components of the painting process made an offering the modern artists to create the Palaiologan Renaissance style painting decoration in the interior of the Church of Nativity of the Most Holy Theotokos and to continue the artistic tradition of Byzantine monumental art in the Kyiv-Pechersk Lavra.

Key words: sacral culture, Orthodoxy, sacral painting, mural painting, Kyiv-Pechersk Lavra, Church of Nativity of the Most Holy Theotokos (Church of Nativity of the Holy Virgin).

Постановка проблеми. В архітектурному ансамблі Нижньої території Києво-Печерської лаври виділяється церква Різдва Пресвятої Богородиці. Розташована на пагорбі, вона височіє над прилеглим ландшафтом, виблискують золотом її куполи та хрести (рис. 1). Історія цього храму, за монастирськими літописними джерелами, розпочалася на зорі існування монастиря. На цьому місці у 1062 р. чернеча братія побудувала перший наземний храм, освячений на честь Успіння Богородиці. Пізніше на території Верхньої лаври звели кам'яний храм і освятили його на честь Успіння Пречистої – він знаний як Велика Печерська церква або Успенський собор. Що ж до дерев'яної церкви на Дальніх печерах, то її пересвятили на честь Різдва Богородиці.

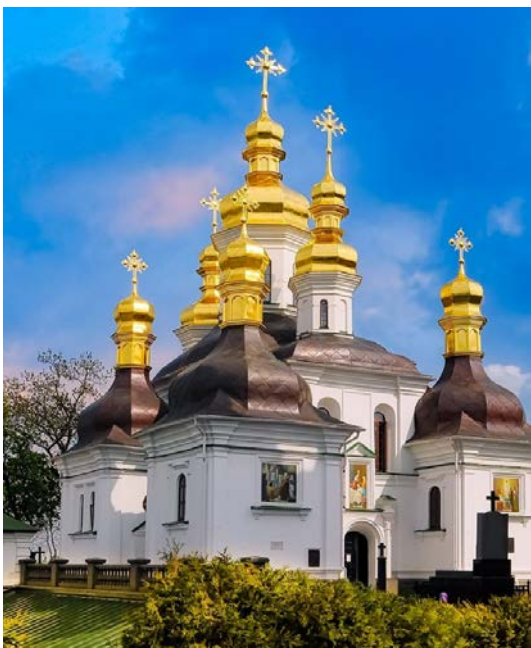

Рис. 1. Церква Різдва Пресвятої Богородиці Києво-Печерської лаври. Вид з північного заходу. Фото 2021 р.

У 1635 р. дерев'яну церкву перебудували, а в 1696 р. коштом полковника Костянтина Мокієвського звели кам'яний храм у стилі українського бароко, який мав три нави та три апсиди, увінчався трьома куполами. У 1767 р. по кутах церкви зробили чотири прибудови з куполами, і сім куполів утворили пірамідальний силует храму. Церкву неодноразово розписували (Титов, 1911: 84; Бруснікіна та ін., 2006: 368–369). Зараз інтер'єр храму теж прикрашають живописні композиції. Нині невідомими залишаються художники, які їх писали, і точний час створення, тому сучасний стінопис храму Різдва Пресвятої Богородиці потребує мистецтвознавчого дослідження.

Аналіз досліджень. Розписи цього лаврського храму є своєрідною terra incognita у сучасному українському сакральному живописі: публікацій про них немає. Лише у монастирському розкішному виданні фотографії інтер'єру храму супроводжує коротке повідомлення про те, що його живопис повністю переписаний сучасними майстрами (Павел, 2018: 295). Необхідність дослідити зазначені храмові розписи зумовили мету нашого наукового пошуку.

Мета статті – розкрити програму розписів церкви Різдва Пресвятої Богородиці Києво-Печерської лаври, визначити їхніх авторів, час створення та стильові особливості.

Виклад основного матеріалу. З наших днів повернімося до початку нового періоду в історії церкви Різдва Пресвятої Богородиці – у 1988 р. У червні того року на честь святкування 1000-ліття Хрещення Русі монастирській громаді було передано територію Дальніх печер з усіма архітектурними спорудами (у 1990 р. передали також і територію Близьких печер). Храм Різдва Богородиці, що перебував у занепаді, почали відроджувати для літургійного життя. Були

проведені ремонтні роботи, виготовлено іконостас, написані ікони, храм розписано, проте проблеми з опаленням далися взнаки: стінопис поступово занепадав, вкривався пліснявою, тому знов і знов поставало питання вдосконалення системи опалення та вентиляції для забезпечення нормального температурно-вологісного режиму. Після проведення необхідних робіт занепаде стінне малярство збили до цегли, а потім досвідчені фахівці виконали тинькування і підготовку архітектурних поверхонь для нового розпису.

Починаючи з 1991 р. церква Різдва Пресвятої Богородиці функціонувала як храм Київської духовної академії та семінарії, тому неофіційно його ще називають Академічною церквою. Із цими навчальними закладами, як нам вдалося з'ясувати, безпосередньо пов'язане створення його сучасного стінопису (рис. 2). Ми знайшли художника, котрий склав програму розписів, керував живописними роботами та виконав низку композицій. У живому спілкуванні з митцем оживала історія монументального живопису одного із древніх храмів Лаври. Це випускник Київської духовної семінарії Віталій Степанович Преображенський (Черепаня). Іконописець за фахом, він цілеспрямовано отримав духовну освіту, щоб здобути необхідну теоретичну підготовку для повноцінної творчості у царині православного живопису.

**Рис. 2. В Преображенський і художники.
Розписи інтер'єру церкви Різдва Пресвятої Богородиці.
Червень – листопад 2017 р.**

В. Преображенський склав програму храмових розписів у 2017 р. Розглядав і затверджував її владика Антоній, митрополит Бориспільський і Броварський, який тоді був ректором Київської Духовної академії та семінарії (зараз він – керуючий справами Української Православної Церкви). Митрополит Антоній і В. Преображенський попередньо обговорили сюжети майбутнього роз-

пису, його художньо-стильові орієнтири. Владика акцентував увагу на тому, що цей храм є своєрідною духовною аудиторією для студентів академії та семінарії, а вони, завершивши навчання, вирушать служити у парафії та збережуть у своїй пам'яті художній образ храму як мистецький взірець, тому розпис має підпорядковуватися візантійському канону.

Дійсно, основні складники канону розпису храмів, сформованому у Візантії протягом XI–XII ст., дотримані у живописній декорації цієї лаврської церкви: зображення Христа Пантократора у центральному куполі (рис. 3), євангелістів на парусах (рис. 4), Богородиці та Таємної вечері – в апсиді вівтаря, а також святительського чину, який часто зустрічається у розписі головного вівтаря храмів. На склепіннях – сюжети Нового Завіту, нижче – святі.

Слід зазначити, що митрополит цілком ухвалив запропоновану В. Преображенським програму розписів, їхнє загальне композиційне та колірне рішення. Згодом митрополит Антоній контролював усі етапи живописних робіт (також усього комплексу робіт) в Академічній церкві до їхнього повного завершення. Храм освятили 26 листопада 2017 р.

За свідченням В. Преображенського, розпис інтер'єру тривав із червня по листопад 2017 р., отже, цим часом датуємо храмові розписи.

Разом із В. Преображенським працював колектив художників, вони закінчували іконописні школи – в Україні, Росії та Болгарії. Імена художників, котрі розписали церкву Різдва Пресвятої Богородиці, вводимо в науковий обіг: Віталій Преображенський (Черепаня), Василь Прокопчук, Ігор Бруховець, Олександр Поліщук, Євгеній Ільїн, Ієремія Ільїн, Денниця (художниця з Болгарії), Марина Шиптя, Катерина Неведнича, Феодосій Козочук, Олександр Сороківський, Руслан Сазонов. За словами В. Преображенського, ці художники виконали основні живописні роботи; додатково залучалися інші живописці, зокрема учні іконописних шкіл; загалом над живописним оздобленням церкви Різдва Пресвятої Богородиці працювали 26 осіб.

Розбивку стін під композиції робили В. Преображенський і В. Прокопчук. Очевидно, що за керівництва В. Преображенського розписом Академічного храму Лаври був дотриманий принцип колективної роботи, притаманний середньовічній практиці розпису православних храмів. Художники працювали як артіль чи майстерня, тому стінопис відзначається єдністю художнього виконання. Індивідуальна авторська манера підпорядкована обраній стилістиці, тому розписи виглядають

цілісно. Було би досить складно намагатися визначити авторів окремих композицій, шукаючи різницю їхніх художніх особливостей. Тому для атрибуції живописних композицій украй важливим є отримані нами під час співбесід із В. Преображенським відомості про те, хто з митців написав які композиції. Отже, авторство розписів є таким.

Рис. 3. В. Преображенський, В. Прокопчук, І. Ільїн, І. Бруховець, Р. Сазонов, О. Поліщук.
Розписи центрального купола та підкупольного квадрата.
Червень – листопад 2017 р.

Рис. 4. В. Преображенський, В. Прокопчук.
Апостол і євангеліст Іоанн Богослов.
Розписи північно-східного паруса центрального купола.
Червень – листопад 2017 р.

Віттар храму.

Хрест у куполі, серафимів написав В. Преображенський. Херувимів, Божу Матір на троні з Немовлям Христом, фланковану фігурами архангелів Михаїла та Гавриїла, в апсиді зобразив В. Прокопчук (рис. 5). «Тасмну вечерю» (причастя апостолів у двох вигля-

дах – хлібом і вином) написала болгарська художниця Денниця (рис. 6). Розпис передвітарної арки виконали: І. Ільїн – «Спас Нерукотворний», М. Шиптя – «Пророки», І. Бруховець – «Видіння Пресвятої Богородиці» та «Благовіщення Богородиці».

Основний об'єм храму.

В. Прокопчук написав Христа Пантократора у скуфії центрального купола; на парусах: В. Преображенський і В. Прокопчук – апостола і євангеліста Іоанна Богослова, І. Ільїн – євангелістів Марка та Луку, І. Бруховець – євангеліста Матфея. На схилах склепіння: на східному – «Сходження Святого Духа на апостолів» – І. Бруховець, Р. Сазонов; на південному – «Різдво Богородиці» – В. Прокопчук; на північному – «Різдво Христово» – О. Поліщук, І. Бруховець; на західному – «Успіння Богородиці» – І. Ільїн.

Рис. 5. В. Прокопчук. Богородиця на троні з Немовлям Христом і предстоячими архангелами Михаїлом і Гавриїлом. Розписи вітварної апсиди.
І. Ільїн. Спас Нерукотворний. М. Шиптя. Пророки. Розписи передвітарної арки. Червень – листопад 2017 р.

Рис. 6. Денниця. Причастя апостолів вином. Тасмна вечеря. Фрагмент.
Розписи вітваря. Червень – листопад 2017 р.

Розписи на стінах розташовані трьома регістрами. Верхній регістр займають поясні зображення праотців, старозавітних праведників, пророків, яких написали І. Бруховець, О. Поліщук і Р. Сазонов.

Середній реєстр займають сюжети, пов'язані з народженням і дитинством Діви Марії. На стінах в одній візуальній оповіді поєднані епізоди за участі батьків Пречистої – святих праведних Йоакима й Анни. На південній стіні в одній композиції зображено відмову священника від їхніх дарів, благовістя ангела Анні та благовістя ангела Йоакиму; цю композицію написав О. Поліщук. На західній стіні зображено зустріч Йоакима й Анни (північно-західна частина) та цілування Діви Марії (південно-західна частина); ці композиції виконав Є. Ільїн. На південній стіні в одній композиції представлені сцени благословення первосвященником Діви Марії та Її введення у храм; композицію виконав І. Бруховець.

У нижньому реєстрі композиції розташовані у два яруси. Верхній ярус утворюють медальйони з поясними зображеннями святих; на південній стіні їх написав В. Преображенський, а на північній – М. Шиптя. Зображення святих на повний зріст на південній стіні виконав І. Бруховець, на північній – О. Поліщук.

Є. Ільїн розписав хори: композицію «Про Тебе радіє» (рис. 7) і зображення святих, зокрема канонархів Печерських Леонтія та Геронтія. На стіні нижче хорів написав зображення Богородиці «Велика Панагія» в оточенні пророків.

В. Преображенський розписав західну частину храму. Це – композиція «Страшний суд», яка міститься на різних архітектурних поверхнях і складається з кількох композицій (рис. 8).

Північно-західний приділ розписували О. Поліщук, І. Бруховець, В. Прокопчук. Зображення Спасителя, Богородиці, преподобного Печерського Марка Гробокопателя написав О. Сороківський.

Південно-західний приділ: «Хрещення Господнє» написав В. Преображенський із В. Прокопчуком, ангелів – Ф. Козочук.

Орнаменти писали: Катерина Неведнича та інші художники. Зауважимо, що орнаментальні композиції виконувалися без використання шаблонів, тобто є оригінальними живописними творами. Їхніми першовзірцями були мозаїчні та фрескові орнаменти церковного живопису часу Палеологівського Відродження.

Провідною тематико-сюжетною лінією храмової декорації є ушавлення Пресвятої Богородиці. Її послідовно розкривають композиції, пов'язані з життєм і акафістом. Це – лики пророків і праведників, які свідчили про прихід Спасителя, а також царів, адже Діва Марія походила з роду пророка-царя Давида. Це – сюжети, що ілюструють Її народження, дитинство, введення у храм, Благовіщення, Її Успіння. Прославляють Царицю

Рис. 7. Є. Ільїн. Про Тебе радіє. Фрагмент. Розписи хорів. Червень – листопад 2017 р.

Рис. 8. В. Преображенський. Страшний суд. Фрагмент. Розписи західної частини церкви. Червень – листопад 2017 р.

Небесну Її зображення на троні із Христом Дитиною, розташовані в апсиді та на хорах. На хорах тема ушавлення органічно проілюстрована акафістом, куди включені образи преподобних Печерських. Опосередковано ушавленню Богородиці служать зображення Христа – Христа Еммануїла у вівтарі, «Різдва Христового» навпроти «Різдва Богородиці», зображення Заступниці за рід людський у композиції «Страшний суд».

Ще одна тема розкрита у храмовому стінописі: богослов'я як наука. Актуальну для Академічного храму тематичну лінію презентують образи святих, отців церкви, трудами та молитовним подвигом яких створювалася богословська наука.

За словами В. Преображенського, стильовим зразком для розпису церкви Різдва Богородиці було обрано монументальний живопис церков часу Палеологівського Відродження. Що ж до загального колориту, то його вирішено було зробити більш яскравим, ніж у візантійських церквах, оскільки у традиції українських вірян є схильність до яскравих, оптимістичних барв.

Цікаво, що живопис київських храмів – Софійського та Михайлівського соборів, Кирилівської церкви, а також фрески церкви Спаса на Берестові (вона входить до складу заповідника «Києво-Печерська лавра»), за свідченням В. Преображенського, за взірцем не бралися. Це свідчення автора програми та розписів дозволяє уникнути домислів щодо першовзірців сучасних розписів лаврської церкви Різдва Богородиці.

Розписи церкви виконано силікатними фарбами. Ця техніка дозволила досягти візуального ефекту фрески, до того ж вона є стійкою до шкідливого впливу природних чинників, отже, довговічна.

Висновки. Проведені атрибуція та мистецтвознавчий аналіз стінопису храму Різдва Пресвятої Богородиці доповнюють історію монументального живопису Києво-Печерської лаври. Розписи храму

датовані червнем – листопадом 2017 р. Автором програми розписів є художник, випускник Київської духовної семінарії Віталій Преображенський (Черепаня). Програма узгоджувалася з митрополитом Антонієм, тодішнім ректором Київської духовної академії та семінарії. Система розписів відповідає візантійському канону. Усього у живописних роботах брали участь 26 художників. Їхнім керівником був В. Преображенський, він написав низку композицій. Введено у науковий обіг імена художників, котрі виконали основні композиції. Визначено авторство композицій і основні тематико-сюжетні лінії. Провідною темою є уславлення Богородиці, також у храмовій декорації розкрита тема богословської науки. Остання є вагомою для церкви, яка з 1991 р. є Академічним храмом Київської духовної академії та семінарії. Композиційним і стильовим зразком для церкви Різдва Богородиці було обрано візантійський монументальний живопис Палеологівського відродження. Колорит зроблено більш яскравим. Наближенню до стилістики фрески сприяло виконання стінопису силікатними фарбами. Сюжетно-композиційна, художньо-стильова, техніко-технологічна складові частини живописного процесу дозволили створити сучасним художникам в інтер'єрі церкви Різдва Пресвятої Богородиці живописне оздоблення у стилі Палеологівського ренесансу та продовжити художню традицію візантійського монументального мистецтва у Києво-Печерській лаврі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бруснікіна Г. П., Ващенко О. В., Візір О. П., Коваль О. П., Кочубинська Т. В. та ін. Києво-Печерська лавра – пам'ятка історії і культури України. Київ : СПД Пугачов, 2006. 426 с.
2. Павел (Лебедь), митрополит и др. Лавра. Четыре сезона. Киев : Издательство «Свято-Успенская Киево-Печерская лавра», 2018. 602 с.
3. Титов Ф. Краткое историческое описание Киево-Печерской лавры и других святынь и достопримечательностей города Киева. Киев : Типография Киево-Печерской Успенской Лавры, 1911. 154 с.

REFERENCES

1. Brusnikina, H. P., &Vashchenko, O. V., & Vizir, O. P., & Koval O. P., & Kochubynska, T. V. et al. (2006). Kyievo-Pecherska lavra – pamiatka istorii i kultury Ukrainy [Kyiv-Pechersk Lavra Is the Monument of the history and culture of Ukraine]. Kyiv : SPD Puhachov [in Ukrainian].
2. Pavel (Lebed), Metropolitan et al. (2018). Lavra. Chetyre sezona [The Lavra. Four Seasons]. Kyiv : Yzdatelstvo "Sviato-Uspenskaia Kyevo-Pecherskaia lavra" [in Russian].
3. Titov, F. (1911). Kratkoe istoricheskoe opisanie Kievo-Pecherskoy lavry i drugikh svyatyn i dostoprimechatel'nostey goroda Kieva [The concise historical description of the Kyiv-Pechersk Lavra and other shrines and showplaces of city Kyiv]. Kyiv : Tipografiya Kievo-Pecherskoy Uspenskoj Lavry [in Russian].

Мар'яна ВАРЧУК,
orcid.org/0000-0002-6665-1661
аспірантка кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної Академії керівних кадрів культури і мистецтв,
старший науковий співробітник, зберігач колекції портретної мініатюри
Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків
(Київ, Україна) *m.varchuk@khanenko.museum*

ДОСЛІДЖЕННЯ НЕВІДОМОГО МІНІАТЮРНОГО «ПОРТРЕТА СТАНІСЛАВА-АВГУСТА ПОНЯТОВСЬКОГО» У МУЗЕЇ ХАНЕНКІВ

У статті наведено результати вивчення мініатюрного портрета із Музею Ханенків. Твір зберігається у колекції з 1950 р. і дотепер не досліджувався. В інвентарній книзі його зазначено як «Портрет вченого, XVIII ст., Франція (?)». Мініатюра не брала участь у виставках і її досі не було опубліковано.

Метою роботи є презентація оновлених даних щодо визначення особи портретованого, ймовірного автора та періоду написання мініатюри. У праці обґрунтовано зв'язок між іконографією твору та історичним контекстом, а також виявлено ймовірне призначення і замовника мініатюри. Встановлення прототипу до твору стало ключем до розуміння символічного значення та функції об'єкта із Музею Ханенків. Моделлю для 110 РК послужила картина Марчелло Баччареллі (1731–1818) – «Алегоричний портрет Станіслава-Августа Понятовського із пісочним годинником. 1793 р.», що зберігається у колекції Національного Музею у Варшаві, Польща.

У праці викладено основні етапи комплексного міждисциплінарного аналізу твору: результати реставраційного та оптичного огляду в УФ та ІЧ діапазоні, макрозйомка, опрацювання наукових джерел щодо стилістичних ознак мініатюрного портрета та контексту доби XVIII ст.

Наведені у роботі аргументи підтверджують, що на мініатюрі з Музею Ханенків зображено Станіслава-Августа Понятовського (1732–1798) – короля Польщі у 1764–1795 рр. та останнього правителя Речі Посполитої. Нащадок знатного роду, він був освіченим, інтелектуальним правителем та водночас розумним і іронічним бонвіваном. На основі аналізу досліджень було встановлено, що оригінальний живописний твір виконано із особливою політичною місією – портрет є своєрідною апологією монарха, що залишає трон. Це «послання» король доручив відтворити у якомога більшій кількості копій для близького кола сучасників та нащадків. Живописні та мініатюрні портрети на замовлення Станіслава-Августа Понятовського виконували у придворній майстерні.

Результатом роботи є встановлення особи портретованого та прототипу до мініатюри, уточнення періоду створення, запропоновано версію призначення твору та виділено особливості художньої манери майстра. Праця має практичне застосування у виставковій, освітній та науково-дослідній роботі кафедри Мистецтвознавчої експертизи НАКККІМ та Музею Ханенків. Перспективою для розвідки є пошуки автора, ролі твору серед інших повторень портрета, проведення техніко-технологічних досліджень та консультації із польськими дослідниками.

Ключові слова: портрет, мініатюрний живопис, дослідження, алегорія.

Mariana VARCHUK,
orcid.org/0000-0002-6665-1661
Postgraduate Student at the Department of Art History and Expertise
National Academy of Culture and Arts Management,
Curator of Portrait miniature collection
Bohdan and Varvara Khanenko National Museum of Arts
(Kyiv, Ukraine) *m.varchuk@khanenko.museum*

RESEARCH OF AN UNKNOWN MINIATURE «PORTRAIT OF STANISLAV AUGUST PONIATOWSKI WITH AN HOURGLASS» IN THE KHANENKO MUSEUM

The article will show study findings on a miniature portrait in the Khanenko Museum. Since 1950 the item was in the collection and it has not been researched yet. The inventory data puts it as: «Portrait of a Scientist, XVIIIth century, France (?)». The miniature was not on display and has not been published until now.

The aim of this paper will be to present updated information on identity of the sitter, probable author and date of the portrait miniature. The studies explain the link between the iconography of the artwork and historical context, also a probable purpose and client. The unveiled model after which the miniature was painted pushed on the interpretation of symbols and function of the Khanenko Museum's portrait. The model is «Allegorical Portrait of Stanislaw August Poniatowski with an Hourglass. 1793» by Marcello Bacciarelli (1731 – 1818) from the National Museum in Warsaw, Poland.

The main steps of complex interdisciplinary research of the item will be given in the paper. It will deal with conservation check and inspection in visual, ultraviolet and infrared light, macro photography, analysis of the portrait style characteristics as well the eighteenth-century period.

The statements in the paper can confirm the person portrayed. This is Stanislaw August Poniatowski (1732 – 1798), last King of an independent Poland (1764 – 1795). He grew up in a noble family and had careful education, after which the monarch was known as intellectual ruler and at the same time an intelligent and ironic bon vivant. The original portrait was intended to reflect a special mission to be the royal apologia. The king wanted to make copies of his «message» for close contemporaries and future generations. Stanislaw August Poniatowski commissioned both portraits painting and miniature by the artists in his court malarnia.

The results of the paper are identifying of the sitter; setting up the model due to analogies analyze, dating, probable function of the miniature and revealing an artist's manner. The findings already have practical issue in exhibition, education and research program at the Academy Department of Art History and Expertise, as well in the Khanenko Museum. The outlooks are to establish authorship, way of using and role, technical research and expert opinion of Polish researchers.

Key words: *portrait, miniature painting, research, allegory.*

Постановка проблеми. У колекції Музею Ханенків зберігається окремий розділ – європейська портретна мініатюра. Це 72 твори XVI–XIX ст. Колекція сформована із зібрання Ханенків наприкінці XIX ст. та київських приватних зібрань, що долучили до Музею у 1960 – 1990-х рр.

У фонді рисунку Музею є мініатюрний портрет. Твір розміром 7 x 6,3 см виконано акварельними фарбами на пластині зі слонової кістки. У чинній інвентарній документації його зазначено як «Портрет вченого. Франція (?). XVIII ст. 110 РК». Це майже поколінне зображення чоловіка середніх років у невеликій напудреній перуці та синьому, облямованому хутром, халаті, з-під якого видно мереживний комір сорочки та такі ж манжети. Він сидить, спершись ліктем правої руки на стіл і поклавши її на пісочний годинник. Ліва його рука лежить на аркуші зошиту. Обличчя злегка припідняте та повернене у $\frac{3}{4}$ праворуч. Ліворуч, у глибині – червона завіса та глобус. Праворуч – просвіт вікна (Інвентарная книга рисунка, 1948: 54–55). Мініатюра надійшла до Музею Ханенків у 1950 р. від Агафонової Галини Петрівни через Закупівельну комісію. Інформація про попередні кроки провенансу, як і про власницю, на цьому обриваються.

Аналіз досліджень. Твір не було опубліковано дотепер. Єдині дані щодо мініатюри могли бути лише у архіві Музею Ханенків. Проте після опрацювання документів було виявлено, що 110 РК згадується лише у інвентарній книзі 1948 р. та інвентарній картці предмета. Так, «Портрет вченого» проіснував у зібранні понад 70 років.

Мета роботи – це презентація оновлених даних щодо визначення особи портретованого, ймовірного автора та періоду написання мініатюри. У дослідженні обґрунтовано зв'язок між іконографією твору та історичним контекстом, а також встановлено ймовірне призначення і замовника мініатюри. Завданням даної роботи є мистецтвознавчі розвідки портрета, що передбачають виявлення стилістичних ознак періоду XVIII ст., пошук аналогій та прототипу, аналіз наукових джерел щодо алегоричного значення твору.

Виклад основного матеріалу. Вивчення мініатюрного портрета побудовано на комплексному міждисциплінарному аналізі. Це дослідження, що базується на співпраці науковців, реставраторів і кураторів, відоме як технічна історія мистецтва. Галузь, що розвивалася ще із 1930-х рр., сьогодні є невід'ємним процесом ґрунтовної розвідки твору мистецтва. Спільні зусилля фахівців із різних сфер науки об'єднуються для того, щоб отримати вичерпне уявлення про твір щодо первинного задуму, вибору матеріалів і методів, а також контексту, в якому і для якого було створено об'єкт, його значення та сучасне сприйняття (Hermens, 2012: 151). Однією із переваг такого підходу є широкий спектр аналітичних інструментів. Це дозволяє робити висновки на основі технічних результатів і знижує ризик суб'єктивних здогадок під час атрибуції.

Етапи комплексного аналізу твору були зумовлені насамперед особливістю жанру. Портретна мініатюра – це зображення невеликого формату, виконане в особливій живописній манері та техніці, з увагою до найдрібніших деталей. Твори є вкрай делікатними через крихітний розмір, основу і техніку, що є вразливими до змін світлового і температурно-вологісного режиму. Повний візуальний огляд мініатюри можливо здійснити лише під мікроскопом. Так, ще на початку дослідження було залучено художника-реставратора вищої кваліфікаційної категорії Володимира Івановича Цитовича (січень-липень 2021 р.). Насамперед було уточнено інвентарні дані щодо матеріалу: мініатюра виконана акварельними фарбами на слонової кістці. Пластина товщиною 0,05 см перебуває без скла та оправ. За підсумками обстеження під мікроскопом і макрознімків в ІЧ та УФ діапазоні, було виявлено високий рівень

виконання твору та особливості манери художника. Реставраційний огляд об'єкта підтвердив задовільний стан збереження. Однак із лівого боку наявна поздовжня тріщину основи. На фарбовому шарі помітно потертості по нижньому краю, особливо на зображенні рук, сторінок книги та торця столу – у найтонших шарах живопису. Підпис чи напис на мініатюрі не виявлений (Акт В. Цитовича, 2021). З огляду на первинний характер обстеження техніко-технологічне дослідження не було заплановано через делікатний характер твору.

Технічні результати обстеження об'єкта підтвердили інвентарні записи щодо матеріалу і техніки. Так, отримані дані не суперечили вихідним щодо періоду написання у XVIII ст. Основа – слонова кістка – характерна для мініатюр цього періоду. На початку століття відбулося одне із найважливіших технічних нововведень в історії портретного мініатюрного живопису – поступова заміна пергаменту, як основи, на слонову кістку. Цей системний зсув приписується венеціанській художниці Розальбі Карр'єрі (1675–1758). Техніка твору, визначена візуально, – акварельні фарби. Художники використовували акварель від появи цього жанру на початку XVI ст. і до XIX ст. Зазвичай у складі таких фарб були розчинні у воді пігменти та клейова речовина – гуміарабік. Ця тверда та прозора смола, що виділяється різними видами акацій, додавалася для густоти та насиченості фарби. Звісно, у різні періоди змінювався набір пігментів, однак гуміарабік залишався особливим компонентом матеріалів мініатюристів упродовж століть (Murdoch, 1981: 2, 164). Проте до відбору проб для аналізу склад акварелі є згодним.

За стилістичними особливостями об'єкт має ознаки живописних портретів XVIII ст., як і зазначено в інвентарі. У цей період надавали значної уваги індивідуальним рисам зображуваних, виразу обличчя та погляду. Портрет поєднував водночас життєву простоту, інтимність та спробу психологічного аналізу особистості. Також портретовані позували у невимушеному, часом приватному фоні. Водночас художники залучали певні символи, як-то книги, циркуль, перо, чорнило, що вказували на походження чи діяльність зображуваних. Особливе значення алегоричним атрибутам надавали у зображеннях періоду Просвітництва (West, 2008: 38, 41, 88).

Так, на мініатюрі 110 РК із Музею Ханенків невідомий чоловік представлений в антуражі приватного кабінету. Очевидно, що такі деталі, як пісочний годинник, корона, розкрита книга та глобус, мають певне навантаження. Колорит

твору – яскраві відтінки синього, червоного та коричневого – свідчить радше про другу половину XVIII ст., на відміну від пастелей рококо на початку століття. Костюм зображуваного – халат «баньян» не суперечить цьому часу. Цей домашній одяг для жінок і чоловіків був модним екзотичним вбранням для аристократів із кінця XVII ст. та не втрачав популярність упродовж усього XVIII ст. Отже, за стилістичними ознаками було підтверджено датування об'єкта – XVIII ст.

Ідентичність зображуваного – це найважливіше у виконанні портрета (West, 2004: 30). Встановлення особистості невідомого «вченого» насамперед відбулося завдяки припущенню. А саме, що чоловік має схожі риси обличчя із портретованим на картині у експозиції Музею Ханенків. Це «Станіслав-Август Понятовський» пензля Елізабет Віже-Лебрен (Élisabeth-Louise Vigée-Le Brun; Париж, 1755–1842). Гіпотезу було підтверджено, коли серед значної кількості зображень польського короля ми знайшли аналогію до мініатюрі – «Алегоричний портрет Станіслава-Августа Понятовського із пісочним годинником. 1793 р.» (Inv. № MP 312 MNW, Національний музей у Варшаві, Польща).

Отже, на основі порівняльного аналізу було встановлено особу портретованого. Це Станіслав-Август Понятовський (1732–1798) – король Польщі у 1764–1795 роках, останній правитель Речі Посполитої. Нащадок знатного роду, він був освіченим, інтелектуальним монархом та водночас розумним і іронічним бонвіваном. Він очолював країну у складний період, а особистість монарха і досі викликає багато суперечок (Grześkowiak-Krwawicz). Понятовський передусім зазнав критики через те, що йому не вдалося запобігти поділам Польщі. Король був прибічником просвітницького оптимізму та вірив у можливість раціональних змін: він був ініціатором та співавтором системних реформ. Водночас на престолі Станіслав-Август докладав зусиль для зміцнення польської культури (Juszczak, 2018: 211). Понятовський – знаний покровитель науки та мистецтва. Він збирав колекцію творів, що і досі вказує на неабияку обізнаність останнього польського монарха. У тогочасній Європі XVIII ст. мистецтво – це передусім атрибут королівської влади, символ правління, статусу та інструмент для розбудови престижу (Juszczak, 2020: 22). Образотворче мистецтво, якому Станіслав-Август Понятовський приділяв напролюд багато уваги та часу, навіть у найскладніші моменти правління, було для нього не тільки інтересом, а й інструментом пропаганди (Juszczak, 2020: 22).

На основі аналізу наукових джерел було з'ясовано, що аналогія до мініатюри із Музею Ханенків – живописний «Портрет Станіслава-Августа із пісочним годинником» (Inv. № MP 312 MNW, Національний музей у Варшаві, Польща) виконував особливу роль у політиці короля. Портрет було написано на початку 1793 р., за два роки до зречення короля від посади. За свідченнями близьких до монарха людей, Станіслав-Август перебував на межі відчаю у цей час. Ситуація в країні загострювалася: приєднання до Тарговицької конфедерації (23 липня 1792 р.) та підписання Акту про другий поділ Польщі Росією та Пруссією (3 січня 1793 р.). Такі кроки позбавили короля реальної влади, милості підданих і закарбували на ньому клеймо зрадника. Він спробував пояснити свої аргументи у брошурі «Вирок про польського короля» від 24 січня. За задумом монарха-інтелектуала, подібне завдання мав виконати і «Портрет із пісочним годинником». Свій образ Понятовський продумав сам та замовив придворному художнику Марчелло Баччареллі (Marcello Bacciarelli; Рим, 1731 – Варшава, 1818) його втілити. Король наповнив зображення ідеологічною програмою, що й досі має безліч інтерпретацій. Станіслав-Август був ерудованим знавцем культури Просвітництва, а відтак – обрав витончений спосіб «виправдання» через мистецтво. Твір було виконано з особливою політичною місією. Цей портрет є своєрідною апологією монарха, що залишає трон. Власне «послання» король доручив виконати у якомога більшій кількості копій для близького кола сучасників та нащадків (Skrodzka, 2008: 21).

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. «Алегоричний портрет» був чи не в кожній магнатській резиденції. Нині ці твори зберігаються у музеях та приватних колекціях Європи (Skrodzka, 2007: 206). Сьогодні відомі дві основні живописні версії, що перебувають у Національному музеї у Варшаві (іл. 2) (Польща, Inv. № MP 312 MNW) та у приватній колекції у Парижі (іл. 3) (Juszczak, 2018: 210). Втім, досі не з'ясовано, яка із цих картин була написана першою. Із кореспонденції Понятовського зрозуміло, що спочатку повторення виконували саме у придворній майстерні протягом 1793–1798 рр. У 1798 р. Ентоні Фогг (Anthony Fogg; працював 1793–1806) друкує у Лондоні серію гравюр за портретом. Втім, залишається відкритим питання, яка саме із живописних версій стала прототипом для відтиску. (Пані Дорота Юшак, кураторка живопису у Музеї «Королівська Лазенки» (Варшава, Польща) висловлює припущення, що паризька

версія є значно вищої якості і тому цілком може бути первинною. Однак моделлю для гравюри міг послугувати і варшавський портрет (Juszczak, 2018: 212–213). Отже, твір став доступним для широкого кола прихильників монарха і на початку XIX ст. Нині існує 46 повторень у живописі і у мініатюрі (Skrodzka, 2008: 23).

У листуванні Станіслава-Августа Понятовського є також згадки про замовлення мініатюрних версій портрета придворному мініатюристи Вінценті Фредеріку де Лессер-Лессеровичу (Wincenty de Lesseur-Lesserowicz; Варшава, 1745 – 1813). До сьогодні збереглися дві авторські підписні роботи Лессера – у Польському музеї в Раперсвілі (іл. 5) (Inv. № 653, Швейцарія) та у приватній колекції (аукціон “Christies”) (Małachowicz, 2018: 119). Портрет 110 РК із Музею Ханенків значно відрізняється від цих творів манерою виконання. Ще одна мініатюра, авторство якої приписують Лессеру, перебуває у зібранні Королівського замку у Варшаві (Inv. № ZKW/5141, Польща). Ці три зображення написано за прототипом варшавського портрета (Juszczak, 2018: 212; Małachowicz, 2018: 119). Сьогодні відомо про версії, що належали родині і друзям Понятовського. Зокрема, це твори пензля Анни Баччареллі (Anne Bacciarelli; близько 1779–1818 донька та учениця Марчелло Баччареллі та Вільгельма Ходовецького (L. Wilhelm Chodowiecki; 1765–1805). Втім, серед зображень є й такі твори, авторство і адресатів яких досі не вдалося встановити (Skrodzka, 2007: 210).

З огляду на історичний контекст та коло замовників вищезгаданих мініатюр було висунуто дві версії щодо призначення портрету із Музею Ханенків. Перша – твір замовили для близького кола монарха; друга – мініатюра є однією із повторень для прихильників короля.

Для уточнення датування та статусу об'єкта було визначено прототип докиївського варіанту серед значної кількості аналогій. На основі стилістично-порівняльного аналізу було зіставлено макрознімки фрагментів 110 РК із трьома основними версіями: картина Марчелло Баччареллі «Портрет Станіслава-Августа Понятовського із пісочним годинником 1793 р.», Національний музей у Варшаві (іл. 2), картина Марчелло Баччареллі «Портрет Станіслава-Августа Понятовського із пісочним годинником 1793 р.», Приватна колекція, Париж (іл. 3), гравюра Ентоні Фогга «Портрет Станіслава-Августа Понятовського із пісочним годинником. 1798 р.» (Музей «Королівські Лазенки», Варшава (іл. 4). Так, найбільш рання живописна версія виконана у 1793 р., най-

пізніша, гравюра – у 1798 р. Питання полягало не тільки у періоді написання об'єкта, а радше – у ступені унікальності твору. Живописний прототип для мініатюри означає безпосередню близькість до оригіналу, особливо у поєднанні із високим художнім рівнем твору. Особливістю жанру мініатюрного мистецтва є повторення композиції за живописною моделлю. Цей метод використовували перші майстри на початку XVI ст. для мініатюрних зображень монархів, що зрідка позували. Традиція зберігалася і впродовж подальших століть, як частина ординарного процесу мініатюрного живопису. Проте це зовсім не означає, що замовник не приходив на сеанси до майстерні художника. Водночас портрети писали також *ad vivum* – лат. із життя, про що іноді свідчать написи на зворотах творів (Murdoch, 1981: 164). На відміну від живопису, прототип у гравюрі значно віддаляє мініатюру від основної версії портрета і прирівнює її до великої кількості повторень.

Для порівняння було обрано у першу чергу деталі, що мають символічне навантаження та є частиною іконологічної програми твору. А саме: 1) погода і пейзаж за вікном; 2) пісочний годинник у короні; 3) глобус; 4) напис – цитата із «Енеїди» Вергілія; 5) напис/ підпис на стільниці. Особливу увагу було приділено також фрагментам, які можуть відрізнитися або відрізняються у версіях: 6) форма підставки чорнильниці, перо, загнуті догори листи відкритої книги на столі (див. 4), форма перстня (див. 4). Також було враховано елементи, що можуть вказувати на манеру художника: 7) зображенням очей, рук (див. 2) та волосся (див. 3).

У процесі порівняння було встановлено:

1) Фрагмент із зображенням пейзажу за вікном – промені сонця крізь хмару, що осяють скелю – мініатюра близька до варшавської версії та гравюри. Зокрема, це помітно за способом моделювання променів: широкі смуги різких штрихів чергуються із вузькими.

2) Фрагмент із зображенням пісочного годинника у короні – мініатюра схожа на паризький портрет. У обох випадках автор поклав тінь на зубцях ліворуч.

3) Фрагмент із зображенням глобуса – мініатюра ідентична із варшавською версією та гравюрою. Меридіан глобуса розташований майже вертикально.

4) Фрагмент напису у розкритій книзі, цитата із «Енеїди» Вергілія – на мініатюрі, як і на варшавському портреті, його немає. Можливо, напис не зберігся на 110 РК, оскільки живопис значно потертий уздовж нижнього краю твору.

5) Це можна припустити і щодо фрагмента із написом / підписом на торці столу. Подальші техніко-технологічні дослідження сприятимуть уточненню.

6) Фрагмент із зображенням підставки чорнильниці – на мініатюрі прямокутна форма підставки, як і на варшавській версії та гравюрі.

7) Фрагмент із зображенням ока – спосіб моделювання слізного м'яся підведенням червоною лінією, три вії, нанесені тонкою рисою сірватої фарби, та коричнева широка межа повіки є майже ідентичними на мініатюрі, варшавській версії та гравюрі.

Отже, з огляду на наведені аргументи найближчою аналогією до 110 РК є варшавська версія портрета (іл. 2), і, відповідно, період написання мініатюрного портрета з Музею Ханенків припадає на період після 1793 р.

За результатами опрацювання історичних джерел з емблематики та аналізу сучасних праць щодо алегоричного значення портрету було з'ясовано, що мініатюрна версія точно відтворює символи, зображені на картині. Іконографія портрета насичена алюзіями з емблематичних книг, цитатами з політичних, філософських та поетичних творів, а також з репертуару театру і опери XVIII ст. (Skrodzka, 2008: 21). Однак суттєвою відмінністю між картиною і мініатюрою є відсутність напису цитати із «Енеїди» Вергілія на торці столу. Цей символічний елемент портрета є важливим складником алегоричного «послання» твору.

На мініатюрі, як і на оригінальній картині (іл. 2), король споглядає бурю, що лютує за вікном. Але водночас – промені світла сяють крізь хмари. Атрибути навколо акцентують драматичний тон цієї сцени: пісочний годинник, розміщений усередині корони, і блискавка, що вражає землю – усе знаменує неминучий кінець правління монарха.

- Корона

Сам Понятовський порівнював власну корону монарха із терновим вінцем Ісуса Христа як «Мужа Скорботи». На той час ця метафора була відомою і вживаною у літературі та мистецтві. На третій рік правління монарх писав англійському дипломату Джеймсу Харрісу (James Harris; 1746 – 1820): «Я б послав її до всіх дияволів, якби не соромився залишити свою посаду». З іншого боку, після Гродненського сейму 1793 р. король дорікав собі: «Ах, чому я прийняв цей терновий вінець, він так багато років був на моїй голові, та усі ці неприємності царювання, що позбавили мене відчутти смак його насолоди». Отже, корона

у цьому портреті є метафорою страждань Станіслава-Августа на посаді (Skrodzka, 2006: 28; La Feuille, 1705: 80–81, № 237).

- Пісочний годинник

Пісочний годинник є символом тривалості людського життя. Такі інструменти у XVIII ст. вже застаріли. Однак всі ще добре пам'ятали, що їх треба ретельно контролювати і перевертати. Так, годинник був атрибутом наполегливості і старанності. Тут часомір, розміщений у короні, є алегорією правління Понятовського та постійне подолання перешкод і складнощів (Skrodzka, 2006: 22; La Feuille, 1705: 112–113, № 332).

- Погода

Погода за вікном створює особливий контекст Станіславу-Августу. Яскраве сонце, що пробивається крізь важкі хмари і сяє на високу стелю посеред моря. У емблемі сонячні промені, що розбивають рясні купи, означають перемогу після важких часів. Зображення також мало нагадувати латинський вислів: *Post nubila sol* – «після хмар сонце». Очевидно, що за задумом короля – гарна погода тріумфує. Його погляд і сподівання спрямовані до світла. Промені, що падають на скелю, є натяком на віру правителя у провидіння. Це стало єдиною втіхою у найважчі моменти для Понятовського. Фрагмент відсилає до цитати із Псалмів: Мій Бог – моя скеля, сховуюсь я в ній (18:2) (Skrodzka, 2006: 228; La Feuille, 1705: 154–155, № 458).

- Одяг

Понятовський вбраний у халат та спідню сорочку. Його одяг говорить про приватність та невимушеність особи, що живе *vita contemplative*. Це поняття народилося під час перекладу класичних текстів у розумінні «життя споглядальне» на противагу «життю діяльному» – *vita activa*. Зазвичай цей вислів застосовували до правителів, що відійшли від влади або зреклися престолу (Skrodzka, 2006: 22).

Значення символів на портреті здебільшого побудовано завдяки аналізу особистої кореспонденції Понятовського та розгляду джерел, популярних у XVIII ст. Проте таке розуміння не є остаточним і досі викликає інтерес дослідників. «Алегоричний портрет» тривалий час залишається однією із улюблених тем для польських науковців.

Наостанок було зроблено спробу визначити автора за стилістичними та художніми особливостями. Однак на цьому етапі дослідження нам вдалося лише окреслити коло ймовірних художників. Ми звернулися за консультацією до пані Дороти Ющак, кураторки живопису у Музеї

«Королівські Лазенки» (Варшава, Польща) та пані Луцині Ленчноровіч, із Національного музею у Кракові (Польща). Після огляду макрознімків 110 РК Дорота Ющак відмітила високу якість виконання мініатюри і висловила припущення, що ймовірним автором може бути один із придворних мініатюристів короля – J. Zeich (? – 1789). Луцина Ленчноровіч також звертає увагу на високий рівень виконання. Вона зазначила, що, можливо, художник походив із придворної майстерні, так званої *malarnia*, яку очолював Баччареллі. Пані Луцина виділяє те, що київська мініатюра значно відрізняється за способом і рівнем виконання від підписних робіт Лессера.

Висновки. На основі наданої аргументації пропонуємо ввести до наукового обігу оновлені дані щодо мініатюрного портрету Inv. 110 РК із Музею Ханенків: за Марчелло Баччареллі (1731–1818) / after Marcello Bacciarelli (1731–1818). Алегоричний портрет Станіслава-Августа Понятовського із пісочним годинником / *Allegorical Portrait of Stanisław August Poniatowski with an Hourglass*. Після 1793/ after 1793. Слонова кістка, акварель, гуаш / *watercolor, gouache on ivory*. 7 x 6,3 см. Inv. 110 РК. Походження: 1950 р. від Агафонові Галини Петрівни (?) за Актом закупівлі № 15/279 пп від 08.09.1950 р.

Мініатюрний портрет із колекції Музею Ханенків представляє одного із найпопулярніших правителів – Станіслава-Августа Понятовського. Цей монарх є важливим для історії Польщі та досі фігурує у дослідженнях і дискусіях науковців. «Алегоричний портрет з пісочним годинником. 1793 р.» Марчелло Баччареллі та значна кількість його повторень – рідкісний випадок художньої апології короля перед зреченням від престолу. Відтак київський твір, написаний за його прототипом, продовжує мистецьку місію, закладену інтелектуальним монархом два століття тому. Мініатюра із зображенням Станіслава-Августа Понятовського у колекції Музею Ханенків є особливим зразком твору доби Просвітництва: поєднання стилістики жанру портрету XVIII ст. та алегоричної символіки, ролі правителя та особистої драми, історії країни та приватного предмета.

Робота має практичне застосування у виставковій та науково-дослідній діяльності. Мініатюра є учасником тимчасових виставок та просвітницьких програм Музею Ханенків. Перспективою дослідження є встановлення автора мініатюри, уточнення датування, провенансу та проведення техніко-технологічних досліджень.

ІЛЮСТРАЦІЇ

№ іл.	Ілюстрація	Підпис
1.		<p>Inv. 110 PK слонова кістка, гуаш 7 x 6,3 см Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, Київ, Україна</p>
2.		<p>Марчелло Баччареллі Рим, 1731 – Варшава, 1818 Marcello Bacciarelli Rome, 1731 – Warsaw, 1818 Портрет Станіслава-Августа Понятовського із пісочним годинником. 1793 р. полотно, олія 85, 5 x 111, 5 см Inv. № MP 312 MNW Національний музей у Варшаві, Польща</p>
3.		<p>Марчелло Баччареллі Рим, 1731 – Варшава, 1818 Marcello Bacciarelli Rome, 1731 – Warsaw, 1818 Алегоричний портрет (Станіслава-Август із пісочним годинником). 1793 р. полотно, олія 109 x 83 см Приватна колекція, Париж (Скан зображення люб'язно надано пані Доротою Ющак)</p>
4.		<p>Ентоні Фогг (працював 1793–1806) За Марчелло Баччареллі (1731–1818) Anthony Fogg (active 1793–1806) After Marcello Bacciarelli (1731–1818) Портрет Станіслава-Августа Понятовського із пісочним годинником. 1798 р. Видавництво Едварда Хардінга (1755 – 1840) папір, графіка 33,3 x 25,6 [41,6 x 28,2] см Inv. № ŁKr 1442 Музей «Королівські Лазеньки», Варшава, Польща</p>
5.		<p>Вінсенті Фредерік де Лессер-Лессерович (Варшава, 1745 – 1813) За Марчелло Баччареллі (1731–1818) Wincenty de Lesseur-Lesserowicz (Warsaw, 1745–1813) After Marcello Bacciarelli (1731–1818) Станіслав-Август Понятовський із пісочним годинником. 1795 слонова кістка, акварель 13, 9 x 10, 9 см Підписано і датовано у нижній частині: «W.Lesseur 1795» Inv. № 653 Польський музей у Раперсвілі, Швейцарія</p>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архів Служби обліку та охорони експонатів НМБВХ. Опис 7, Справа № 1 (III). Інвентарна книга рисунка. РК. Государственный музей западного и восточного искусства. Нач. август 1948. арк. 54–55, № 110 РК.
2. Архів Служби обліку та охорони експонатів НМБВХ. Акт реставраційного огляду, складений В.І. Цитовичем щодо твору 110 РК. 19–21 липня 2021 р.
3. Ainsworth M. From Connoisseurship to Technical Art History: The Evolution of the Interdisciplinary Study of Art. *Conservation, The GCI Newsletter Getty Newsletter*. 2005. Vol. 20, No. 1. P. 4–10.
4. Consultation about 110 PK. Letter on 10.09.2021 and 17.09.2021. Question about portrait miniature of Poniatowski in the Khanenko Museum. Dorota Juszcak, curator of Paintings, Muzeum Łazienki Królewskie in Warsaw (Warszawa), Poland; Lucyna Lencznarowicz, kustosz Muzeum Narodowe w Krakowie.
5. Grześkowiak-Krwawicz A. Stanisław August (1732–1798). *Łazienki Królewskie online*. URL: <https://www.lazienki-krolewskie.pl/pl/historia/postacie-historyczne/stanislaw-august-poniatowski> (Last accessed: 23.12.2021)
6. Hermens E. Technical Art History: The Synergy of Art, Conservation and Science. *Art History and Visual Studies in Europe. Transnational discourses and national frameworks* / ed. M. Rampley. Leiden: Brill, 2012. P. 151–165.
7. Juszcak D. *Malarski zbiór króla Stanisława Augusta: Rozprawa doktorska* / Uniwersytet Warszawski. Warszawa, Polska, 2020. 399 p.
8. Juszcak D. Marcello Bacciarelli. Najpiękniejsze portrety: exhibition catalogue / Zamek Królewski w Warszawie. Warsaw : Zamek Królewski w Warszawie, 2018. P. 210–213, № 35. (Люб'язно надано пані Доротою Юшак (Dorota Juszcak))
9. La Feuille D. de. *Symbola et emblemata. Amstelædami: Apud Henricum Wetstenium, 1705*. 306 p.
10. Małachowicz H. *Miniatury europejskie: katalog zbiorów / Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum = Collection of European Miniatures. Catalogue. The Royal Castle in Warsaw – Museum / The Royal Castle in Warsaw – Museum*. Warszawa: 2018. P. 118-120, № 64.
11. Murdoch J., Murrell J., Noon P. J., Strong R. *The English Miniature*. New Haven, CT: Yale University Press, 1981. 224 p.
12. Skrodzka A. Portret Stanisława Augusta z klepsydra. Uwagi o metodzie oraz najważniejsze ustalenia. *Artifex*. 2008. No 10. S. 21–24.
13. Skrodzka A. Wątki masonskie w szytce na dworze Stanisława Augusta. *Artifexnovus*. 2018. № 2. S. 3–19.
14. Skrodzka A. Wizerunek króla nieszczęśliwego – portret Stanisława Augusta z klepsydrą. *Biuletyn Historii Sztuki*. 2007. № 69. S. 203–247.
15. West S. *Portraiture*. Oxford history of art. Oxford ; New York : Oxford University Press, 2004. 256 p.

REFERENCES

1. Arkhiv Sluzhby obliku ta okhorony eksponativ NMBVKh. Opys 7, Sprava № 1 (III). [Data Archive of The Bohdan and Varvara Khanenko National Museum of Arts]. Inventarnaya kniga risunka. RK. Gosudarstvenniy muzey zapadnogo i vostochnogo iskusstva. Nach. avgust 1948. 54–55 p. № 110 RK. [in Russian]
2. Arkhiv Sluzhby obliku ta okhorony eksponativ NMBVKh. [Data Archive of The Bohdan and Varvara Khanenko National Museum of Arts] Akt restavratsiinoho ohliadu, skladenyi V.I. Tsytovychem shchodo tvoru 110 RK. 19–21 lypnia 2021.
3. Ainsworth M. (2005). From Connoisseurship to Technical Art History: The Evolution of the Interdisciplinary Study of Art. *Conservation, The GCI Newsletter Getty Newsletter*, Vol. 20, No. 1, 4–10. [in English]
4. Consultation about 110 PK (2021). Private letter. Question about portrait miniature of Poniatowski in the Khanenko Museum. Dorota Juszcak, curator of Paintings, Muzeum Łazienki Królewskie in Warsaw (Warszawa), Poland; Lucyna Lencznarowicz, kustosz Muzeum Narodowe w Krakowie. [in English]
5. Grześkowiak-Krwawicz A. (2019) Stanisław August (1732–1798). *Łazienki Królewskie online*. URL: <https://www.lazienki-krolewskie.pl/pl/historia/postacie-historyczne/stanislaw-august-poniatowski>
6. Hermens E. (2012) Technical Art History: The Synergy of Art, Conservation and Science. *Art History and Visual Studies in Europe. Transnational discourses and national frameworks*. Leiden: Brill. 2012. P. 151–165. [in English].
7. Juszcak D. (2020) *Malarski zbiór króla Stanisława Augusta: Rozprawa doktorska* [The Painting Collection of King Stanisław August. Doctor's thesis]. Warsaw: University of Warsaw. 2020. 399 p. [in Polish].
8. Juszcak D. (2018) Marcello Bacciarelli. *Najpiękniejsze portrety: exhibition catalogue / Zamek Królewski w Warszawie* [Marcello Bacciarelli. The most beautiful portraits: exhibition catalogue]. Warsaw: The Royal Castle in Warsaw. 2018. P. 210–213. [in Polish].
9. La Feuille D. de. (1705) *Symbols and emblems*. Amsterdam: Apud Henricum Wetstenium. 1705. 306 p. [in English and in Russian].
10. Małachowicz H. (2018) *Miniatury europejskie: katalog zbiorów / Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum* [Collection of European Miniatures. Catalogue. The Royal Castle in Warsaw – Museum. Catalogue]. Warsaw: The Royal Castle in Warsaw. 2018. P. 118-120. [in Polish].
11. Murdoch J., Murrell J. (1981) *The English Miniature*. New Haven, CT: Yale University Press. 1981. 224 p.
12. Skrodzka A. (2008) Portret Stanisława Augusta z klepsydra. Uwagi o metodzie oraz najważniejsze ustalenia [Portrait of Stanisław August with an hourglass. Notes on the method and the most important findings]. *Artifex*. 2008. No 10. P. 21–24. [in Polish].
13. Skrodzka A. (2018) Wątki masonskie w szytce na dworze Stanisława Augusta [Masonic themes in art at the court of Stanisław August]. *Artifexnovus*. 2018. No 2. P. 3–19. [in Polish].
14. Skrodzka A. (2007) Wizerunek króla nieszczęśliwego – portret Stanisława Augusta z klepsydrą. *Biuletyn Historii Sztuki*. 2007. № 69. S. 203–247. [The image of the unhappy king – a portrait of Stanisław August with an hourglass]. *Biuletyn Historii Sztuki*. No 69. P. 203–247. [in Polish].
15. West S. (2004) *Portraiture*. Oxford history of art. New York: Oxford University Press. 2004. 256 p.

УДК 008:793.38

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-10>

Оксана ЗАХАРОВА,

orcid.org/0000-0002-2143-7020

доктор історичних наук, професор

Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв

(Прилуки, Чернігівська область, Україна) *irinamak67@ukr.net*

ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА ЯК ДИПЛОМАТИЧНИХ ДАРУНКІВ

Подарунок – невід’ємна частина протокольної практики кожної держави, символ уваги до високого іноземного гостя, форма вираження подяки за успішну спільну роботу або підтримання хороших ділових контактів.

Одне з перших письмових згадок про використання дарів як способу зміцнення союзницьких відносин міститься у листуванні та договорі єгипетського фараона Рамзеса II із царем хетів Хаттушилем, укладеним у 1278 році до Р.Х.

У Стародавній Греції до іноземних послів ставилися з повагою, запрошували їх на театральні вистави, забезпечували їм хороший прийом і пропонували дарунки. У разі успішної місії видавалися почесні нагороди, найвищою з яких був лавровий вінок із запрошенням на наступний день для обіду в особливій будівлі поблизу Акрополя.

У Римі послі дружніх держав зупинялися в одній із кращих будівель міста, їх запрошували на святкування, театральні та циркові вистави, дарували подарунки. Зі свого боку іноземні послі робили вкладення в римську скарбницю. Так, відомо, що Карфаген подарував Риму золотий вінок вагою 25 фунтів, а сирійський цар Антіох – золоті вази вагою у 500 фунтів.

Візантія виплачувала прикордонним племенам великі суми, щоб вони захищали кордони Імперії. Вождем роздавали титули, відзнаки, мантії, жезли, золоті або срібні діадеми. Сам Аттіла отримував платню як «полководець Імперії».

Арабська дипломатія перебувала під сильним впливом Візантії. Держава арабів у період її розквіту перевищувала розмірами Римську імперію, її дипломатичні зв’язки простиралися від Китаю до крайнього заходу.

Не тільки арабські держави, а й Венеція перейняла у Візантії методи та прийоми дипломатії. В організації посольської служби Венеції не було рівних. Поведінка та діяльність закордонних представників республіки регулювалися у цілій низці постанов, у яких послам заборонялося прагнути при іноземних дворах звань і титулів; після повернення послі повинні були передавати державі отримані подарунки, послів не можна було призначати до країн, де у них були свої власні володіння, та ін.

Ключові слова: культура, мистецтво, політика, дипломатія, міжнародні відносини.

Oksana ZAKHAROVA,

orcid.org/0000-0002-2143-7020

Doctor of Historical Sciences, Professor

National Academy of Management of Culture and Arts

(Pryluky, Chernihiv region, Ukraine) *irinamak67@ukr.net*

WORKS OF ART AS DIPLOMATIC GIFTS

A gift is an integral part of the protocol practice of each state, symbol of attention to a distinguished foreign guest, form of expression of gratitude for successful joint work or maintaining good business contacts.

One of the first written mentions about the using gifts as a way to strengthen allied relations is contained in the correspondence and treaty of the Egyptian pharaoh Ramses II with the Hittite king Hattushil, concluded in 1278.

In ancient Greece, foreign ambassadors treated with respect, invited to theatrical performances, given a good reception, and offered gifts. In the case of a successful mission, they were award, the highest of which was a laurel wreath with an invitation the next day for dinner in a special building near the Acropolis.

In Rome, ambassadors of friendly states stayed in one of the best buildings in the city, they were invite to celebrations, theater and circus performances, gave gifts. For their part, foreign ambassadors made investments in the Roman treasury. It is known that Carthage gave Rome a gold wreath with weigh 25 pounds, and the Syrian king Antiochus – gold vases with weigh 500 pounds.

Byzantium paid large sums to the border tribes to protect the borders of the Empire. Leaders given titles, honors, robes, wands, gold or silver tiaras. Attila himself has given paid as “commander of the Empire”.

Arab diplomacy strongly influenced Byzantium. The state of the Arabs during its heyday exceeded the size of the Roman Empire, its diplomatic ties stretched from China to the far west.

Not only Arab states, but also Venice adopted in Byzantium the methods and techniques of diplomacy. There were no equals in the organization of the embassy service of Venice. The behavior and activities of foreign representatives of the republic were regulated in a number of resolutions, in which ambassadors were forbidden to seek titles and titles at foreign courts; upon return, the ambassadors had to hand over the gifts received to the state, ambassadors could not be appointed to countries where they had their own possessions, etc.

Key words: culture, art, politics, diplomacy, international relations.

Предмет дослідження – історія формування та розвитку традиції дипломатичного дарування предметів і творів мистецтва з найдавніших часів до початку XX століття.

Окремі питання проблеми розглядаються у монографії О. Ю. Захарової (Захарова, 2018: 496), а також у працях, присвячених історії дипломатії, зокрема у збірнику, складеному А. Лактіоновим. (Лактіонов: 2009: Додатки 14, 39, 69).

Мета дослідження – довести, що з найдавніших часів посольський дар, а саме твори мистецтва, був важливим елементом у системі міжнародних відносин.

Подарунок – невід’ємна частина протокольної практики кожної держави, символ уваги до високого іноземного гостя, форма вираження подяки за успішну спільну роботу або підтримання хороших ділових контактів.

Одна з перших письмових згадок про використання дарів як способу зміцнення союзницьких відносин міститься у листуванні та договорі єгипетського фараона Рамзеса II із царем хеттів Хаттусилем, укладеним у 1278 році до Р.Х.

Більшу частину матеріалу Телль-Амарнського архіву становлять листи до фараона сирійських і палестинських князів. У їхніх посланнях містяться прохання до фараона про надсилання військової допомоги, золота і подарунків.

Всі ці документи складені клинописом, вавилонською мовою – тогочасною дипломатичною мовою (Лактіонов 2009: 14).

У Стародавній Греції до іноземних послів ставилися з повагою, запрошували їх на театральні вистави, забезпечували їм хороший прийом, пропонували подарунки. У разі успішної місії видавалися почесні нагороди, найвищою з яких був лавровий вінок із запрошенням на наступний день обідати в особливій будівлі поблизу Акрополя.

У Римі послы дружніх держав зупинялися в одній із кращих будівель міста, їх запрошували на святкування, театральні та циркові вистави, дарували подарунки. Зі свого боку іноземні послы робили вкладення у римську скарбницю. Так відомо, що Карфаген подарував Риму золотий вінок вагою 25 фунтів, а сирійський цар Антіох – золоті вази вагою у 500 фунтів.

Візантія виплачувала прикордонним племенам великі суми, щоб вони захищали кордони Імперії. Їхнім вождям роздавали титули, відзнаки, мантії, жезли, золоті або срібні діадеми. Сам Аттила отримував платню як «полководець Імперії».

При візантійському дворі можна було побачити посольства з Європи, Азії й Африки. Дипломатичні доручення відкривали шлях до найвищих

почестей. Послів водили по місту, запрошували на свята, їм показували військову могутність столиці Візантійської імперії, звертаючи увагу на неприступність її укріплень. Перед послами проходили війська, яких для більшого ефекту пропускали по кілька разів, міняючи їм одяг і озброєння. Послів запрошували не тільки до Імператора, але й до Імператриці. Під час першого прийому послы передавали вірчі грамоти та подарунки: дорогоцінні камені, зброю, рідкісних тварин. Гідність правителя вимагала піднесення відповідних дарів. Остаточну відповідь послы отримували під час останньої аудієнції. Зазвичай перебування послів у Константинополі бувало досить тривалим (Лактіонов 2009: 115).

Арабська дипломатія перебувала під сильним впливом Візантії. Держава арабів у період її розквіту перевищувала розмірами Римську імперію, її дипломатичні зв’язки простиралися від Китаю до крайнього заходу.

Після розпаду халіфату Омейядів перше місце серед арабських держав зайняв Багдадський халіфат Аббасидів, традиції дипломатії якого були популярні на Сході. Згідно з інструкцією, яка вручалася послу, він повинен був передати вітання і подарунки, вести переговори. Роздача подарунків була одним із важливих доручень для посла.

Частина подарунків передавалася після прибуття посла, інша – тільки у разі успішного завершення місії. Серед дарів найчастіше зустрічалися дорогоцінні тканини та посудини.

Не тільки арабські держави, а й Венеція перейняла у Візантії методи та прийоми дипломатії. В організації посольської служби Венеції не було рівних. Поведінка та діяльність закордонних представників республіки регулювалися у цілій низці постанов, у яких послам заборонялося прагнути при іноземних дворах звань і титулів; після повернення послы повинні були передавати державі отримані подарунки, послів не можна було призначати до країн, де у них були свої власні володіння, тощо.

Венеціанська дипломатія – це сувора система та водночас мистецтво. Прийоми італійської та зокрема венеціанської дипломатії здійснили помітний вплив на дипломатію Європи, котра з кінця XV століття вступила у новий період міжнародних відносин. Доти остаточно складаються великі держави: Іспанія, Португалія, Франція, Польща, Австрія (спадкові землі дому Габсбургів), що намітилися у межах Священної Римської імперії німецької нації, скандинавські держави, італійські міста-республіки, західнонімецькі князівства, які доповнювали політичну карту Європи.

Звичай підношення дарів не тільки пояснювався вимогами етикету, а й переслідував політичні цілі. Чим багатші дари, тим більше шансів на успішне виконання місії.

Найстаршим свідком російських зв'язків із Західною Європою є вцілілий до наших днів срібний кубок, який належав Івану III. Кубок зроблений у вигляді півня з відкидною головою. Фахівці вважають, що він був виготовлений у Німеччині у кінці XV століття (Ненарокова, 1992: 29).

Агент англійської Московської компанії (у Росії з 1573 року) Джером Горсей в один зі своїх візитів до Росії привіз у дар московському цареві від англійської королеви дванадцять величезних бульдогів, прикрашених бантами, двох левів і «прекрасного білого бика» з позолоченими рогами, якого змусили встати на коліна перед царем і царицею (Рябцев, 1998: 523).

Подібні дари чимало дивували москвитів, але по-справжньому цінними подарунками вважалися зброя та бойові обладунки. Так, царю Олексію Михайловичу імеритинським царем Олександром у 1659 році був подарований так званий панцир (легкий оборонний обладунок), сплетений із мідних посріблених кілець. На відміну від російських обладунків, які мали порівняно невелику вагу та не обмежували рухи, обладунки західноєвропейських лицарів XV–XVII ст. були значно важчі. Кінь лицаря також був одягнений у важкий обладунок, що прикривав його груди, боки, спину і круп. Подібний обладунок на лицаря і коня було подаровано у 1584 році царю Федору Івановичу польським королем Стефаном Баторієм (його загальна вага близько 100 кг).

У XVI–XVII ст. царським виїздам приділялася велика увага. Багатство виїзду символізувало багатство Московського Двору та могутність всієї держави. Багато предметів парадної кінної упряжі, виконані іранськими та турецькими майстрами XVI–XVII ст., надходили у Росію переважно як подарунки від дипломатів і купців цих країн.

Серед дарів східних правителів переважало кінне оздоблення, яке відрізнялося незвичайною розкішшю.

Після того, як у кінці XVI ст. почалися постійні дипломатичні відносини Росії з Персією, у 1590 році Іранський посол привіз від шаха Аббаса I у подарунок царю Федору Івановичу сідло, луки якого зв'язані золотом і посипані дорогоцінним камінням. У 1618 році Михайлу Федоровичу було подаровано узду, заткану золотом, а в 1635 році – сідло, опрацьоване золотом (Допова, Писарська, 1957: 94).

Протягом століть кінь – один із найцінніших дарів. Так, у списку подарунків герцога Голш-

тинського царю Михайлу Федоровичу перші три позиції займають вороний жеребець, сірий у яблуках мерин і гнідий кінь, потім згадуються: хімічна аптечка, велике дзеркало, годинник та ін.

Російські правителі обдаровували хутром, коштовностями, ловчими птахами. Особливо цінувалися російські хутра. Цар Федір Іоанович відправив подаровані королеві Єлизаветі, крім чотирьох шматків перської золотої парчі та двох шматків срібної, великої білої мантії зі штофа, великого турецького килима, «чотири багаті зв'язки чорних соболів, шість великих білих із плямами рисячих шкур, дві білі шуби з горностая, королева навіть спітніла, втомившись перебирати золоті тканини, особливо соболів і хутра...», – згадував Джером Горсей (Рябцев, 1998: 527).

Цар Федір Іоанович 1595 року надіслав імператору Рудольфу II «1 003 соболів, 519 куниць, 120 чорно-бурих лисиць, 337 000 лисиць, 3 000 бобрів, 1 000 вовчих шкур, 74 лосині шкури».

У середньовічній посольській практиці виникали і скандальні ситуації, пов'язані з посольськими дарами. У 1600 році турецький султан відправив у Москву до Бориса Годунова посла з цінними дарами, але цар відіслав йому все назад із такою відповіддю: «Оскільки ти є споконвічним ворогом християнства і брата нашого імператора римського і ін., ми не можемо і не хочемо бути твоїм другом, а будемо поки живі, твоїм ворогом і що тільки можна, будемо робити тобі наперекір». Годунов послав до Туреччини шубу вичиненої до білого кольору свинячої шкіри у великому, зашитому шкіряному мішку, який було покрито шматками блискучої парчі та наповнено свинячим гноєм (Рябцев, 1998: 528).

У XVI столітті турецький султан – найсильніший і найнебезпечніший із «бесерменських царів». Російський уряд не міг не ставитися до нього з величезною настороженістю, тому що Османська імперія становила загрозу всьому християнському світу. Водночас англійська Реформація, що поклала кінець ворожій політиці Англії щодо Туреччини, стала шукати у її особі союзника проти окремих католицьких держав.

Новому російському послу в Англії Г. І. Микуліну, котрий вирушив до Лондона у 1600 році, було доручено з'ясувати, чи не допомагає королева Єлизавета султану «людьми або казною». 14 жовтня у королеви відбулася аудієнція, на якій, за наполяганням Микуліна, послі інших держав не були присутні. При вході посла у тронний зал Єлизавета I встала і вислухала його вітання. Потім вклонилася і, запитавши про здоров'я государя і государині, взяла з рук посла

«кредитувати» грамоту і сидючи вислухала його «наказня речі». У своїй промові вона висловила радість із приводу воцаріння на російському престолі Бориса Годунова, похвалила привезені російським послом «поминки» (сорок чотири соболя) і, запросивши посла сісти, стала розпитувати про подорож. Під час перебування Микуліна у Лондоні йому надавалися особливі знаки поваги. У свято Хрещення за обідом Г. І. Микулін сидів зліва від королеви за окремим столом, при тому, що решта присутніх у палаті пригосталися стоячи. Єлизавета пригостила посла власноруч застреленим оленем, запросила на свято ордена Підв'язки, йому запропонували полювати на королівських заповідних островах, куди нікому не дозволялося виїжджати. Порухення протокольних норм щодо іноземного посла свідчило про особливе ставлення королеви Єлизавети I до царя Бориса Годунова.

Добрі відносини між Росією і Великою Британією тривали недовго. У 1603 році померла Єлизавета, а в 1605 році не стало Бориса Годунова. Першим постійним дипломатичним представником Росії при Сент-Джеймському дворі став А. А. Матвєєв, перед яким стояли воістину великі завдання, але ввечері 21 червня 1708 року на нього скоїли напад. Люди врятували його, але за борги він був посаджений у в'язницю. Тоді Матвєєв висловив протест, а через деякий час виник парламентський акт 1709 року «Про охорону привілеїв послів та інших офіційних представників іноземних монархів і держав» (Захарова, 2013: 54–60).

На відміну від своїх попередників, іноземні послы, котрі прибували до Росії у XVIII столітті, досить стримано описують офіційні аудієнції у російських імператорів, особливо це стосується піднесення подарунків.

Так, герцог Лерійський, що став першим послом Іспанії у Петербурзі (1727–1730), відзначає у своїх Записках, що 12 січня 1728 року він «підніс царю (імператору Петру II – О. 3.) дуже гарну рушницю роботи Дієго Іскібеля, яка йому дуже сподобалася <...>». У відповідь на цей дар імператор запросив посла пообідати з ним. Подібного не удостоювався жоден тогочасний іноземний міністр (Лерійський, 1989: 200–201).

Через деякий час Герцога Лерійського нагородили орденом Святого Андрія Первозванного, що було ще одним доказом особливої прихильності Російського Двору до Іспанського дипломата.

Відсутність багатих дарів, вручених на першому прийомі у Російського імператора, була не тільки у представників європейських монархів, а й у правителів Сходу. Описуючи вручення

перським послом «кредитивних грамот», герцог зазначає, що у церемонії не було нічого «чудового», за винятком того, що перси, які приїхали з послом, увійшли до залу, де проходила церемонія, залишивши у передпокої свої туфлі. Це було знаком особливої поваги та покірності.

Не згадує про обмін подарунками під час вручення кредитивних грамот і французький посол граф Л.-Ф. Сегюр, котрий прожив у Росії близько чотирьох років (1785–1789). Після промови та вручення грамоти він відповів на питання Катерини II про своє перебування у Берліні та Варшаві.

Перед від'їздом до Росії Сегюра запевняли, що у Петербурзі у дипломатичному церемоніалі «панує досконала свобода», але у дійсності, на думку Сегюра, її не існувало. Так, щонеділі Імператриця, виходячи з церкви та вступаючи у свої покої, зустрічала представників іноземних дворів, що стояли у дверях вздовж залу. «Я знайшов тут ті ж нудні труднощі при дотриманні етикету, які мені нарobili стільки клопоту в Майнці», – згадував Сегюр (Сегюр, 1989: 325–326).

У XVIII–XIX ст. обміну посольськими дарами вже не існувало, але дари продовжували надходити у Росію у зв'язку з різними важливими політичними подіями. У 1811 році в пам'ять укладення Тільзйтського миру Наполеон подарував Олександрові I три сервізи: кавовий, чайний і десертний, так званий Олімпійський. У 1896 році з Японії прислали орла зі слонової кістки (він зроблений у натуральну величину), що сидить на масивному пні японського дерева; подаровано ширму із зображенням морського прибою. У тому ж році з Кореї прислали дерев'яну чорну шафу, інкрустовану перламутром (Донова, Писарська, 1957: 95).

Висновки. Таким чином, аналіз використаних джерел і літератури свідчить, що в античний період дипломатичні дари переважно представлені творами декоративно-ужиткового мистецтва. Починаючи з періоду Середньовіччя і до середини XVIII століття посольські дари вельми різноманітні: зброя, дорогоцінна кінська упряж, тканини, вироби з кришталю і яшми, карети, військові обладунки, срібні вироби. Звичай підношення дарів переслідував, у тому числі, і політичні цілі. Чим багатші дари, тим більше шансів на успішне виконання місії. У XIX столітті традиції підношення дару дипломатом правителю держави не існувало, але з нагоди укладення важливих політичних угод державні діячі обмінювалися композиціями мистецтва як дипломатичними дарами, які, як і раніше, залишалися важливим елементом у системі міжнародних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Герцог Лерийский. Записки о пребывании при императорском Российском Дворе в звании посла короля испанского. Россия XVIII в. глазами иностранцев. Ленинград, 1989. С. 200–201.
2. Донов К. В., Писарская Л. В. Оружейная палата. Москва, 1957. С. 94.
3. Записки графа Сегюра. Россия XVIII в. глазами иностранцев. Ленинград, 1989. С. 325–326.
4. Захарова О. Ю. Жизнь и дипломатическая деятельность графа С. Р. Воронцова. Москва, 2013. С. 54–60.
5. Захарова О. Ю. Как в СССР принимали высоких гостей. Москва, 2018. С. 496.
6. Лактионов А. История дипломатии. Москва, 2009. С. 115.
7. Ненарокова И. С. Государственный Музей московского Кремля. Москва, 1992. С. 29.
8. Рябцев Ю. С. Хрестоматия по истории русской культуры XI–XVIII вв. Москва, 1998. С. 522, 523, 527, 528.

REFERENCES

1. Gertsog Leriyskiy. *Zapiski o prebyivaniipri imperatorskom Rossiyskom Dvore v zvanii posla korolya ispanskogo. Rossiya HVIII v. Glazami inostrantsev [Notes about stay at the Imperial Russian Court in the rank of ambassador the King of Spain. Russia of the eighteenth century through the eyes of foreigners]*. 1989. Leningrad. pp. 200–201. [in Russian].
2. Donova, K. V., Pisarskaya, L. V. *Oruzheynaya palata [Armouries]*. 1957. Moscow. p. 94. [in Russian].
3. Zapiski grafa Segyura. *Rossiya XVIII v. glazamii nostrantsev [Notes of Count Segur. Russia of theeighteenth century through the eyes of foreigners]*. 1989. Leningrad. pp. 325–326. [in Russian].
4. Zaharova, O. Yu. *Zhizn i diplomaticheskaya deyatel'nost grafa S.R. Vorontsova [Life and Diplomatic Activities of Count S.R. Vorontsov]*. 2013. Moscow. pp. 54–60. [in Russian].
5. Zaharova, O. Yu. *Kak v SSSR prinimali vyisokih gostey [How distinguished guests were receive in the USSR]*. 2018. Moscow. p. 496. [in Russian].
6. Laktionov, A. *Istoriya diplomatii [History of diplomacy]*. 2009. Moscow. p. 115. [in Russian].
7. Nenarokomova, I. S. *Gosudarstvennyiy Muзей moskovskogo Kremlya [State Museum of the Moscow Kremlin]*. 1992. Moscow. p. 29. [in Russian].
8. Ryabtsev, Yu. S. *Hrestomatiya po istorii russkoy kulturyi XI–XVIII vv [Reader on the history of Russian culture of the 11th – 18th centuries]*. 1998. Moscow. pp. 522, 523, 527, 528. [in Russian].

УДК 747.012

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-11>

Владислав КЛІВАК,
 orcid.org/0000-0002-6276-3025
 аспірант кафедри графічного дизайну
 Київського національного університету культури і мистецтв
 (Київ, Україна) vladklivak@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ 3D-МОДЕЛЮВАННЯ В РОБОЧОМУ ТА НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ДИЗАЙНЕРІВ

Мета дослідження – виявлення особливостей застосування 3D-моделювання у сучасній дизайн-освіті. Методологія дослідження визначена загальнонауковими методами аналізу, синтезу та компаративного аналізу. Наукова новизна дослідження полягає у з'ясуванні переваг і недоліків комп'ютерних програм для тривимірного моделювання, які застосовуються в сучасній дизайн-освіті. Виокремлено проблеми, які можуть виникати під час освоєння таких програм. Висновки. Результати дослідження дають змогу виявити переваги й недоліки програм, які доступні в сучасній дизайн-освіті, зокрема AutoCAD, SketchUp, 3DS Max. Так, виявлено, що AutoCAD є складною, потужною та багатофункціональною програмою для створення тривимірних моделей, і головними проблемами в її освоєнні дизайнерами виступають тривалість, складність та інтенсивність навчання, а також необхідність високопродуктивного комп'ютера та розвинутого просторового мислення у дизайнерів через потребу чіткого представлення результату проєкту завчасно. Освоєння дизайнерами програми SketchUp зазвичай не викликає проблем і відбувається досить швидко, оскільки програма має простий і зрозумілий інтерфейс, а також стандартні та знайомі більшості користувачам інструменти. Програма 3DS Max має великий функціонал і оволодіння роботою в ній потребує тривалого навчання, наявності потужного комп'ютера та знання англійської мови. Проте навіть за освоєння такого важливого програмного інструментарію все ж треба враховувати, що професійна діяльність дизайнера є складною та інтегрованою і включає елементи творчої художньої діяльності, інженерно-конструкторської роботи, універсальні знання в галузі візуалізації багатовимірного простору та сучасні методи комп'ютерного моделювання. Тому всі складові процесу мають рівнозначно враховуватись у сучасній дизайн-освіті.

Ключові слова: дизайн, дизайнерська діяльність, проєкт, 3D-моделювання.

Vladyslav KLIVAK,
 orcid.org/0000-0002-6276-3025
 Graduate student at the Department of Graphic Design
 Kyiv National University of Culture and Arts
 (Kyiv, Ukraine) vladklivak@gmail.com

THE FEATURES OF APPLICATION OF 3D MODELING TECHNOLOGY IN WORK AND EDUCATIONAL PROCESS OF DESIGNERS

The aim of this study is to identify the features of application of 3D modeling in modern design education. The research methods of this study represent general scientific methods of analysis, synthesis, and comparative analysis. The scientific novelty of the study is to find the advantages and disadvantages of the software for three-dimensional modeling, which is used in modern design education. This study identifies the problems which can arise during mastering this software. The results of the study reveal the advantages and disadvantages of the software that is available in modern design education, in particular, "AutoCAD", "SketchUp", "3DS Max". Thus, it was found that "AutoCAD" is a complex, powerful, and multifunctional software for creating three-dimensional models, and that the main problems that designers have while mastering it are the duration, complexity, and intensity of training, as well as the requirement to use a high-performance computer and possess developed spatial thinking as designers need to present a clear result of the project beforehand. Mastering the "SketchUp" software usually does not cause problems for designers and is quite fast, because it has a simple and comprehensible interface, as well as standard and familiar to most users tools.

"3DS Max" software has many functions and mastering it requires long training, a powerful computer, and command of the English language. However, it is worthwhile taking into account that even having mastered such important software programs, the professional activity of a designer is still complex and integrated and includes elements of creative artistic activity, engineering, common knowledge in the field of multidimensional space visualization, and modern computer modeling methods. Therefore, all components of the process should be equally taken into account in modern design education.

Key words: design, design activity, project, 3D modeling.

Вступ. Сучасне суспільство швидко розвивається і визначає тенденції перетворень і розставлення пріоритетів й у сфері дизайну. Сьогодні продовжується зростання потреби на ринку праці кваліфікованих спеціалістів міждисциплінарного профілю у сфері дизайну та візуальної комунікації: дизайнер середовища, дизайнер інтер'єру, ландшафтний дизайнер, 3D-моделлер, 3D-візуалізатор, 3D-художник. Дизайнерам, що створюють предмети та об'єкти середовища у своїй діяльності, окрім глибоких знань у конкретній галузі, потрібен високий рівень володіння програмним забезпеченням для вирішення професійних творчих завдань у 3D-моделюванні. У цьому допомагають професіоналам програми 3D-графіки, які є мовою візуалізації у світі, що найбільше використовується. У зв'язку з цим особливо актуальним став розвиток дизайнерських напрямів використання різноманітних комп'ютерних програм, залежно від спеціалізації. Успішне освоєння 3D-комп'ютерних програм дизайнерами стає обов'язковою умовою в процесі роботи, а також їхньої подальшої конкурентоспроможності на ринку праці та в 3D-індустрії.

Мета дослідження – виявлення особливостей застосування 3D-моделювання у сучасній дизайн освіті.

Методологія дослідження і аналіз джерельної бази. У статті застосовано загальнонаукові методи аналізу і синтезу, а також компаративного аналізу. Дослідження спирається на створені раніше розвідки, що стосуються визначення проблем становлення дизайну у художньо-промисловій роботі та навчанні (А. Бойчук (Бойчук, 2017: 66), С. Вергунов, В. Даниленко, А. Павлів, Л. Синишин (Синишин, 2015: 207)). Також враховані особливості дизайнерської освіти, висвітлені у працях О. Гончара (Гончар, 2017: 4), О. Луговського (Луговський, 2021: 3), В. Прусака, О. Соболева (Соболев, 2017, 4), П. Тагільського, О. Фурси (Фурса, 2011: 112), І. Яковець (Яковець, 2021: 3). Окремі аспекти окресленої теми відображені в наукових розвідках О. Вишневської (Вишневська, 2018: 133), В. Даниленка (Даниленко, 2003: 320), М. Дяків, Н. Ковешнікової, Л. Леві (Леві, 2018: 1), В. Медведєва (Медведєв, 2004: 108), І. Небесник, І. Нечипоренко (Нечипоренко, 2016: 138), Л. Оршанського, О. Ромашкової (Ромашкова, 2019: 152), Ф. Салітової (Салітонова, 2019: 152), С. Саєнко (Саєнко, 2016: 138), М. Станкевича, Б. Ступарик, О. Ткачова (Ткачова, 2018, 1), Ю. Тормосова (Тормосова, 2016: 138), І. Хілько, Р. Шамагалю.

Хоча в дослідженні дизайнерської освіти наявна значна кількість наукових напрацювань,

але швидкість розвитку інноваційних технологій спонукає до нових досліджень. Тому завданням статті є висвітлення невирішених раніше частин загальної проблеми, якій присвячується стаття, а саме з'ясування особливостей використання технології 3D-моделювання в робочому та навчальному процесі дизайнерів

Результати дослідження. Найважливішою рисою сучасного робочого процесу є його спрямованість на підготовку особи до активного освоєння змін, розвиток потреби у творчому підході до організації соціально-значущої діяльності. До основних змін у характері навчання та роботи за останні десятиліття належить орієнтація на розвиток творчого потенціалу особистості. Особливого значення цей підхід набуває в дизайні.

Сьогодні вітчизняні вчені визначають дизайн як творчий метод, процес і результат художньо-технічного проєктування промислових виробів, їх комплексів і систем, орієнтований на досягнення найбільш повної відповідності створюваних об'єктів і середовища в цілому можливостям і потребам людини (як утилітарним, так і естетичним) (Даниленко, 2003: 320]. Оскільки дизайн є одним із найбільш «молодих» видів проєктної діяльності, що зародився на рубежі XIX–XX ст., коли художники і архітектори починали освоювати нову для себе сферу проєктування предметів масового виробництва (Медведєв, 2004: 32].

Своєю чергою, поняття «дизайн-освіта» інтегрує в собі теоретичні значення категорій «професійна освіта» і «дизайн», що характеризує цілісність науково-пізнавального, освітнього, технічного, художнього способів діяльності, необмеженість сфер діяльності й необхідну універсальність отриманих базових знань, умінь і навичок, високий рівень компетентнісного та художньо-естетичного розвитку (Фурса, 112: 118).

Глобальні соціокультурні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, безпосередньо впливають на зміст і цільові установки дизайн-освіти. В останні роки дизайн неухильно розширює коло своїх професійних завдань і розглядається не тільки і не стільки як проєктування предметного середовища, але як універсальний проєктний метод, який можна використовувати для будь-якої життєвої ситуації, щоб поліпшити її з точки зору людських потреб, естетики, функціональності і бізнесу. За такої інтерпретації дизайнерської діяльності розвиваються усталені уявлення про зміст і цілі професійної підготовки дизайнерів у вищій школі, що склалися в попередні десятиліття. На перший план виступає футурологічна роль дизайну, оскільки будь-який

проект націлений у майбутнє, по-перше, через власну специфіку – як пропозиція майбутнього продукту або ситуації і, по-друге (що найбільш важливо), внаслідок фокусування певних тенденцій розвитку у сфері формоутворення, технології, економіки, культури і так далі. Такий погляд передбачає необхідність оволодіння фахівцями методами наукового аналізу, методами дослідження потреб, виявлення перспективних тенденцій, технологіями проектування (Синишин, 2015: 211].

Не менш важливою основою теоретичної моделі сучасного фахівця-дизайнера є уявлення про те, що дизайнер – це перш за все винахідник нових візуально-осяжних форм. Так, якщо для інженера сенс процесу проектування полягає у створенні матеріальної структури, то дизайнер у процесі реалізації і розвитку свого проектного задуму рухається не тільки від функції до форми, але й від форми до функції, черпаючи імпульси для своєї творчої роботи з галузі формальних якостей предмету. Основою професійної мови дизайнера є форма, закономірності її складання і зорового сприйняття, тобто передусім – художній аспект. Зі сказаного випливає, що художня освіта закономірно закладена як основна умова, що максимально сприяє реалізації наявних у дизайнера формотворчих потенцій.

Значимо, що професійна діяльність дизайнера – це складний інтегрований процес, який передбачає поєднання творчої художньої діяльності, інженерно-конструкторської роботи, універсальних знань у галузі візуалізації багатовимірного простору та практичних навиків роботи сучасними методами комп'ютерного моделювання. Це призводить до виникнення нових вимог до організації та технічного оснащення процесу підготовки та роботи фахівців у галузі дизайну, а саме: потреби потужного обладнання, зокрема сучасних комп'ютерів; доступу до високошвидкісного Інтернету; наявності графічних планшетів; сучасного відео- та проекційного обладнання; спеціалізованої бібліотеки 3D-об'єктів та матеріалів, необхідних для навчання.

Наразі одним із найскладніших і водночас найперспективніших напрямів у комп'ютерних технологіях, який широко застосовується в процесі розробки та створення дизайн-проектів, є комп'ютерне 3D-моделювання. 3D-моделювання – процес створення тривимірної моделі об'єкта. Основне його завдання – розробити зоровий об'ємний образ об'єкта. Модель може відповідати реальним об'єктам, що існують у природі, або бути абстрактною. Зауважимо, що

технологія 3D-моделювання потребує особливого рівня розвитку художньо-творчої активності та просторового мислення, оскільки всі об'єкти та персонажі моделюються та розміщуються у віртуальному просторі. Розвиток 3D-моделювання та комп'ютерних технологій дає нам можливість побачити те, як виглядатимуть об'єкти у тривимірному зображенні вже на стадії проектування. Процес проектування супроводжується активним переходом від одного вікна проєкцій до іншого, від одного пункту спостереження до іншої (Леві, Ткачова 2018: 1).

3D-модель дає змогу наочно представити проєкт із практичної точки зору. Вона наочно демонструє зонування, показує, як буде використовуватись той чи інший елемент проєкту, де саме він буде розташований, як поєднуватиметься з іншими об'єктами. Оцінюючи тривимірну модель, можна вносити корективи до проєкту, предметно обговорювати такі зміни.

Поєднання фактури та кольору об'єктів завжди простіше оцінювати, якщо використовується 3D-візуалізація. Вона деталізовано відтворює всі елементи майбутнього проєкту, наприклад, ділянки: навіть до вибору текстури та рисунка тротуарної плитки або відтінку трави на газоні. Лише тривимірна візуалізація дає змогу повністю розглянути світловий дизайн. За кресленнями чи 2D-ілюстраціями не можна зрозуміти, як краще розмістити декоративне та функціональне освітлення.

Побудову тривимірної моделі починають, коли вже готовий основний обсяг документації за проєктом, тобто складені планувальні креслення, вертикальне планування, освітлення, розміщення комунікаційних мереж. Щоб спростити це завдання та наочно представити майбутній проєкт, виконують тривимірне моделювання, в якому застосовують уже готові дані щодо проєкту.

3D-моделювання активно використовується у розробці різноманітних дизайн-проектів та передбачає наявність у дизайнера розвиненого просторового геометричного мислення, художнього смаку та творчої активності. Дизайнери під час навчання та роботи не лише освоюють необхідний інструментарій, а й навчаються генерувати творчі ідеї та вирішення.

З огляду на результати досліджень (Тормосов та ін., 2016) і на основі власних спостережень нам вдалося виокремити переваги використання тривимірного моделювання в навчальному та робочому процесі дизайнерів. Результати показані у таблиці (рис. 1) на прикладі інтер'єру:

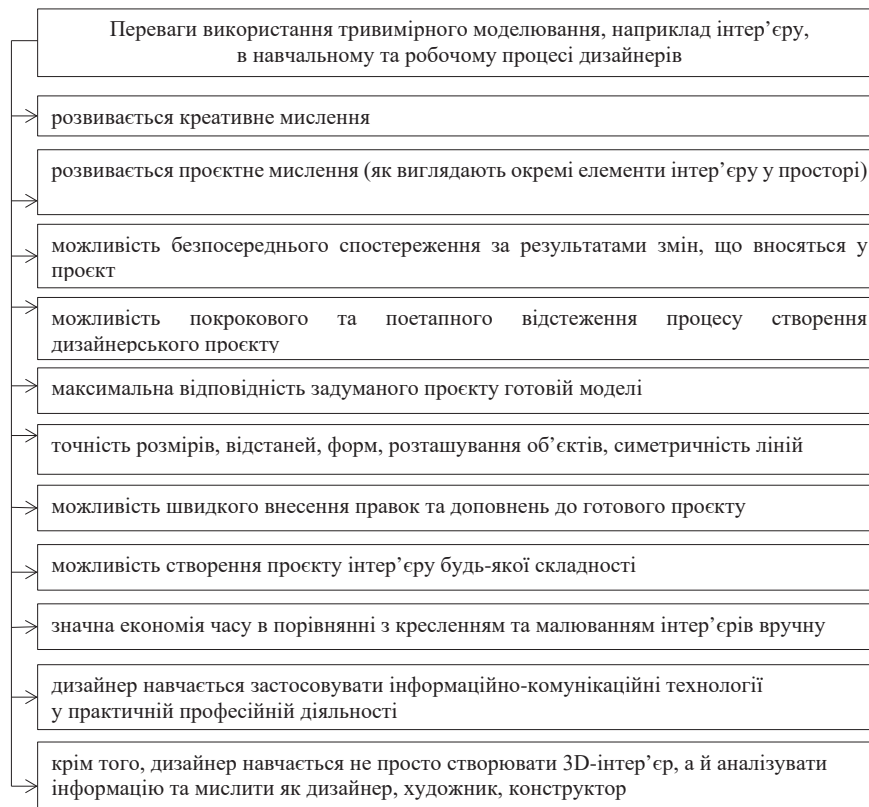

Рис. 1. Переваги використання тривимірного моделювання на прикладі інтер'єру в навчальному та робочому процесі дизайнерів

Джерело: складено автором на основі (Тормосов та ін., 2016)

Необхідно також зазначити, що абстрактне мислення займає одне з головних місць у пізнавальній діяльності дизайнера, тому необхідно приділяти увагу його розвитку, оскільки в іншому випадку може розвиватись схильність до механічного запам'ятовування інформації.

У процесі оволодіння навичками тривимірного моделювання дизайнери як професіонали своєї сфери освоюють за зростаючою складністю такі програмні пакети, як Photoshop, Google SketchUp, CorelDrow, 3D MAX, AutoCAD, Blender, 3D Slash, LibreCAD, AutoDesk 123D, DesignSpar та інші програми (Ромашкова та ін., 2019: 153).

Програма AutoCAD є потужним сучасним інструментом і прикладною системою проєктування та автоматизованого креслення і використовується у вивченні інженерної графіки. Програма актуальна не тільки для дизайнерів, але й для інженерів, будівельників, архітекторів, механіків, геодезистів, у промисловому виробництві тощо. Головними завданнями освоєння програми у ЗВО є:

- придбання знань у галузі основ інженерної графіки;
- вивчення модифікації об'єктів: дизайнери навчаються створювати з вихідних об'єктів креслень нові геометричні конфігурації;

– уміння створювати нові системи координат та визначати їхнє просторове положення щодо вихідних даних;

– оволодіння формами стандартизації проєктної документації;

– уміння працювати з підшивкою аркушів креслень в електронному вигляді;

– навички обробки готових креслень та виведення їх на друк для створення паперової версії проєкту.

Основна особливість програми AutoCAD і водночас проблема оволодіння нею полягає в тому, що програма працює з геометричним описом об'єктів, на відміну від художніх редакторів типу PhotoShop або Paintbrush, що працюють із зображенням як таким. Таким чином, наприклад, коло в програмі AutoCAD представляється і описується як центр і радіус. Подібний геометричний опис об'єктів дає змогу створювати у програмі високоточні геометричні моделі та перетворення.

Складність освоєння програми AutoCAD для дизайнерів полягає в тому, що здобувач повинен мати професійні знання та вже з самого початку – досить чітке уявлення щодо результату роботи, підсумкового варіанту креслярського проєкту, оскільки

програма не може автоматично вибирати правильні елементи креслення – типи ліній, розміри, символи тощо. Уміння створювати проектну документацію в поєднанні з 3D-моделюванням та візуалізацією у програмі AutoCAD вимагає ретельного та тривалого навчання, потужного комп'ютера, розвинутого просторового мислення у дизайнера.

Покроковий алгоритм та системний підхід до створення креслярського проекту за допомогою програми AutoCAD можна представити так (рис. 2):

3D-моделювання згідно з проектом за допомогою програми AutoCAD зображено на рис. 3.

Програма SketchUp, створена компанією Google, призначена для розробки та дизайну

3D-моделей архітектурних споруд, різних будівель, житлових будинків, частин будівель (teras, різних прибудов, гаражів), інтер'єрів, ландшафтів тощо. Редактор дає змогу застосовувати різноманітні текстури, елементи, деталі. Інтерфейс програми SketchUp мінімалістичний і є тривимірним простором із функцією переміщення об'єктів і вибору кута огляду.

Ця програма досить проста у використанні, тому не вимагає такого ж тривалого та фундаментального навчання, як AutoCAD. Освоєння програми дизайнерами займає не більше двох місяців за невеликої інтенсивності занять, а також може бути вивчена швидше. SketchUp може застосову-

Рис. 2. Покроковий алгоритм створення креслярського проекту за допомогою програми AutoCAD

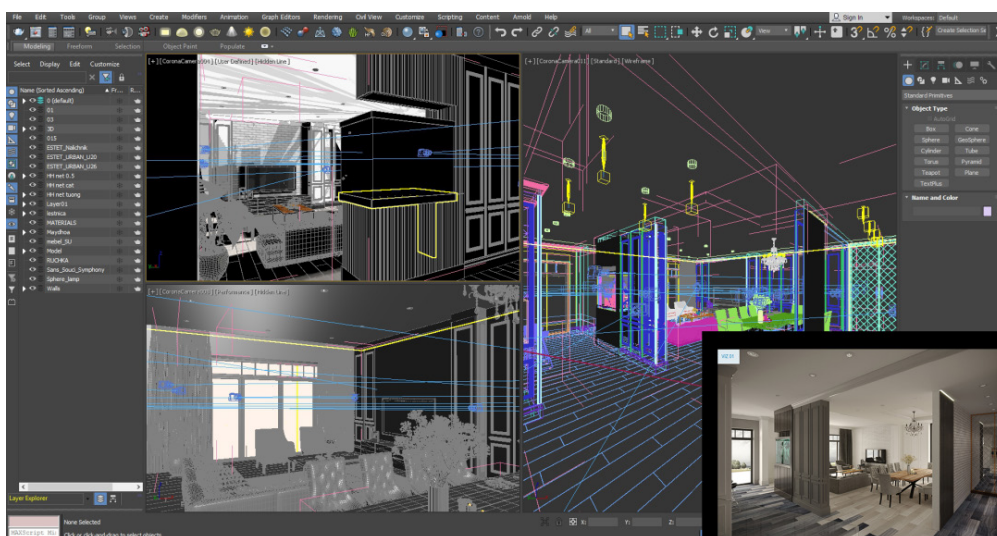

Рис. 3. 3D-моделювання згідно з проектом за допомогою програми AutoCAD

ватися непрофесіоналами для 3D-моделювання будівель і має у своєму розпорядженні прості та звичні для більшості користувачів інструменти, такі як лінійка, гумка, транспорир, олівець тощо.

Водночас, незважаючи на простоту, програма SketchUp має широкий спектр можливостей у галузі моделювання (Леві, Ткачова, 2018):

- вказівка точних розмірів об'єктів та елементів;
- застосування та редагування шарів;
- функція завантаження додаткових готових тривимірних моделей;
- різний ступінь деталізації моделей;
- створення об'ємно-планувальних рішень: оздоблення будівлі зовні та зсередини;
- розробка окремих елементів та деталей конструкції (фундамент, дах, стіни, отвори, вікна, сходові блоки, фасад, елементи декору, деталі інтер'єру та екстер'єру тощо).

Алгоритм роботи у програмі та створення моделей є простим та інтуїтивно зрозумілим. Спочатку відбувається побудова плоского контуру із стандартних елементів. Далі відбувається витягування контуру та надання йому об'єму. І в останню чергу відбувається надання контуру

форми за допомогою пересування курсором миші вершин та граней.

3D-моделювання згідно з проектом за допомогою програми SketchUp зображено на рис. 4.

Рис. 4. 3D-моделювання згідно з проектом за допомогою програми SketchUp

Проте у програмі, за нашим спостереженням, присутні й значні недоліки, до яких належать, зокрема, низький рівень продуктивності, незручне виділення об'єктів, незручна панель артбордів, неможливість застосування загального

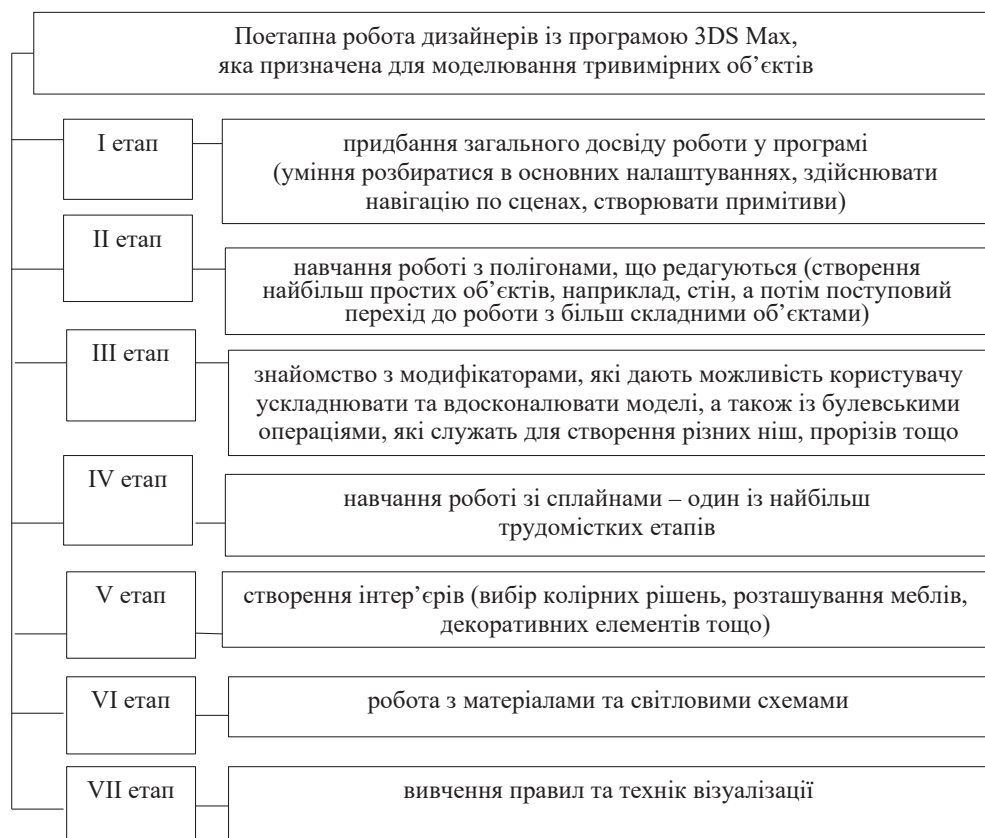

Рис. 5. Поетапна робота дизайнерів з програмою 3DS Max, яка призначена для моделювання тривимірних об'єктів

Джерело: складено автором на основі (Вишневецька, 2018)

стилю для групи векторних об'єктів та недостатні варіанти масштабування. Це зумовлено й тим, що SketchUp – малобюджетна програма аматорського рівня, у ній існують різні технічні недоробки та проблеми.

Програма 3DS Max призначена для моделювання тривимірних об'єктів за допомогою векторної графіки і має потужний функціонал. В освоєнні програма складна для дизайнерів, тому процес навчання роботи з нею має бути поетапним (рис. 5–6):

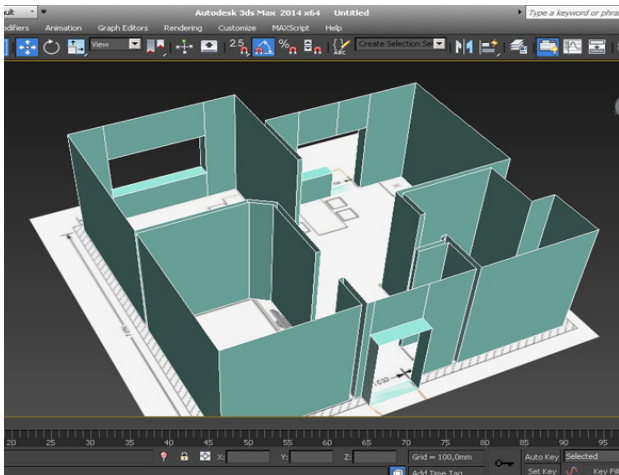

Рис. 6. 3D-моделювання згідно з проєктом за допомогою програми 3DS Max

Програма 3DS Max також потребує наявності у дизайнера високопродуктивного комп'ютера з великим обсягом оперативної пам'яті та потужним процесором. Ще однією проблемою, яка може виникнути у дизайнерів під час освоєння 3DS Max, є недостатній рівень володіння англійською мовою, оскільки рекомендується вивчати саме англійську версію програми.

Крім того, дизайнери також освоюють такі програми, як Photoshop, CorelDraw, Illustrator. Як результат, комп'ютерне 3D-моделювання посилює інтенсивність творчих пошуків дизайнерів, що розвиває просторове мислення під час виконання завдань на кількох рівнях: 1) концептуальне моделювання – озвучення думки вголос, вимова задуманого; 2) формальний рівень моделювання – матеріалізація ідеї у вигляді умовної цифрової моделі та комбінаторна гра з нею; 3) цифрова модель ескізу ідеї у вигляді об'ємно-просторової композиції; 4) модель – оформлення ескізної пропозиції.

Отже, сьогодні дизайн виходить на новий рівень у зв'язку зі швидким розвитком комп'ютерної техніки та програмного забезпечення. Це вимагає від дизайнерів постійної залученості до цього процесу, уміння стежити за нововведеннями та постійно займатися самоосвітою.

Новизна і практична значущість дослідження. У статті представлено огляд доступних програм комп'ютерного 3D-моделювання саме в аспекті їхнього застосування в сучасній дизайн-освіті, визначення підходів до їхнього освоєння з усіма складнощами, недоліками і перевагами процесу. Практичне значення полягає в можливості на підставі представленого огляду вибрати програму для роботи з визначенням оптимальних показників.

Висновки. Отже, результати дослідження дають можливість виявити переваги й недоліки програм, які доступні в сучасній дизайн-освіті. Так, виявлено, що AutoCAD є складною, потужною та багатофункціональною програмою для створення тривимірних моделей, і головними проблемами в її освоєнні дизайнерами виступають тривалість, складність та інтенсивність навчання, а також необхідність високопродуктивного комп'ютера та розвинутого просторового мислення в дизайнерів через потребу чіткого представлення результату проєкту завчасно. Освоєння дизайнерами програми SketchUp зазвичай не викликає проблем і відбувається досить швидко, оскільки програма має простий і зрозумілий інтерфейс, а також стандартні та знайомі більшості користувачам інструменти. Програма 3DS Max має великий функціонал, а оволодіння роботою в ній потребує тривалого навчання, наявності потужного комп'ютера та знання англійської мови.

У сучасному світі оволодіння комп'ютерними 3D-програмами відкриває дизайнерам великі можливості для професійної діяльності та розвитку у різних напрямках, таких як: торгівля та рекламна діяльність, телебачення, кінематограф, анімація, комп'ютерні ігри, віртуальна реальність, доповнена реальність, друкована продукція, інтер'єр будівель та багато інших сфер. Це надійний сучасний інструментарій, який здатний виробляти сучасний якісний продукт. Проте залежить він передусім від самого дизайнера – його почуття стилю, розуміння специфіки пластичної форми, високого рівня виконання проєкту та знання властивостей матеріалу, а також уміння створити неповторний виразний образ середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойчук О. Дизайн постіндустріальної епохи: нові виміри, нові вимоги. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтва*. 2017. № 5. С. 66–72.
2. Вишневецька О. В. Навчання студентів-дизайнерів створенню візуалізацій тривимірних сцен у програмі 3DS Max. *Технічна естетика і дизайн: міжзвідомчий науково-технічний збірник*. 2018. Вип. 14. С. 224–228.

3. Вишневецька О.В. Особливості створення реалістичних візуалізацій тривимірних сцен у програмі 3DS MAX. *Актуальні проблеми сучасного дизайну* : збірник матеріалів Міжнародної наук.-практ. конф. (20 квітня 2018 р., м. Київ) : у 2-х т. Київ : КНУТД, 2018. Т. 2. С. 133–136.
4. Гончар О. В., Соболев О. В. Траєкторія професійного розвитку студентів-дизайнерів у вищому навчальному закладі України XXI ст. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. Харків : ХДАДМ, 2017. № 5. С. 4–7.
5. Даниленко В. Я. Дизайн. Харків : ХДАДМ, 2003. С. 320.
6. Леві Л. І., Ткачова О. А. Моделювання та програмна реалізація 3D візуалізації (на прикладі розробки інтер'єру). *Новітні інформаційні системи та технології*. Полтава : ПНТУ, 2018. Т. 8. URL: <http://journals.nupp.edu.ua/mist/article/view/1603> (дата звернення: 19.11.2021).
7. Медведєв В. Ю. Роль дизайну в формуванні культури : учеб. пособие. Санкт-Петербург : СПГУТД, 2004. 108 с.
8. Ромашкова О. В., Салитова Ф. Ш. Комбінаторика в 3D-моделюванні як средство творческого развития обучающихся по направлению подготовки дизайн (уровень бакалавриата). *Мир науки, культуры, образования*. 2019. № 2(75). С. 152–155.
9. Синишин Л. О. Передумови становлення художньо-промислової освіти Галичини в історико-педагогічному контексті кінця XIX століття. *Освітологічний дискурс*. 2015. № 4(12). С. 207–217.
10. Тормосов Ю. М., Нечипоренко І. В., Саєнко С. Ю. Візуалізація тривимірних об'єктів і основи дизайну. *Сучасні проблеми моделювання* : збірник наукових праць Мелітопольського державного педагогічного університету імені Б. Хмельницького. Мелітополь : Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. Вип. 5. С. 138–142.
11. Фурса О. О. Розвиток дизайн-освіти в Україні і зарубіжжі: історико-порівняльний аспект. *Порівняльна професійна педагогіка*. 2011. Вип. 2. С. 112–124.
12. Яковець І. О., Луговський О. Ф. Регіональна своєрідність розвитку дизайн-освітніх осередків. *Мистецтвознавчі записки* : збірник наукових праць. 2021. Вип. 39. С. 3–9.

REFERENCES

1. Boichuk O. Dyzain postindustrialnoi epokhy: novi vymiry, novi vymohy. [Design of the post-industrial era: new dimensions, new requirements] *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv*. 2017. № 5. pp. 66–72. [in Ukrainian]
2. Vyshnevskaya O. V. Navchannya studentiv-dyzaineriv stvorenniu vizualizatsii tryvymirnykh stsen u prohrami 3ds Max. [Teaching design students to create 3D scene visualizations in 3ds Max] *Tekhnichna estetyka i dyzain: mizhvidomchy naukovo-tekhnichnyi zbirnyk*. 2018. № 14. pp. 224–228. [in Ukrainian]
3. Vyshnevskaya O. V. Osoblyvosti stvorennia realistychnykh vizualizatsii tryvymirnykh stsen u prohrami 3ds MAX. [Features of creating realistic visualizations of three-dimensional scenes in 3ds MAX] *Aktualni problemy suchasnoho dyzainu: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi nauk.praкт. конф. (20 kvitnia 2018 r., m. Kyiv)* : у 2-х т. Kyiv: KНUTD, 2018. Т. 2. pp. 133–136. [in Ukrainian]
4. Honchar O. V., Soboliev O. V. Traiektoriia profesiinoho rozvytku studentiv-dyzaineriv u vyshchomu navchalnomu zakladi Ukrainy [The trajectory of professional development of students-designers in the higher educational institution of Ukraine of the XXI century] *KhKhI st. Visnyk KhDADM*. Kharkiv: KhDADM, 2017. № 5. pp. 4–7. [in Ukrainian]
5. Danylenko V. Ia. Dyzain [Design]. Kharkiv: KhDADM, 2003. p. 320. [in Ukrainian]
6. Lievi L. I., Tkachova O. A. Modeliuvannia ta prohramna realizatsiia 3d vizualizatsii (na prykladi rozrobky interieru) [Modeling and software implementation of 3d visualization (on the example of interior design)]. *Novitni informatsiini systemy ta tekhnologii*. Poltava: PNTU, 2018. Т. 8. URL: <http://journals.nupp.edu.ua/mist/article/view/1603> (data zvernennia: 19.11.2021). [in Ukrainian]
7. Medvedev V. Yu. Rol dizayna v formirovanii kulturyi: ucheb. posobie [The role of design in the formation of culture: textbook]. SPb.: SPGUTD, 2004. 108 p. [in Russian]
8. Romashkova O. V., Salitova F. Sh. Kombinatorika v 3D-modelirovanii kak sredstvo tvorcheskogo razvitiya obuchayushchihся po napravleniyu podgotovki dizayn (uroven bakalavriata) [Combinatorics in 3D modeling as a means of creative development of students in the direction of training design (bachelor's level)]. *Mir nauki, kulturyi, obrazovaniya*. 2019. № 2(75). pp. 152–155. [in Russian]
9. Synyshyn L. O. Peredumovy stanovlennia khudozhno-promyslovoi osvity Halychyny v istoryko-pedahohichnomu konteksti kintsia KhIKh stolittia [Prerequisites for the formation of art and industrial education in Galicia in the historical and pedagogical context of the late XIX century]. *Osvitolohichni dyskurs*. 2015. № 4(12). pp. 207–217. [in Ukrainian]
10. Tormosov Yu. M., Nechyporenko I. V., Saienko S. Iu. Vizualizatsiia tryvymirnykh obiektiv i osnovy dyzainu [Visualization of three-dimensional objects and design basics]. *Suchasni problemy modeliuvannia: zb. nauk. prats MDPU im. B. Khmelnytskoho*. Melitopol: Vydavnytstvo MDPU im. B. Khmelnytskoho, 2016. № 5. pp. 138–142. [in Ukrainian]
11. Fursa O.O. Rozvytok dyzain-osvity v Ukraini i zarubizhzhі: istoryko-porivnialnyi aspekt [Development of design education in Ukraine and abroad: historical and comparative aspect]. *Porivnialna profesiina pedahohika*. 2011 № 2. pp. 112–124. [in Ukrainian]
12. Iakovets I. O., Luhovskiy O. F. Rehionalna svoieridnist rozvytku dyzain-osvitnikh oseredkiv [Regional originality of development of design and educational centers]. *Mystetstvovnavchi zapysky: zb. nauk. prats*. 2021. № 39. pp. 3–9. [in Ukrainian]

УДК 72.012:504 + 504:74:372.8(004)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-12>

Наталія КОЛЕСНИК,
orcid.org/0000-0001-9384-9369
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри образотворчого мистецтва та дизайну
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) kolesnik@zu.edu.ua

Валентина ТАНСЬКА,
orcid.org/0000-0002-6496-0145
кандидат педагогічних наук, доцент,
директор навчально-наукового інституту педагогіки
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) avd23v@ukr.net

ЕКОЛОГІЧНИЙ ДИЗАЙН У ПРОЄКТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано актуальність дослідження. Визначено, що концептуальні ідеї сучасної стратегії реформування освіти в Україні відображено в основних нормативно-правових документах. Авторами виявлено, що реалізація стратегічних завдань до дизайну у проєктній діяльності здобувачів вищої освіти засобами екологічного дизайну вимагає нових підходів до переходу кількісних показників її рівня в якісні документи. Метою роботи є аналіз і розкриття особливостей екологічного дизайну у проєктній діяльності здобувачів вищої освіти шляхом упровадження різноманітних підходів у контексті Європейського освітнього простору. Методи дослідження: теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення, моделювання, проєктування, класифікація, методи екстраполяції та прогностики); емпіричні (онлайн-інтерв'ювання, анкетування, тестування, бесіда, методи математичної статистики). Авторами виявлено, що здобувачі вищої освіти у Навчально-науковому інституті педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка оволодівають низкою загальних, інтегральних, фахових, спеціальних компетентностей, утілюють творчі ідеї, креативно мислять над дизайн-проєктами екологічного спрямування, котрим притаманні оригінальність, авторське бачення нового унікального змісту у проєктній діяльності.

Результати дослідження: нині здобувачі вищої освіти під час фахової підготовки оволодівають професійною універсальністю, широким спектром художніх засобів і проєктних методів у контексті екологічного дизайну. Виявлено, що здобувачі вищої освіти під час проєктної діяльності у контексті екологічного дизайну оволодівають професійною універсальністю, широким спектром художніх засобів і проєктних методів, що дозволяє їм створювати об'єкти екологічного дизайну різної складності, які продукують візуально-інформаційне середовище, забезпечуючи потрібний зв'язок між людиною і середовищем, між людиною і суспільством.

Ключові слова: дизайн, екологічний дизайн, проєктна діяльність, підготовка здобувачів вищої освіти, дизайн-проєкт.

Nataliia KOLESNYK,
orcid.org/0000-0001-9384-9369,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Fine Arts and Design
Zhytomyr Ivan Franko State University
(Zhytomyr, Ukraine) kolesnik@zu.edu.ua

Valentyna TANSKA,
orcid.org/0000-0002-6496-0145
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Director of the Educational and Research Institute of Pedagogics
Zhytomyr Ivan Franko State University
(Zhytomyr, Ukraine) avd23v@ukr.net

ECOLOGICAL DESIGN IN PROJECT ACTIVITY APPLICANTS OF HIGHER EDUCATION

In the article the author analyzes the relevance of the research. It is determined that the conceptual ideas of the modern strategy of education reform in Ukraine are reflected in the main legal documents. The authors found out that the

implementation of strategic objectives for the training of higher education applicants by means of ecological design requires new approaches to the transition of quantitative indicators of its level into qualitative documents. The aim of the article is to analyze and reveal the features of ecological design in the project activities of higher education seekers by introducing various approaches to educational activities as a condition for the integration of Ukrainian education in the European educational space. Research methods: theoretical (analysis, synthesis, generalization, modeling, design, classification, methods of extrapolation and forecasting); empirical (online interviews, questionnaires, testing, interviews, methods of mathematical statistics). The authors found that graduates of the Educational and Scientific Institute of Pedagogy of Zhytomyr Ivan Franko State University master a number of general, integral, professional, special competencies, embody creative ideas, think creatively about environmental design projects, where the author's originality is inherent. unique in project activities. The results of the research: today higher education applicants in the process of professional training by means of ecological design have professional versatility as well as a wide range of artistic means and design methods. The study found that graduates in the process of project activities in the context of environmental design have professional versatility, a wide range of artistic tools and design methods, which allows them to create environmental design objects of varying complexity, creating a visual information environment, providing the necessary the connection between man and the environment, between man and society.

Key words: *design, ecological design, project activities, training of applicants for higher education, design project.*

Постановка проблеми. Модернізація всіх ланок освіти і реалізація Нової української школи ставить нові вимоги до підготовки здобувачів вищої освіти та їхньої професійної компетентності. Формування професійної компетентності здобувачів вищої освіти стає одним із пріоритетних завдань закладів вищої освіти, оскільки саме на фахівців нового покоління покладена місія із креативного вирішення будь-яких поставлених завдань або життєвих ситуацій, розвитку власної країни, дбайливого ставлення до її історичної і культурної спадщини. Майбутнє української нації – це творчий і відповідальний фахівець, який постійно працює над собою; здатний створювати авторські навчальні програми; обирати підручники, методи, стратегії, способи і засоби навчання; активно виражати фахову думку і застосовувати проєктні технології у межах авторської ідеї. Ці твердження щодо забезпечення високого рівня професійної підготовки здобувачів вищої освіти відображено у нормативно-правових актах (вітчизняних і закордонних), таких як Закон України «Про вищу освіту», Концепція Нової української школи, Професійний стандарт для викладачів візуального мистецтва Америки (Professional Standards for Visual Arts Educators), Положення щодо проходження сертифікації учителів мистецтва Америки (Art Teacher Certification), професійного розвитку вчителів Європи (Education and Training 2020 Thematic Working Group «Professional Development of Teachers»).

Актуальність дослідження підсилюється низкою виявлених суперечностей: між потребою суспільства в екологічному дизайні, вимогами освітнього простору сьогодення щодо професійної компетентності здобувачів вищої освіти, здатних працювати за інноваційними методиками, використовуючи новітні форми, методи і технології навчання, коли головний акцент робиться на

дизайн-проєктуванні та відсутністю систематизованого наукового знання і методики фахової підготовки; між традиційною системою професійної підготовки здобувачів вищої освіти та необхідністю використання проєктних технологій, яка передбачає реалізацію інтегративних зв'язків між навчальними дисциплінами (використання всіх здобутих знань, умінь, навичок і творчих здібностей), спрямованих на формування професійної компетентності, готовності організувати проєктну діяльність, підпорядковану меті і завданням авторської ідеї дизайн-проєкту; між необхідністю формувати професійну компетентність здобувачами вищої освіти із ґрунтовними знаннями використання творчого проєктування об'єктів екологічного дизайну, організувати проєктну діяльність, створювати проєкти та недостатнім організаційно-методичним забезпеченням цього процесу у закладах вищої освіти.

Відтак очевидним є пошук нових наукових підходів до практичного вирішення зазначеної проблеми, створення педагогічних умов для формування професійної компетентності здобувачів вищої освіти засобами проєктної діяльності з екологічного дизайну.

Аналіз досліджень. Проаналізувавши низку джерел історико-мистецтвознавчої літератури, ми зауважимо, що у часи еллінської культури велися дискусії про співвідношення краси та утилітарності, які зводилися до ідеї єдності краси, мудрості і блага як проявів найкращих людських цінностей (Сократ, Платон). Зовнішні функціональні складники і внутрішні якості (інтелект, критерієм найкращого піднесення якого є мудрість; емоційна сфера, критерієм оптимального піднесення якої є краса) асоціювались із людиною у типовому розумінні, з інтегрованою особистістю, яка, у свою чергу, знаходиться в органічній єдності із довкіллям.

Основне завдання екологічного дизайну у проєктній діяльності здобувачів вищої освіти – вдосконалювати і розширювати почуття прекрасного, навчити бачити красу рідної природи, красу творчої праці, навколишньої дійсності. Екологічний дизайн орієнтований на екологічну культуру.

Історичний аналіз розвитку дизайну в Україні в історико-теоретичному і дієво-практичному аспектах

В аспекті нашої проблеми ми акцентуємо увагу на важливих тенденціях, які стали основою екологічного дизайну у проєктній діяльності здобувачів вищої освіти, що простежується через екологічний синтез соціального і природного середовища (Кузеляк, 2001 : 123).

Після Промислової Революції більшість пропозицій у цій сфері формувалися на принципах екологічно нестійкого дизайну. Архітектор-дизайнер Віктор Папанек припустив, що промисловий дизайн було знищено завдяки створенню нових типів постійного сміття, вибору матеріалів і процесів, які забруднюють повітря (Папанек, 1972 : 52). Через вищезазначені проблеми Річард Бакмінстер Фуллер підтвердив, що дизайн відіграє важливу роль у визначенні основних світових проблем (Margolin, 1997 : 85).

У 1971 р. ландшафтний архітектор Ян Мак-Харг у своїй книзі «Дизайн із природою» популяризував систему аналізу місцевості задля того, щоб скласти повне уявлення про якісні ознаки місця. Мак-Харг надав кожному якісному аспекту місцевості свій шар: історія, гідрологія, топографія, рослинність і т.д. Така система стала основою сучасної Геоінформаційної системи (ГІС) – універсального інструмента, який використовується, зокрема, в охороні природи і практиці проєктування екологічного ландшафту (пізніше, у 2015 році, ідею багаторівневого аналізу місцевості для створення якісного натуралістичного ландшафтного дизайну запропонували Томас Райнер і Клаудія Вест).

1978 р. Пермакультура. Білл Моллісон та Девід Холмгрен увели у використання цей термін для системи проєктування регенеративних антропогенних екосистем.

1994 р. Девід Опп у своїй книзі «З думками про Землю: про освіту, довкілля і перспективу людства» склав серію есе на тему «інтелектуальності екологічного дизайну» і створення здорових, витривалих, простих, правильних, процвітаючих громад.

1994 р. Канадські біологи Джон Тодд і Ненсі Тодд у своїй книзі «Від екоміста до живих механізмів» описують настанови і норми екологічного дизайну.

2000 р. Інститут Екоза пропонує Сертифікацію екологічного дизайну, навчаючи дизайнерів робити дизайн разом із природою.

2004 р. Фритьоф Капра у своїй книзі-підручнику із науки про живі системи «Приховані зв'язки: наука для сталого життя» розглядає застосування нового мислення науковцями-природознавцями (біологами) до нашого розуміння соціальної організації.

2004 р. Кенні Осабель, який увів до вжитку слово «біонер», представив книгу «Інструкції із експлуатації природи», де скомпільював особисті історії найвидатніших за новачками екологічних дизайнерів світу.

У 1992 році на конференції «Порядок денний 21: Стратегія саміту Землі для спасіння нашої планети» висунуто пропозицію, що у нашому світі відбувається таке виробництво і споживання енергії, яке не може бути стійким. У світлі цього дизайнерська професія стає не такою, що розробляє нові продукти, але такою, яка оновлює та переосмислює саму дизайнерську культуру. Теоретик у галузі дизайну Клів Ділнот зазначив, що дизайн стає засобом впорядкування світу, а не просто засобом надання форми товарам (Clive Dilnot, 1982 : 144). На конференції було підкреслено, що дизайнерам варто кинути виклик проблемам, які встали перед людством. Ці проблеми були означені за шістьма темами: якість життя, ефективне використання природних ресурсів, захист загального надбання людства, управління людськими поселеннями, використання хімічних речовин та управління промисловими відходами, а також сприяння глобальному економічному зростанню (Margolin, 1997 : 91).

Отже, здійснений контент-аналіз дослідження історичних аспектів розвитку і становлення екологічного дизайну у проєктній діяльності здобувачів вищої освіти засвідчив відсутність комплексного підходу до цієї проблеми і системного бачення шляхів її наукового розв'язання. Оскільки історичні етапи становлення екологічного дизайну у проєктній діяльності здобувачів вищої освіти лише частково висвітлені у мистецтвознавстві, вони також потребують суттєвого доопрацювання. Розуміння цілісної картини проблематики зазначеного дослідження неможливе без розгляду впливу соціально-комунікативного аспекту на різні сфери взаємодії між людиною і навколишнім середовищем.

Мета статті. Мета роботи, яка є частиною нашого дослідження, - розкриття особливостей екологічного дизайну у проєктній діяльності здобувачів вищої освіти шляхом упровадження різноманітних підходів у контексті Європейського освітнього простору.

Виклад основного матеріалу.

Зазначимо, що здобувачі вищої освіти у Навчально-науковому інституті педагогіки

Житомирського державного університету імені Івана Франка оволодівають низкою загальних, інтегральних, фахових і спеціальних компетентностей, утілюють творчі ідеї, креативно мислять над дизайн-проєктами екологічного спрямування; їм притаманні оригінальність, авторське бачення нового унікального змісту у проєктній діяльності.

У контексті нашого дослідження здійснено контент-аналіз базових понять.

Екологічний дизайн – це інтеграційна та екологічно відповідальна дисципліна у сфері дизайну. Вона допомагає поєднати розпорошені зусилля зеленої архітектури, екологічно стійкого сільського господарства, екології відновлення та інших напрямків.

Префікс «еко» використовується приблизно у дев'яти десятках наукових дисциплін, зокрема «Екомісто», «Екоменеджмент», «Екотехнологія» та «Екоархітектура». Вперше цей префікс використав Джон Баттон у 1998 році. На самому початку розвитку природа екологічного дизайну означала «додавання до»: екологічного чинника до дизайнерського процесу. Але пізніше він сфокусувався на деталях практики екодизайну: продукційній системі або промисловості загалом (Willis, 1991).

На думку М. М. Близнюка, екологічний дизайн (частіше вживають слово «екодизайн») – це створення екологічно безпечного середовища існування людини (Близнюк, 2017 : 141). Принципи екологічного дизайну сформовані на основі принципів, які відносяться до різноманітних дисциплін, таких як екологія, енергозберігання, ландшафтна архітектура та естетика.

Залучаючи до моделей життєвого циклу потоки енергії і матеріалів, екологічний дизайн увійшов до складу нового міждисциплінарного предмету – промислової екології. Промислова екологія визначає наявність концептуальних моделей, отриманих від природних екосистем, а також структури для осмислення і створення понять із питань довкілля і технологій.

Особливістю екодизайну є врахування характеру, віку, соціального статусу і навіть темпераменту мешканців. Основним завданням екодизайнера є залучення до життєвого простору людини якомога більше позитивної енергії, що вдається йому за допомогою рослин. Більшість людей недооцінюють значення кімнатних квітів, вважаючи, що квіти є лише прикрасою будинку і ліками. Вони навіть не передбачають, що квіти здатні відкрити перед людиною цілий світ гармонії, очистити будинок і захистити її від неприємностей. Квіти допомагають розвивати творчі здібності,

чудово впливають на серцево-судинну систему, на фізичний, психологічний та енергетичний стани організму людини (Дубовий, 2019 : 7).

Живі організми існують у різних системах збалансованих симбіотичних стосунків. Екологічний рух кінця ХХ століття ґрунтувався на розумінні того, що порушення цих відносин призводить до серйозного руйнування природних екосистем. Незважаючи на те, що винахід засобів використання чистої енергії урегулював екологічний баланс, зростання населення після промислової революції призвело до аномальних екологічних змін (John McHale, 1969 : 66).

Екологічний дизайн розуміють як термін, визначений Сім Ван дер Ріном та Стюартом Коуеном, як «будь-яку форму дизайну, що зводить до мінімуму екологічно руйнівний вплив за рахунок інтеграції себе із процесами живої природи» (Van der Ryn S., Cowan S., 1996 : 18).

Під час дослідження нами вивчено деякі аспекти використання екологічного дизайну у проєктній діяльності здобувачів вищої освіти, уточнено та обґрунтовано критерії, показники і рівні сформованості професійної компетентності здобувачів вищої освіти під час проєктної діяльності.

Зауважимо, що контрольний етап експерименту продемонстрував наявність рівня сформованості професійної компетентності здобувачів вищої освіти під час творчої проєктної діяльності засобами екологічного дизайну (переважно низький і достатній рівні), причому однорідність вибірки у контрольній та експериментальній групах перевірено за допомогою критерію Пірсона χ^2 , що доводить відсутність статистично значущих відмінностей між ними.

Формувальний етап мав на меті перевірку та обґрунтування ефективності умов формування професійної компетентності здобувачів вищої освіти під час творчої проєктної діяльності засобами екологічного дизайну. Авторами доведено, що отримані результати формувального етапу зафіксовано під час контрольного етапу експерименту; вони є однозначними і вичерпно демонструють позитивну динаміку у рівнях сформованості професійної компетентності здобувачів вищої освіти під час творчої проєктної діяльності засобами екологічного дизайну за визначених умов. Нами зафіксовано визначальні зміни в експериментальній групі – частка здобувачів із високим і достатнім рівнями зросла суттєво, а у контрольній групі змін майже не відбулось. Отже, експериментальна частина дослідження продемонструвала, що організація освітнього процесу на основі визначених умов сприяє підвищенню

ефективності формування професійної компетентності здобувачів вищої освіти під час творчої проєктної діяльності засобами екологічного дизайну. Отримані результати ми перевірили за допомогою критерію Пірсона χ^2 , що є обґрунтуванням зазначеного висновку.

На вербальному етапі освітнього процесу активуються і поглиблюються регіональні особливості, а саме: автентичне мислення, українські національні та зарубіжні культурні надбання і здобутки, зокрема Житомирщини, що сприймалися як об'єкти і зразки екологічного дизайну. Під час творчої проєктної діяльності здобувачі вищої освіти вдосконалюють власне естетичні ідеали

відповідно до природної спрямованості способу природокористування за напрямками, визначеними А. Є. Климовим: людина-людина, людина-природа, людина-техніка, людина-знакові системи, людина-художні образи (Найдьонов, 2010 : 198).

Висновки. Отже, здобувачі вищої освіти під час проєктної діяльності у контексті екологічного дизайну оволодівають професійною універсальністю, широким спектром художніх засобів і проєктних методів, що дозволяє їм створювати об'єкти екологічного дизайну різної складності, які формують візуально-інформаційне середовище, забезпечуючи потрібний зв'язок між людиною і середовищем, між людиною і суспільством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Близнюк М. М. Екологічний дизайн: теоретичні основи, принципи, освітня складова. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2017. Вип. 33. С. 141–153.
2. Дубовий О. В., Блажкевич Т. П., Дубовий В. І. Екологічний дизайн : навч. посіб. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 362 с.
3. Найдьонов М. І. Оцінка громадянами творчих спеціальностей за українським стандартом престижності професій. *Актуальні проблеми психології*. 2010. Вип. 11. С. 196–204.
4. Кузеляк Р.Р. Дизайн середовища. *Реклама і дизайн на порозі XXI сторіччя* : зб. матеріалів доп. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2001. С. 122–124.
5. Clive Dilnot. Design as a Society Significant Activity: An Introduction, Design studies. 1982. 144 p.
6. Kolesnyk N. Ye., Kubrak S. V., Yavorska T. Ye., Vitvytska S. S. Information and Media Literacy and «Cloud» Technologies in Training of Higher Education Applicants: the Sustainable Development Paradigm. *Universal Journal of Educational Research*. 2020. Vol. 8. № 6. P. 2668–2677. URL: <http://www.hrpub.org/download/20200530/UJER51-19515696.pdf> (дата звернення: 09.12.2021).
7. John McHale. An Ecological Overview. In *The Future of the Future*. New York : George Braziller, 1969. P. 66–74.
8. Van der Ryn S, Cowan S. Ecological Design. Island Press. 1996. 18 p.
9. Victor Margolin. Design for a Sustainable World. *Design Issues*. 1988. Vol. 14 (2). 91 p.
10. Victor Papanek, Design for the Real World: *Human Ecological and Social Change*. Toronto/New York/London: Bantam books. 1972. 387 p. URL: https://monoskop.org/images/f/f8/Papanek_Victor_Design_for_the_Real_World.pdf (дата звернення: 15.12.2021).

REFERENCES

1. Blyzniuk M. M. Ekologichnyi dyzain: teoretychni osnovy, pryntsypy, osvitalia skladova. [Ecological design: theoretical foundations, principles, educational component]. Bulletin of the Lviv National Academy of Arts, 2017, Output. 33. pp. 141–153 [in Ukrainian].
2. Dubovyi O. V., Blazhkevych T. P., Dubovyi V. I. Ekologichnyi dyzain : navch. posib. [Ecological design: a textbook]. Kherson : OLDI-PLU S, 2019. 362 p. [in Ukrainian].
3. Naidonov M. I. Otsinka hromadianamy tvorchykh spetsialnostei za ukrainskym standartom prestyzhnosti profesii [Citizens' assessment of creative specialties for Ukrainian standard of prestige of professions]. Actual problems of psychology, 2010. Output. 11. pp. 196–204 [in Ukrainian].
4. Kuzelyak R. R. Dyzayn seredovyshcha [Environment design]. Advertising and design on the threshold of the XXI century: coll. materials add. participant International. scientific-practical conf. Kyiv, 2001. pp. 122–124 [in Ukrainian].
5. Clive Dilnot. Design as a Society Significant Activity: An Introduction, Design studies. 1982. 144 p.
6. Kolesnyk N. Ye., Kubrak S. V., Yavorska T. Ye., Vitvytska S. S. Information and Media Literacy and «Cloud» Technologies in Training of Higher Education Applicants: the Sustainable Development Paradigm. *Universal Journal of Educational Research*. 2020. Vol. 8. № 6. P. 2668–2677. URL: <http://www.hrpub.org/download/20200530/UJER51-19515696.pdf> (accessed 09.12.2021).
7. John McHale. An Ecological Overview. In *The Future of the Future*. New York : George Braziller, 1969. P. 66–74.
8. Van der Ryn S, Cowan S. Ecological Design. Island Press. 1996. 18 p.
9. Victor Margolin. Design for a Sustainable World. *Design Issues*. 1988. Vol. 14 (2). 91 p.
10. Victor Papanek, Design for the Real World: *Human Ecological and Social Change*. Toronto/New York/London: Bantam books. 1972. 387 p. URL: https://monoskop.org/images/f/f8/Papanek_Victor_Design_for_the_Real_World.pdf ((accessed 15.12.2021)

УДК 78.087.68:821.161.2.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-13>

Микола ЛАСТОВЕЦЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-6208-070X

викладач-методист

Дрогобицького музичного фахового коледжу імені Василя Барвінського,

доцент кафедри музикознавства та фортепіано

Інституту музичного мистецтва Дрогобицького державного педагогічного університету

імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) zoriana0705@gmail.com

Любомира ЛАСТОВЕЦЬКА,

orcid.org/0000-0001-6069-1606

доцентка кафедри методики музичного виховання і диригування

Інституту музичного мистецтва Дрогобицького державного педагогічного університету

імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) zoriana0705@gmail.com

ТВОРЧІ КОНТАКТИ БОГДАНИ ФІЛЬЦ ІЗ МИСТЕЦЬКИМИ КОЛАМИ ДРОГОБИЧА

Мета статті – дослідити творчі взаємини української композиторки та музикознавиці Богдани Михайлівни Фільц (1932–2021) з представниками музично-мистецьких кіл міста Дрогобича. Методологія статті ґрунтується на застосуванні комплексного підходу з переважанням теоретичного, аналітичного, типологічного та порівняльно-узагальнюючого методів. Наукова новизна полягає в доповненні наявних знань у сфері фільцезнавства щодо специфіки взаємодії мисткині з представниками дрогобицької мистецької еліти. У висновках акцентовано, що візити композиторки до міста Котермака відзначалися систематичним характером, особливо у пізній період її життєтворчості. Вони плідно позначилися на активізації музичного життя краю, передовсім завдяки її тісним особистим та творчим контактам із представниками ключових закладів музичної освіти регіону – Дрогобицького музичного фахового коледжу імені В. Барвінського та Дрогобицького педагогічного університету імені І. Франка, в якому Б. Фільц за визначні наукові та творчі здобутки 27.IX.2017 р. присвоїли звання Почесного доктора. Крім того, композиторка тісно співпрацювала з членами Дрогобицької організації Національної Спілки композиторів України. Доведено, що дослідницькі праці дрогобицьких вчених суттєво збагатили наукове фільцезнавство. Мисткиня опублікувала декотрі свої праці у наукових виданнях міста, неодноразово виступала на наукових конференціях, читала лекції, була присутньою на творчих зустрічах, авторських концертах і презентаціях. Відзначено, що у дрогобицьких видавництвах вперше побачила світ низка нотних видань композиторки, а дрогобицькі музиканти стали першовиконавцями низки її творів. Збереглась велика частина свідчень та матеріалів про перебування Б. Фільц у Дрогобичі.

***Ключові слова:** Богдана Фільц, Дрогобич, заклад музичної освіти, мисткиня, дрогобицькі музиканти, музичний коледж, педагогічний університет.*

Mykola LASTOVETSKY,

orcid.org/0000-0002-6208-070X

Teacher-Methodologist

Drohobych Music Professional College named after Vasyl Barvinsky,

Associate Professor at the Musicology and Piano Department

Institute of Music of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) zoriana0705@gmail.com

Lyubomyra LASTOVETSKA,

orcid.org/0000-0001-6069-1606

Associate Professor at the Musical Education and Conducting Department

Institute of Music of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) zoriana0705@gmail.com

CREATIVE CONTACTS OF BOHDANA FILTS WITH THE ART CIRCLES OF DROHOBYCH

The purpose of the research is to consider the creative contacts of Ukrainian composer and musicologist Bohdana Mykhailivna Filts (1932 – 2021) with representatives of music and art circles of Drohobych. The methodology of the article

is based on the application of integrated approach, with the principal importance of theoretical, analytical, typological and comparative general methods. Scientific novelty lays in addition to the existing knowledge in the field of Filts Studies on the specifics of her interaction with the Drohobych elite. The conclusions emphasize that the composer's visits to the city were systematic, especially in the late period of her life. They favorably effected on the intensification of the musical life of the region, primarily due to her close personal and creative contacts with representatives of key institutions of music education in the region – Drohobych Music Professional College named after V. Barvinsky and Drohobych Pedagogical University named after I. Franko, where B. Filts for outstanding scientific and creative achievements was awarded the title of *Honoris Causa* (27.IX.2017). In addition, the composer closely cooperated with members of the Drohobych organization of the National Union of Composers of Ukraine. It is proved that the research works of Drohobych scientists have significantly enriched the scientific Filts Studies. The artist has published some of her works in scientific collections of the city, has repeatedly appeared at scientific conferences, lectured, attended creative meetings, author's concerts and presentations. It is noted that a number of music editions of the composer were published for the first time in Drohobych publishing houses and Drohobych musicians became the first performers of a number of her works. A lot of materials about B. Filts's visits to Drohobych have been remained.

Key words: Bohdana Filts, Drohobych, music educational institutions, artist, Drohobych musicians, music college, pedagogical university.

Постановка проблеми. 05 травня 2021 р. відійшла у вічність відома українська композиторка і музикознавчиня Богдана Михайлівна Фільц (1932–2021). Особливої актуальності набувають питання, пов'язані з дослідженням мистецьких взаємин мисткині із сучасниками, з вивченням особистісно-комунікаційних координат її життя. Б. Фільц підтримувала тісні творчі зв'язки з дрогобицькими музикантами, часто була у місті Котермака, брала активну участь у культурно-мистецькому житті краю.

Аналіз досліджень. Попри те, що аналізу різних векторів композиторського та наукового доробку мисткині присвячено чимало розвідок, у пропонованій статті вибрано мало вивчений аспект її життєтворчості – її контакти з Дрогобиччиною. Аналізуючи дослідження з окресленої теми, варто назвати праці дрогобицьких науковців І. Бермес, М. Ластовецького, В. Грабовського, Л. Філоненка, О. Німилович, У. Молчко, О. Фрайт, Дз. Василик, Н. Синкевич, Л. Садової, А. Мельник, А. Славича, З. Лельо, Л. Магур, Н. Ек, Н. Стронської, Х. Голубінки та ін.

Мета статті – дослідити особливості мистецької взаємодії Б. Фільц із музикантами Дрогобича.

Виклад основного матеріалу. Ім'я композиторки Б. Фільц – провідної наукової співробітниці відділу музикознавства Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського, докторки філософії, Лауреатки премій ім. М. Лисенка та ім. В. Косенка, мистецької премії «Київ», Заслуженої діячки мистецтв України, почесної докторки ДДПУ імені І. Франка, лауреатки Всеукраїнського конкурсу композиторів «Духовні псалми III тисячоліття», кавалера ордена Святої Великомучениці Варвари, постійної стипендіатки фонду «Україна – XXI століття», членкині НСКУ – широко відоме як в Україні, так і далеко за її межами.

Упродовж життя мисткині відбувалися її тісні контакти із дрогобицькими музичними колами. Очевидно, що найбільш активно і продуктивно Б. Фільц співпрацювала з представниками двох музично-навчальних осередків краю – Дрогобицьким музичним училищем імені В. Барвінського (нині Дрогобицький музичний фаховий коледж імені В. Барвінського), музично-педагогічним факультетом (нині Інститут музичного мистецтва) Дрогобицького педагогічного університету імені І. Франка та Дрогобицькою організацією НСКУ.

Враження про один із перших візитів Б. Фільц до Дрогобича наприкінці 1982 р. містяться у публікації М. А. Ластовецького «Творча зустріч з композитором», надрукованій 12 січня 1983 р. у газеті «Радянське слово» (№ 7) (нині – «Галицька зоря»). Як слушно відзначив Л. Філоненко, контакти Б. Фільц із дрогобичанами у 1980-х роках інтенсифікувались, коли деякі науковці навчалися в аспірантурі, захистили кандидатські дисертації та проходили стажування і курси підвищення кваліфікації за місцем роботи мисткині – у ІМФЕ ім. М. Рильського (Філоненко, 2018: 135). Варто зазначити, що візити Б. Фільц на Дрогобиччину почастишали у пізній період її життя, коли у місті активізувались наукова та концертна діяльність, фестивальний рух, видавнича справа та ін.

Загалом, історію творчої взаємодії композиторки з дрогобицькими музикантами можна окреслити кількома векторами.

1. Авторські концерти

Мисткиня радо приймала запрошення на авторські концерти у Дрогобичі, часто з нагоди відзначення її ювілейних дат, і відвідала місто у 1982, 1992, 2002, 2007, 2014 та 2017 роках. На цих творчих вечорах у виконанні студентсько-викладацького складу музичних закладів міста був представлений фактично увесь її доробок – хоролий, симфонічний, інструментальний, камерно-

вокальний та ін. Варто зазначити, що твори мисткині постійно включені до концертного та навчального репертуарів музично-освітніх закладів міста, вони є «вдячним» матеріалом для демонстрації виконавської майстерності, з успіхом сприймаються слухачською аудиторією. Зокрема, в 2002 р. фортепіанні твори Б. Фільц прозвучали у виконанні студентів Г. Проць та І. Лемех класу Є. Косинської, викладача-методиста музичного училища (нині коледжу).

Слід зазначити, що «авторські турне» Б. Фільц, крім Дрогобича, включали й інші міста Західної України – Львів, Яворів, Трускавець, Самбір, Стрий, Калуш, Долину та ін. Як зауважив Л. Філоненко, «Музичні фестивалі, присвячені творчості Богдани Фільц – визначної композиторки сучасності, вже стали доброю традицією на Львівщині» (Філоненко, 2018: 134).

02 листопада 2007 р. з нагоди 75-річчя від дня народження мисткині відбувся її авторський концерт у виконанні студентів та викладачів музично-педагогічного факультету. За словами О. Німич, це був початок її ювілейного «галицького турне», позаяк 03 листопада відбувся концерт з її творів у Дрогобицькій ДМШ № 1, 04 листопада – у Львівській філармонії, 06 листопада – у Дрогобицькому музичному училищі, 07 листопада – у Народному домі м. Стрий, 08 листопада – творча зустріч з ювіляркою у Стрийській музичній школі імені О. Нижанківського, 09 листопада – концерти з її творів у Долині та Калуші.

Під час неодноразових відвідин Дрогобицького музичного училища Б. Фільц була в кімнаті-музеї імені В. Барвінського, залишила трепетні відгуки у Книзі почесних гостей цього навчального закладу. Вона радо та щемливо сприйняла факт присвоєння училищу з нагоди відзначення 50-річчя з дня заснування закладу в 1995 р. імені Василя Барвінського (1888–1963) – видатного українського композитора, піаніста, педагога, музичного критика, організатора музичного життя. Адже В. Барвінський не лише підтримав Б. Фільц на початку її музичної кар'єри, а й рекомендував мисткиню до вступу в Спілку композиторів, відредагував та підготував до друку деякі її твори.

Останні відвідини Б. Фільц музичного училища (коледжу) відбулися у листопаді 2017 р. На авторському концерті до 85-річчя від дня її народження 23 листопада твори мисткині прозвучали у виконанні студентів фортепіанного відділу, учнів школи педагогічної практики, дитячого хору «Барвінок» (керівник Л. Дзиндзюра), солістів Н. Цигилик-Чумак, Л. Павлінської та В. Білас. Як зазначила Л. Соловей, «всім виконавцям вдалося

професійно, з особливим натхненням відтворити яскравий, радісний, подеколи драматичний, але завжди одухотворенно-прекрасний світ музики Б.Фільц. Чимало добрих слів було сказано ювіляркою всім виконавцям... Квіти, овації, бурхливі оплески вщент заповненої зали – чи не найвищий вияв любові, визнання творчості Богдани Фільц» (Соловей, 2017).

2. Участь Б. Фільц у фестивалях та конкурсах

З 8-го по 12-те грудня 1993 р. в м. Дрогобичі відбувався перший фестиваль української музики «Струни душі нашої», приурочений до 125-річчя від часу заснування Товариства «Просвіта» (Німілович, Філоненко, 2013: 84). Почесними гостями фестивалю стали Б. Фільц та уродженець міста, доктор мистецтвознавства, професор Богдан Сюта. У програмі концертів фестивалю, з-поміж інших композицій, виконувались твори і Б. Фільц.

У 2002 р., мисткиня разом із піаністами Олегом Криштальським (1930–2010) (голова журі), Марією Крих (1934–2020), Олексієм Максимовим та музикознавцем Стефанією Павлишин (1930–2021) входила до складу журі Першого Галицького регіонального конкурсу юних піаністів ім. В. Барвінського.

Святкова академія від 22 листопада 2017 р. з нагоди вручення Б. Фільц диплому Почесного доктора (*Honoris Causa*) ДДПУ імені І. Франка продовжилася фестивалем «Любимо землю свою», приуроченим до 85-річчя від дня народження мисткині, який тривав чотири дні (з 21 по 24 листопада 2017 р.) й охопив низку міст – Дрогобич, Трускавець, Стрий та Самбір. Лейтмотивом фестивалю стала стрічка з хорового твору композиторки на слова М. Сингаївського, який «втлює творче кредо композиторки, її мистецьке звернення до молодого покоління плекати любов до України...» (Філоненко: 2018, 134). На фестивалі відбулась низка ювілейних заходів – творчі вечори мисткині (в педагогічному університеті – за участю окремих солістів, студентської народної хорової капели «Gaudeamus» під орудою заслуженого працівника культури України С. Дацюка, хорових класів Інституту музичного мистецтва (керівники Х. Голубінка та Г. Стець), хору «Оранта» Дрогобицької духовної семінарії блаженних священномучеників Северина, Якима та Віталія під орудою А. Буня), дитячо-молодіжного хору «Відлуння» церкви Пресвятої Трійці м. Дрогобича під керуванням Н. Бунь), експозиція наявних та презентація її нових нотних видань та ін. Як резюмував Л. Філоненко, «сердечна, тепла атмосфера зустрічей <...> підтверджує,

що її музика наповнена глибоким філософським осмисленням, історичними паралелями між героїкою давніх і сучасних поколінь українців, глибокими інтимними переживаннями, несе оптимізм і позитивні емоції, вона оригінальна, наскрізь пронизана українськими народними елементами, захоплює глибиною і лютим музичної думки, блискучою формою, сердечністю, патріотизмом і щирістю» (Філоненко, 2018: 139).

3. Участь мисткині у наукових конференціях

Б. Фільц неодноразово брала участь у науково-практичних конференціях, які відбувалися в місті Дрогобичі. Зокрема, 11 грудня 2006 р. вона виступила із доповіддю на конференції «Франко і музика», в рамках якої відвідала батьківщину І. Франка – село Нагуєвичі Дрогобицького району.

02 листопада 2007 р. Б. Фільц була запрошеною гостею та доповідачем на святкуваннях річниці музично-педагогічного факультету, в рамках яких відбулися урочиста академія та Всеукраїнська науково-практична конференція «Творчість Богдани Фільц в контексті української музичної культури та освіти», приурочена до 75-річчя від дня народження мисткині.

У 2008 р. мисткиня взяла участь у Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 120-річчю від дня народження В. Барвінського. Матеріали її доповіді були опубліковані у науково-педагогічному журналі ДДПУ ім. І. Франка «Молодь і ринок» (№ 2 (37) лютий 2008; № 3 (50) березень 2009).

У 2014 р. мисткиню запросили до Дрогобича на презентацію двох навчальних посібників педагогічного репертуару з її творами («Хорові твори на слова Кобзаря» та «Калина міряє коралі»). З цієї нагоди вона підготувала для дрогобичан доповідь. 23-24 листопада 2014 р. Б. Фільц була учасницею проекту із символічною назвою «До відважних світ належить!», організатором та координатором якого виступила старший викладач педагогічного університету Дзвенислава Василик (Василик, 2016: 116).

Під час відвідин музично-педагогічного факультету мисткиня неодноразово читала лекції для студентсько-викладацького складу про тенденції розвитку української музики ХХ століття та творчість українських композиторів, наголошуючи на «винятковому значенні відтворення національного колориту поезії для плідного розвитку української музики, називаючи при цьому імена наших світочів Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка» (Синкевич, Зельман, 2019: 38).

4. Внесок дрогобицьких науковців у фільцезнавство

Значна кількість розвідок дають підстави констатувати, що центральну позицію в науковому

фільцезнавстві займають праці дрогобицьких вчених. У 2008 р. у щомісячному науково-педагогічному журналі ДДПУ імені І. Франка «Молодь і ринок» (№ 2 (37), лютий) було поміщено 18 статей, присвячених аналізу різних аспектів життєвого та творчого шляху мисткині: зокрема, було доповнено штрихи її творчого портрету (Л. Філоненко), визначено роль Яворівщини у формуванні життєвого та мистецького кредо композиторки (І. Бермес), досліджено генезу та жанрово-тематичні пріоритети її творчості (М. Ластовецький), місце творів композиторки в сучасному соціокультурному середовищі (В. Грабовський), з'ясовано вплив «львівської композиторської школи» на творче формування Б. Фільц (З. Лельо), висвітлено роль її фортепіанної музики у становленні української піаністики (Л. Садова), досліджено стилістику та поетику її фортепіанного концерту (О. Фрайт), особливості виконавської інтерпретації творів для фортепіанного ансамблю (О. Німилевич), стилістичні ознаки фортепіанних циклів Б. Фільц (Н. Ек) та їх роль в професійній підготовці майбутнього вчителя музики (Н. Сторонська), розглянуто камерно-інструментальні твори композиторки (А. Славич), висвітлено її творчу співпрацю із Т. Савчинською-Латик (У. Молчко), вивчено пізнавально-виховний аспект її хорової збірки «Сонце в жменьці» (Н. Синкевич), творчу співпрацю з Київським камерним хором «Хрещатик» (А. Мельник).

Цінно, що праці саме дрогобицьких вчених стали осердям збірника наукових статей на пошану Б. Фільц «Музична україністика: сучасний вимір» (вип. 5, ред.-упор. В. Кузик), який побачив світ у Києві в ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України в 2010 р. Зокрема, у ньому містяться публікації В. Грабовського («Б. Фільц у краю Франковім»), М. Ластовецького («Про генезу та жанрово-тематичні пріоритети творчості Б. Фільц»), Л. Філоненка (у співавторстві з Я. Матюхою) («Деякі штрихи до портрета Б. Фільц»), У. Молчко («Фортепіанний цикл Б. Фільц «Музичні присвяти»»), О. Німилевич та У. Молчко («До питання інтерпретації творів для фортепіанного дуету Б. Фільц»), Л. Садової («Роль фортепіанної музики Б. Фільц у формуванні української піаністики»), О. Фрайт («Окрилена музою щедрість душі (про монографію М. Загайкевич «Б. Фільц. Творчий портрет»)»).

В інших виданнях також знаходимо розвідки дрогобицьких науковців, присвячені: вшануванню Б. Фільц дрогобичанами (М. Ластовецький, О. Німилевич, Н. Сторонська), специфіці її творчих уподобань як композиторки і музикознавиці (М. Ластовецький), аналізу солоспівів Б. Фільц на

вірші Т. Савчинської-Латик (У. Молчко), співпраці композиторки з самбірським товариством «Просвіта» (Дз. Василик), аналізу хорових творів на слова Т. Шевченка (Дз. Василик), особливостей хорового письма в творі «Земле моя» (Х. Голубінка) та ін. У 2003 р. в дрогобицькому видавництві «Коло» побачила світ праця «Фортепіанна та хорова творчість Богдани Фільц для молоді» Л. Магур та О. Фрайт.

5. Нотні видання (в т. ч. першовидання) творів

Б. Фільц та їх презентація

У місті Котермака з'явилася лєвова частка нотних видань композиторки, причому, більшість з них – першовидання (!). Підтвердженням цього є публікація близько 25-ти авторських збірок Б. Фільц у вигляді навчальних посібників із грифом ДДПУ імені І. Франка та 5-ти збірників педагогічного репертуару (під редагуванням та упорядництвом С. Дацюка, Л. Філоненка, Дз. Василик, О. Німилович, У. Молчко).

Зокрема, в Дрогобичі побачили світ такі збірки творів Б. Фільц: «Сонце в жменьці» на слова Й. Фиштика (передмова В. Грабовського) (Відродження, 2000), «Largo lamentoso» (упоряд. У. Молчко, О. Німилович), (Коло, 2004), «Закарпатські новелети» (ред.-упоряд. О. Німилович) (Посвіт, 2010), «Фортепіанні твори для дітей» (ред.-упоряд. О. Німилович) (Посвіт, 2011), «Хорові кантати: «Любіть Україну», «Юнакові», «Пори року»» (ред.-упоряд. О. Німилович) (Посвіт, 2012), «Калина міряє коралі... Вокальний цикл на слова Л. Костенко» (ред.-упоряд., вступ. ст. О. Німилович) (Посвіт, 2014), «Хорові твори на слова Т. Шевченка» (ред.-упоряд., вступ. ст., метод. рекомендації Дз. Василик) (Посвіт, 2014), «Музичні Фрески. Для фортепіано» (ред.-упоряд., вступ. ст. О. Німилович) (Посвіт, 2015), «Золота коліска. Цикл солоспівів на вірші Ліни Костенко» (ред.-упоряд. О. Німилович, Дз. Василик, вст. ст. О. Німилович) (Посвіт, 2016); «Шукай краси, добра шукай! Хорові твори та солоспіви на вірші Івана Франка» (ред.-упоряд. О. Німилович, Дз. Василик, вст. ст. Б. Фільц, О. Німилович, Дз. Василик) (Посвіт, 2016), «Яворівські іграшки. Для фортепіано» (ред.-упоряд., вст. ст. О. Німилович) (Посвіт, 2017), «Велети розкутого

духу. Солоспіви для голосу в супроводі фортепіано» (ред.-упоряд. О. Німилович) (Посвіт, 2017), «Лісова школа: опера-казка» (лібрето Т. Савчинської-Латик; ред.-упоряд., вст. ст. О. Німилович) (Посвіт, 2017), «Вибрані твори для скрипки і фортепіано» (ред.-упоряд. О. Німилович, Дз. Василик) (Посвіт, 2019), «Переливи барв. 20 солоспівів на вірші українських поетів: для голосу з фортепіано» (ред.-упоряд. О. Німилович, Дз. Василик) (Посвіт, 2020).

Презентація цих творів відбувалася у Дрогобичі на творчих вечорах, часто за особистої присутності Б. Фільц. Зокрема, під час зустрічі з мисткинею в рамках проекту «До відважних світ належить!» в залі педагогічного університету відбулись презентації таких із вищезазначених видань: 24 листопада 2014 р. – хорових творів на слова Т. Шевченка, циклу «Калина міряє коралі» (у виконанні І. Кліш (сопрано) та О. Німилович (партия фортепіано)). Також на концерті прозвучали Хоровий Реквієм «Ангелику» пам'яті Небесної Сотні на слова Олега Германа, солоспіви «Сни журавлині» (присвячений Миколі Мордюку, чоловікові композиторки) та «Маленькій Мар'яні» (у виконанні В. Білас (мец-сопрано) і Н. Нестерівської (партия фортепіано)) на слова О. Маландія.

Висновки. Б. Фільц завжди була бажаною гостею в місті Дрогобичі. Її творчі контакти з мистцями краю характеризувались особливою інтенсивністю та результативністю. Підтвердженням цього є: активна практика виконання її композицій, значна кількість нотних видань, які побачили світ у місті Котермака, великий масив наукових фільцезнавчих студій, чималий обсяг епістолярію, світлини та відеоматеріали з творчих зустрічей, презентацій та авторських концертів. Мистецька співпраця дрогобичан з Б. Фільц була позначена високим градусом активності та продуктивності. Дрогобицьким вченим та дрогобицьким видавництвам належить «пальма першості» у всеукраїнському масштабі в царині видання композицій Б. Фільц та науководослідницького осмислення її життєтворчості.

Перспективи подальших розвідок полягають у підготовці збірки спогадів дрогобицьких музикантів про особисте спілкування з мисткинею та їхні творчі взаємини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василик Дз. Богдана Фільц і товариство «Просвіта» м. Самбора. *Молодь і ринок* : щомісячний науково-педагогічний журнал. 2016. № 9 (140) вересень. С. 114–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2016_9_26 (дата звернення: 01.11.2021).
2. Німилович О., Філоненко Л. Нестримність музичної стихії Володимира Грабовського. *Українська музика: науковий часопис* / гол. ред. І. Пилатюк. Львів: ЛНМА імені М.В. Лисенка, 2013. Число 3 (9). С. 83–88.
3. Синкевич Н., Зельман Н. Хорова Шевченкіана Богдани Фільц для дітей. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету

імені Івана Франка / [ред.-упор. М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич: видавничий дім «Гельветика», 2019. Вип. 26. Т. 2. С. 37–42. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/26_2019/part_2/7.pdf (дата звернення: 01.11.2021).

4. Соловей Л. Богдана Фільц – наша гостя! *Офіційний сайт Дрогобицького музичного фахового коледжу імені В. Барвінського*. 29.11.2017. URL: <http://new.ddmu.org.ua/2017/11/29/%D0%B1%D0%BE%D0%B3%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B0-%D1%84%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%86-%D0%BD%D0%B0%D1%88%D0%B0-%D0%B3%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8F/> (дата звернення: 01.11.2021).

5. Філоненко Л. Фестиваль музики Богдани Фільц. *Українська музика : науковий часопис* / гол. ред. І. Пилатюк. Львів: ЛНМА імені М.В. Лисенка, 2018. Число 1 (27). С. 134–139. URL: <https://ukrmus.files.wordpress.com/2018/06/2018-1-n27-21.pdf> (дата звернення: 01.11.2021).

REFERENCES

1. Filonenko L. Festyval muzyky Bohdany Filts [Bohdana Filts's Music Festival]. *Ukrainska muzyka: naukovyi chasopys* [Ukrainian music: scientific journal] / hol. red. I. Pylyatiuk. Lviv, 2018. Chyslo 1 (27). P. 134–139. URL: <https://ukrmus.files.wordpress.com/2018/06/2018-1-n27-21.pdf> [in Ukrainian] (Last accessed: 01.11.2021).

2. Nimylovych O., Filonenko L. Nestrymnist muzychnoi stykhii Volodymyra Hrabovskoho [Incontinence of Volodymyr Hrabovsky's musical activity]. *Ukrainska muzyka: naukovyi chasopys* [Ukrainian music: scientific journal] / hol. red. I. Pylyatiuk. Lviv, 2013. Chyslo 3 (9). P. 83–88. [in Ukrainian]

3. Solovei L. Bohdana Filts – nasha hostia! [Bohdanf Filtz – is our guest!] *Ofitsiyni sait Drohobytskoho muzychnoho fakhovoho koledzhu imeni V. Barvinskoho* [Official Site of Drohobych Music Professional College named after V. Barvinsky]. 29.11.2017. URL: <http://new.ddmu.org.ua/2017/11/29/%D0%B1%D0%BE%D0%B3%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B0-%D1%84%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%86-%D0%BD%D0%B0%D1%88%D0%B0-%D0%B3%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8F/> [in Ukrainian] (Last accessed: 01.11.2021).

4. Synkevych N., Zelman N. Khorova Shevchenkiana Bohdany Filts dlia ditei [Choral Shevchenko's works of Bohdana Filts for children]. *Aktualni pytannia humanitarnykh: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka* [Humanities science current issues: interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State pedagogical university young scientists research papers] / red.-upor. M. Pantjuk, A. Dushnyi, I. Zymomria. Drohobych: vydavnychiy dim «Helvetyka», 2019. Vyp. 26, t. 2. S. 37–42. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/26_2019/part_2/7.pdf [in Ukrainian] (Last accessed: 01.11.2021).

5. Vasylyk Dz. Bohdana Filts i tovarystvo «Prosvita» m. Sambora [Bohdana Filts and the «Enlightenment Society» of Sambir]. *Molod i rynek: shchomisiachnyi nauково-pedahohichnyi zhurnal* [Youth and market: monthly scientific-pedagogical journal] / shef-red. N. Skotna, hol. red. N. Prymachenko. Drohobych: ShVYDKODRUK, 2016. № 9 (140) veresen. P. 114–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2016_9_26 [in Ukrainian] (Last accessed: 01.11.2021).

Гюльгяз МАМЕДОВА,

orcid.org/0000-0003-3109-5295

докторант кафедры общественных наук

Азербайджанского университета туризма и менеджмента

(Баку, Азербайджан) *Gulgaz.m@atmu.edu.az*

РОЛЬ ЖИВОПИСНОГО ИСКУССТВА В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье рассматривается роль изобразительного искусства в формировании и развитии экологической культуры, которую сложно переоценить при наличии глобальных проблем в области экологии. Исследование проблематики влияния живописи на формирование и развитие экологической культуры, которая сегодня занимает важное место в системе общечеловеческой культуры, приводит к необходимости детального изучения вопросов, обусловленных прежде всего непониманием глубина экологических проблем. В контексте рассматриваемой темы приведены некоторые характеристики живописного искусства, влияние на формирование экологической культуры и экологического мировоззрения картин пейзажистов, в том числе выдающихся представителей пейзажной живописи Азербайджана, таких как Б. Кенгерли, С. Бахлулзаде, Т. Салахова и так далее.

Согласно концепции непрерывного экологического образования, экологическая культура – это унаследованный и сложившийся опыт жизнедеятельности человека в его взаимодействии с окружающей средой, что способствует здоровому образу жизни, устойчивому социально-экономическому развитию, экологической безопасности страны и каждому человеку.

Построение модели экологической культуры должно способствовать формированию отношения граждан к окружающей среде и гармонизации отношений общества и природы. В этом смысле экологический объект – это процесс восприятия природы на эмоциональном уровне, образуя целостную систему, состоящую из желаний, интересов, мышления, восприятия и эмоций. Именно здесь в большей степени проявляется механизм формирования экологической культуры, способствующий воспитанию личности, способной понимать, оценивать и беречь природные ресурсы.

Экологическая культура может быть определена как совокупность умений, навыков, знаний, чувства ответственности по отношению к действиям, совершаемым по отношению к природе. Природа есть не только среда обитания всех народов и народов, источник жизненных сил и энергии, но и включает в себя возможности развития личности во всех сферах и сферах. Особое значение в процессе формирования экологической культуры имеет такой жанр искусства, как живопись, в большей степени отражающая все многообразие связей, существующих между человеком и природой. Следует отметить, что одной из важнейших ролей живописи в формировании экологической культуры является правильное воспитание подрастающего поколения, которое должно предусматривать возможность ознакомления детей дошкольного возраста с изобразительным искусством, связанным с яркими впечатлениями от окружающего мира вокруг них. Со временем возникла и пейзажная живопись, выступающая основополагающим элементом в формировании экологической культуры. Здесь впервые экология и искусство слились воедино, неразрывно, соединив такие критерии, как значимость и важность экологических проблем.

Ключевые слова: экологическая культура, искусство, живопись, пейзаж, пленэр пейзажистов.

Гюльгяз МАМЕДОВА,

orcid.org/0000-0003-3109-5295

докторант кафедры суспільних наук

Азербайджанського університету туризму та менеджменту

(Баку, Азербайджан) *Gulgaz.m@atmu.edu.az*

РОЛЬ ЖИВОПИСНОГО МИСТЕЦТВА У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглядається роль образотворчого мистецтва у формуванні та розвитку екологічної культури, яку важко переоцінити за наявності глобальних проблем у галузі екології. Дослідження проблематики впливу живопису на формування та розвиток екологічної культури, яка сьогодні посідає важливе місце в системі загальнонародської культури, зумовлює необхідність детального вивчення питань, зумовлених насамперед нерозумінням глибини екологічних проблем. У контексті розглянутої теми наведено деякі характеристики живописного мистецтва, вплив на формування екологічної культури та екологічного світогляду картин пейзажистів, у тому числі видатних представників пейзажного живопису Азербайджану, зокрема таких як Б. Кенгерлі, С. Бахлулзаде, Т. Салахова та інших митців.

Відповідно до концепції неперервної екологічної освіти, екологічна культура – це успадкований і сформований досвід життєдіяльності людини у її взаємодії з навколишнім середовищем, що сприяє здоровому способу життя, сталою соціально-економічному розвитку, екологічній безпеці країни та кожної людини.

Побудова моделі екологічної культури має сприяти формуванню ставлення громадян до навколишнього середовища та гармонізації відносин суспільства і природи. У цьому сенсі екологічний об'єкт – це процес сприйняття природи на емоційному рівні, утворюючи цілісну систему, що складається з бажань, інтересів, мислення, сприйняття та емоцій. Саме тут більшою мірою проявляється механізм формування екологічної культури, що сприяє вихованню особистості, здатної розуміти, оцінювати й берегти природні ресурси.

Екологічна культура може бути визначена як сукупність умінь, навичок, знань, почуття відповідальності по відношенню до дій, що здійснюються по відношенню до природи. Природа є не тільки середовищем проживання всіх народів і народів, джерелом життєвих сил і енергії, але й містить у собі можливості розвитку особистості в усіх сферах і сферах. Особливе значення в процесі формування екологічної культури має такий жанр мистецтва, як живопис, який більшою мірою відображає все різноманіття зв'язків, що існують між людиною і природою. Слід зазначити, що однією з найважливіших ролей живопису у формуванні екологічної культури є правильне виховання підрастаючого покоління, яке має передбачати можливість ознайомлення дітей дошкільного віку з образотворчим мистецтвом, що пов'язане з яскравими враженнями від довкілля. З часом виник і пейзажний живопис, який виступає основоположним елементом у формуванні екологічної культури. Тут уперше екологія і мистецтво злилися воедино, нерозривно, поєднавши такі критерії, як значимість і важливість екологічних проблем.

Ключові слова: екологічна культура, мистецтво, живопис, пейзаж, пленер пейзажистів.

Gulgyaz MAMMADOVA,

orcid.org/0000-0003-3109-5295

Azerbaijan University of Tourism and Management

Doctoral student of the Department of “Social Sciences”

(Baku, Azerbaijan) Gulgaz.m@atmu.edu.az

THE ROLE OF PAINTING IN THE FORMATION OF ENVIRONMENTAL CULTURE

The article examines the role of pictorial art in the formation and development of ecological culture, which is difficult to overestimate in the presence of global problems in the field of ecology. The study of the problematics of the influence of painting on the formation and development of ecological culture, which today occupies an important place in the system of common human culture, determines the need for a detailed study of issues caused primarily by a lack of understanding of the depth of environmental problems. In the context of the topic under consideration, some characteristics of pictorial art are given, the influence on the formation of ecological culture and ecological worldview of paintings by landscape painters, including prominent representatives of landscape painting of Azerbaijan, in particular, such as B. Kengerli, S. Bahlulzade, T. Salakhov and others.

According to the concept of continuous environmental education, ecological culture is an inherited and formed experience of human life in its interaction with the natural environment, contributing to a healthy lifestyle, sustainable social and economic development, environmental safety of the country and of every person.

The construction of a model of ecological culture should contribute to the formation of citizens' attitude to the environment and the harmonization of relations between society and nature. In this sense, an ecological object is a process of perception of nature at an emotional level, forming an integral system that consists of desires, interests, thinking, perception, and emotions. It is here, to a greater extent, that the mechanism of the formation of ecological culture is manifested, which contributes to the upbringing of a personality capable of understanding, evaluating and preserving natural resources.

Environmental culture can be defined as a set of skills, abilities, knowledge, and a sense of responsibility in relation to actions performed in relation to nature. Nature is not only the habitat of all peoples and nations, a source of vitality and energy, but also contains the possibilities of personal development in all spheres and areas. Of particular importance in the process of the formation of ecological culture is such a genre of art as painting, which to a greater extent reflects all the variety of connections that exist between man and nature. It should be noted that one of the most important roles of painting in the formation of ecological culture is the correct upbringing of the younger generation, which should include the opportunity to familiarize preschool children with pictorial art, which is associated with vivid impressions from the world around them. Over time, landscape painting also emerged, serving as a fundamental element in the formation of ecological culture. Here, for the first time, ecology and art merged together, inseparably, combining such criteria as the significance and importance of environmental problems

Key words: ecological culture, art, painting, landscape, landscape painters plein air painting.

Постановка проблеми. В сучасному суспільстві по мірі покращення умов життя людей, прогресу науки і техніки і збільшення глобальних екологічних проблем зростає потреба

в здоровому і вільно мислячому людині. Розвиток художнього спадку допомагає зрозуміти не тільки область мистецтва як моральної цінності людства, але й відношення

человека к окружающей среде и природе, существующие в ней ценности.

Анализ последних исследований и публикаций.

В ходе исследования были изучены книги, журналы и монографии, содержащие экологическую культуру, изобразительное искусство, а также определенную информацию о взаимосвязи между этими двумя областями. Эти публикации следующие: О. Е. Астафьева. Экологические основы природопользования: учебник для СПО; Е. Я. Басин. Психология искусства; Д. Гасанзаде, А. Эфендиев. Иллюстрации «Хосров и Ширин» – первый образец тебризской миниатюры начала XV в.; А. И. Кравченко. Культурология: учебное пособие для вузов; В. И. Медведев. Социальная экология; Х. Мурадлы. Саттарский цвет природы (на азербайджанском языке); И. П. Никитина. Философия искусства в 2 ч.; Г. В. Плеханов. Теория искусства и история эстетической мысли.; Н. Салимли. Каспий наших художников-искусствоведов (на азербайджанском языке); Саттар Бахлулзаде: Художник-сказочник из Баку; Сущность понятия экологической культуры и проблема организации экологического образования; Таир Салахов: библиография.

Цель статьи. В статье рассматривается проблема роли изобразительного искусства в формировании экологической культуры.

Обсуждение. Экологическая культура представляет собой степень восприятия человечеством окружающего мира и живой природы, а также анализ собственной роли и значения во вселенной, отношения человека к окружающему миру. Согласно концепции непрерывного экологического образования экологическая культура – наследуемый и формируемый опыт жизнедеятельности человека в его взаимодействии с окружающей природной средой, способствующий здоровому образу жизни, устойчивому социально экономическому развитию, экологической безопасности страны и каждого человека (Сущность понятия экологической культуры и проблема организации экологического образования).

Конструирование модели экологической культуры должно содействовать формированию отношения граждан к окружающей среде и гармонизации отношений общество-природа. В этом смысле экологический объект представляет собой процесс восприятия природы на эмоциональном уровне, образующий целостную систему, которая состоит из желаний, интересов, мышления, восприятия и эмоций. Именно здесь в большей степени проявляется механизм формирования экологической культуры, способствующий воспитанию

личности, способной понять, оценить и сохранить природные богатства. Основной целью развития экологической культуры человека выступает создание такого отношения населения к благам природы, которое позволило бы выйти на новый уровень взаимоотношений человека с окружающим миром (Медведев, 2018: 100).

Экологическую культуру можно определить и как совокупность навыков, умений, знаний, и как чувство ответственности в отношении совершаемых по отношению к природе действий. Природа является не только средой обитания всех народов и наций, источником жизненных сил и энергии, но и содержит в себе возможности развития личности во всех сферах и областях. Прежде всего хотелось бы обратить внимание на духовную составляющую, которая непосредственным образом оказывает положительное влияние на процесс развития экологической культуры.

В условиях глобальных проблем в сфере экологии сложно переоценить роль и значение искусства в процессе формирования экологической культуры. Влияние искусства на формирование правильного экологического мировоззрения объясняется также тем, что люди через призму возникающих при этом эмоций быстро запоминают полученную информацию и легко их используют на практике. Особое значение в процессе формирования экологической культуры занимает такой жанр искусства, как живопись, в большей степени отражающий все многообразие связей, существующих между человеком и природой. Следует отметить, что одним из наиболее важных ролей живописи в формировании экологической культуры является правильное воспитание подрастающего поколения, которое должно включать в себя возможность ознакомления детей дошкольного возраста с живописным искусством, которое связано с яркими впечатлениями от окружающего мира.

Со временем выделилась и пейзажная живопись, выступающая в качестве основополагающего элемента формирования экологической культуры. Здесь впервые экология и искусство слились воедино, неразрывно, объединяя в себе такие критерии, как значимость и важность экологических проблем. Воспитание творческого восприятия природы особенно ярко выражается через ознакомление и восприятие детьми пейзажных картин. При этом процесс познания экологической культуры следует начинать с объединения двух наиболее эмоциональных видов детской деятельности – живописи и экологического воспитания, взяв из одного пейзажную живопись, а из другого – наблюдения в природе (Басин, 2016: 78).

Пейзажная живопись – это не только один из лирических и эмоциональных жанров изобразительного искусства, но и высокая степень художественного развития природы, вдохновляющая и оживляющая своей красотой образами. Так, существовавшая в виде портретов, композиций и персонажей природа живописи во время расцвета эпохи просвещения получила совершенно новую направленность. Художники стали воспринимать природу в ином свете, взаимодействуя с окружающим миром, ощущая природные явления и протекающие в живой среде процессы. Именно здесь впервые было положено начало существованию такого понятия, как «пленэрная живопись», то есть живописание под открытым небом. С этого момента натуральное освещение открыло новую возможность передачи красоты окружающей действительности. Так, например, в стиле реализма созданы картины Ивана Шишкина на тему лесного пейзажа «Туман в лесу», «Ручей в лесу», «Осенний пейзаж», «Дождь в дубовом лесу», «Утро в сосновом лесу», «Лесные дали» и другие, в которых передаётся вечность природы, каждая мельчайшая деталь природы родного края и любовь к ней (Иван Иванович Шишкин).

Являются эмоциональными и написаны с особой чувственностью пейзажные полотна Исаака Левитана на лесную тематику – «В лесу осенью», «Опушка леса», «Зимой в лесу», «Лес. Солнечный день» и другие. Так, в картине «Лес. Солнечный день» привлекают внимание зрителя солнечные лучи, которые пробиваются сквозь огромные вековые деревья, как бы пробуждая лес от сна. При этом картина возбуждает у зрителя чувство радости, словно намекая, что тепло нужно и для человеческой жизни, как нужны солнечные лучи этому лесу (Описание картины Исаака Левитана «Аллея»).

Природа и все те ценности и явления, которые таятся в ней, способствуют формированию глубокого нравственного характера, гуманитарной и эстетической значимости, восприятию тех качеств и особенностей нравственного и духовного содержания, позволяют характеризовать природу, как важнейшую и эстетическую ценность. Природа в живописном искусстве выступает прежде всего в качестве духовной составляющей существования человека, которая содержит в себе не только научный компонент, но и творческое начало, и является необходимым компонентом жизненного материала. Так, в отсутствие нравственного и духовного начала не представляется возможным восприятие и формирование подлинных отношений – человека и окружающего мира, как полноценной, идеально функционирующей системы.

Роль живописного искусства на практике формирования экологической культуры состоит прежде всего в том, что взаимосвязь эмоциональной области человечества и процесс восприятия природы можно рассматривать в нескольких аспектах: научном и эстетическом. Эстетический аспект восприятия человеком экологии содержит в себе такие составляющие, как постоянное взаимодействие с природной средой, способы оценки и осмысления произведений живописи. Естественно, рассматривая процесс восприятия экологической культуры в подобной форме, следует отметить, что отношение к объектам живой природы формируются в косвенной форме, путем обращения к собственным чувствам и эмоциям, ощущениям и видению мира (Астафьева, 2017:27).

Несомненно, что основной функцией экологической культуры является защита и охрана живой природной среды, характеризующиеся наличием многообразия возможностей, способов и механизмов влияния живописи на формирование общественного сознания, в том числе в сфере экологической культуры. О воздействии искусства можно говорить лишь при соблюдении одного условия: необходимо учитывать и осознавать, что эффективность в данном случае может быть достигнута лишь на эмоциональном уровне. Одновременно стоит отметить, что спустя определенное количество времени уровень влияния также подлежит изменению, например, от эмоциональной составляющей к эстетической, воспитанию осознанности, субъективности проблем, затрагивающих интересы всего человечества.

Научный уровень познания и формирования экологической культуры характеризуется существованием осознанности, ответственности за собственные действия и поступки в отношении окружающей живой природы. Живопись во всем ее многообразии позволяет отречься от рутинности и переносит в мир, созданный творцом. Следовательно, у наблюдателя возникают определенные чувства и эмоции, складывается соответствующее отношение, в том числе, чувство тревожности и заботы о природном мире, оказывающие положительное влияние на разум, формирующие такие элементы, как логика и сознание (Никитина, 2019: 15) .

Общение с живописью выступает в качестве своеобразного помощника развития чувственной и эмоциональной составляющей, способствует формированию благотельного отношения к живой природе, уважения к ее процессам и явлениям. Пейзажная живопись способствует открытию красоты внутреннего мира, с тем, чтобы человек

увидел красоту окружающей природы и сам стремился бы к её созданию (Кравченко, 2003: 25).

С точки зрения психологии данный механизм можно рассматривать как возможность познания происходящих в живом мире процессов на чувственном уровне, который впоследствии приводит к соответствующим умозаключениям. На осознанном уровне наблюдатель понимает, что красота, которую таит в себе природа – под угрозой, и активизируется защитный механизм, а вместе с ним потребность данную красоту сохранить. Многочисленны функции и роль живописи в процессе формирования экологической культуры: это эстетическая, воспитательная, познавательная, коммуникативная, аксиологическая и многие другие функции.

Рассматривая такой важнейший элемент воспитания личности в сфере экологической культуры, как живопись, необходимо отметить, что общение с природой, собственная деятельность искусства, наблюдение за пейзажами способствуют формированию бережного отношения к природе (Плеханов, 2019: 45). Этот процесс более длительный, вестительный и долгосрочный по воздействию, чем экологические призывы, но гораздо более основательный, аргументированный, убедительный и, с этой точки зрения, более эффективный.

Красоту природы, ее привлекательность и любовь к ней описывают в своих картинах художники пейзажного жанра Азербайджана, в частности, такие, как Бахруз Кенгерли, Саттар Бахлулзаде, Ваджиха Самедова, Таир Салахов, Эльмира Шахтагинская, Тогрул Нариманбеков и другие, работы которых оказывают значимое влияние на формирование экологической культуры.

Бахруз Кенгерли, один из основоположников реалистической живописи в Азербайджане, в своих работах в пейзажном жанре переносил времена года на холст. В произведениях на тему природы художник отразил богатую флору Азербайджана в ее естественности и красоте. Его работы «Водопад», «На закате солнца», «Горный пейзаж», «При свете луны» проникли в память, невозможно отделиться от влияния этих пейзажей в течение длительного времени (Bahruz Kangarli: Album-catalog).

Представляют интерес работы уникального ценителя азербайджанской природы, подарившего азербайджанскому пейзажному искусству бессмертные произведения Саттара Бахлулзаде, картины которого являются духовной встречей человека с окружающим миром. Воспевавший красоту природы С. Бахлулзаде все более активно проникает в живую природу. С этой точки зрения выра-

зительны объединенные в неразрывном единстве богатые колоритные детали в каждом из таких его табло, как «Мечта Земли», «Пробуждение», «Слезы Кепеза», «Тутовые деревья» и другие. В «Мечте земли» (1962) изображено находящееся неподалёку от Баку озеро Джейранбатан. Маковое поле вокруг водоёма – чистый домисел мастера. Художник глубоко проникся жаждой одинокого бутона-мака, распознал исконную мечту здешней земли – стать пышным цветником... Обобщив возможность превращения мотива природы в другой мыслящий ресурс, художник заложил основу «философского пейзажа» в изобразительном искусстве Азербайджана (Саттар Бахлулзаде: Художник-сказочник из Баку).

Саттаром Бахлулзаде в своеобразном стиле воссоздан образ Каспия, неотъемлемой части родной природы. В его пейзажах, как и в морских изображениях, природа отображена в спокойной и лирической манере. Табло С. Бахлулзаде «Красота Каспия» (1961) – одно из самых красивых произведений азербайджанской живописи, посвященных Каспию. В произведении художник создал чрезвычайно поэтичный индустриальный пейзаж. Птицы, олицетворяющие голубизну моря, вносят в табло свою особую лирическую нотку. Как и «Красота Каспия», в романтическом духе выполнена и другая картина художника – «Каспийские вечера» (1959) (Салимли, 2009: 8).

Основную линию цикла картин С. Бахлулзаде составляет воспевание родной земли как символа красоты, среди которых: «Виноградники Шамахи», «Водопады села Лаза», «Древние Шамахи», «Бильге», «Цветущие деревья», «Гянджинские чинары», «Цветущее миндальное дерево» и другие (Мурадлы).

Другой видный представитель пейзажной живописи Азербайджана Таир Салахов в натюрморте «Гладиолус» на фоне серого дома как символ радости изображает яркие цветы, которые показаны им под золотыми лучами солнца. А в другой его работе «Резервуарный парк» (1959) пейзаж драматичен. Здесь художник одну жизненную ситуацию, может, и событие, находя подходящие средства выражения, превращает в произведение искусства. Смысл этого изображения можно комментировать как лишение человека своего места в природе в результате промышленного прогресса. При этом неживые серые кубики резервуаров и вытесненный на край картины человек изображаются на фоне пасмурной гаммы (Таир Салахов: библиография, 2013).

В контексте рассматриваемой проблемы привлекают внимание и пейзажные мотивы, которые

встречаются в миниатюрах с элементами пейзажа – иллюстрациях к Хамсе («Пятерица») азербайджанского поэта Низами Гянджеви – одного из крупнейших поэтов средневекового Востока. Так, в миниатюре «Хосров и Ширин» («Хосров видит купающуюся Ширин») создаётся новый тип пейзажа тебризского стиля, где присутствует широкая пейзажная панорама и воплощается концепция лирического пейзажа. Действие разворачивается на фоне светло-охристого холма и золотого неба, символизирующего знойный день. Их по линии горизонта разделяют голубеющие по контуру гребни скал. Серебро реки и зелень разных оттенков дополняют гамму красок фона (Гасанзаде, Эфендиев).

Заключения

Таким образом, на основе вышеизложенного можно заключить, что основным содержанием экологической культуры является формирование правильного отношения к природным явлениям и объектам. Чем больше опыт наблюдения, тем

глубже восприятие произведений искусства, с правильным пониманием которого связана возможность не только творческой, но и эмоциональной сферы, выступающей в качестве одной из основных движущих сил, совершаемых людьми поступков. Именно поэтому значение живописи в области формирования заботливого отношения к природе невозможно переоценить.

Особое место в этом процессе отводится живописному искусству, которое является одной из форм активного, эмоционально-нравственного познания природы и происходящих в ней явлений и процессов, создающих благоприятные условия позитивного отношения к окружающему миру. В этом контексте значима роль живописи пейзажного жанра в формировании и развитии экологической культуры личности. В этом смысле играют большую роль и работы выдающихся представителей пейзажной живописи Азербайджана, в том числе Б. Кенгерли, С. Бахлулзаде, Т. Салахова и ряда других азербайджанских художников данного жанра.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Астафьева О. Е., Авраменко А. А., Питрюк А. В. Экологические основы природопользования : учебник для СПО. Москва : Издательство Юрайт, 2017. 354 с.
2. Басин Е. Я., Крутоус В. П. Психология искусства. Личностный подход : учебник для бакалавриата и магистратуры / 2-е изд., испр. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2016. 251 с.
3. Гасанзаде Д., Эфендиев А. Иллюстрации «Хосров и Ширин» – первый образец тебризской миниатюры начала XV в. URL: <https://irs-az.com/new/pdf/201306/1371198156207929111.pdf>
4. Кравченко А. И. Культурология : учебное пособие для вузов. 4-е изд. Москва : Академический Проект «Трикта», 2003. 496 с.
5. Медведев В. И., Алдашева А. А. Социальная экология. Экологическое сознание : учеб. пособие для бакалавриата и магистратуры / 3-е изд., испр. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2018. 335 с.
6. Мурадлы Х. Саттарский цвет природы (на азербайджанском языке). URL: <https://www.azerbaijan-news.az/view-179355/tebietin-settar-rengi>
7. Никитина И. П. Философия искусства : в 2 ч. Часть 1: учебник для бакалавриата и магистратуры / 2-е изд., испр. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2019. 244 с.
8. Плеханов Г. В. Теория искусства и история эстетической мысли. Избр. труды в 2 т. Т. 1. Москва : Издательство Юрайт, 2019. 332 с.
9. Салимли Н. Каспий наших художников-искусствоведов (на азербайджанском языке). *Культура*. 2009. 17 июля. С. 8.
10. Саттар Бахлулзаде: Художник-сказочник из Баку (ФОТО). URL: <https://www.ens.az/ru/sattar-bakhlulzade-khudozhnik-skazochnik-iz-baku-foto>
11. Сущность понятия экологической культуры и проблема организации экологического образования. URL: <https://articlekz.com/article/5639>
12. Таир Салахов: библиография / сост. : С. Асадова, Л. Ширинова ; отв. за вып. К. Таиров ; ред. М. Велиева ; Национальная Библиотека Азербайджана. Баку, 2013. 320 с. (на азербайджанском языке). URL: <http://anl.az/down/Salahov.pdf>
13. Vəhrüz Kəngərli: Albom-kataloq. URL: <http://behruzkengerli.nakhchivan.az/en/images/kitabpdf/albom.pdf>
14. Иван Иванович Шишкин. URL: <https://gallerix.ru/album/Shishkin>
15. Описание картины Исаака Левитана «Аллея». URL: <https://opisanie-kartin.com/opisanie-kartiny-isaaka-levitana>

REFERENCES

1. Astaf'eva O. E. Jekologicheskie osnovy prirodopol'zovaniya: uchebnik dlja SPO [Ecological foundations of nature management: textbook for SPO] O. E. Astafieva, A. A. Avramenko, A. V. Pitryuk M.: Yurayt Publishing House, 2017. 354 p. [in Russian].
2. Basin E. Ja. Psihologija iskusstva. Lichnostnyj podhod: uchebnik dlja bakalavriata i magistratury [Psychology of art. Personal approach: a textbook for undergraduate and graduate programs] E. Ya. Basin, V. P. Krutous. 2nd ed., Rev. and add. M.: Yurayt Publishing House, 2016. 251 p. [in Russian].

3. Gasanzade D., Jefendiev A. Illjustracii «Hosrov i Shirin» – pervyj obrazec tebrizskoj miniatjury nachala XV v [Illustrations “Khosrov and Shirin” – the first example of a Tabriz miniature of the early 15th century]. URL: <https://irs-az.com/new/pdf/201306/1371198156207929111>. [in Azerbaijani]
4. Kravchenko A. I. Kul'turologija: uchebnoe posobija dlja vuzov [Culturology: textbooks for universities] 4th ed. M.: Academic Project “Trixsta”, 2003. 496 p. [in Russian].
5. Medvedev, V. I. Social'naja jekologija. Jekologicheskoe soznanie: ucheb. posobie dlja bakalavriata i magistratury [Social ecology. Environmental awareness: textbook. manual for undergraduate and graduate programs] V. I. Medvedev, A. A. Aldasheva. – 3rd ed., Rev. and add. M.: Yurayt Publishing House, 2018.335 p. [in Russian].
6. Muradly H. Sattarskij cvet prirody [Sattar color of nature]. URL: <https://www.azerbajjan-news.az/view-179355/tebietin-settar-rengi> [in Azerbaijani].
7. Nikitina I. P. Filosofija iskusstva v 2 ch. Chast' 1: uchebnik dlja bakalavriata i magistratury [Philosophy of Art in 2 h] Part 1: Textbook for Bachelor's and Master's Degrees. 2019. 244 p [in Russian].
8. Plehanov G. V. Teorija iskusstva i istorija jesteticheskoy mysli. Izbr. trudy v 2 t. Tom 1 [The theory of art and the history of aesthetic thought. Fav. works in 2 volumes. Volume 1] G.V. Plekhanov. M.: Yurayt Publishing House, 2019.332 p. [in Russian].
9. Salimli N. Kaspij nashih hudozhnikov-iskusstvovedov [The Caspian Sea of Our Artists – Art Critics] Culture. 2009. July 17 p. 8. [in Russian].
10. Sattar Bahlulzade: Hudozhnik-skazochnik iz Baku (FOTO) [Artist-storyteller from Baku]. URL: <https://www.ens.az/ru/sattar-bakhlulzade-khudozhnik-skazochnik-iz-baku-foto> [in Azerbaijani].
11. Sushhnost' ponjatija jekologicheskoy kul'tury i problema organizacii jekologicheskogo obrazovanija [The essence of the concept of environmental culture and the problem of organizing environmental education]. URL: <https://articlekz.com/article/5639> [in Russian].
12. Tair Salahov: bibliografija / sost. : S. Asadova, L. Shirinova; otv. za vyp. K. Tairov; red. M. Veliyeva [Tair Salakhov: bibliography] comp.: S. Asadova, L. Shirinova; and otv.for issue K. Tairov; ed. M. Veliyeva; National Library of Azerbaijan. Baku, 2013. 320 p. URL: <http://anl.az/down/Salahov> [in Azerbaijani].
13. Bəhrüz Kəngərli: Albom-kataloq [Bahruz Kangerli: Album-catalog]. URL: <http://behruzkengerli.nakhchivan.az/en/images/kitabpdf/albom.pdf> [in Azerbaijani].
14. Ivan Ivanovich Shishkin [Ivan Ivanovich Shishkin]. URL: <https://gallerix.ru/album/Shishkin> [in Russian].
15. Opisanie kartiny Isaaka Levitana “Alleja” [Description of the painting “Alley” by Isaac Levitan]. URL: <https://opisanie-kartin.com/opisanie-kartiny-isaaka-levitana> [in Russian].

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82-1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-15>**Гюляр Сабір гызы АБДУЛЛАЕВА,***orcid.org/0000 0003 1878 0226**дисертант отдела литературы турецких народов
Института литературы имени Низами Гянджеви
Национальной академии наук Азербайджана
(Баку, Азербайджан) guler 32114@gmail.com***СРАВНЕНИЕ ПОЭМЫ ШЕЙХА ГАЛИБА «ХУСН И ЭШГ» ПО ЛИНИЯМ,
ПЕРЕСЕКАЮЩИМСЯ С «ЛЕЙЛИ И МЕДЖНУН»**

Бессмертная поэма «Лейли и Меджнун», созданная великим азербайджанским поэтом М. Физули, вдохновила на создание сотен подобных историй любви. Влияние его произведений распространилось не только в Азербайджане, но и по всему миру. Одним из поэтов, писавших и творивших под влиянием поэта, был турецкий поэт-суфий XVIII века шейх Галиб.

Написанное им произведение «Красота и любовь», посвящено теме любви. В этом произведении также повествуется о любви двух молодых людей. Сравнивая эти произведения, мы видим, что и тема, и идея обоих произведений взяты из одного источника. События, происходящие в произведении, происходят в одинаковой последовательности в обеих поэмах – «Лейли и Меджнун» и «Хусн и Эшг».

Сюжет произведений основан на арабской легенде. События происходят в арабской семье, богатый вождь племени жаждет детей, молится Богу о ребенке, дети рождаются, ходят в школу, любят друг друга, их семьи знают об этом, им запрещают и так далее. Дальнейшее развитие событий идентично по последовательности. Копии и даже бланки заявлений похожи.

На протяжении всего произведения он начинает бунтовать против строгих традиций эпохи Меджнуна. Он предпочитает жить среди животных, обратившись лицом к пустыне. То, что ее родители отправились в посольство вместе с Лейли, то, что отец Лейли не захотел отдавать дочь человеку, вернувшемуся от Кайс – Меджнун, заставило ее отказаться от жизни среди людей и жить свободно на лоне природы. Потому что Меджнун уже вступила в стадию божественной любви. Это последняя стадия суфизма. Этот путь – последний предел для влюбленного, который жаждет воссоединиться с божественной любовью Мавлави-Лейли.

Меджнун отправляется в пустыню искать свою любовь среди диких животных, и вождь племени говорит, что он сможет найти любимую после того, как получит химию из страны Сердца Любви. Выполнив это условие, он сможет жениться на Хусне. Любовь проходит испытание. Он должен пройти через пламя. В суфийской литературе и пустыня, и пламя – это образы бесконечности. Когда Меджнун слышит, что его возлюбленная не отдана ему, он обращается к пустыне. Хусн, с другой стороны, должен пройти испытание и пройти через пламя. В этой бесконечности и Меджнун, и Эшг воссоединяются с божественным Творцом.

Ключевые слова: М. Физули, Ш. Галиб, «Лейли и Меджнун», «Хусн и Эшг», сходства, сравнения, параллели.

Гюляр Сабір гизи АБДУЛЛАЕВА,*orcid.org/0000 0003 1878 0226**дисертант відділу літератури турецьких народів
Інституту літератури імені Нізамі Гянджеві Національної академії наук Азербайджану
(Баку, Азербайджан) guler 32114@gmail.com***ПОРІВНЯННЯ ПОЕМИ ШЕЙХА ГАЛІБА «ХУСН І ЕШК» ПО ЛІНІЯХ,
ЩО ПЕРЕТІНАЮТЬСЯ З «ЛЕЙЛІ ТА МЕДЖНУН»**

Безсмертна поема «Лейлі і Меджнун», створена великим азербайджанським поетом М. Фізулі, надихнула на створення сотень подібних історій любові. Вплив його творів поширився не тільки в Азербайджані, а й у світі. Одним із поетів, які писали і творили під впливом поета, був турецький поет-суфій XVIII століття шейх Галіб.

Написаний ним твір «Краса і любов» присвячений темі кохання. У цьому творі розповідається про кохання двох молодих людей. Порівнюючи ці твори, бачимо, що і тема, і ідея обох творів взяті з одного джерела. Події, що відбуваються у творі, відбуваються в однаковій послідовності в обох поемах «Лейлі та Меджнун» та «Хусн і Ешк».

Сюжет творів заснований на арабській легенді, події відбуваються в арабській сім'ї, багатий вождь племени жадає дітей, молиться Богу за дитину, діти народжуються, ходять до школи, люблять одне одного, їхні сім'ї знають про це, їм забороняють тощо. Розвиток подій ідентичний за послідовністю. Копії та навіть бланки заяв схожі.

Протягом усього твору він починає бунтувати проти суворих традицій епохи Меджнуна. Він вважає за краще жити серед тварин, звернувшись обличчям до пустелі. Те, що її батьки вирушили в посольство разом з Лейлі, те, що батько Лейлі не захотів віддавати доньку людині, яка повернулася від Кайс-Маджнуна, змусило її відмовитися від життя серед людей і жити вільно на лоні природи. Тому що Маджнун вже вступила у стадію божественного кохання. Це остання стадія суфізму. Цей шлях – остання межа для закоханого, який прагне возз'єднатися з божественним коханням Мавлаві-Лейлі.

Маджнун вирушає в пустелю шукати своє кохання серед диких тварин, і вождь племені каже, що він зможе знайти кохану після того, як отримає хімію із країни Серця Любові. Виконавши цю умову, він зможе одружитися з Хусні. Кохання проходить випробування. Він має пройти через полум'я. У суфійській літературі і пустеля, і полум'я це образи нескінченності. Коли Маджнун чує, що його кохана не віддана йому, він звертається до пустелі. Хусн, з іншого боку, має пройти випробування та пройти через полум'я. У цій нескінченності і Меджнун, і Ешк поєднуються з божественним Творцем.

Ключові слова: М. Фізулі, Ш. Галіб. «Лейлі та Меджнун», «Хусн і Ешк», подібності, порівняння, паралелі.

Gular Sabir gizi ABDULLAEVA,

orcid.org/0000 0003 1878 0226

PhD student at the Department of Turkish Literature

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of the National Academy of Sciences of Azerbaijan
(Baku, Azerbaijan) guler 32114@gmail.com

COMPARISON OF SHEYKH GALIB'S POEM "HUSN AND ESHQ (BEAUTY AND LOVE)" WITH "LEYLI AND MAJNUN" ALONG WITH CROSSING LINES

The immortal poem "Leyli and Majnun" created by a great Azerbaijani poet M. Fuzuli inspired the creation of hundreds of such love stories. The influence of his works spread not only in Azerbaijan, but all over the world. One of the poets who wrote and created under the poet's influence was the 18th century Turkish Sufi poet Sheikh Galib.

"Beauty and Love" written by him is a work written on the theme of love. This work also narrates about the love of two young people. While comparing the works, we see that both the theme and the idea of both works are derived from the same source. The events that take place in the work takes place in the same sequence in both poems "Leyli and Majnun" and "Husn and Eshq".

The subject of the works is based on an Arab legend, the events takes place in an Arab family, the rich tribal leader longs for children, prays to God for a child, children are born, they go to school, love each other, their families are aware of it, they are forbidden, etc. The subsequent development of events is identical in sequence. The copies and even the application forms are similar.

Throughout the work, he begins to rebel against the strict traditions of the Majnun's period. He prefers to live among animals by facing the desert. The fact that her parents went to the embassy with Leyli, that Leyli's father did not want to give his daughter to a man who returned from Qays-Majnun, forced her to refuse to live among people and live freely in the bosom of nature. Because Majnun already entered the stage of divine love. It is the last stage of Sufism. This path is the last limit for a lover who longs to be reunited with the divine love of Mawlawi-Leyli.

Majnun goes to the desert to look for his love among the wild animals, and the tribal leader says that he will be able to find the one he loves after he gets the chemistry from the Land of the Heart of Love. After fulfilling this condition, he can marry Husn. Love is tested. He has to go through flames. In Sufi literature, both the desert and the flames are images of infinity. When Majnun hears that his lover has not been given to him, he turns to the desert. Husn, on the other hand, has to be tested and go through the flames. In this infinity, both Majnun and Eshq are reunited with the divine Creator.

Key words: M.Fuzuli, Sh.Galib. "Leyli and Majnun", "Husn and Eshq" similarities, comparisons, parallels.

Одним из величайших деятелей азербайджанской литературы XVI века был Махаммад Фузули (1494–1556). Его бессмертные произведения прошли долгий путь и умело выдержали испытание временем.

Среди лирических стихотворений Фузули, написанных на турецком языке, особое место занимает «Лейли и Меджнун» (1537). Произведение – одна из редких жемчужин мировой литературы по лиричности, глубокому содержанию и исчерпывающим идеям. Говоря о лирике поэта, Э. Кавелидзе пишет: «В лирике Фузули отношения между субъектом и (любовником) проходят по линии, представленной в обычной диванной литературе».

Однако оригинальность поэта в том, что он не искажил некоторые моменты лирического чувства в новой форме» (Cavelidze, 2018).

Фузули создал памятник любви благодаря «Лейли и Меджнун». Под влиянием этой работы было написано много произведений. Одно из них – поэма «Хусн и Эшг» шейха Галиба. История создания основана на очень интересном факте. Как и другие поэты, Галиб не долго размышлял над этим произведением и не отразил в нем мечты своего детства и юности. Известно, что шейх Галиб также написал свое произведение в стиле маснави Махаммада Фузули «Лейли и Меджнун», то есть в стиле эруз «мафулун мафаилун фаулин».

С похожим событием мы сталкиваемся при написании «Хусн и Эшг» шейха Галиба. Шейх Галиб также написал поэму «Хусн и Эшг» в возрасте 26 лет, получив таким образом бессмертие в истории суфийской литературе. Об этом поэт сообщает в разделе «Причина написания произведения» маснави «Хусн и Эшг». Из этой части видно, что однажды, когда шейх Галиб был на поэтическом собрании, высказывались мнения о произведении известного турецкого поэта Наби, и было сказано, что другого произведения, подобного этому, не было. Эти слова тронули шейха Галиба, который указал на недостатки работы. Поэт сказал участникам собрания, что Наби позаимствовал предмет этого произведения у Аттара.

О невежественный,
Разве Шейх Аттар бросил работу

Вот история,
И окончательная точка зрения (Şeyh Qalip, 2005)

Поэт здесь обращается к Наби: «Как ты посмел добавить свои слова к словам шейха, разве работа Аттара написана не полностью, что ты добавил к ней свои слова?» Те, кто не знакомы с произведением, хвалят работу Наби, несмотря на то, что все эти слова и идеи принадлежат Аттару.

Оба произведения, написанные как Махаммадом Фузули, так и шейхом Галибом, мистичны. В обеих работах, помимо внешней формы выражения, отражающей силу божественной любви, есть мистическое значение, которое превосходит любовь внутри произведения. Эта секретность дает исследователю материал для того, чтобы подойти к этим работам через призму новой перспективы и самосознания.

С. Годжаева, писавшая о связи произведения Махаммада Фузули «Лейли и Меджнун» с суфизмом, говорит: «Как личность Фузули не укладывалась ни в какие рамки, так и его любовь не вписывалась во вселенную. Поэтому стихи поэта отражают сочетание божественной и человеческой любви» (Qocayeva, 2010)

В обоих произведениях точки сравнения, схожие события, место и ход событий, динамика развития сюжета, использование газелей в маснави сближают произведения.

Когда мы смотрим на произведения связно, мы видим, что они очень похожи друг на друга как внешне, так и внутренне. Обе работы начинаются с традиционных названий. После этого традиционного названия поэт начинает тему, давая названия темам и историям, о которых он будет

говорить. Читатель осведомлен о событиях, которые будут происходить в произведении, в той или иной степени через заголовки.

Сравнивая работы, мы видим, что сюжетная линия одинаковая. Сюжет обоих произведений взят из древней арабской легенды. Место, где происходят истории, также является Арабской страной. События в произведении происходят в одном из арабских племен (земля сынов любви «Бани-Махаббат»). Состоятельные семьи давно мечтают о детях, молятся Богу о детях, потому что у них могут быть дети, которые увековечат их имена в этом мире после них. В «Лейли и Меджнун» мы слышим эту историю от отца. Поэт выражает это так:

Давно людей не стало бы на свете,
Не будь детей: дают бессмертье дети.
В потомстве существует человек,
Им поколенья держится и век (M.Füzuli, 1977)

Развитие событий в «Лейли и Меджнун» происходит в такой же последовательности, Бог слышит голос семей, живущих с тоской по детям, и дает им детей. Последующая жизнь ребенка, который плача открывает глаза в этот мир, также полна страданий. Поэт связывает судьбу героя – Меджнуна с тем, что он родился плачущим, и последующей судьбой. Поэт предсказывает, что рождение Меджнуна со слезами создаст связь между этим и тем миром, и что он станет жертвой трагедий в этом мире. Гейс не успокаивается в объятиях няни, а успокаивается в объятиях красивой женщины. По поводу этой истории Г. Араслы пишет: «Он описывает мечту отца о ребенке, радость рождения ребенка в семье, воспитание единственного ребенка нянями так ясно и красиво, что читатель не видит различий от реальной жизни. Но внезапно он показывает своего главного героя, успокаивающегося в объятиях прекрасной женщины в детстве, добавляя романтическое приключение к реальным сценам, которые наводят на мысль, что герой будет влюблен» (Araslı, 1958).

История Эшга, плачущего в постели, и успокаиваемого няней, сближает произведения. Потому что в сущности и Гейса, и Эшга есть желание «полностью» полюбить божественного творца и воссоединиться с ним. Поэтому герои успокаиваются, как только видят что-то красивое.

В «Хусн и Эшг» шейха Галиба рассказы и события происходят в арабской семье, называемой племенем любви. Новорожденным младенцам дается имя. В обоих произведениях процесс дарения имен осуществляется по одному и тому

же ритуалу. Символическое значение имен подводит черту будущих жизней героев как показатель их печальной судьбы. Помимо имен новорожденных, поэт сказал, что в народе они будут известны как Лейли и Меджнун, Вамиг и Азра, и что будет история любви, о которой будет рассказано заранее. Как будто имена героев зашифровывают их будущее. Поэт говорит:

Хусн назвали её
Эшгом назвали его

Как позже назвали Хусн Лейлой,
Ширин Азрой

Эшгу дали имя Меджнун,
Вамигу имя Фархада (Şeyx Qalib, 2005) .

В отличие от работы Махаммада Фузули, по простетивии определенного периода времени в работе Галиба вожди племен символически связывают детей друг с другом. Одно из похожих образов в обеих маснави – изображение няни. В обоих произведениях образ няни играет посредническую роль в связи героев с этим миром. Посыл грядущих событий героям также осуществляется через няню. Няня выступает в роли посыльного. В «Хусн и Эшг» няня, пытающаяся успокоить Эшга, говорит: *«Оставь все, думай о конце, привыкай пить «кровь вместо молока», о сиреновоглазый, времени не остается, спи спокойно в колыбели, звезды не превратятся в луну, смотри, что скоро будет, ты превратишься в мельницу потопа слез»*. Со слов няни, послание трагической жизни героя, который столкнется с трудностями времени, известно уже с начала маснави.

«Хусн и Эшг» – произведение, основанное на символах и знаках. В этом произведении образ няни также символически играет роль перехода между этим миром и другим.

И Махаммад Фузули, и Шейх Галиб – представители суфийской литературы. Следовательно, определенная часть событий маснави требует интерпретации и объяснения с мистической точки зрения. В произведении М. Фузули «Лейли и Меджнун» поэт заранее закодирует будущую жизнь ребенка, открывшего глаза в мир своим плачем. Но все физиологически рожденные дети приходят в этот мир в слезах. Именно мастерство и талант поэта придают этому событию философский и мистический смысл. Событие плача информирует читателя о следующей жизни героя. Новорожденного ребенка зовут Гейс. Гейс описывает его приход в этот мир, который является местом страданий:

Я знал, что горя слишком много,
Некому горевать.

Я пришел, чтобы стать этим скорбящим
Испытай меня, слабого (Füzuli, 1977) .

Шейх Галиб упоминает имя азербайджанского поэта Фузули в своем произведении и сравнивает любовь «Красоты и любви» с любовью «Лейли и Меджнун»:

Я хочу получить жемчужину
Я победитель в своем требовании (Qalib, 2005)

В «Лейли и Меджнун» Махаммад Фузули говорит:

Я претендую на исцеление,
Надеюсь я победитель (Arashi, 1958) .

На протяжении всего произведения Меджнун и Эшг, которые в горе и влюблены, предстают перед нами как образы, осознающие божественные тайны. И в «Лейли и Меджнун», и в «Хусн и Эшг» влюбленные, открывшие секреты мирской любви, стремятся к божественным моментам, чтобы избежать ее страданий. Мирские невзгоды не могут их остановить. На протяжении всего произведения герои борются как с материальным, так и с духовным миром. В этой борьбе они продвигаются к божественной любви и обретают необычайную любовь. Эта любовь приносит им вечность. А. Джанчелик пишет о вечности произведения: *«Красота и любовь» – это произведение, достойное похвалы Галиба Деде, а также читателей и исследователей. Произведение сплетено в многослойную паутину слов и превратилось в алмазный кристалл, в котором переплетены многие смысловые миры»* (Cançelik, 2017).

По ходу событий герои, выросшие в роскоши, через некоторое время отправляются в школу. В обоих произведениях герои встречаются со своими возлюбленными, а любовные приключения происходят в школе. Поэты описывают формирование любовных уз в школе. Тот факт, что школа – это место научного образования, страна совершенства, представлен в обоих произведениях как начало страны любви. Одним словом, школа описывается как место науки и мудрости. Здесь герои понимают и владеют секретами божественной любви. Представляя этот мотив как узлы, связывающие героев вместе, их совершенствование происходит в мире науки, в школе. М. Гулузаде пишет: *«Любовь в творчестве поэта развивается постепенно. На первом этапе любовь Фузули лишена каких-либо абстрактных понятий. Причиной его чувств является, прежде всего, человек, тогда как суфийское мировоззрение позволяло поэту думать, что любовь формируется сиянием божественного духа и что*

реализация этой любви – милость от Бога» (Quluzade, 2008).

В школьной жизни мать Лейли становится ее наставницей. Помимо того, что она помогает ей во всем, она учит дочь действовать в соответствии с исламской моралью. Мать потрясена, узнав, что ее дочь любит Гейса, потому что согласно исламской традиции влюбляться для девушки считалось грехом и позором. Поэтому мать делает все, чтобы дочь не ходила в школу.

И в «Лейли и Меджнун» и в «Хусн и Эшг» первыми влюбляются девушки. Увидев и узнав Меджнуна, Лейли влюбляется в него:

Как кипарис, он прям, высок и строен,

Сад роз – его дыханья недостоин.

Изящества родник – его уста,

Сердца пленяет стана красота.

Великий труд – сказать, как он прекрасен,

Скорей скажу – здесь всякий труд напрасен (Füzuli, 1977).

В маснави Галиба Хусн и Эшг обучаются в школе. Их учитель, мулла Джун, был очень мудрым человеком. С первого дня он увидел и почувствовал любовь между этими молодыми людьми и не пожалел в оказании им помощи. Молодые люди влюбляются, когда у них начинается роман в школе. В «Хусн и Эшг» первой влюбляется Хусн. Поэт описывает ее любовь так:

Вердикт неправомерный,

Быть Хусн влюбленной в прекрасного Эшга (Qalib, 2005)

В этом примере поэт показывает, что Хусн влюбляется в Эшга, когда видит его лицо. Он сравнивает любовь Хусн с любовью Зулейхи к Юсифу. Хусн, как и Вамиг, влюбленный в Азру, и хотя её душа горько плакала, она была влюблена в красоту Эшга. «Мое тело, прямое, как буква Алиф, сломилось, мой вздох поднялся к небу», – говорила она.

Хусн и Эшг всегда встречались в саду под названием Нузхатгахи-мана. Хозяином этого сада был старик по имени Сухан. Его мудрый совет всегда помогает молодым.

В лице Сухана Галиб показывает силу слова, говоря о безграничных возможностях слова. Это означает, что Бог, Создатель вселенной, создал этот мир на словах, и что слово всемогуще.

«Хусн и Эшг» шейха Галиба основан на символах. Использование аллегории, символов и знаков в средневековой поэзии требовало от поэта особого таланта. За этими символами и знаками было выражение тайных мыслей, мир их значений. Использование аллегории, символов и зна-

ков также отражает прекрасное выражение слова. «В аллегории он не мог открыто выразить свои мысли, он перенес тему на другие материи – природа, растения или животные. Он придает миру характеристики человека, общества, оживляет его, выражает его, персонализирует, превращает в художественную истину, объект искусства» (Əlimirzəyev, 2011).

По поводу этих идей русский ученый пишет: «Мобилизация духовной силы человека в художественном тексте символического образа важна для того, чтобы направить его разум к пониманию высших истин бытия. По его словам, символ – это форма выражения идей, в котором событие (явление, проявление, образ) не называется само по себе, а относится к более глубокому «истинному» значению с объяснением чего-то простого». (Abdullayeva, 2018).

Гейрат и Исмет, второстепенные персонажи «Хусн и Эшг», по-своему помогают влюбленным. Гейрат, помогающий Эшгу, – его помощник во всем, в трудную минуту. Исмет, которая также является помощницей Хусн, показывает ей, как быть терпеливой и терпимой. Исмет очень расстраивается, когда слышит, что Хусн воюблена в Эшга. Она объясняет, что если Эшг узнает об этом, она потеряет свою ценность в его глазах. Потому что они жили по исламским правилам. По этим правилам девушкам влюбляться нельзя – это не что иное, как позор. Пытаясь отговорить Хусн от любви, Исмет говорит, что они опозорятся, если эта история будет достоянием общественности. Вместо этого она сталкивается с обвинениями Хусн. Исмет – няня Хусн, она во всем помогает и направляет её. Имена образов дают читателю подробное представление о них.

Гейрат – это слово воплощение мужества, бесстрашия, достоинства и чести.

Исмет – это слово само по себе много значит для читателя. За этим выражением скрываются стыд, честь, достоинство, верность, честность. Их помощь героям отражена в воплощении их имен.

В «Лейли и Меджнун» мы встречаем образы Нофалия и Зейда, которые помогают добрым и отзывчивым молодым людям воссоединиться. Также они помогают влюбленным, не глядя ни на что и не опасаясь каких-либо трудностей.

Лейли, которую исключили из школы, страдает только от любви, она никому об этом не рассказывает. Даже в отличие от Хусн, она даже не признается, что любит Гейса. Лейли также является дочерью известного вождя богатого племени. Но он очень слабо противостоит традициям своего времени. Её мать, узнав о ее отношении

к Меджнуну в школе, не разрешает ей ходить в школу и делает ей замечание:

Не гневи меня!

Ты – девушка, знай себе цену! (Füzuli, 1977) .

Несравненную любовь Хусн и Эшга сравнивают с любовью Лейли и Меджнуна, Вамига и Азры. Они были влюблены друг в друга. Эшг не мог существовать не увидев Хусн даже мгновение. В стране любви есть некто по имени Хейрат, который завидует любви этих молодых людей и хочет посеять семена разлуки между ними. Хейрат достигает своей цели, разделив влюбленных. Он завидует их любви и ищет способы причинить тысячу неприятностей и отделить их друг от друга.

Меджнун начинает восставать против строгих традиций своего периода. Он предпочитает жить среди животных, уходя в пустыню. То, что его родители пошли свататься к Лейли, что отец Лейли не хотел отдавать свою дочь человеку, превратившемуся из Гейса в Меджнуна, заставил его отказаться от жизни среди людей и жить свободно на лоне природы. Потому что Меджнун уже вступил в стадию божественной любви. Это последняя стадия суфизма. Этот путь – последний предел для любовника, который жаждет воссоединиться с божественной любовью Мавлави-Лейли.

Меджнун уходит в пустыню в поисках своей любви среди диких животных, и в суфийской литературе пустыня – это образ бесконечности. Когда Меджнун слышит, что его возлюбленная не была отдана ему, он идет в пустыню. Это решение души, желающей освободиться от боли и печали в долине бесконечности. В пустыне, где живет Меджнун, все животные живут в мире и дружбе друг с другом. Пустыня, в которую входит Меджнун, – это пустыня любви, пустыня воссоединения с Лейли. В этой бесконечности и Меджнун, и Эшг воссоединяются с божественным Создателем.

В суфизме понятия города и пустыни противостоят друг другу. Когда мы говорим город, мы имеем ввиду место, где существует человеческое общество и жизнь. Влюбленный любовник должен увидеть уродство и убожество этого места и пройти через это место, полное контрастов, чтобы избавиться от него и вновь обрести божественную красоту. Это символ материального мира. Город отражает реальность, а также точку порабощения человека. Проходя все стадии желаний, любящие любовники избавляются от реального мира, преодолевают свои желания и достигают бесконечности.

Чтобы облегчить боль своего дитя, родители сначала показывают Меджнуна врачам и просят их вылечить его. Видя, что их лекарство не помогает, родители Меджнуна отводят его в Каабу.

Не умея жить без своей возлюбленной, Эшг идет к вождю племени и говорит, что хочет жениться на Хусн. Однако ему необходимо пройти несколько испытаний, чтобы воссоединиться с возлюбленной. Глава племени говорит Эшгу, что он сможет жениться на Хусн только после того, как принесет снадобье из Страны Сердца. Выполнив это условие, он может жениться на Хусн. Виктория Холбрук пишет: *«Эшг, уйдя в путешествие, понимает, что снадобье, которое он ищет, чтобы жениться на Хусн, является секретом его внутренней трансформации, преодоления проблем на дороге, открытия двери в эту метафорическую космографию. Снадобье есть в стране «Сердце», но добраться до этой страны очень сложно. Дорога полна неприятностей. Оказываешься, властелином страны, где находится снадобье, является Хусн, а страна – это сердце Эшга»* (Holbrook, 1996).

Эта идея, использованная Галибом, показывает, что он глубоко знаком с народным творчеством. Таким образом, любовнику, желавшему воссоединиться со своей возлюбленной, приходилось проходить через различные испытания устного фольклора и эпоса. Мы знаем эту идею из сказок и эпосов. Об этом упоминается в эпосах «Дада Горгуд», «Ашыг Гариб» и других сагах. В письменной литературе эту идею мы находим в «Хосрове и Ширин», «Семь красавиц» Низами Гянджеви.

Эшг и Гейрат отправляются в «Страну Сердца» за снадобьем. Пройдя некоторое время, они падают в глубокий колодец, где находится див (великан). В суфийской поэзии значение образа дива и колодца имеет разные оттенки. Див, как символ желания находит приют в колодце, где находится дракон. На протяжении всего произведения он стремится повлиять и уничтожить всех вокруг себя в собственном теле. Избавиться от лап желания, избавиться от вырытого им колодца Эшг осуществляет за счет трудностей. В отличие от него, Меджнун умирает от тоски по Лейли в реальном мире. Услышав известие о смерти Лейли, Меджнун подошел к могиле Лейли, обнял ее могилу и испустил там дух. Влюбленных хоронят в одной могиле. В этом случае их душа и тело едины, о чем пишет Ф. Салим: *«Махаммад Фузули кладет Лейли и Меджнуна в одну могилу. Фузули, который очень хорошо знал законы и доктрины, понимал, что нельзя похоронить двух нечестивых вместе. Но он также знал, что это были не два человека, а одна душа, одно тело. Единство тела – это единство миров. В маленьком пространстве, достигшем единства, может вместиться сила восемнадцати тысяч миров»* (SalimŞ 2010).

Таким образом, в обеих маснави главная цель – постичь истину, постичь божественную волю. Борьба героев за достижение этой точки идет по пути от мужества к единству.

«Лейли Меджнун» Махаммада Фузули был рожден как солнце для Восточного и Западного мира. Творчество Фузули, завоевавшее вечную жизнь, привело к написанию сотен стихотворных любовных романов. Поэзия Фузули, поднимаясь до высот поэтического слова, перешагнула границы и показала мудрость божественного слова как в тюркском мире, так и в Европе. В его поэзии: «Умелое употребление слов, их своего рода символический характер, придает произведениям поэта чувство двусмысленности. Читая такие произведения, обычный читатель наслаждается приключением

любви, связывает выражение любви поэта, отношения между возлюбленными с определенными желаниями и стремлениями своего сердца. Мудрый читатель видит в этом более глубокое социально-философское содержание. Словесное искусство следует за способностью художника использовать слова. Таким образом, произведения поэта становятся достоянием всех слов» (Füzuli, 2005).

Обе поэмы богаты идеями и темами, а также являются завершенными произведениями искусства. Эти стихотворения отвечают всем требованиям восточной поэзии с точки зрения богатого художественного описания и средств выражения. Лирические стихи, художественные описания, поэтические приемы, богатство красноречия еще больше повышают читаемость произведения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Cavelidze, E. Ruhi Bağdadı. Bakı : Elm və təhsil, 2018. 209 s.
2. Şeyh Qalip. Hüsni ü Aşk. Hazırlayanlar : Orhan Okay – Huseyin Ayan. Dergah Yayınları 3 baskı. İstanbul.2005. 464.
3. Qocayeva, S . XVI əsrin Azərbaycan ədəbiyyatı və təsəvvüf. Bakı: BDU, 2010, 129 s
4. M.Füzuli. Leyli və Məcnun. Redaktor. Həmid Araslı.Bakı: Gənclik nəş. 1977, s53 . Kitabın səh. 210
5. Araslı, H. Böyük Azərbaycan şairi Füzuli. Bakı: Azərbaycan Uşaq və Gənclər ədəbiyyatı nəşriyyatı. 1958. 312 s.
6. Cançelik Ali. Osmanlı bilginləri.Şeyx Qalip.İstanbul. 2017. I baskı. Səh36. İlke Yayıncılık. Ümumi səh.128)
7. Quluzadə Mirzağa. Füzulinin lirikası. Bakı, AMEA Nəşriyyatı, 1965, s.475. Bakı: Oğuz eli nəşriyyatı. 2008.
8. Əlimirzəyev, X .Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları / Bakı: Elm və təhsil. 2011. 220 s.
9. Abdullayeva G. Şeyx Qalib şeirində məna axtarırları. Bakı: BDU, Dil və ədəbiyyat, 2018, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal 1(109) 223-225 s.
10. Holbrook Viktoriya. Alegori'nin Ölümü, Hüsni və Aşk'ın Özgünlüyü.İstanbul. 1996
11. Salim. Fəxrəddin. Milli yaddaş sistemində irfan və təsəvvüf. Bakı: Elm və təhsil. 2010, s.459. Red: Hüseyn İsmayilov, rəy: M.Kazımoğlu, F.Bayat, E Məmmədov.
12. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. 6 cildə III c. Tərtib edən. Həmid Araslı, Redaktor Teymur Kərimli, Ön sözün müəllifi Həmid Araslıdır. Bakı:Şərq-Qərb, 2005. 472 s.

REFERENCES

1. Cavelidze, E. Ruhi Bağdadı [Ruhi Baghdadı] / E. Cevalidze. Baku: Science and education, 2018, 209 p. (in Azerbaijani).
2. Şeyh Qalip. Hüsni ü Aşk. [Hosni Love] Prepared by: Orhan Okay, Huseyin Ayan. Dergah Publications, 3rd edition. İstanbul. 2005. 464 p. (in Turkish).
3. Qocayeva, S . XVI əsrin Azərbaycan ədəbiyyatı və təsəvvüf [16th century Azerbaijani literature and Sufism] Baku: BSU, 2010, 129 p. (in Azerbaijani).
4. M.Füzuli. Leyli və Məcnun. [Layla and majnun] Editor. Hamid Arasli. Baku: Youth Publishing House. 1977, s. 53. Page of the book. 210 p.(in Azerbaijani).
5. Araslı, H. Böyük Azərbaycan şairi Füzuli [The great Azerbaijani poet Fuzuli] H. Arasli. - Baku: Azerbaijan Children's and Youth Literature Publishing House, 1958. 312 p. (in Azerbaijani).
6. Cançelik Ali. Osmanlı bilginləri. Şeyx Qalip. [Ottoman scholars. Shayx Qalip] İstanbul. 2017. I edition. P. 36. Principle Publishing. public page 128 (in Turkish).
7. Quluzadə Mirzağa. [Fuzuli's lyrics] Baku, ANAS Publishing House, 1965, p.475. Baku: Oguz Eli Publishing House. 2008. (in Azerbaijani).
8. Əlimirzəyev, X .Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları [Scientific-theoretical bases of literary criticism] Baku: Science and education, 2011, 220 p. (in Azerbaijani).
9. Abdullayeva G. Şeyx Qalib şeirində məna axtarırları [Searches of meaning in the poem of Sheikh Galib] Baku: BSU, Language and literature, 2018. International scientific-theoretical journal 1 (109) 223-225 p. (in Azerbaijani).
10. Holbrook Viktoriya. Alegori'nin Ölümü, Hüsni və Aşk'ın Özgünlüyü [Alegori's Death, Hosni and Aşk's Uniqueness] İstanbul. 1996.İstanbul. 1996 (in Turkish).
11. Salim. Fəxrəddin. Milli yaddaş sistemində irfan və təsəvvüf. [Irfan and Sufism in the national memory system] Baku: Science and education. 2010, p. 459. Editor: Huseyn Ismayilov, review: M. Kazimoglu, F. Bayat, E Mammadov. (in Azerbaijani).
12. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. 6 cildə III c. [Works. In 6 volumes III volume] Compiler. Hamid Arasli, Editor Teymur Karimli, The author of the foreword is Hamid Arasli. Baku: East-West, 2005. 472 p. (in Azerbaijani).

Ірина БАБІЙ,

orcid.org/0000-0001-9997-2392

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови факультету філології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) *iryana.babii@pnu.edu.ua*

МОВНА ПОЛІТИКА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано основні документи, присвячені мовній політиці незалежної України, зокрема Конституцію України (1996), Закон УРСР «Про мови в Українській РСР» (1989), Закон України «Про засади державної мовної політики» (2012), Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019), «Концепцію державної мовної політики» (2010).

Акцентовано на тому, що, незважаючи на однозначність формулювань Конституції України про єдину державну українську мову, довгий час мовна ситуація в Україні визначалася законом, прийнятим ще в Українській РСР (1989 р.), а це зумовило значне прирівнювання статусу російської мови до української. Як результат, ми отримали обмеження функціонування української мови, багаторічні популістські політичні спекуляції щодо її використання, засилля російської мови в усіх сферах життя і реальну загрозу національній безпеці України.

Підкреслено, що цей закон був чинний з 1989 до 2012 рр., однак і той, який прийшов йому на зміну («Про засади державної мовної політики»), містив відверто загрозливі й антиконституційні положення, значно розширюючи статус регіональних мов і мов національних меншин, фактично надаючи їм прав, тотожних із правами єдиної державної української мови. У зв'язку з політичною ситуацією в Україні у 2014 р. цей закон втратив чинність. Через чотири роки, у 2018 р., закони «Про мови в Українській РСР» і «Про засади мовної політики» були визнані неконституційними.

У статті наголошено на тому, що чи не вперше у незалежній Україні на законодавчому рівні було акцентовано на ролі української мови як важливого чинника єдності та національної безпеки України в Законі «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Зроблено висновок: незважаючи на начебто однозначний статус української мови як єдиної державної в усіх законах, бачимо, що за тридцять років незалежності Україна ще й дотепер змушена позбуватися наслідків асиміляційної політики як Радянського Союзу, так і попередніх імперій. Проукраїнська однозначність і навіть категоричність мовної політики є стратегічно важливим питанням національної безпеки та територіальної цілісності України.

Ключові слова: мовна політика, Україна, державна мова України, мовне законодавство, українська мова, мовна ідентичність.

Iryna BABII,

orcid.org/0000-0001-9997-2392

Candidate of Philology,
Associate Professor at the Ukrainian Language Department
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *iryana.babii@pnu.edu.ua*

LANGUAGE POLICY IN INDEPENDENT UKRAINE

The article deals with the main documents regarding language policy in independent Ukraine, in particular: the Constitution of Ukraine (1996), the Law of the Ukrainian USSR “On Languages in the Ukrainian SSR” (1989), the Law of Ukraine “On Principles of State Language Policy” (2012), the Law of Ukraine “On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language” (2019), “The Concept of the state language policy” (2010).

It is emphasized that, despite the unambiguous wording of the Constitution of Ukraine about one state Ukrainian language, for a long period of time the language situation in Ukraine was determined by a law adopted in the Ukrainian SSR (1989), which significantly equated the status of Russian language to Ukrainian language. As a result, we have received restrictions on the functioning of the Ukrainian language, long-standing populist political speculations about its usage, the dominance of the Russian language in all spheres of life and, as a result, a real threat to Ukraine's national security.

In the article it is pointed out that this law was in force from 1989 to 2012, but the one that replaced it (“On Principles of State Language Policy”) contained blatantly threatening and unconstitutional provisions, significantly expanding the status of regional and minority languages, in fact giving them rights identical to the rights of one state Ukrainian language. Due to the political situation in Ukraine, this law expired in 2014. Four years later, in 2018, the laws “On Languages in the Ukrainian SSR” and “On Principles of State Language Policy” were declared as unconstitutional.

In the article we emphasize that for the first time in the history of independent Ukraine was emphasized at the legislative level the role of the Ukrainian language as an important factor of unity and national security of Ukraine in the law "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language".

In the article we concluded that despite the unequivocal status of the Ukrainian language as the only one state language in all laws, we see that for thirty years of independence of Ukraine is still forced to get rid of the consequences of assimilation policy of both the Soviet Union and previous empires. Pro-Ukrainian unambiguity and even categorical of language policy is a strategically important issue of national security and territorial integrity of Ukraine.

Key words: language policy, Ukraine, state language of Ukraine, language legislation, Ukrainian language, language identity.

Постановка проблеми. Питання мовної політики – одне з найважливіших для нашої держави, оскільки, з одного боку, мало би бути вже давно позбавлене будь-якої контроверсійності, однак з іншого, особливо враховуючи загострення геополітичних подій останнього десятиліття, – бачимо, що цей аспект все ще стає предметом політичних та інших спекуляцій і ворожої пропаганди. Складно знайти на карті світу ще одну таку державу, в якій питання державної мови перебуває на одному рівні з іншими питаннями національної безпеки. Тільки після анексії Автономної Республіки Крим та окупації окремих територій Донецької та Луганської областей України мовне законодавство почало набувати однозначної відповідності ст. 10 Конституції України.

На жаль, незважаючи на однозначність формулювань Основного Закону України про єдину державну українську мову, довгий час мовна ситуація в Україні визначалася законом, прийнятим ще в Українській РСР (1989 р.), а це зумовило майже врівноважування статусів української та російської мов. Як результат, ми отримали обмеження функціонування української мови, багаторічні популістські політичні спекуляції щодо її використання, засилля російської мови в усіх сферах життя і реальну загрозу національній безпеці України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність указаної теми є беззаперечною. Дослідження мовної політики України багатоаспектні, інтердисциплінарні, належать до сфери наукових зацікавлень учених різних галузей знань. Вагомий унесок у розвиток зазначеного питання зробили:

– філологи (А. О. Велика, О. М. Данилевська, В. В. Заблоцький, А. П. Загнітко, С. Я. Єрмоленко, М. П. Лесюк, Л. Т. Масенко, Г. Мацюк, О. Ожигова, Ю. Ф. Прадід, Я. Радевич-Винницький, П. О. Селігей, Г. Г. Стойкова, О. О. Тараненко, Л. О. Ткач та ін.);

– історики (Т. Горбань, Р. М. Лозинський, Л. П. Нагорна, Ж. А. Шевчук, Л. Якубова та ін.);

– фахівці сфери державного управління (О. А. Герасимова, Г. П. Євсєєва, Т. В. Ковальова, І. П. Лопушинський, О. Ю. Сергєєва, Ю. М. Чередник);

– географи (Р. М. Лозинський);
– правознавці (А. В. Корж, Л. С. Клименко, О. В. Лопушанська, Є. В. Ткаченко, О. В. Ялова та ін.);
– соціологи (О. Вишняк);
– політологи (О. М. Куць, С. Савойська, Н. О. Седнева).

Мета статті. Незважаючи на велику кількість наукових розвідок у рамках представленої теми, вона все ще перебуває у потоці актуальних досліджень різних галузей знань, у тому числі й лінгвістики. Тому мета нашої статті – систематизувати та проаналізувати головні державні документи мовної політики незалежної України, узагальнити їхні основні положення, зосередившись на тих статтях і пунктах, які є особливо сприятливими чи, навпаки, несприятливими для утвердження єдиного українськомовного суспільства на всій території України.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Основному Законі України (Конституція України, ухвалена 28 червня 1996 р., чинна з дня прийняття) основною в регулюванні мовного питання незалежної України є ст. 10, яка проголошує:

«Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом» (Конституція).

І положеннями цієї статті мовна політика України могла би й обмежитися, якби не те, що 14 грудня 1999 р. Конституційний Суд України ухвалив офіційне тлумачення ч. 1 ст. 10. Серед іншого читаємо: *«Поряд із державною мовою при здійсненні повноважень місцевими органами виконавчої влади, органами Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування можуть використовуватися російська та інші мови національних меншин у межах і порядку,*

що визначаються законами України» (Рішення, 23 грудня 2021 р.). Як бачимо, таке тлумачення легітимізує використання насамперед російської (!), а також інших мов національних меншин поряд із єдиною державною українською мовою.

Абсолютно несприятливими для утвердження і розвитку української мови як єдиної державної були і ті два закони, якими громадяни України керувалися від 1989 до фактично 2018 рр. Маємо на увазі насамперед Закон УРСР «Про мови в Українській РСР» (28 жовтня 1989 р.), який містить 6 частин («Загальні положення», «Мова державних, партійних, громадських органів», «Мова підприємств, установ і організацій», «Мова освіти, науки, інформатики і культури», «Мова інформації та зв'язку», «Мова назв», «Сприяння національно-культурному розвитку українців, які проживають за межами Української РСР»), що поділялися на 40 статей. Оскільки він був прийнятий ще до проголошення незалежності України та регулював мовне питання в УРСР, а не в незалежній Україні, то і більшість статей була сформульована так, що майже зрівнювала статуси української та російської мов. Більшість, але не всі. Серед основних положень, компліментарних саме українській мові, бачимо декілька абзаців у вступній частині:

«Українська мова є одним з вирішальних чинників національної самобутності українського народу.

Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності» (Закон УРСР).

Однозначно «проукраїнськомовною», якщо можна так сказати, є ст. 2 (Державна мова Української РСР): *«Відповідно до Конституції Української РСР державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки є українська мова.*

Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя.

Республіканські і місцеві державні, партійні, громадські органи, підприємства, установи і організації створюють всім громадянам необхідні умови для вивчення української мови та поглибленого оволодіння нею» (Закон УРСР).

Також у ст. 28 закону (Мова навчання в професійно-технічних училищах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах) читаємо: *«В усіх групах з російською мовою навчання та неукраїномовних навчальних закладах, незалежно від їхнього відомчого підпорядкування, забезпечується вивчення української мови»* (Закон УРСР).

Однак більшість статей закону, як уже було сказано, прирівнює частково чи повністю російську мову до української. Маємо на увазі статті від 3 до 6 включно, від 10 до 23 включно, від 27 до 31 включно і від 33 до 38 включно. Наприклад, у ст. 27 (Мова навчання і виховання в загальноосвітніх школах) після начебто обнадійливого твердження про те, що *«в Українській РСР навчальна і виховна робота в загальноосвітніх школах ведеться українською мовою»* читаємо: *«Вивчення в усіх загальноосвітніх школах української і російської мов є обов'язковим»* (Закон УРСР).

Не менш промовистими є і, скажімо, ст. 6: *«Службові особи державних, партійних, громадських органів, установ і організацій повинні володіти українською і російською мовами, а в разі необхідності – і іншою національною мовою в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків»* або 10: *«Акти найвищих органів державної влади та управління Української РСР приймаються українською мовою і публікуються українською і російською мовами.*

Написи на печатках, штампях, штемпелях, офіційних бланках державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій в Українській РСР виконуються українською мовою або українською і російською мовами» (Закон УРСР).

Пояснення та часткове обґрунтування такої ситуації знаходимо у ст. 3, 4 і 12 зазначеного закону. Ст. 3 (Мови інших національностей в Українській РСР): *«Українська РСР створює необхідні умови для розвитку і використання мов інших національностей в республіці.*

В роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей <...>, можуть використовуватись поряд з українською і їхні національні мови» (Закон УРСР).

Ст. 4 (Мови міжнаціонального спілкування): *«Мовами міжнаціонального спілкування в Українській РСР є українська, російська та інші мови. Українська РСР забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР»* (Закон УРСР).

Ну і ст. 12 (Мова взаємовідносин республіканських і місцевих органів з союзними органами та органами інших республік): *«Мовою взаємовідносин республіканських і місцевих державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій з союзними органами є російська мова.*

Мовою взаємовідносин зазначених органів, підприємств, установ і організацій з органами,

підприємствами, установами і організаціями інших союзних республік є російська мова або мова, прийнятна для сторін». (Закон УРСР).

Закон втратив чинність аж у 2012 р., а у 2018 р. його було визнано нарешті неконституційним (таким, що не відповідає Конституції України).

Однак, на жаль, втратив чинність аналізований закон тому, що замість нього набрав чинності інший – скандально відомий «Закон Ківалова – Колесніченка»: «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI (11 розділів, 32 статті). Закон був ухвалений Верховною Радою України 03 липня 2012 р., тоді ж підписаний президентом України Віктором Януковичем, набув чинності 10 серпня 2012 р., був скасований 23 лютого 2014 р. Верховною Радою України.

Уже у вступних положеннях закону «Про засади державної мовної політики» зазначено, що при здійсненні державної мовної політики Україна дотримується, серед інших, таких цілей і принципів: «2) забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території держави із створенням можливості паралельного використання регіональних мов або мов меншин на тих територіях і в тих випадках, де це є виправданим...» (Закон).

І хоча згідно зі ст. 7 Загальних положень цього ж таки закону до регіональних мов або мов меншин України віднесено аж 18 мов, однак у багатьох його статтях бачимо такі ж необ'єктивні формулювання, що і в попередньому законі, згідно з якими окремо виносяться не тільки державна мова (що закономірно), а й російська (!), а тоді вже побіжно згадуються «інші регіональні мови або мови меншин».

Наприклад, ст. 10: «1. Акти вищих органів державної влади приймаються державною мовою і офіційно публікуються державною, російською та іншими регіональними мовами або мовами меншин.

<...> 5. Тексти офіційних оголошень, повідомлень виконуються державною мовою. У межах території, на якій відповідно до умов частини третьої статті 8 цього Закону поширена регіональна мова (мови), за рішенням місцевої ради такі тексти можуть розповсюджуватися у перекладі цією регіональною або російською мовою (мовами)» (Закон).

Або у ст. 18: «1. В економічній і соціальній діяльності державних підприємств, установ та організацій основною мовою є державна мова, а також вільно використовуються російська та інші регіональні мови або мови меншин.

<...> 3. У внутрішніх правилах підприємств, установ та організацій будь-якої форми власності забороняється прийняття будь-яких положень, що виключають або обмежують у спілкуванні співробітників використання державної мови, російської, інших регіональних мов або мови меншин» (Закон).

Насторожує п. 7 ст. 20 розділу III «Мова освіти, науки, інформатики і культури»: «В усіх загальних середніх навчальних закладах забезпечується вивчення державної мови і однієї з регіональних мов або мов меншин. Обсяг вивчення регіональних мов або мов меншин визначається місцевими радами відповідно до законодавства про освіту з урахуванням поширеності цих мов на відповідній території» (Закон).

Як мінімум, дивною у контексті єдиної державної української мови є ст. 22 («Мова у сфері інформатики»), якою у сфері інформатики визнаються рівноправними аж три мови: «1. Основними мовами інформатики в Україні є українська, російська та англійська мови. Комп'ютерні системи та їх програмне забезпечення, що використовуються органами державної влади і органами місцевого самоврядування, державними підприємствами, установами та організаціями, повинні забезпечуватися можливістю обробляти україномовні, російськомовні та англійськомовні тексти» (Закон).

Однозначно загрозливими й антиконституційними є окремі положення зазначеного закону, наприклад, ті, що залишають вибір мови засобів масової інформації чи комп'ютерних інформаційних систем на розсуд їхніх приватних власників, зокрема ст. 22 («Мова у сфері інформатики»): «2. Мова приватних комп'ютерних систем та їх програмного забезпечення визначається власниками цих систем» (Закон) або ст. 24 («Мова засобів масової інформації і видавництва»): «6. Мова друкованих засобів масової інформації визначається їх засновниками відповідно до установчих документів» (Закон). Такі ж формулювання читаємо і в інших статтях закону «Про засади державної мовної політики», наприклад, у ст. 20 «Мова освіти».

Тобто бачимо: не заперечуючи державності української мови і навіть підкреслюючи, що «жодне положення цього Закону не може тлумачитися як таке, що спрямоване на звуження сфери використання державної мови» (Закон), одночасно закон фактично наділяє правами державної мови регіональні мови або мови меншин, якими вважає такі, що мають не менше 10% носіїв на певній території, а в окремих випадках – навіть менше 10%. Таке значне і загрозливе розширення прав регіональних мов і мов меншин (насамперед, звичайно, російської), а також політична ситуація

в Україні спричинили скасування закону Верховною Радою України 23 лютого 2014 р.

З лютого 2015 до 2018 рр. конституційність статусу закону вирішувалася Конституційним Судом України. Нарешті саме 28 лютого 2018 р. Конституційний Суд України визнав цей суперечливий Закон неконституційним і таким, що втратив чинність, як і попередній закон «Про мови в Українській РСР».

Від 2019 р. і дотепер основними документами нашої мовної політики залишається Конституція України, а також відносно новий Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», ухвалений Верховною Радою України 25 квітня 2019 р. і підписаний Петром Порошенком, тодішнім Президентом України (містить 9 розділів, 57 статей).

Важливість закону безумовна і беззаперечна, оскільки в ньому чи не вперше в незалежній Україні неодноразово акцентовано на ролі української мови як важливого чинника єдності та національної безпеки України, наголошено на важливості «*посилення державотворчих і консолідаційних функцій української мови, підвищення її ролі в забезпеченні територіальної цілісності та національної безпеки України*» (Закон України).

Безумовно, цей закон є надзвичайно важливим і актуальним, оскільки забезпечує пріоритетність української мови у більшості сфер суспільного життя держави та навіть ініціює створення нових інституцій, зокрема Національної комісії зі стандартів державної мови та посади Уповноваженого із захисту державної мови. Закон набрав чинності через 2 місяці після публікації, хоча частина його положень відтермінується на різний час, деякі – навіть на понад 10 років.

Також надзвичайно важливими документами мовної політики незалежної України, які

позитивно впливали і впливають на її мовну ситуацію, розширюють використання української мови у різних сферах (освіті, науці, культурі, інформації, медіа тощо) є не тільки закони, а й, наприклад, «Концепція державної мовної політики», схвалена указом Президента України Віктора Ющенка від 15 лютого 2010 р., яка називає речі своїми іменами та зазначає, що «у минулому під гаслами боротьби з “малоросійським сепаратизмом” та “українським буржуазним націоналізмом” знищувалася мовно-культурна ідентичність українців» (Указ).

Серед цілей Концепції, зокрема, є «*визначення стратегічних пріоритетів і орієнтирів у подоланні деформацій національного мовно-культурного та мовно-інформаційного простору, забезпеченні мовних прав громадян та єдності України*» (Указ), однак, як бачимо, ця Концепція не стала на перешкоді, наприклад, ухваленню у 2012 р. закону «Про засади державної мовної політики», про який було сказано вище.

Висновки з дослідження. Незважаючи на одностатусний статус української мови як єдиної державної в усіх законах, бачимо, що за тридцять років незалежності Україна ще й дотепер змушена позбуватися наслідків асиміляційної політики як Радянського Союзу, так і попередніх імперій. Проукраїнська одностатусність і навіть категоричність мовної політики є стратегічно важливим питанням національної безпеки та територіальної цілісності України.

Перспективи наукових пошуків убачаємо у подальшому дослідженні інших документів, навіть частково дотичних до проаналізованих у статті, а також у порівняльному аналізі способів вирішення питань мовної політики в інших країнах, особливо у тих, де воно є настільки ж важливим і контроверсійним, як і в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i> (дата звернення: 23.12.2021).
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень ст. 10 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#n54> (дата звернення: 23.12.2021).
3. Закон УРСР «Про мови в Українській РСР». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=8312-11#Text> (дата звернення: 23.12.2021).
4. Закон «Про засади державної мовної політики». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> (дата звернення: 23.12.2021).
5. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2704-19#Text> (дата звернення: 23.12.2021).
6. Указ Президента України «Про Концепцію державної мовної політики». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text> (дата звернення: 23.12.2021).

REFERENCES

1. Konstytutsiya Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i>. (data zvernennia 23.12.2021). [in Ukrainian].

2. Rishennya Konstytutsiinogo Sudu Ukrayiny u spravi za konstytutsiinymy podanniamy 51 narodnogo deputata Ukrayiny pro ofitsiine tlumachennia polozhen st. 10 Konstytutsiyi Ukrayiny [Decision of the Constitutional Court of Ukraine on the official interpretation of the provisions of Article 10 of the Constitution of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#n54>. (data zvernennia 23.12.2021). [in Ukrainian].
3. Zakon URSR “Pro movy v Ukrayinskij RSR”. [The Law of the Ukrainian USSR “On Languages in the Ukrainian SSR”]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=8312-11#Text> (data zvernennia 23.12.2021). [in Ukrainian].
4. Zakon “Pro zasady derzhavnoyi movnoyi polityky”. [The Law of Ukraine “On Principles of State Language Policy”]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> (data zvernennia 23.12.2021). [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrayiny “Pro zabezpechennya funktsionuvannya ukrayinskoyi movy yak derzhavnoyi”. [The Law of Ukraine “On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language”]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2704-19#Text> (data zvernennia 23.12.2021). [in Ukrainian].
6. Ukaz Prezydenta Ukrayiny “Pro Kontseptsiyu derzhavnoyi movnoyi polityky”. [Decree of the President of Ukraine “The Concept of the state language policy”] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text> (data zvernennia 23.12.2021). [in Ukrainian].

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-17>

Анатолій БЕЗПАЛЕНКО,

orcid.org/0000-0002-2389-7442

доктор філологічних наук, професор,

професор

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *proftolik@ukr.net*

СЕМАНТИКА ПОЕЗІЙ ВАСИЛЯ ГЕРАСИМ'ЮКА В АСПЕКТІ ГЕШТАЛЬТ-ТЕОРІЇ (ДО 65-Ї РІЧНИЦІ ІЗ ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПОЕТА)

Василь Герасим'юк – поет, теле- і радіоведучий, культуролог, автор чисельних поетичних збірок, сценаріїв, есе, Лауреат премії імені Тараса Шевченка (2003 р.) є визначною постаттю у вітчизняній літературі та культурі, однак, незважаючи на численні аналітичні, критичні статті, огляди, присвячені творчості поета, незважаючи на те, що його тексти давно увійшли у шкільні навчальні програми, його поетичний доробок залишається далеким від адекватної інтерпретації. Поетична постать Герасим'юка продовжує залишатися літературною загадкою. Об'єктом дослідження статті є тексти поетичної збірки В. Герасим'юка «Грегит» (ВЦ «Просвіта», 2016 р. 511 с.), предметом – їхня семантична структура в аспекті гештальта. Метою дослідження є визначення й опис особливостей семантичного розгортання контенту. Тематика віршів охоплює такі домени: кохання, дружбу, мораль, справедливість, природу, дитинство, роздуми про долю й місію поета. Названі теми не є сенсаційно новими у поезії, всі поети так чи інакше їх торкаються, але для поезії Герасим'юка характерний особливий стиль. Його не сплутаєш із іншими авторами. Характерною особливістю його поезії є те, що читач мусить постійно перебувати у когнітивному напруженні, щоб адекватно декодувати поетичний дискурс. Новизна дослідження відображена у пропонувані висновках. Так, у статті стверджується, що семантику віршів Герасим'юка вирізняють такі риси: 1) імпресійність, 2) гештальтність, 3) перцептивно-когнітивне напруження, 4) відхилення від класичного синтаксису у побудові речення, 5) відхилення від формально-логічного розгортання семантики, 6) візійність, 7) імпресія замовчаного, 8) велика розгалуженість дерева ремних ймовірностей і, як результат, 9) непередбачуваність реми після заявленої теми, 10) нелінійність семантичного розгортання, 11) певна аналогія із семантичною будовою поезій хайку японських поетів-дзенбуддистів, зокрема Ісса, Чійо ні, Мацуо Басьо, 12) домінування карпатського колориту, 13) насиченість діалектизмами.

Ключові слова: українська поезія, семантика, гештальт, візійність, дерево ймовірностей, хайку.

Anatolii BEZPALENKO,

orcid.org/0000-0002-2389-7442

Doctor of Philological Sciences, Professor,

Professor

Educational-Scientific Institut of Philology of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) *proftolik@ukr.net*

SEMANTICS OF VASYL HERASYMJUK'S POEMS IN THE ASPECT OF GESTALT THEORY (TO THE 65TH ANNIVERSARY OF THE POET'S BIRTH)

Vasyl' Herasymjuk is a poet, TV and radio presenter, culturologist, author of numerous poetry collections, screenplays, essays, Laureate of the Taras Shevchenko Prize (2003). He is a prominent figure in national literature and culture. However, despite numerous analytical, critical articles, a review of the poet's work, despite the fact that his texts have been included in school curricula for long period, his poetic work remains far from adequate interpretation. Herasymjuk's poetic figure continues to be a literary mystery. The object of research of the article are the texts of the poetry collection "Gregit" by Vasyl Herasymjuk (Publishing Center "Prosvita", 2016. 511 p.) The subject is their semantic structure in the aspect of gestalt. The purpose of the study is to identify and describe the features of the semantic development of the content. The themes of the poems cover the following domains: love, friendship, morality, justice, nature, childhood, reflections on the fate and mission of the poet. These topics are not sensationally new in poetry, all poets touch them in one way or another. But Gerasim'uk's poetry is characterized by a special style. It is impossible to confuse it with other authors. A characteristic feature of his poetry is that the reader must be constantly in cognitive tension to decode adequately poetic discourse. The novelty of the article is reflected in the proposed conclusions. So, the author determined that the semantics of Herasymjuk's poems are distinguished by such features: 1) impressionism, 2) gestalt, 3) deviation from classical syntax in sentence construction, 4) deviation from formal-logical unfolding of the text, 5) visibility,

6) *perceptual-cognitive tension*, 7) *impression of silence*, 8) *the large branching of the probability tree*, and as a result, 9) *unpredictability of the rhyme after the stated theme*, 10) *nonlinearity of the semantic development*, 11) *an analogy between the semantic structure of some texts and the semantic structure of the haiku of some Japanese Zen Buddhist poets in particular Issa, Chiyo ni, Matsuo Basho*, 12) *the dominance of Carpathian flavor*, 13) *saturation of dialectisms*.

Key words: *Ukrainian poetry, semantics, gestalt, visibility, probability tree, haiku.*

Поетом бути важко, особливо сьогодні, в епоху інформаційного шквалу, коли в одному кванті нашого життя вміщується у сотні разів більше інформаційних подій, ніж ще якихось двадцять років тому, що зовсім не дає можливості нам, ютуб-нутим відеоспоживачам, зупинитися й озирнутися. Але втома від моніторних відеороликів, відчай від екранних новин, нуда від остогидлої реклами типу «Світлана Лобода засвітила стегна...», що лізе з усіх пікселів, дедалі частіше викликає незбориму жагу до спілкування з такою милою серцю, з такою чистою і наївною Паперовою Книгою.

Ось книга вибраних віршів неординарного, вельми непростого, але одного з найбільш знакових поетів України, менестреля Карпат – Василя Герасим'юка – під назвою «Грегіт» (Видавничий центр «Провіта», 2016 р.) А чому б і ні? А чому б не «піти в далекі гори» і не ковтнути запаху смerek? То ж спробуємо здійснити захоплюючу мандрівку в край гір, смerek, черемшини та полонин і зануритися у поезію Василя Герасим'юка.

У нинішні часи безпрецедентного меркантилізму зустрінеться з чистою, наївною поетичною душею та ще й у маскулітному її втіленні – все одно, що в години пік зустрінє метелика породи махаон на Кільцевій дорозі чи квітку рафлезію під мостом Патона.

Книжка «Грегіт», яка названа іменем гори, що на Косівщині, – це дзеркало усієї поетичної творчості Василя Герасим'юка, оскільки це збірка кращих, на думку самого автора, віршів, дібраних ним самим із усього його творчого доробку. Тут кожен вірш віддзеркалює якийсь період його літературної біографії.

Об'єктом дослідження пропонованої статті є тексти поетичної збірки «Грегіт», **предметом** – їхня семантична структура в аспекті гештальту. **Метою** статті є спроба розкрити закономірності розгортання семантичного потоку в текстах, адже, незважаючи на досить велику кількість рецензій, критичних статей, оглядів, присвячених творчості Герасим'юка (Бойчук, Дзюба, Москалець, Павличко, Салига, Тарнашинська), особливості його поезій залишаються не розкритими. Творчість поета, будучи визначним феноменом вітчизняної літератури, значною мірою залишається загадкою.

Василь Герасим'юк – жива людина, й у його віршах можна знайти все, що переживає Homo

sapiens. Тематика віршів охоплює широке коло поетичних доменів: **кохання** (поезії «*Наші крики вітер посплітав*», «*Так і пишу...*», «*В афини...*», «*З тобою дні – як на верхах пласти*», «*Де холодна рука*», «*Зронила шиття...*», «*За вікном – водоспад. І таке мерехтіння...*»), у яких кохання й еротика виражається опосередковано, через інші, суміжні артефакти, натяки так, що **невисловлене у вірші важить більше, ніж позначене словом**, але, тим не менше, у читача індукується адекватне уявлення; **дружба** (поезії «*Чоловічий танець*», «*Сайгон*», «*Нам було по 30-35*»), у яких справжня чоловіча дружба виражається не клятвами й обіцянками, а міцним потиском руки, багатозначним мовчанням, поглядом); **мораль і справедливість** (вірші «*Дидактичний етюд*», «*Ти співвітчизника скручуєш в риг...*», «*Я знаю, від чого я гину*», «*А кров'ю не змити гріх*»); **природа** (ці картини здебільшого в карпатських барвах присутні тією чи іншою мірою у більшості поезій – «*Гроза у Брустурах*», «*Запахли яблука у сні...*»), **дитинство** (поезії «*Не віряться, що ти застав полотна*», «*Малим я Сокольського лісу боявся*», «*Люблю мамин почерк*», «*В бутинах робили, в лісах жили...*» – тема дитинства є для поета однією з домінуючих, оскільки це те, що ніколи вже не повернеться, а може прийти тільки у спогадах); **роздуми про долю й місію поета** (вірші «*Художник*», «*Чого хотів, не встиг*», «*Я жив у пні, як вузь*», «*...немов поставив «Гамлета»*»), у яких разом з усвідомленням значущості поета для суспільства можна відчутти певний песимізм). Є низка поезій, де одночасно кілька зі згаданих вище тем або ж навіть усі сплітаються в одному вірші й утворюють оригінальний поетичний вінок. Названі теми не є сенсаційно новими у поезії, всі поети так чи інакше їх торкаються, але для поезій Герасим'юка характерний особливий стиль. Його не сплутаєш із іншими авторами. Характерною особливістю його поезій є те, що читач мусить постійно перебувати у **когнітивному напруженні**, щоб адекватно декодувати віршований дискурс і щоб не випустити нитку розуміння семантичного потоку.

Слід зазначити, що не всі вірші Василя Герасим'юка приступні для тих, хто звик споживати поезію в її класичній ритміці й у парадигмі класичного синтаксису. Василь Герасим'юк – поет, для якого враження важливіші, ніж знання. Врешті-

решт, знання забуваються, а враження – ніколи. На нашу думку, Василь Герасим'юк – один із найвишарпаних вітчизняних **поетів-імпресіоністів**. Водночас він вельми загадковий поет. Загадковість його віршів інтригує, вносить когнітивний дисонанс, а тому викликає природне бажання пояснити віршований дискурс, установити, нарешті, жаданий семантичний консонанс, закрити гештальт і внести спокій. Незрозуміле ж бо завжди непокоїть. У гонитві за вербалізацією власних імпресій поет часто **порушує класичні правила синтаксичної будови речення**, і навіть саме речення часто трансформує у своєрідний гештальтний стрім, де годі шукати формальної логіки. Вірш часто становить кілька незалежних складних синтаксичних цілих (ССС), кожне з яких, тим не менше, об'єднується у єдиний гештальт імпресій, якими експонується певний поетичний домен. Візьмімо хоча би вірш із циклу «Кахлі»:

Зранку отаву скосила, / За день висушила /, а ввечері – на різдвяний стіл... / І страв було дванадцять, / і сини її присіли, / а вона пішла до стайні, / народила на мерві / і до хати діда нашого внесла. / Зранку озветься теля, / яке нічку святу проспало, / тому сніги, / які впали вдосвіта, / тому корова, / яку залишать у сінях, / а вона / виб'є рогом патрубок серед ночі / і затрубить у ніч, затрембітає... / І вся в сажі, засліплена, рогами двері відкриє...

Тут годі шукати **формально-логічної впорядкованості**. Це – чудернацький сон, раптова дитяча візія-спогад, ряд мазків емоцій, сказати б, афективних семантичних клякс, жбурнутих на вселенське полотно спілкування. Так белементить (гулить, англ. babbling) дворічна дитина, підбігши до матері, старанно і часто-часто лепече квазіслова в палкому бажанні донести їй щось своє, сокровенне, **поділитися** з нею емоційним сплеском. У цьому контексті поета зовсім не цікавить внормоване, формально-логічне викладення кванту інформації, він ігнорує класичний синтаксис, змішуючи темпорально-дієслівні узгодження (спочатку все начебто в минулому: *скосила, висушила, було, присіли*, і раптом темпоральний стрибок у майбутнє: *озветься, виб'є, затрубить, затрембітає...*) Поет також ігнорує пори року (*отаву не косять на Різдво!*) Здається, що таке синтаксичне і фактологічне порушення застосовується навмисне: поетові у погоні за емоційним стрімом **ніби не має часу зупинитися** і здійснити синтаксичне чи фактологічне впорядкування. (Поет неначе задихається від швидкої ходи!) Тут для поета важливо нанести читачеві **послідовний ряд емоційний ударів** із метою, увігнати його у

ностальгічний щем і викликати катарсис від спогадів про те, що вже ніколи не повернеться. Синтаксис і логіка тут відходять на задній план. Він про них навмисне забуває. Послідовність емоційних ударів передається через темпоральні маркери *зранку, вдосвіта, ввечері, тому...* Причому після закінчення такого химерного ланцюга поетичних візій не надається ніякого висновку. Це автора не цікавить. Він бо переслідує не інтерпретацію реалій, а тільки їх номінацію, називання. Автор підсвідомо відчуває, що ім'я речі (**номен**) має більший змістовний об'єм, ніж якась його предикація, тож залишає більше простору для дерева ймовірностей читацьких інтерпретацій. Тут працює семантична аксіома: чим коротший мовний знак, тим більший об'єм його змісту. Хоч іноді, здається, що поет взагалі не має нічого на меті, і його взагалі нічого не цікавить, окрім виплеснути на папір власну візію. Іноді здається, що поет таємно має на умі формулу незабутнього Полихаєва «*А ну вас всех!*», мені тут, у бетонних джунглях здичавілого мегаполісу прийшов спогад про корову мого дитинства, про народження мого діда (**в онука в принципі не може бути спогаду про народження діда!**), і я його фіксую, і мені байдуже, знайдете ви тут логіку чи якісь консонанси, чи ні. Однак, незважаючи на такі «порушення», емоційний гештальт залишається цілісним, і мету поета досягнуто. Гештальт все впорядковує.

Ось іще вірш. *Червоні щити. Лице сумне. / Лице сумне. Ракети тремтять. / Обмий мене. Одягни мене. / До столу зі мною сядь. / Налий мені молока горня. Вікно застели в пізній час. / На горах страждань – мечів стерня. / На горах страждань – князь.*

У цьому вірші поет знову ж таки через ряд послідовних номінацій і простих називних речень начебто пропонує читачеві самому відгадати, у який гештальт облекти цю візію: це – **мовчазне спілкування матері з малим сином, дівчини з нареченим, двох братів (сестер) чи, може, батька з сином...** Однак, як здається, поет не дбає про абсолютну прозорість, але будь-якому разі за допомогою послідовних натяків читачеві дарується сакральна і ностальгічна емоція. Тож маємо цікавий ефект: **для читача невисловлене має не меншу вагу, ніж позначене словом**, тож замовчане може бути більш промовистим, ніж сказане. **Імпресія замовчаного** також є однією із визначних рис поезій Герасим'юка, оскільки подібні ймовірнісні семантичні хитання також залишають свої емоційні сліди в уяві читача.

Вище ми застосували термін **гештальт**. Герасим'юк – можливо, найгештальтніший поет на літературному обрії України. Гештальт (від нім.

Gestalt – цілісна форма) за М. Вертгеймером (Вертгаймером – різні транслітерації імені німецького психолога) – це комплексний образ ділянки дійсності, до структури якого нашою свідомістю включено кілька складників так, що у свідомості утворюється цілісна матриця, яка становить **нову якість** відображення, що не витікає із суми її складників; це нова цілісна психічна матриця, яка сформувалася у свідомості людини при сприйнятті певного об'єкта (Вертгаймер, 1980; Вертгеймер). Прикладами гештальтів, за Вертгеймером, є музичні мелодії, які складаються з семи нот, але загальний звуковий образ окремої мелодії не зводиться до простої їх суми, натомість різні їх комбінації утворюють нові звукові образи, себто інші мелодії. Типологія гештальтів корелює із п'ятьма сенсорними системами людини: бувають гештальти візуальні, звукові, ольфакторні, смакові, тактильні (докладніше Безпаленко, 2009: 50–70).

І от авторові заманулося виразити якийсь гештальт дитинства (всі ми родом із дитинства, а поети так почасти залишаються там назавжди), і ось він його вербалізує, і дбає тільки про те, щоб гештальт, не дай Боже, не зруйнувався (не розплескався!) і зберігся у первісному вигляді, тобто у такому вигляді, у якому він в'ївся у свідомість поета у дитинстві. Поетичні гештальти Герасим'юка існують тільки у свідомості самого поета, і він часто зовсім не дбає про те, щоб донести їх до читача так, щоб читач їх адекватно сприйняв і зрозумів і, щоб, таким чином, відбувся повний збіг обох гештальтів – автора і та читача – і щоб таким чином гештальт став прегнантним, завершеним. Поет ніби недбало жбурляє на папір крупні мазки фарб з емоційної палітри свого дитинства, які старанно плекає, а ти, читачу, вже будь люб'язний, сам добудуй свій власний гештальт. І якщо збіг гештальтів відбудеться, то тоді поезія люба, якщо ж ні, то вона лише драгує своєю незрозумілістю. Читачеві ж бо до вподоби, щоб гештальт був прегнантним, завершеним. У таких випадках читачеві (слухачеві) доведеться вже самому інтелектуально й емоційно попрацювати, щоб докумекати, дістатися сакрального змісту поезії та закрити той гештальт.

Але хто сказав, що вірш завжди повинен бути простеньким, типу «Джек і Джіл пішли на діл / шляхом до кринички, / Джек упав, ребро злавав, / Джіл приніс водички» (Марк Твен)? І взагалі, якщо «**природа не зобов'язана бути настільки простою**», щоб легко даватися нашому розумінню (Вертгеймер, 1987: 103–104), то чому наша свідомість і сама поезія як її відображення зобов'язана бути простою, як мукування корови?

Деякі вірші Василя Герасим'юка чимось нагадують задачі з вищівського курсу алгебри, де непосвяченій людині нелегко вхопити бодай квант змісту, але от такий вже він, наш Василь Герасим'юк! Через це, гадаємо, поезії Герасим'юка будуть цікавими і для фахівців у галузі теорії множин і теорії ймовірностей, які спеціалізуються на пошуку алгоритмів ймовірнісного розгортання інформаційного потоку, що актуально для досліджень у галузі створення штучного інтелекту.

У Герасим'юка є вірші, де після вже заданої у першому рядку теми **неможливо передбачити наступної реми**. Дерево ремних варіантів у семантиці Герасим'юка настільки **біфуркаційне**, що годі й думати про високу ймовірність передбачення.

Аркуш льоду. Лід. А де ж ріка? / Ополонка, дівчино, як рана. / Дівчино, ранкова / і кохана. / Дівчино, усміхнена така. / Ти не плач. / Ці коні мудрі – страх: / чують бо. / Стоять собі, червоні. / Де ж ріка? / Ой коні мої, коні, з білими снігами на боках. / Лід. Ворожа куля не втіка – / в грудях / заховалася від погоні. / В ополонці серця / тонуть коні, / дівчино, усміхнена така.

Що хотів виразити поет у цьому вірші? Очевидно, тут зображено візуальний гештальт, у центрі якого на возі, запряженому парою чапранчорудної масті, лежить поранений повстанець, який разом із дівчиною змушений був, відстрілюючись, утікати від ворогів. Втекти вдалося, коні відчули, що погоні вже немає, і зупинилися, але у серці застрягла куля, дівчина плаче, і боєць намагається заспокоїти її... Але можливий стрибок і в іншу ймовірність: можливо, це просто якийсь чудернацький повоєнний гештальт-спогад ветерана, чи дрімотна гештальт-візія колишнього бійця, у якій химерно, **нелінійно** сплелися такі компоненти: *спогад про поранення, зимовий карпатський пейзаж, пара коней, лице коханої дівчини*, котра доглянула і виходила пораненого коханого – те, чого вже більше ніколи не буде знову...

Однак гештальт все-таки і тут утримує цілісність сприйняття. Тональність вірша, його ритміко-звукова довершеність дають читачеві, який **вміє читати**, філофонічну насолоду – до візуального гештальту доєднується звуковий.

Семантика віршів Герасим'юка з погляду теорії ймовірностей наводить на асоціації стосовно китайсько-японської гри у **го**. Якщо цю суперінтелектуальну гру з надзвичайно глибоким стратегічним проникненням порівняти з більш традиційними шахами, то зважмо на те, що «у шахах у початковій позиції існує 20 різних ходів, у го – 55, <...> але після кількох перших ходів число подальших можливих ходів стає практично рівним числу

вільних пунктів. *Дерево варіантів при спробі прорахувати партію вперед на кілька ходів росте значно швидше: якщо в шахах після четвертого півходу може виникнути близько ста тисяч позицій, то в го їх число перевищує шістнадцять мільярдів. Такі масштаби повністю виключають можливість "механічного" перебору позицій, яким значною мірою беруть нинішні шахові програми» (Го).*

Отже, під час гри в го гравцеві, щоб зробити успішний хід, годі й думати про те, щоб логічно і послідовно прорахувати усі варіанти дерева можливостей. Тут потрібно покладатися лише на інтуїцію, інсайт, натхнення, а ці категорії дуже вже темні та не вкладаються у логіко-математичну матрицю. Здається, що розгортання семантики деяких віршів Герасим'юка чимось подібне до біфуркаційних стрибків при грі в го.

Ще однією семантичною особливістю поезій Василя Герасим'юка, яка єднає їх із культурою далекої Японії, є їхня **візійність**, про що вже йшлося вище. У читача, знайомого з поезіями дзен-буддистів, при читанні віршів Герасим'юка не може не виникнути ремінісценцій, пов'язаних із японськими хайку. Недарма хайку ґрунтуються на візуальних гештальтах, а поет Басьо – тезка Василя.

Як і у поетів, що творили у жанрі хайку, улюбленим прийомом Герасим'юка є нанесення читачеві ностальгічного удару. (На цьому ми наголошували вище). Як і японські поети, Герасим'юк не викладає читачеві інформацію, а кількома семантичними ударами вганяє його у стан ностальгічного щему, даруючи катарсис.

Центральною ознакою трирядкових хайку дзен-буддистів є прагнення у візуальному гештальті вхопити мить, яка вміщує цілий світ, його тотальну екзистенцію, але поезії хайку специфічні як за формою, так і за змістом. Якщо читач сам ніколи не закликав, задивившись на візерунок метеликового крила, якщо він ніколи не був зачарований акустичним фоном весняного лісу, або ж не був вражений багряними фарбами зимового заходу сонця, яке вогнем відображається у прозорому дзеркалі замерзлої річки, що тече на узліссі, то перейнятися віршем хайку йому буде складно. Щоб сприйняти й оцінити японське хайку, потрібна надчутлива, надвразлива психіка. Те саме стосується і більшості віршів Герасим'юка, де зустрічаються мотиви, що нагадують хайку, правда, здебільшого це стосується семантичного розгортання образу, його пронизливої візійності, а не форми вірша, що у хайку є строго трирядковою.

Порівняймо. Ось японські хайку у перекладах Івана Бондаренка.

Ісса – напевно, найулюбленіший поет в Японії:
Як вишня розцвіла! / Вона з коня зігнала / І князя-зверхника.

Чійо-ні – найвидатніша жінка-поетеса Японії:
Повійки квіт / Цеберко оповив – / Сходжу по воду до своїх сусідів. (Бондаренко).

Мацуо Басьо:

1. *Старий ставок. / Пірнуло жабеня / Вода сплеснула.*

2. *Ховається за хмари часом місяць, / щоб відпочили очі / у людей.* (Басьо).

А ось лише кілька фрагментів із поезій Герасим'юка:

1. *Дальнім ґрунем, / самим верхом, / тато йде і веде коня, / а на коні хлопчик сидить маленький / мати йде за ними, / визбируючи ягоди в травах...*

2. *Місячної ночі дно криниці, / де струг застиг, / нагадує мені / одну давню кахлю...*

3. *Вибігла серед ночі з хати / В одній лише сорочці білій, / Біловолоса!... (Із циклу «Кяхлі»).*

4. *На світі білім, / де лягало з рук / легке, / мов тіло, плаття на ожину, / ну що простіше? – / тінь його незриму / століттями / лататиме наву.* (Із циклу «Незрима тінь»).

Знайомлячись із поезіями Василя Герасим'юка, читач може заскочити себе на думці, що він сам – також поет, а то чого б ото іноді хотілося почитати його вірші? Так, читач поезій неодмінно і сам є поетом! А поезії він читає, задля подразнення власних «поетичних нейронів», які дримають у його, читача, свідомості. І читає він, щоб збудитися, щоб, сказати б, «заторчать» від дивовижності світу, відображеного у віршах поета.

Однією з рис поезій Герасим'юка є деяка **перенасиченість** їх **діалектизмами**, що заважає адекватно оцінити глибину семантики вірша, і за що поета іноді критикують (Павличко). І дійсно, такі діалектизми, як **резували** (=спускали колоди жолобом), **миглували** (=штабелювали деревину) (вірш «В бутинах робили...»); «...народила на **мерві**...» (= народила на м'ятій, третій або зопрілій соломі) (вірш «Зранку отаву скосила»); «у твоїх **бесагах** вечеря для Анни» (= у здовоєній перекидній торбі) (вірш «Перед тобою, над горою – ліс темний...»); **афини** (=чорниця, куці чорниці) (вірш «В Афини...») не допомагають розумінню поезій, а лише «здають філологічної мороки» (Павличко). Однак, з іншого боку, діалект – то подих предків із глибини тисячоліть, то ж доречно вкраплений діалектизм – це наче ковток свіжого повітря у важкому тумані вихлопів від диджиталізації та QR-кодіфікації всього і вся, до того ж діалектизми надають поезіям карпатського колориту. Порадимо поетові більш помірно їх дозувати.

Новизна дослідження відображена у **висновках**: семантичну структуру віршів Герасим'юка вирізняють такі риси: 1) імпресійність, 2) гештальтність, 3) перцептивно-когнітивне напруження, 4) відхилення від класичного синтаксису у побудові речення, 5) відхилення від строгого формально-логічного розгортання тексту,

6) візійність, 7) імпресія замовчаного, 8) непередбачуваність реми після заявленої теми, 9) велика розгалуженість дереваремних ймовірностей, 10) нелінійність семантичного розгортання, 11) аналогія із семантичною структурою японських хайку, 12) домінування карпатського колориту, 13) перенасиченість діалектизмами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басьо Мацуо. Перекладач: Іван Бондаренко. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=10317>.
2. Безпаленко А. М. Принцип суміжності у мові. Слово у дзеркалі гештальт-теорії : монографія. Київ : ВЦ «Київський університет», 2009. 424 с.
3. Бойчук Б. Розмисли про поета у повітрі. *Сучасність*. 2003. № 3. С. 110–112.
4. Бондаренко І. П. Жіночий феномен японської літератури і творчість Чійо-ні (1703–1775). URL: <https://burago.com.ua/bondarenko-i-p-%E2%80%A2-zhinochiy-fenomen-yapon/>
5. Вертгаймер М. О гештальттеорії. Хрестоматія по історії психології / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1980. С. 84–97.
6. Вертгаймер М. Законы организации в перцептуальных формах. URL: http://metaphor.narod.ru/wertheimer_perc.htm.
7. Вертгаймер М. Продуктивное мышление / пер. с англ. ; общ. ред. С. Ф. Горбова и В. П. Зинченко. Москва : Прогресс, 1987. 336 с.
8. Го. Википедія. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE>
9. Дзюба І. ...І є такий поет. Герасим'юк В. Була така земля: Вибране. Київ : Видавництво «Факт», 2003. С. 7–20.
10. Москалець К. Навіщо поет у повітрі? *Березиль*. 2003. № 3–4. С. 163–180.
11. Павличко Дмитро. Заповідається слово буремне. Українська література. Літературознавство. Критика. Т. 1. Дмитро Павличко. 2007. URL: <https://ukrlit.net/info/literary/46.html>
12. Салига Т. Між традицією і модерном (Штрихи до портрета Василя Герасим'юка). *Дзвін*. 1996. № 9. С. 123–130.
13. Тарнашинська Л. Василь Герасим'юк: «Найдовша дорога...», або Хоча все мало би бути навпаки. Закон піраміди: Діалоги про літературу. Київ : Видавництво «Пульсари», 2001. С. 107–113.

REFERENCES

1. Baso Matsuo. Perekladach: Ivan Bondarenko. [Basho Matsuo. Translator: Ivan Bondarenko]. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=10317> [in Ukrainian].
2. Bezpalenko A. M. Pryntsyp sumizhnosti u movi. Slovo u dzerkali heshtalt-teorii. Monohrafiia. [The principle of adjacency in language. The word in the mirror of Gestalt theory. Monograph]. Kyiv: Publishing Centre “Kyiv University”, 2009. 424 p. [in Ukrainian].
3. Boichuk B. Rozmysly pro poeta u povitri. [Reflections on the poet in the air] *Suchasnist*. 2003. № 3, pp. 110–112. [in Ukrainian].
4. Bondarenko I. P. Zhinochiy fenomen yaponskoi literatury i tvorchist Chiiio-ni (1703–1775). [The female phenomenon of Japanese literature and the work of Chiyo-ni (1703–1775)]. URL: <https://burago.com.ua/bondarenko-i-p-%E2%80%A2-zhinochiy-fenomen-yapon/> [in Ukrainian].
5. Vertgaymer M. O Geshtaltteorii. Hrestomatiya po istorii psihologi. [On gestalt theory. A textbook on the history of psychologists]. Ed. Yu. B. Gippenreiter, V. Ya. Romanova. Moscow: Moscow University Publishing House. 1980, pp. 84–97 [in Russian].
6. Vertgeymer M. Zakony organizatsii v pertseptualnyih formah. [Laws of organization in perceptual forms]. URL: http://metaphor.narod.ru/wertheimer_perc.htm [in Russian].
7. Vertgeymer M. Produktivnoe myshlenie. [Productive thinking. Transl. from English, ed. S. F. Gorbova and V. P. Zinchenko]. Moscow: “Progress”, 1987. 336 p, [in Russian].
8. Go. Vikipediya. [Go. Vikipediya]. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE> [in Russian].
9. Dziuba I. ...I ye takyi poet. Herasymiuk V. Bula taka zemlia: Vybrane. [...And there is such a poet. Herasymyuk V. There was such a land: Electd]. Kyiv: Publishing House “Fakt”, 2003, pp. 7–20 [in Ukrainian].
10. Moskalets K. Navishcho poet u povitri? Why is a poet in the air? *Berezil*. 2003. № 3–4, pp. 163–180 [in Ukrainian].
11. Pavlychko Dmytro. Zapovidaetsia slovo buremne. [The awakening word is bequeathed]. Ukrainian literature. Literary Studies. Criticism. Volume 1. Dmytro Pavlychko. 2007. URL: <https://ukrlit.net/info/literary/46.html> [in Ukrainian].
12. Salyha T. Mizh tradytsiieiu i modernom (Shtrykhy do portreta Vasyliya Herasymiuka. [Between tradition and modernity (Touches to the portrait of Vasyl Herasymyuk)]. *Dzvin*. 1996. № 9, pp. 123–130 [in Ukrainian].
13. Tarnashynska L. Vasyl Herasymiuk: “Naidovsha doroha...”, abo Khocha vse malo by buty navpaky. Zakon piramidy: Dialohy pro literaturu. [Vasyl Herasymyuk: “The longest road...”, or Although everything should be the other way around. The Law of the Pyramid: Dialogues on Literature]. Kyiv.: Publishing House “Pulsary”, 2001. pp. 107–113 [in Ukrainian].

UDK 811.111'282.2(73) '342

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-18>

Kateryna VUKOLOVA,

orcid.org/0000-0002-2640-8149

PhD in Linguistics,

Associated Professor at the Romano-Germanic Philology and Translation Department

Bila Tserkva National Agrarian University

(Bila Tserkva, Kyiv region, Ukraine) ekaterina.vukolova17@gmail.com

Tatiana SMOLIANA,

orcid.org/0000-0001-6628-2707

PhD in Linguistics,

Associated Professor at the German Philology and Translation Department

V. N. Karazin Kharkiv National University

(Kharkiv, Ukraine) germphil@karazin.ua

LINGUISTIC MOSAIC OF MIDLAND DIALECT CONTINUUM (MDC) IN FRAMES OF AMERICAN ENGLISH (PHONETIC ASPECT)

The linguistic characteristics of Midland Dialect Continuum mainly phonetic peculiarities have been given in this paper. From a linguistic point of view, the Midland Dialect Continuum is the "third dialect" of the northern type of pronunciation of American English. Midland dialect region comprises the cities of Nebraska, Iowa, Illinois, Indiana, Ohio, Kansas and Missouri such as Omaha, Ottumwa, Champaign, Indianapolis, Columbus, Wichita, Kansas City, Columbia, St Louis respectively. Compared to American English, the speech inherent in the Midland Dialect Continuum has features at three language levels: phonetic, lexical and grammatical. At this very article the authors have considered the phonetic features of the Midland Dialect Continuum. Among the phonetic features have been found the following: merging the vowels of the back row of the lower elevation /ɔ: / and /ɒ/; use of schwa [ə] (middle row of middle rise in the stressed position); fronting / oo /; fronting / u: /; Fronting of / av /; epenthetic / ɪ /; short-a phoneme, /æ/; fronting of /ʌ/; lowering of /eɪ/. All the investigated issues within this region are exceptional characteristics which add a unique color and are a tool for self-identification of the inhabitants of the studied area. The grammatical and lexical peculiarities are being the perspectives of the further research which relevance is determined, first, by a new perspective on the analysis of speech variability depending on the influence of selected extra lingual factors: gender, ethnicity, social status and age, which, of course, corresponds to the current state of linguistics and growing interest in the social factors influencing on the speech in different areas, as well as the application of an eco-linguistic approach to the analysis of sociolinguistic differentiation of the Midland Dialect Continuum. Second, the study is quite interesting in light of the importance of the sociocultural role of the dialects of the Midland Dialect Continuum in the holistic linguistic pattern of the United States of America.

Key words: *Midland Dialect Continuum, American English, phonetic peculiarities, monophthongization, vowels.*

Катерина ВУКОЛОВА,

orcid.org/0000-0002-2640-8149

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри романо-германської філології та перекладу

Білоцерківського національного аграрного університету

(Біла Церква, Київська область, Україна) ekaterina.vukolova17@gmail.com

Тетяна СМОЛЯНА,

orcid.org/0000-0001-6628-2707

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри німецької філології та перекладу

Харківського національного університету імені В. І. Каразіна

(Харків, Україна) germphil@karazin.ua

ЛІНГВІСТИЧНА МОЗАЙКА МІДЛЕНДСЬКОГО ДІАЛЕКТНОГО КОНТИНУУМУ В РАМКАХ АМЕРИКАНСЬКОГО ВАРІАНТУ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ (ФОНЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

У даній статті було авторками було наведено мовні характеристики Мідлендського діалектного континууму (МДК), зокрема, фонетичні. З лінгвістичної точки зору, МДК є «третім діалектом» північного типу вимови

американського варіанту сучасної англійської мови. Територія даного діалектного регіону (МДК) включає такі штати як Небраска, Айова, Іллінойс, Індіана, Огайо, Канзас і Міссурі, та міста Омаха, Оттумва, Шампань, Індіанополіс, Вічіта, Канзас-Сіті, Колумбія, Сент-Луїс відповідно. Порівняно з американським варіантом сучасної англійської мовою, риси, притаманні МДК відслідковуються на всі трьох мовних рівнях: фонетичному, лексичному та граматичному. У цій статті автори розглянули фонетичні особливості МДК. Серед фонетичних ознак були виявлені наступні: злиття голосних заднього ряду нижнього піднесення /ɔ:/ та /ɒ/; використання schwa [ə] (середній ряд середнього підйому в напруженому положенні); фронтування /oʊ/; фронтування /u:/; фронтування /aʊ/; епендетичний /l/; коротка фонема а, /æ/; фронтування /ʌ/; зниження /eɪ/. Усі досліджувані проблеми в цьому регіоні є винятковими характеристиками, які додають унікальний колорит і є інструментом для самоідентифікації мешканців досліджуваної території. Вивчення граматичних та лексичних особливостей є перспективою подальших досліджень, актуальність яких визначається, по-перше, новим поглядом на аналіз мінливості мовлення залежно від впливу вибраних позамовних чинників: статі, етнічної належності, соціального статусу та віку, які, звичайно, відповідають поточному стану мовознавства та зростаючому інтересу до соціальних факторів, що впливають на мовлення у різних сферах, а також застосуванню еколінгвістичного підходу до аналізу соціолінгвістичної диференціації МДК. По-друге, дослідження є досить цікавим у світлі важливості соціокультурної ролі діалектів МДК у цілісній лінгвістичній моделі Сполучених Штатів Америки.

Ключові слова: Мідлендський діалектний континуум, американський варіант сучасної англійської мови, фонетичні властивості, монофтонгізація, голосні.

Problem statement. The development of modern linguistics is characterized by the replacement of paradigms of language and speech study, where much attention is paid to the study of its dynamic characteristics, which is carried out in the framework of synergetics and sociolinguistics. Whereas the language is a dynamic phenomenon, the question of its variability is always extremely relevant. Linguistic science can obtain a basis for more accurate prediction of the development of English as a macro-language system consisting of appropriate national and territorial subsystems in the context of establishing deviations from the codified standards and patterns of variation of language units in the speech of native speakers.

Research analysis. The English language, as a result of the development and interaction of its national and territorial subsystems has been studied in many ways, in particular in terms of systematization of their assimilation and dichotomous features (Ya. Zatsny, M. Kolisnyk, J. Chambers, D. Jones, R. Kingdon, I. Trevian, P. Trudgill, etc.). The specificity of sociocultural variation of speech is presented in the works of I. Shevchenko, V. Pasynok, A. Fill, E. Haugenn, etc.; sociolinguistic variability of speech of the Midland Dialect Continuum (MDC) became the object of research of B. Johnstone, U. Labov and others.

The study of the peculiarities of any language within limits determines its consideration not as a homogeneous, monolithic formation, but as a rather complex and multifaceted phenomenon.

The role of language in life of any society and individual communities, the influence of social and stratification factors on linguistic changes in the society, the totality of linguistic and political relations, motives of behavior and activities of the subjects of such relations are the spectrum of language activity of the state and society, individual, family, team, ethnic community, etc.

This article is devoted to one of the topical issues of modern linguistics – the linguistic pattern of usages formed in an appropriate area. **The purpose of the article** is to consider the phonetic peculiarities of the MDC linguistic mosaic in the frames of American English.

1. Characteristics of current language situation of United States of America

In order to conduct a local study of speech within Midland Dialect Continuum (MDC), it is necessary to demonstrate the general characteristics of the language situation in the United States. This information will help to understand the diversity of the country's population, as well as help to trace the influence of different languages on American English, and in particular the MDC (Lakoff, 1973: 45–79).

The current language situation in the United States of America opens up enormous opportunities for researchers to identify the social factors and processes that shape at the latest stage of development the main directions of change in language. Among the most important reasons influencing the linguistic portrait as a whole are the following: many nationalities of a country with a complex texture of linguistic and interethnic relations; continuous migration processes even in conditions of lockdown caused by the COVID-19 virus; population mobility related to employment and job search; the influence of the media. These ones and many other factors have led to significant changes in the language situation.

The United States is one of the few countries that have existed for more than 200 years without an official state language defined at the federal level. However, the English language is de facto the main in such areas of activity as: civil service, community service, office work, education, etc.

The US Constitution does not declare that English as the state language (Zimmerman, 1975: 105–129), but some state governments have recently enacted laws that make English the official one. The reason for

this is the constant increase in threats from language minority groups.

It should be noted that English has received the status of an official language so far in 37 states (States with Official English Laws). This law was first passed in Nebraska (1923) (URL: https://en.wikipedia.org/wiki/English-only_movement#cite_note-44). West Virginia became the last state to pass an official English law to date (2016) (URL: https://en.wikipedia.org/wiki/English-only_movement#cite_note-Crawford50-33).

In 2013, another attempt was made by the US government – the law of March 6, 2013 HR 997 IH “The English Language Unity Act of 2013” – to recognize English as the official one, but at the 113th session of Congress the document was rejected by the US Congressional Committee for further introduction edits (URL: <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/997/text#H9249221781A3424F85619C1C136AD239/>).

For a number of reasons, the United States has a rather complex and dynamic ethnic situation. However, the main one, in our opinion, is the high level of migration. Going further back 1908, I. Zangwill in a self-titled play about the life of Jewish immigrants in the United States called this country as a “melting pot” (“melting pot”), which indicated a large number of immigrants of various origins (Wisnosky, 2003:103). According to statistics, Statista is a leading provider of market and consumer data (URL: <https://www.statista.com/statistics/183483/ranking-of-languages-spoken-at-home-in-the-us-in-2008/>), only 81.19% of US residents speak only English, while 18.81% use it as a native language in everyday communication [see Table 1]. The largest group of non-English speakers consists of representatives who speak Indo-European languages, namely: Spanish, French, German - 13.36%, where 12.73% are Hispanic residents. Spanish is used by speakers only at home. The second largest group belongs to the Sino-Tibetan languages – 1.1%. The population using other languages is 4.4% (URL: https://www.americanimmigrationcouncil.org/research/immigrants-in-the-united-states?_cf_chl_jschl_tk__=pmd_8c6407cc10ab08643d20d2aaf01740836ab2746b-1626768688-0-gqNtZGzNAjijcnBszQjO).

According to the Bureau of the Census (Bureau of the Census is the leading source of statistical information about the nation’s people. This population statistics come from decennial censuses, which count the entire US population every ten years, along with several other surveys), the US population is also extremely diverse in race and ethnicity: 76.3% of Americans are white (non-Hispanic); 13.4% consider themselves as African Americans; 2.8% are

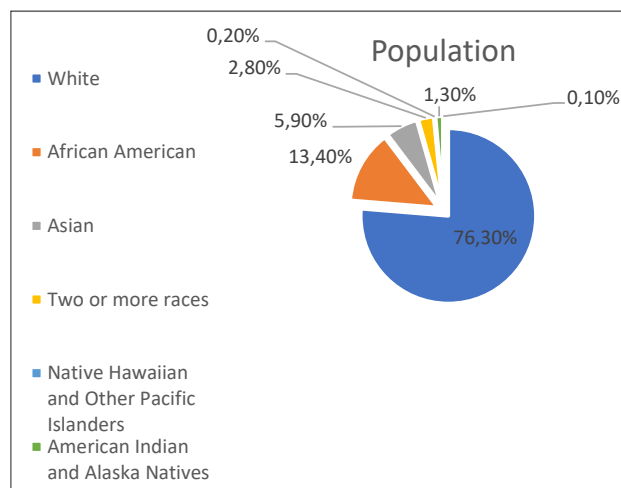
two or more races; 5.9% refer to the Asian race; Native Hawaiian and Other Pacific Islanders – 0.2%; American Indian and Alaska Natives (Eskimos, Aleutians) make up about 1.3% of the population, 0.1% of the population refer to other races [see Table. 1].

Table 1
Languages spoken (at home) other than English in the United States by number of speakers in 2019

Languages spoken (at home) other than English	Number of speakers	Percentage
Spanish	41,757,391	12.73%
French (incl. Cajun)	1,171,775	0.36%
German	895,309	0.27%
Russian	941,454	0.28%
Chinese (incl. Mandarin, Cantonese)	3,494,544	1.1%
Korean	1,075,247	0.32%
Vietnamese	1,570,526	0.5%
Tagalog	1,763,585	0.54%
Haitian	924,817	0.28%
Other languages	7,877,749	2.4%

According to the U.S. Census Bureau, one in seven U.S. residents is an immigrant, which is about 13.6% of Americans born outside the United States. According to the American Immigration Council, almost all nationalities of the world are represented in the United States. The top countries of origin for immigrants were Mexico (25% of immigrants), India (6%), China (5%), the Philippines (4%), and El Salvador (3%) (URL: <https://www.census.gov/quickfacts/fact/table/US/PST045219>). Based on the above statistics, it can be argued that the US population is a complex combination of people from Europe, Asia and Africa.

Table 2
Ethnic pattern of USA population on April, 1, 2020

There are almost 44 million people in the English-speaking population – the African American population – who use the so-called “African American Vernacular English” (AAVE). This dialect was developed during the time of slavery in the southern United States. However, during the “before and after” World War II there was a mass migration of the African American population to the North (New York, Chicago, Detroit, etc.). Many sociolinguists, in particular, W. Labov, who studied the pronunciation features of African Americans in northern cities, believe that all these features are driven by the social factors.

An objective documented description of the regional properties of American English is presented in DARE – Dictionary of American Regional English edited by F. Cassidy. In the preface to this dictionary, J. Hartmann points to the need to select certain pronunciation features that can be correlated with the corresponding features of the compared dialect as the only way to prove the identity of the language of any regional or social group of individuals.

Finding such a set of defining parameters of the phonological regional language was one of the tasks of the nationwide Telsur project – a study of linguistic changes taking place in North America today. The project is supported by the National Science Foundation and the National Endowment for the Humanities. The result of this project was the creation of the Phonological Atlas of North American English (1997). As a result, the territory of the United States was divided into several language areas: North, North Midland, South Midland, South and West. The obtained data allowed the authors to confirm the existence of three main dialect areas: North, Midland and South (data obtained by American scientists H. Kurath and JR. McDavid during the preparation of the Linguistic Atlas of the United States). At the same time, on the basis of systemic changes of vowels, in particular the northern shift of vowels, the borders of dialects and the division of the North into the Central, Inner and North-Eastern territories were specified; Midland – to the North and South, bordering the South and West according to Yale Grammatical Diversity Project (URL: <https://ygdg.yale.edu/phenomena/needs-washed>).

An important feature of American society’s speech is that none of the regional types of pronunciation have the status of a pronunciation standard. According to scholars who study the language within the influence of social factors (so-called external factors), this situation is justified by the influence of the media, where the phonetic training of speakers focuses on Northern and Western types of pronunciation, including Midland pronunciation. Thus, it has been

noted that the Southern pronunciation is rejected as unacceptable, and therefore socially marked.

Another important reason that affects the change of speech sounds is the high mobility of the population. Despite the circumstances surrounding the spread of COVID-19 and the introduction of quarantine throughout the country, an increasing number of people are currently traveling great distances for a variety of reasons, respectively, coming into contact with each other. In this regard, J. Chambers notes that when people talk with colleagues, neighbors, travelers from distant places, they not only communicate with others, but also involuntarily adopt some of the pronunciation features of our interlocutors, just as they adopt ours. This source of variability is more significant, because the process of communication is infinite (Chambers, 1998: 123–132).

Thus, it should be stated that the population of the United States is multinational: there are people from Europe, Asia and Africa, which, of course, complicates the rather dynamic ethnic situation. The reason for such a difficult language situation, in our opinion, is the increased mobility of the population within the country, the high level of immigration from abroad, as well as the widespread use of the media. Given that the status of the English language is not enshrined in the US Constitution, there is a serious threat from the country’s foreign-speaking population. In this regard, the US government develops and implements various programs aimed at supporting the English language, as well as enacts local laws under which English becomes an official language.

2. Evolvement of Midland Dialect Continuum and its place in linguistic pattern of United States of America

From a linguistic point of view, the MDC is the “third dialect” of the northern type of pronunciation of American English. At present, the clear boundaries of the continuum have not been defined, as it has changed its distribution several times and has sometimes spread.

According to Labov et al.’s (2006) *ANAE*, the strict Midland dialect region comprises the cities of Nebraska, Iowa, Illinois, Indiana, Ohio, Kansas and Missouri such as Omaha, Ottumwa, Champaign, Indianapolis, Columbus, Wichita, Kansas City, Columbia, St Louis respectively. In the past, linguists considered the Midland dialect to cover an even larger area, extending eastward through Pennsylvania to the Atlantic Ocean. In accordance to Kurath (1949) the territory of MDC included also such areas as Pennsylvania, Northern West Virginia, Southern West Virginia, Delaware Alley (Philadelphia Area), Susquehanna Valley, the Upper Potomac and Shenandoah Valleys, the Upper Ohio Valley

(Pittsburgh Area), Northern West South Carolina (Kurath, 1949: 261). In fact H. Kurath distinguished eighteen speech areas, which he grouped into three main groups: Northern, Midland, and Southern, which gave a broader overview over the dialect continuum. A decade later, Kurath split this into two discrete subdivisions: the “North Midland” beginning north of the Ohio River valley area and extending westward into central Indiana, central Illinois, central Ohio, Iowa, and northern Missouri, as well as parts of Nebraska and northern Kansas; and the “South Midland”, which extends south of the Ohio River and expands westward to include Kentucky, southern Indiana, southern Illinois, southern Ohio, southern Missouri, Arkansas, southern Kansas, and Oklahoma, west of the Mississippi River (Kurath, 1961: 57).

Speech operating in this area is one of the main and most important in the MDC. Compared to American English, the speech inherent in the MDC has features at three language levels: phonetic, lexical and grammatical.

3. Characteristics of phonetic peculiarities

The most characteristic differences of the dialects of the MDC are the following phonetic processes:

– **merging the vowels of the back row of the lower elevation /ɔ:/ and /ɒ/:**

caught is pronounced / k /: t / ~ [kɒt]; *dawn* is pronounced / dɔ:n / ~ [dɒn].

Speakers who use the sound / ɒ / instead of [ɔ:] put their lips together.

While the fusion of these low vowels is more common in the United States, the phoneme that results from this fusion is usually not rounded [ɒ].

In southwestern Pennsylvania, speakers pronounce less [ɔ ~ ɒ]. Pronunciation of the sound [ɒ] is also common in Canada and northern New England (Lakoff, 1973: 45–47).

– **use of schwa [ə] (middle row of middle rise in the stressed position):**

Suppose [sə'pəʊz] = *suppose* / sə'pəʊz /

– **fronting / ɔʊ /:**

go is pronounced as / gɔʊ / ~ [gəʊ]

The diphthong / ɔʊ / is pronounced in front of the mouth.

The diphthong / ɔʊ / is common in the South, the Midlands, and Pittsburgh itself, but is less common in Columbus and Wichita.

– **fronting / u: /**

The vowel / u: / is pronounced further to the front of the mouth and is often diphthongized.

The / u: / front can be found in most of the country, including the South and the West [12, p. 261].

– **Fronting of / aʊ /:**

house is pronounced as [ha:s]; *out* is pronounced as [a:t]; *found* is pronounced as [fa:nd]; *downtown* is pronounced as [da:ntʰa:n].

The diphthong / aʊ / becomes a monophthong [a:] before the nasal sounds (*downtown*), deaf (*fowl*, *hour*) and vowel (*house*, *out*, *cloudy*). Monophthongization does not occur in the final position (*how*, *now*), where diphthongs / aʊ / can occur. The sound [a:] is often spelled as [ah]. A colon after [a:] means that the sound is extended. (Eberhardt, 2008: 284–311).

This sound can only be found in southwestern Pennsylvania, and it can still be found in Cockney slang and South African English.

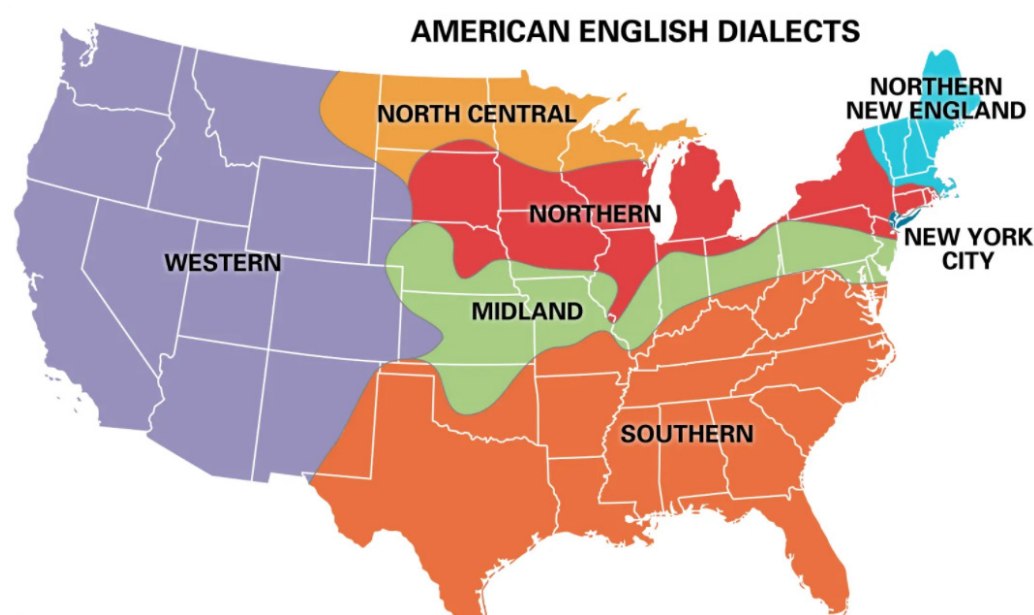

Fig. 1. American English Dialects. Encyclopedia Britannica, Inc.

The source of this phenomenon may be the contact with the Slavic peoples during the twentieth century (Eckert, 2003: 366).

– **epenthetic /ɪ/:**

wash is pronounced as [ˈwɔ:ɪʃ] or [ˈwɒɪʃ].

Occurs after vowels in words such as *water*, pronounced as [ˈwɔ:ɪtə ~ ˈwɒɪtə] (Eberhardt, 2008:284-311).

This sound is common in Southwest Pennsylvania.

– **The short-*a* phoneme, /æ/:**

the most commonly follows a General American (“continuous” and pre-nasal) distribution: /æ/ is raised and tensed toward [eə] before nasal consonants (such as *fan*) but remains low [æ] in other contexts (such as *fact*). An increasing number of speakers from central Ohio realize the TRAP vowel /æ/ as open front [a] (Thomas, 2004: 300–324).

– **Fronting of /ʌ/:**

among younger speakers, /ʌ/ (as in *bug, strut, what*, etc.) is shifting strongly to the front: [ɜ] (Labov, 2006:266).

– **Lowering of /eɪ/:**

the diphthong /eɪ/ (as in *face, reign, day*, etc.) often has a lower nucleus than the Northern accents just above Midland region, so that the Midland diphthong approaches [eɪ~ɜɪ] (Labov, 2006: 9).

Phonologically, the South Midland remains slightly different from the North Midland (and more like the American South) in certain respects: its greater likelihood of a fronted /oʊ/, a pin–pen merger, and a “glideless” /aɪ/ vowel reminiscent of the Southern U.S. accent, though /aɪ/ deletion in the South Midland only tends to appear before sonorant consonants: /m/, /n/, /l/, /r/. For example, *fire* may be pronounced something like *fahr* or even *far* (Labov, 2006: 268).

Conclusions. The importance and significance of the direct study of the peculiarities of the functioning of the language units of the MDC (USA) is due to the fact that the gradual implementation of its results and the results of similar scientific research will solve such issues of international political, cultural and

professional communication enrichment of American English based on replacing linguistic features with such elements of dialects that are more natural to man. The language situation in the MDC has been described in the article, its main phonetic, lexical and grammatical properties have been studied. Among the phonetic features have been found the following: merging the vowels of the back row of the lower elevation /ɔ: / and /ɒ/; use of schwa [ə] (middle row of middle rise in the stressed position); fronting / oʊ /; fronting / u: /; Fronting of / aʊ /; epenthetic / ɪ /; short-*a* phoneme, /æ/; fronting of /ʌ/; lowering of /eɪ/. The grammatical features included “positive” anymore; need, want, or like + past participle; construction like + past participle; “All the + comparative” and Alls at the beginning of a sentence (alls [subject] [verb]) can be used in place of “all that [subject] [verb]” to form a noun At the lexical level, a number of lexical items that are unique to the area have been also identified, which together add a unique color and are a tool for self-identification of the inhabitants of the studied area.

The advanced areas for further scientific development are studying the linguistic variability of dialects of the MDC from the point of view of the sociolinguistic approach of Eco linguistics at the phonetic and lexical linguistic levels in accordance with the influence of extra lingual factors on the speech used there. The relevance of such research will be determined, first, by a new perspective on the analysis of speech variability depending on the influence of selected extra lingual factors: gender, ethnicity, social status and age, which, of course, corresponds to the current state of linguistics and growing interest in the social factors influencing on the speech in different areas, as well as the application of an Eco linguistic approach to the analysis of sociolinguistic differentiation of the MDC. Second, the study will be quite interesting in light of the importance of the sociocultural role of the dialects of the MDC in the holistic linguistic pattern of the United States of America.

BIBLIOGRAPHY

1. Lakoff R. Language and Women’s Place. Vol. 2 *Language in Society*. № 1. Cambridge : Cambridge University Press, 1973. P. 45–79.
2. Zimmerman D. H, C. West. Sex roles, interruptions and silences in conversation. *Language and Sex: difference and dominance*. / edited by B. Thomas and N. Henly. Rowley, MA : Newbury House, 1975. P. 105–129.
3. English only movement: web-site. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/English-only_movement#cite_note-44. (Дата звернення: 30.11.21)
4. English only movement: web-site. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/English-only_movement#cite_note-Crawford50-33. (Дата звернення: 30.11.21)
5. H.R.997 – English Language Unity Act of 2013. URL: <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/997/text#H9249221781A3424F85619C1C136AD239>. (Дата звернення: 30.11.21)
6. Wisnosky M. ‘Pittsburghese’ in Pittsburgh humor: Master’s thesis in Linguistics / University of Pittsburgh, Pittsburgh, 2003. 103 p.

7. Languages spoken (at home) other than English in the United States by number of speakers in 2019. URL: <https://www.statista.com/statistics/183483/ranking-of-languages-spoken-at-home-in-the-us-in-2008/>. (Дата звернення: 30.11.21)
8. Immigrants in the United States. URL: https://www.americanimmigrationcouncil.org/research/immigrants-in-the-united-states?__cf_chl_jschl_tk__=pmd_8c6407cc10ab08643d20d2aaf01740836ab2746b-1626768688-0-gqNtZGzNAjijcnBszQjO. (Дата звернення: 30.11.21)
9. US Census Bureau Quick Facts: United States. URL: <https://www.census.gov/quickfacts/fact/table/US/PST045219>. (Дата звернення: 30.11.21)
10. Yale Grammatical Diversity Project English in North America. URL: <https://ygdp.yale.edu/phenomena/needs-washed>. (Дата звернення: 30.11.21)
11. Chambers J. K. TV Makes People Sound the Same. *Language Myths*. / edited by L. Bauer, & P. Trudgill. New York : Penguin Books, 1998. P. 123–32.
12. Kurath H. Western Pennsylvania. A Word Geography of the Eastern United States. Ann Arbor : University of Michigan Press, 1949. 261 p.
13. Kurath H., McDavid R. The Pronunciation of English in the Atlantic States. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1961. 182 p.
14. Eberhardt M. The low back merger in the Steel City: AAE in Pittsburgh. *American speech*. 2008. № 83. P. 284–311.
15. Eckert P., S. McConnell-Ginet. *Language and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 366 p.
16. Thomas E. Rural Southern white accents. *A handbook of Varieties of English: A Multimedia Reference Tool*. / edited by B. Kortmann and E. W. Schneider. Berlin, Boston : De Gruyter Mouton, 2008. P. 300-324
17. Labov W. Ash S., B. Charles. *The Atlas of North American English*. Berlin: Mouton-de Gruyter. 2006. 266 p.

REFERENCES

1. Lakoff R. Language and Women's Place. Vol. 2 *Language in Society*. № 1. Cambridge: Cambridge University Press, 1973. P. 45–79.
2. Zimmerman D. H, C. West. Sex roles, interruptions and silences in conversation. *Language and Sex: difference and dominance*. / edited by B. Thomas and N. Henly. Rowley, MA: Newbury House, 1975. P. 105–129.
3. English only movement: web-site. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/English-only_movement#cite_note-44. (Accessed on 30.11.21)
4. English only movement: web-site. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/English-only_movement#cite_note-Crawford50-33. (Accessed on 30.11.21)
5. H.R.997 – English Language Unity Act of 2013. URL: <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/997/text#H9249221781A3424F85619C1C136AD239>. (Accessed on 30.11.21)
6. Wisnosky M. 'Pittsburghese' in Pittsburgh humor: Master's thesis in Linguistics / University of Pittsburgh, Pittsburgh, 2003. 103 p.
7. Languages spoken (at home) other than English in the United States by number of speakers in 2019. URL: <https://www.statista.com/statistics/183483/ranking-of-languages-spoken-at-home-in-the-us-in-2008/>. (Accessed on 30.11.21)
8. Immigrants in the United States. URL: https://www.americanimmigrationcouncil.org/research/immigrants-in-the-united-states?__cf_chl_jschl_tk__=pmd_8c6407cc10ab08643d20d2aaf01740836ab2746b-1626768688-0-gqNtZGzNAjijcnBszQjO. (Accessed on 30.11.21)
9. US Census Bureau Quick Facts: United States. URL: <https://www.census.gov/quickfacts/fact/table/US/PST045219>. (Accessed on 30.11.21)
10. Yale Grammatical Diversity Project English in North America. URL: <https://ygdp.yale.edu/phenomena/needs-washed>. (Accessed on 30.11.21)
11. Chambers J. K. TV Makes People Sound the Same. *Language Myths*. / edited by L. Bauer, & P. Trudgill. New York: Penguin Books, 1998. P. 123–32.
12. Kurath H. Western Pennsylvania. A Word Geography of the Eastern United States. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1949. 261 p.
13. Kurath H., McDavid R. The Pronunciation of English in the Atlantic States. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1961. 182 p.
14. Eberhardt M. The low back merger in the Steel City: AAE in Pittsburgh. *American speech*. 2008. № 83. P. 284–311.
15. Eckert P., S. McConnell-Ginet. *Language and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 366 p.
16. Thomas E. Rural Southern white accents. *A handbook of Varieties of English: A Multimedia Reference Tool*. / edited by B. Kortmann and E. W. Schneider. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2008. P. 300-324
17. Labov W. Ash S., B. Charles. *The Atlas of North American English*. Berlin: Mouton-de Gruyter. 2006. 266 p.

УДК 81'42:316.75:81'25

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-19>**Костянтин ГІЗЕР,***orcid.org/0000-0002-6112-837X**аспірант IV року навчання кафедри англійської філології**і перекладу імені професора І. В. Корунця**Київського національного лінгвістичного університету**(Київ, Україна) gieserca@gmail.com*

ПЕРЕКЛАДАЦЬКЕ ВІДТВОРЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНОГО СКЛАДНИКА ТЕКСТІВ МЕДІАДИСКУРСУ У ТЕРМІНАХ КРИТИЧНОГО ДИСКУРС-АНАЛІЗУ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проведено дослідження перекладацького відтворення лексико-семантичного корпусу текстів медіадискурсу, представлених у вигляді публіцистичних статей опініативного та інформативного жанрів, з позицій трансляторного збереження їх ідеологічного складника. Проблематика збереження ідеологічних параметрів тексту в перекладі зумовлена недостатністю українських методично-наукових розвідок, спрямованих на вивчення трансляторних явищ і процесів з позицій ідеологічного повороту в перекладознавстві. Мета статті – надати якісну оцінку застосування адаптивної та репродуктивної перекладацьких стратегій для відтворення лексико-семантичного корпусу ідеологічно навантажених текстів медіадискурсу. Перекладознавчий аналіз статей проведений з застосуванням методів критичного дискурс-аналізу – дисципліни, метою якої є вивчення особливостей реалізації ідеологій в процесі дискурсивних практик, що уможливило якісне вивчення (від)творення ідеологічних параметрів вихідного тексту в перекладі. Актуальність дослідження зумовлена тим, що вивчення проблем перекладу текстів медіадискурсу як ідеологічно вмотивованих з позицій критичного дискурс-аналізу позначає новий напрям у розвитку сучасного українського перекладознавства та підкреслює ефективність застосування нового методологічного інструментарію для досягнення максимально об'єктивної оцінки відтворення ідеологічного складника в перекладі текстів, що входять до того чи іншого дискурсу. Водночас критичний дискурс-аналіз дозволяє перекладачеві максимально об'єктивно виокремити ключові ідеологічно формувальні одиниці тексту / дискурсу, ідентифікація яких уможливить адекватність вибору тієї перекладацької стратегії, що гарантує коректне відтворення ідеологічного впливу оригіналу в умовах іншочультурної аудиторії. Проведений аналіз перекладацького відтворення лексико-семантичного корпусу опініативної статті демонструє, що подекуди адекватність перекладу, запорукою якої може виступати коректне відтворення ідеологічного складника, потребує відходу від традиційного розуміння поняття еквівалентності перекладу. Натомість залучення адаптивних трансляторних кроків до перекладу інформативної статті може привести до редукування ідеологічної насиченості тексту в перекладі та, відповідно, до втрати його прагматики та комунікативної значущості.

Ключові слова: *переклад, перекладацькі стратегії, критичний дискурс-аналіз, ідеологічний складник тексту, медіадискурс, лексико-семантичний корпус тексту.*

Kostiantyn HIZER,*orcid.org/0000-0002-6112-837X**PhD Student at the Korunets Department of English Philology And Translation**Kyiv National Linguistic University**(Kyiv, Ukraine) gieserca@gmail.com*

TRANSLATIONAL REPRODUCTION OF IDEOLOGICAL CONSTITUENCE OF MEDIA DISCOURSE TEXTS IN TERMS OF CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS: LEXICO-SEMANTIC ASPECT

The article is focused on the study of the translational reproduction of the lexico-semantic corpus of media discourse texts, presented in the forms of journalistic articles of the opinion and informative genres, from the standpoint of translational preservation of their ideological component. The problem of preserving the ideological parameters of the text in translation is due to the lack of Ukrainian methodological and scientific researches aimed at studying translational phenomena and processes from the standpoint of ideological turn in translation studies. The purpose of the article is to provide a proper assessment of the application of adaptive and reproductive translation strategies for the reproduction of the lexical and semantic corpus of ideologically loaded texts of media discourse. Translation analysis of articles was conducted using the methods of critical discourse analysis – a discipline aimed at studying the peculiarities of the implementation of ideologies in the process of discursive practices, which allowed proper study of (re)production of ideological parameters of the source text in translation. The relevance of the study is based on the research of the translation of ideologically loaded media discourse texts from the standpoint of critical discourse analysis. This marks

a new direction in the development of modern Ukrainian translation studies and emphasizes the effectiveness of new methodological tools to achieve the most objective assessment of translational reproduction of ideological components in the texts included in one or another discourse. In addition, critical discourse analysis allows the translator to identify as objectively as possible the key ideological units of the text/discourse, allowing the adequate choice of translation strategy that ensures correct reproduction of the original ideological influence in a foreign audience. The analysis of the translational reproduction of the lexical and semantic corpus of the opinion article shows that sometimes the adequacy of translation, which can be guaranteed by the correct reproduction of the ideological component, requires distancing from the traditional understanding of the concept of translation equivalence. At the same time, the involvement of adaptive translational steps in the translation of an informative article can lead to a reduction in the ideological richness of the text in translation and, consequently, to the loss of its pragmatics and communicative significance.

Key words: translation, translation strategies, critical discourse analysis, the ideological component of the text, media discourse, lexico-semantic corpus of the text.

Постанова проблеми. Сьогодні проблематика відтворення ідеологій в перекладі посідає одне з чільних місць у дослідженнях перекладознавчого характеру представників світових філологічних шкіл, що слугує безпосереднім результатом теоретико-методологічної рефлексії ідеологічного повороту в перекладознавстві як логічного продовження культурологічного підходу. Проте радянський досвід, який значною мірою спричинив формування українського перекладознавства як постколоніального, дистанціював академічні акценти з питань критичного дискурс-аналізу радше на класичні підходи до вивчення трансляторних явищ і процесів.

Однак візія перекладу як дискурсивної практики у розробках сучасних українських перекладознавців (Демецька В. (Demetska 2007), Поворознюк Р. (Povoroznyuk 2019), Ребрій О. (Rebrii 2020)) уможливила поширення теоретико-методологічних підходів до вивчення перекладацьких вимірів, а саме когнітивних, семіотичних, прагматичних, психолінгвістичних тощо. Інтердисциплінарний підхід до дослідження дискурсу дозволяє дійти висновку про його ідеологічну природу (Van Dijk 2002), а тому виявлення особливостей (від)творення та функціонування ідеологій у дискурсі є очевидним пріоритетом для науково-теоретичних розвідок. Зважаючи на ідеологічність будь-якого дискурсу, зокрема в перекладі, важливим вбачаємо з'ясування специфіки відтворення відповідної ідеології, закладеної в тексті оригіналу, у перекладі, що передбачає коректну передачу тих ідеологічно навантажених елементів тексту, які формують ідеологічну картину світу оригіналу у когніції реципієнта іншої лінгвокультури.

Реалізація ідеологічного складника тексту відбувається завдяки (від)творенню в ньому ідеологічної опозиції *ми/вони*, що вона формується на рівні макроструктур дискурсу та актуалізується на рівні мікроструктур – через авторське використання лексичних та граматичних засобів надання оцінних значень агентам-представникам зазначеної ідеологічної дихотомії відповідно до тієї чи

іншої ідеологічної дискурсивної стратегії. В центрі уваги статті постає специфіка (від)творення ідеологічного складника текстів медіадискурсу, до якого в межах статті відносимо й тексти публіцистичних жанрів у перекладі саме на лексико-семантичному рівні.

Аналіз досліджень. Великого значення набуває синкретичний підхід до дослідження використання саме критичного дискурс-аналізу у перекладознавчих студіях з акцентом на відтворення саме ідеологічного складника медійних текстів, що віддзеркалені у працях Ал-Хеджін Б. (Al-Hejin 2012), Чен І. (Chen 2009), Дафіг А., Санатіфар М. та Аванг Р. (Daghigh, Sanatifar, & Awang, 2018), Ієтку-Феірклоф І. (Ietcu-Fairclough 2008), Олк Г. (Olk 2002), Шоджаї А., Йоссефі К., Хоссейн Шамс Хоссеїні (Shojaei, Youssefi, & Hossein Shams Hosseini 2013).

Мета наукової розвідки полягає у з'ясуванні проблематики перекладацького відтворення ідеологічного складника текстів медіадискурсу в українсько-англомовному напрямку на лексико-семантичному рівні.

Методика дослідження має комплексний характер, який полягає у застосуванні як загальнонаукових (*аналіз, синтез, індукція, дедукція, спостереження, узагальнення*), так і філологічних та власне перекладознавчих методів аналізу; елементи *компаративного* та *контрастивного* аналізу застосовуються для визначення релевантності застосування тієї чи іншої лексичної одиниці у перекладі на позначення культурно специфічних явищ та процесів у досліджуваних текстах з огляду на адекватність їхньої рецепції представниками іншої лінгвокультури; *лінгвостилістичний аналіз* – для розкриття повноти відтворення валоративної інформації, що відіграє центральну роль у залученні тих чи інших дискурсивних стратегій для реалізації ідеології в текстах оригіналу та перекладу відповідно; *deskриптивний* – для висвітлення результатів дослідження, особливостей, типових труднощів та проблем відтворення ідеології в перекладі текстів медіадискурсу;

перекладознавчий – для ілюстрації успішності / неуспішності застосування тієї чи іншої перекладацької стратегії для відтворення ідеологічного складника досліджуваних текстів у перекладі; у роботі застосовуються методи *критичного дискурсу-аналізу*, що дозволяють ідентифікувати та дослідити особливості реалізації ідеології в текстах оригіналу, а також оцінити адекватність / неадекватність її відтворення у перекладі на рівні мікроструктур медіадискурсу.

Виклад основного матеріалу. Вибір лексики дуже важливий для надання реципієнтам необхідної інформації для певної інтерпретації подій. Лексичні одиниці формують певну ідеологічну репрезентацію подій. Окрім інформативної функції, вокабуляр статті виражає певне експресивне значення для втілення авторської негативної або позитивної оцінки дій, їхніх учасників та подій (Van Dijk 1988). Якщо за допомогою введення певних топіків у макропропозиції автор визначає головних агентів ідеологічної опозиції *ми/вони*, значення та характер їх дій, то авторський вибір лексико-семантичного корпусу твору дозволяє експлікувати оцінні значення навколо них. Таким чином, вибір (відбір / добір) лексичних одиниць може бути визначений як ідеологічно вмотивований, а тому представляє значний інтерес для визначення вдалості та повноцінності його відтворення у перекладі.

Висока концентрація емоційно-забарвлених слів, що часто реалізується через певні кластери умовно синонімічних слів, позначає ключові концепти або певні упередження, які утворюють основні значення, що їх хоче донести автор (Van Dijk, 1988). Особливої уваги заслуговує аналіз відтворення такого виду оцінної лексики, який у медійних практиках називають *навішування ярликів (labeling, name-calling)*, адже її використання надає можливість автору оригінального тексту максимально інтенсифікувати свою оцінку діям та характеристикам ключових агентів повідомлення.

Важливим аспектом лексичного вибору тексту оригіналу та перекладу також вважаємо використання номіналізації – перетворення дієслова або дієслівної конструкції в абстрактний іменник. Відповідно до Н. Фейрклафа, використання номіналізації дозволяє автору оригінального тексту видаляти певну інформацію з повідомлення, оминаючи згадку про дії, учасників, вказівки на час, місце та характер подій (Fairclough, 1995).

Важливість маркувальної лексики та номіналізації для утворення ідеологічного впливу яскраво ілюструється під час відтворення інформації, спрямованої на інтенсифікацію або редукування характеристик представників ідеологічної дихотомії *ми/вони*, що вважаємо обов'язковим для збереження у перекладі з точки зору відтворення ідеологічного потенціалу тексту оригіналу.

Перекладознавчий аналіз текстів публіцистичних жанрів продемонстрував, що одним із найбільш ілюстративних прикладів ідеологічно навантаженого тексту з високою концентрацією емоційно-забарвленої лексики можемо вважати опініативну статтю за авторства Богдана Нагайло – британського журналіста, дипломата, экс-співробітника ООН українського походження, – під назвою *“Bohdan Nahaylo: Selling out Ukraine with anti-Western rhetoric”* (Kyiv Post (06.08.2020, 7:37)), яка в українській версії подана як *«Настав час назвати брехню брехнею»* (НВ – Нагайло, Б. (07.08.2020, 18:51). Англomовну статтю було опубліковано в українському англomовному виданні *The Kyiv Post*, причому українськомовний переклад був наданий самим автором для українсько-російськомовного видання *Новое Время*. Стаття має аналітичний характер – у ній подається політико-соціологічний аналіз ситуації в Україні, виконаний міжнародним експертом у вигляді опініативної статті, де вся інформація подається як особиста думка автора, що дозволяє йому використовувати ширший реєстр лексики порівняно з суто аналітичною статтею.

Лексико-семантичний аналіз корпусу тексту оригіналу та його автоперекладу почнемо з назви статті:

ВТ	ПТ
<i>“Bohdan Nahaylo: Selling out Ukraine with anti-Western rhetoric”</i> (Kyiv Post (06.08.2020, 7:37)).	<i>«Настав час назвати брехню брехнею»</i> (НВ – Нагайло, Б. (07.08.2020, 18:51).

У тексті оригіналу спостерігаємо вказівку на авторство – *Bohdan Nahaylo*, що можемо пояснити тим фактом, що видання *The Kyiv Post* щільно співпрацює з експертом, а тому його ім'я та сфера експертизи широко відома серед читачів журналу. У перекладі назви статті ця інформація відсутня, натомість відомості про автора вказані в окремому полі, доступному лише під час перегляду повної версії статті, тож їхнє виключення з назви під час перекладу вважаємо цілком доцільним, адекватним.

У другій частині назви автор використовує герундіальну конструкцію з негативною конотацією *selling out*, пряме значення якої в українському перекладі – *продавати* із переносним значенням *зраджувати*. Додаткова негативна конотація вноситься в повідомлення через залучення номіналізації у вигляді словосполучення *anti-Western rhetoric* зі значенням *анти-західна риторика*, що у контексті сучасної української суспільно-політичної ситуації може розцінюватися як дії проти проєвропейського руху країни, який закріплено у Конституції, а тому мають антипатріотичний характер. Автор прямо вказує, що суб'єктом негативних дій є Україна, виконавцями

ж цих дій є противники демократичного розвитку країни. Таким чином, спостерігаємо формування ідеологічної дихотомії *ми/вони* на позначення ідеології українського патріотизму вже у назві тексту оригіналу через авторський лексичний вибір.

У перекладі ініціальна макропропозиція – назва статті – доповнюється підзаголовком *Ви справді виступаєте за сучасну європейську українську демократичну державу чи просто зацікавлені у збереженні своїх політичних та економічних переваг? У такий спосіб назва і підзаголовок формують одну макропропозицію, що повинна бути аналізована як єдиний структурний елемент. Така модель подання скомпресованої інформації про статтю загалом характерна для новинних інтернет-видань.*

У перекладі автор-перекладач вдається до повної зміни висловлення, що призводить не стільки до зміни ідеологічного вектору оригіналу, а радше – до появи нових ідеологічних акцентів. Він використовує лексему *брехня* з негативним значенням у першій частині макропропозиції – назві, надаючи таким чином свою оцінку діям, що представлені у підзаголовку. Друга частина висловлення відтворюється автором-перекладачем як риторичне звертання до умовних носіїв антипатріотичної ідеології, що можемо вважати авторським стилістичним прийомом задля інтенсифікації ідеологічного ефекту.

Елемент ідеологічної дихотомії *ми* представлений словосполученням із позитивним оцінним значенням *сучасна європейська демократична держава*, що виражено через застосування генералізації та додавання, яке можемо вважати непрямым, але ідеологічно та прагматично рівноцінним відповідником лексемі оригіналу *Ukraine*; опозиційний елемент дихотомії *вони* актуалізовано через залучення номіналізації у вигляді словосполучення із негативним оцінним значенням *збереження своїх політичних та економічних переваг*. Автор-перекладач вилучає інформацію про антизахідну риторичку антипатріотично налаштованих агентів, натомість вносить непряму вказівку на те, що вони є представниками політичних та економічних сил в Україні. Такий крок призводить до смислових змін у макропропозиції в перекладі, втім, зберігаючи ідеологічний вектор та інтенсивність оригінального повідомлення. З точки зору позицій еквівалентності перекладу певні смислові зміни в перекладі можемо віднести до авторської інтенції, тоді як з позицій збереження ідеологічного складника текст перекладу повністю відтворює ідеологічну та прагматичну насиченість оригіналу, що загалом вказує на адекватність перекладу.

Подальша інтенсифікація ідеології патріотизму відбувається у першому абзаці аналізованої статті:

ВТ	ПТ
<p><i>“Frankly, I’m sick and tired of hearing the anti-Western and implicitly anti-Ukrainian diaspora rhetoric that has alarmingly crept in over the last months into the so-called political discourse in Ukraine. In fact, I’m offended by it” (Kyiv Post (06.08.2020, 7:37)).</i></p>	<p><i>«Відверто кажучи, я вже втомився від антизахідної риторички, а також ледь прихованих випадів проти української діаспори, що, на жаль, просувається протягом останніх місяців у так званій політичній дискурсі в Україні. Це насправді мене ображає» (НВ – Нагайло, Б. (07.08.2020, 18:51)).</i></p>

Лексико-семантичний аналіз корпусу пропозиції вказує на використання автором розмовної лексики, ідіоматики (*frankly, sick and tired, crept in*) разом із скороченням граматичних форм (*I’m*), що пояснюється опініативним характером статті, а також може розцінюватися як авторська інтенція свого позиціонування як пересічного представника українського суспільства (*нас*). Збереження форми оповіді від першої особи зберігає ефект позиціонування автора як представника *наших*.

У пропозиції спостерігаємо інтенсивне нашарування значень навколо елементу ідеологічної опозиції *вони*. Так, автор уводить в текст номіналізацію *anti-Western and anti-Ukrainian diaspora rhetoric* на позначення негативних дій з боку антипатріотів, слова-інтенсифікатори негативних значень *implicitly, alarmingly, so-called*, а також використовує дієслово з негативним конотативним значенням *to creep in*. Позначення елементу ідеологічної дихотомії *ми* відбувається через використання особистого займенника *I* у комбінації з дієсловами на позначення негативного відношення до дій представників опозиції *to be sick and tired, to be offended*. У такий спосіб автор експліцитно вказує на негативний характер *них* та *їхніх* дій, а також *свою* негативну оцінку щодо їх позиції. Представниками ідеологічної опозиції *вони* в тексті статті виступають представники проросійських та олігархічних політичних еліт України з супутніми антипатріотичними характеристиками, що притаманні колабораціоністам, сепаратістам, олігархам та корупціонерам.

Автор-перекладач зберігає оригінальну номіналізацію *антизахідна риторичка, випадів проти української діаспори*; відтворює інтенсифікатори негативних значень *ледь прихованих, так званій* за допомогою словникових відповідників (лексема *alarmingly* зазнала елімінації); компенсує нейтралізацію дієслова *просувається* завдяки додаванню означення *на жаль*; використовує словникові відповідники для перекладу дієслів на

позначення негативної оцінки дій опонентів *втопився, ображає*.

Значні зміни у формальних та смислових параметрах тексту перекладу спостерігаються лише у заголовку та першому абзаці. Натомість переклад решти тексту демонструє інтенсивне використання автором-перекладачем лексики з негативними конотативними значеннями та маркувальної лексики на позначення характеристик агентів ідеологічної опозиції *вони*, а також репродуктивних засобів та прийомів перекладу, що можемо побачити на прикладі перекладів виділених у таблиці найбільш емоційно-забарвлених висловлень:

ВТ	ПТ
“Or, from the political mouthpieces of rogue billionaire oligarch Igor Kolomoisky fuming at the West for countering his nefarious financing schemes, whether at home or abroad ” (Kyiv Post (06.08.2020, 7:37)).	«Або від політичних рупорів хитрого олігарха-мільярдера Ігоря Коломойського, надто розлюченого на Захід за протидію його шахрайським схемам фінансування, як вдома, так і за кордоном » (НВ – Нагайло, Б. (07.08.2020, 18:51).
“But when I hear it coming from the likes of Yulia Tymoshenko or the rent-a-political-snarling-clown Oleh Liashko, as well as some supposedly objective commentators, it all seems to fall into some sort of orchestrated pattern ” (Kyiv Post (06.08.2020, 7:37)).	«Але коли я чую те саме від прихильників Юлії Тимошенко чи найманого політичного клоуна Олега Ляшка з його постійним популістичним бурчанням та навіть від деяких нібито об’єктивних коментаторів, це вже схоже на певну чітко зрежисовану схему » (НВ – Нагайло, Б. (07.08.2020, 18:51).
“Excuse me, I say to their critics, if you are advocating an alternative vision of Ukraine, with the retention of its corrupt practices, conservation of the oligarchic set-up, a flawed political system with its wheeling and dealing masquerading as a democracy, exploitation of Western bailouts and contempt for the conditionality attached to them, as well as ambivalence toward the Russian aggressor, then be upfront and tell us where you’re coming from ” (Kyiv Post (06.08.2020, 7:37)).	«Вибачте, кажу я цим антипатикам, якщо ви виступаєте за альтернативне бачення України, із збереженням її корупційних практик та олігархічної системи, недосконалим політичним устроєм, який наразі маскується під демократію, експлуатацією західних рятувальників і зневагою до укладених з ними домовленостей, а також неоднозначного ставлення до російського агресора, тоді відкрийте ваші карти і скажіть нам, хто ви є насправді і що ви обстоюєте » (НВ – Нагайло, Б. (07.08.2020, 18:51).

Зазначені трансляторні кроки не викликають труднощів для автора-перекладача, а відтворення аналізованої статті вважаємо таким, що відпові-

дає вимогам адекватного перекладу з позицій збереження ідеологічного складника.

Наступна стаття для лексико-семантичного аналізу представлена у вигляді щоденного звіту про стан бойових дій на лінії розмежування під назвою «*Окупанти сім разів порушували режим тиші на Донбасі: стріляли з мінометів та гранатометів*» (УНІАН (11.05.2021, 07:37) у англійськомовному перекладі – “*Donbas war update: Ukraine records seven ceasefire violations on May 10*” (UNIAN (11.05.2021, 9:50). Текст оригіналу та його переклад було опубліковано на сайті української медіаплатформи іншомовлення *Укрінформ*. Автора статті та перекладу не вказано, але можна із впевненістю стверджувати, що вони транслюють інформацію, яка відповідає нормам інформаційної агенції з підтвердженням її релевантності редакторами. Відзначимо також, що в статті автор посилається на інформацію від прес-центру штабу Об’єднаних сил ЗСУ, тобто говоримо про те, що він представляє інформацію з авторитетного для українців джерела. Наш вибір статті для аналізу вмотивовано тим припущенням, що навіть тексти на позначення об’єктивних подій можуть бути ідеологічно навантаженими, а тому мають потенціал для утворення ідеологічних девіацій у перекладі.

Оскільки обсяг тексту оригіналу та перекладу дуже скомпресований – вони представлені назвою та трьома короткими абзацами, вважаємо за доцільне аналізувати назву статті та текст як дві макропропозиції.

Аналізований текст представляє собою інформаційне зведення про стан подій в районі військового конфлікту, а тому використання емоційно-забарвленої лексики майже не спостерігається. Натомість наявною вбачається реалізація певного відношення до учасників подій. Так, *вони* прямо характеризуються за допомогою маркувальної лексики з негативним денотативним та конотативним значеннями: *противник, ворог, загарбники, окупанти, російські найманці, збройні провокації, окупаційні війська* (УНІАН (11.05.2021, 07:37). Лексичний вибір на позначення *нас/своїх* представлено за допомогою як нейтральних, так і емоційно-забарвлених слів із позитивною оцінністю: *босць, оборонці, Об’єднані сили, захисники, українські військові, українські підрозділи, воїни* (УНІАН (11.05.2021, 07:37). Використання лексики з оцінним значенням спостерігається виключно під час акумулювання додаткових значень на позначення опозиції *ми/вони*. Решта тексту написана нейтральною лексикою поряд із військовими термінами, що загалом відповідає інституційним вимогам військового та медійного дискурсів.

У перекладі спостерігаємо повну елімінацію як емоційно-забарвлених конотацій, так і оцінності – перекладач використовує лише нейтральні слова: *enemy, Russian-occupation troops, Ukrainian troops, Russian-led forces, Ukrainian serviceman, soldiers*” (UNIAN (11.05.2021, 9:50). Більшість повідомлень тексту оригіналу, які містили емоційно-забарвлені лексичні одиниці, в перекладі були або еліміновані, або піддалися тотальній заміні. Іншими словами, лексико-семантичний корпус тексту перекладу втратив ідеологічний потенціал тексту оригіналу, що пояснюється свідомим / несвідомим вибором перекладача.

Висновки. Перекладознавче вивчення особливостей відтворення лексичного корпусу аналізованих текстів з позицій збереження ідеологічного складника показав, що лексичний вибір має критично важливе значення для надання оцінних значень агентам ідео-

логічної дихотомії *ми/вони*, а тому його максимальне збереження в перекладі вбачається необхідним для (від)творення ідеології в перекладі.

Аналіз матеріалу демонструє, що перекладач має більше свободи під час вибору трансляторних кроків під час відтворення лексичного корпусу оригіналу – результативність застосування тієї чи іншої стратегії перекладу залежить не стільки від фактору збереження формальних характеристик текстів, скільки від професійної компетенції перекладача. Тим не менш, у випадках, коли перекладачі вдавалися до нейтралізації значень застосованої в оригіналі лексики на позначення авторської оцінки, спостерігається значна редукація прагматики тексту в перекладі, що, з погляду (від)творення ідеології, призводить до ідеологічних девіацій та може стати причиною неадекватного сприйняття оригінального дискурсу в перекладі реципієнтом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Al-Hejin, B. (2012). “Linking Critical Discourse Analysis with Translation Studies”. *Journal of Language and Politics*, 11(3), 311-335.
2. Chen, Y. (2009). Quotation as a key to the investigation of ideological manipulation in news transediting in the Taiwanese press. *TTR*, 22(2), 203-238. DOI: <https://doi.org/10.7202/044830ar>
3. Daghigh, A., Sanatifar, M., & Awang, R. (2018). Modeling van Dijk's Ideological Square in Translation Studies: Investigating Manipulation in Political Discourse Translation. *inTRAlinea*, 20. Retrieved from <http://www.intraline.org/archive/article/2290>
4. Fairclough, N. (1995). *Media Discourse*. London: Edward Arnold.
5. Ietcu-Fairclough, I. (2008). Critical Discourse analysis and Translation Studies: Translation, Recontextualization, Ideology. *Bucharest Working Papers in Linguistics*, 2, 67-73. Retrieved from <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=61189>
6. Kyiv Post (06.08.2020, 7:37) – Nahaylo, B. (06.08.2020, 7:37). Bohdan Nahaylo: Selling out Ukraine with anti-Western rhetoric. In *Kyiv Post*. Retrieved from <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/bohdan-nahaylo-selling-out-ukraine-with-anti-western-rhetoric.html>
7. Olk, H. (2002). Critical Discourse Awareness in Translation. *The Translator*, 8(1), 101-116. DOI: <https://doi.org/10.1080/13556509.2002.10799118>
8. Rebrii, O., & Demetska, V. (2020). Adaptation, Association, and Analogy: Triple A of the Translator's Decision-Making. *East European Journal of Psycholinguistics*, 7(2). DOI: <https://doi.org/10.29038.eejpl.2020.7.2.reb>
9. Shojaei, Amir, Youssefi, Kazem, & Hossein Shams Hosseini. (2013). A CDA Approach to the Biased Interpretation and Representation of Ideologically Conflicting Ideas in Western Printed Media. *Journal of Language Teaching & Research*, 4(4), 858-868. doi:10.4304/jltr.4.4.858-868
10. UNIAN (11.05.2021, 9:50) – Kanaryan, L. (Trans.). (11.05.2021, 9:50). Donbas war update: Ukraine records seven ceasefire violations on May 10. In *UNIAN*. Retrieved from <https://www.unian.info/war/donbas-war-update-ukraine-records-seven-ceasefire-violations-on-may-10-11415442.html>
11. Van Dijk, T. A. (1988). *News Analysis: case studies of international and national news in the press*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
12. Van Dijk, T. A. (2002). *Ideology and Discourse: A Multidisciplinary Introduction*. Retrieved from <http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Ideology%20and%20discourse.pdf>
13. Демецька В. В. Перекладацька адаптація та типологія дискурсів. *Нова філологія*. 2007. С. 205-210.
14. Нагайло Б. Настав час назвати брехнею брехню. В *НВ(NV.UA)*. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/ukrajina-2020-pro-vorozhi-golosi-ta-prorosyyski-sili-50104863.html>.
15. Поворознюк Р., Подугольнікова З. Стратегії та тактики перекладу екранізацій мюзиклів. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. 31(70). С. 57–64.
16. УНІАН (11.05.2021, 07:37) – Прядко, Д. (11.05.2021, 07:37). Окупанти сім разів порушували режим «тиші» на Донбасі: стріляли з мінометів та гранатометів. В *УНІАН*. Взято з https://www.unian.ua/war/okupanti-sim-raziv-porushuvali-rezhim-tishi-na-donbasi-strilyali-z-minometiv-ta-granatometiv-novini-donbasu-11415337.html?_gl=1*e6o38m*_ga*NTkyMTQwNzE4LjE2MjA4OTAxNDA.*_ga_JLSK4Y8K67*MTYyMTE2ODcxNy42LjEuMTYyMT E2ODg1OC41OQ//*_ga_DENC12J6P3*MTYyMTE2ODEyNC40LjEuMTYyMTE2ODg1OC41OQ

REFERENCES

1. Al-Hejin, B. Linking Critical Discourse Analysis with Translation Studies. *Journal of Language and Politics*, 2012, 11(3), 311-335.
2. Chen, Y. Quotation as a key to the investigation of ideological manipulation in news transediting in the Taiwanese press. *TTR*, 2009, 22(2), 203-238. DOI: <https://doi.org/10.7202/044830ar>
3. Daghigh, A., Sanatifar, M., & Awang, R. Modeling van Dijk's Ideological Square in Translation Studies: Investigating Manipulation in Political Discourse Translation. in *TRALinea*, 2018, V. 20. Retrieved from <http://www.intralinea.org/archive/article/2290>
4. Demetska, V. V. Perekladatska adaptatsiia ta typolohiia dyskursiv [Translational adaptation and typology of discourses]. *Nova filolohiia*, 2007, 205-210. [In Ukrainian]
5. Fairclough, N. *Media Discourse*. London: Edward Arnold, 1995.
6. Ietcu-Fairclough, I. Critical Discourse analysis and Translation Studies: Translation, Recontextualization, Ideology. *Bucharest Working Papers in Linguistics*, 2008, 2, 67-73. Retrieved from <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=61189>
7. *Kyiv Post* (06.08.2020, 7:37) – Nahaylo, B. (06.08.2020, 7:37). Bohdan Nahaylo: Selling out Ukraine with anti-Western rhetoric. In *Kyiv Post*, 2020. Retrieved from <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/bohdan-nahaylo-selling-out-ukraine-with-anti-western-rhetoric.html>
8. NV – Nahailo, B. (07.08.2020, 18:51). Nastav chas nazvaty brekhneiu brekhniu. In *NV(NV.UA)*, 2020. Retrieved from <https://nv.ua/ukr/opinion/ukrajina-2020-pro-vorozhi-golosi-ta-prorosiyski-sili-50104863.html> [In Ukrainian]
9. Olk, H. Critical Discourse Awareness in Translation. *The Translator*, 8(1).2002. 101-116. DOI: <https://doi.org/10.1080/13556509.2002.10799118>
10. Povorozniuk, R., & Poduholnikova, Z. Stratehii ta taktyky perekladu ekranizatsii miuzyklyv [Strategies and tactics of translation of musicals cinematization]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*, 2020, 31(70) (4.3), 57-64. [In Ukrainian]
11. Rebrii, O., & Demetska, V. Adaptation, Association, and Analogy: Triple A of the Translator's Decision-Making. *East European Journal of Psycholinguistics*, 2020, 7(2). DOI: <https://doi.org/10.29038.eejpl.2020.7.2.reb>
12. Shojaei, Amir, Youssefi, Kazem, & Hossein Shams Hosseini. A CDA Approach to the Biased Interpretation and Representation of Ideologically Conflicting Ideas in Western Printed Media. *Journal of Language Teaching & Research*, 2013, 4(4), 858-868. doi:10.4304/jltr.4.4.858-868
13. UNIAN (11.05.2021, 07:37) – Priadko, D. (11.05.2021, 07:37). Okupanty sim raziv porushuvaly rezhym «tyshi» na Donbasi: strilialy z minometiv ta hranatometiv. In *UNIAN*, 2021. Retrieved from https://www.unian.ua/war/okupanti-sim-raziv-porushuvali-rezhim-tishi-na-donbasi-striliali-z-minometiv-ta-granatometiv-novini-donbasu-11415337.html?_gl=1*e6038m*_ga*NTkyMTQwNzE4LjE2MjA4OTAxNDA.*_ga_JLSK4Y8K67*MTYyMTE2ODcxNy42LjEuMTYyMTE2ODg1OC41OQ//*_ga_DENC12J6P3*MTYyMTE2ODEyNC40LjEuMTYyMTE2ODg1OC41OQ [In Ukrainian]
14. UNIAN (11.05.2021, 9:50) – Kanaryan, L. (Trans.). (11.05.2021, 9:50). Donbas war update: Ukraine records seven ceasefire violations on May 10. In *UNIAN*, 2021. Retrieved from <https://www.unian.info/war/donbas-war-update-ukraine-records-seven-ceasefire-violations-on-may-10-11415442.html>
15. Van Dijk, T. A. *News Analysis: case studies of international and national news in the press*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1988.
16. Van Dijk, T. A. *Ideology and Discourse: A Multidisciplinary Introduction*, 2002. Retrieved from <http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Ideology%20and%20discourse.pdf>

УДК 811.42.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-20>

Наталія ГОШИЛИК,

orcid.org/0000-0002-9053-1379

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) *ngoshylyk@gmail.com*

КОРПУСНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСЕМИ *SUSTAINABLE* У СУЧАСНОМУ АМЕРИКАНСЬКОМУ ДИСКУРСІ БЛОГІВ

Стаття присвячена аналізу колокацій лексеми *sustainable* у дискурсі блогів на матеріалі корпусу американського варіанта сучасної англійської мови COCA. Сталий розвиток – це парадигма, ініційована та розроблена Організацією Об'єднаних Націй у формі 17 цілей, метою яких є трансформація світу й утвердження плану дій для людей і планети задля всеохопного миру та добробуту. Активізація інформації стосовно сталого розвитку має каскадний характер і потрапляє до кінцевого споживача початково від ООН, через урядові інституції, національні традиційні медіа та, зрештою, нові медіа. Саме нові медіа, такі як блоги, соціальні медіа, дають змогу широкій громадськості висловити свої міркування, а також уможливають діалог серед зацікавлених осіб.

Виявлено, що колокації до лексеми *sustainable* у блогах корпусу американського варіанта сучасної англійської мови COCA представлені чотирма основними групами, які корелюють із сімнадцятьма цілями сталого розвитку ООН, спрямованими на розвиток економічної, екологічної та соціальної сфер. Економічна група представлена колокаціями на позначення ресурсів, видів ведення бізнесу, отримання прибутків, як-от: *sustainable energy*, *sustainable tourism*, *sustainable farming*; екологічна група представлена колокаціями на позначення природних ресурсів, як-от: *sustainable water*, *sustainable forestry*; група на позначення соціуму містить колокації, котрі ідентифікують групи людей, їхнє місцезнаходження, наприклад: *sustainable community*, *sustainable society*, *sustainable world*. Найбільш чисельною є група абстрактних понять, які позначають способи дії, досягнення тощо, наприклад: *sustainable future*, *sustainable way*, *sustainable model*.

Лише дві з визначених сімнадцяти цілей сталого розвитку не представлені у дискурсі блогів корпусу, а саме: третя та десята цілі стосовно забезпечення здорового способу життя та добробуту усіх людей різного віку та скорочення нерівності у межах країн і між ними.

Ключові слова: блог, корпусний аналіз, колокації, сталий розвиток.

Nataliia GOSHYLYK,

orcid.org/0000-0002-9053-1379

PhD in Linguistics, Associate Professor,

Associate Professor at the English Philology Department

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *ngoshylyk@gmail.com*

CORPUS ANALYSIS OF THE TOKEN *SUSTAINABLE* IN MODERN AMERICAN BLOGGING DISCOURSE

The article deals with the analysis of the collocations of the lexeme *sustainable* in the discourse of blogs on the material of the corpus of contemporary American English COCA. Sustainable development is a paradigm initiated and developed by the United Nations, which aims to transform the world. It is a kind of plan for action in the form of 17 sustainable development goals for people and the planet aiming at all-encompassing peace and prosperity. Transmission of the information on sustainable development has a cascading character and reaches the target user starting with the United Nations, through government institutions, national traditional media and, finally, new media. New media, such as blogs and social media, give the general public the opportunity to express their views, as well as enable dialogue among interested parties.

The research states that the collocations of the lexeme *sustainable* in the blogs of COCA are represented by four main groups that correlate with the seventeen goals of sustainable development of the United Nations, aiming at the development of economic, environmental, and social spheres. The economic group is represented by collocations denoting resources, types of business, profit, such as: *sustainable energy*, *sustainable tourism*, *sustainable farming*; ecological group is represented by collocations denoting natural resources, such as: *sustainable water*, *sustainable forestry*; society group shows collocations identifying groups of people, their location, for example: *sustainable community*, *sustainable society*, *sustainable world*. The most numerous is a group of abstract concepts denoting ways of action, achievements, etc., for example: *sustainable future*, *sustainable way*, *sustainable model*.

Only two of the seventeen sustainable development goals are not represented in the blog discourse of COCA, i.e., the third and tenth goals of ensuring a healthy lifestyle and well-being for all people of all ages and reducing inequalities within and between countries.

Key words: blog, corpus analysis, collocations, sustainable development.

Постановка проблеми. У ХХІ ст. увага представників багатьох гуманітарних і соціальних наук небезпідставно прикута до проблем навколишнього середовища, взаємодія людини та природи й визначення системного підходу до розуміння цілісності екосистеми. Попередня панівна антропоцентрична парадигма проведення досліджень, у якій фокусом уваги була людина, потребувала переосмислення.

Аналіз досліджень. Становлення еколінгвістики як широкого лінгвістичного підходу, спрямованого на підкреслення важливості мови для досягнення глобального балансу співіснування (Fill 2017; Morozova 2017), стало однією з відповідей мовознавців на актуальні світові виклики. Сучасні технічні можливості, зокрема корпусні методики (Poole 2016; Poole 2018), дають змогу проводити ґрунтовний аналіз широкого масиву мовних даних та отримати валідні результати дослідження.

Мета статті – вияв корпусного представлення колокацій лексеми *sustainable* в англійському дискурсі сучасних блогів і зіставлення їх із цілями сталого розвитку ООН (*sustainable development goals*).

Матеріалом дослідження є корпус текстових фрагментів із лексемою *sustainable*, отриманий методом суцільної вибірки із блогів корпусу американського варіанта сучасної англійської мови СОСА. Блоги, розміщені в корпусі сучасної англійської мови американського варіанта, налічують 128 613 294 слів. Колокації, які увійшли до вибірки, були вжиті у корпусі блогів щонайменше 10 разів, що, на нашу думку, підкреслює достовірність і валідність результатів аналізу.

Виклад основного матеріалу. Сталій розвиток – це системний підхід до питання про те, у якому напрямку має рухатися світ у економічній, соціальній та екологічній сферах з урахуванням потреб теперішніх і майбутніх поколінь. Точкою відліку парадигми сталого розвитку (*sustainable development*), якою вона постає сьогодні у концепції ООН, вважають доповідь Римського клубу під назвою «Межі зростання» (Meadows et al. 1972) і доповідь Г. Братленда (WCED 1987).

У 2015 р. ООН визначила 17 цілей сталого розвитку, досягнення яких є головним пріоритетом до 2030 р. (Agenda 2030):

1. End poverty in all its forms everywhere (*Подолання бідності*); 2. End hunger, achieve food security and improved nutrition and promote sustainable agriculture (*Викорінення голоду, забезпечення продовольчої безпеки та покращення харчування, заохочення ведення сталого сільського господарства*); 3. Ensure healthy lives and promote well-being for all at all ages (*Забезпечення здорового способу життя та добробуту усіх людей різного віку*); 4. Ensure inclusive and equitable quality education

and promote lifelong learning opportunities for all (*Забезпечення інклюзивної та рівноправної якості освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх*); 5. Achieve gender equality and empower all women and girls (*Досягнення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок і дівчаток*); 6. Ensure availability and sustainable management of water and sanitation for all (*Забезпечення доступності та сталості управління водними ресурсами та санітарією для усіх*); 7. Ensure access to affordable, reliable, sustainable and modern energy for all (*Забезпечення доступу всіх людей до прийнятних за ціною, надійних, сталих і сучасних джерел енергії*); 8. Promote sustained, inclusive and sustainable economic growth, full and productive employment and decent work for all (*Сприяння безперервному, всеохопному і сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх*); 9. Build resilient infrastructure, promote inclusive and sustainable industrialization and foster innovation (*Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохопній і сталій індустріалізації й інноваціям*); 10. Reduce inequality within and among countries (*Скорочення нерівності у межах країн і між ними*); 11. Make cities and human settlements inclusive, safe, resilient and sustainable (*Забезпечення інклюзивності, безпеки, стійкості та сталості міст і населених пунктів*); 12. Ensure sustainable consumption and production patterns (*Забезпечення переходу до сталих моделей споживання і виробництва*); 13. Take urgent action to combat climate change and its impacts (*Невідкладні заходи щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками*); 14. Conserve and sustainably use the oceans, seas and marine resources for sustainable development (*Збереження та стале використання океанів, морів і морських ресурсів задля сталого розвитку*); 15. Protect, restore and promote sustainable use of terrestrial ecosystems, sustainably manage forests, combat desertification, and halt and reverse land degradation and halt biodiversity loss (*Захист, відновлення та сприяння сталому використанню екосистем суші, стале лісокористування, боротьба з опустелюванням, зупинення та відновлення деградації землі та припинення втрати біорозмаїття*); 16. Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels (*Сприяння розбудові миролюбного й інклюзивного суспільства задля сталого розвитку, забезпечення доступу усім до правосуддя і створення ефективних, підзвітних та інклюзивних інституцій на всіх рівнях*); 17. Strengthen the means of implementation and revitalize the Global Partnership for Sustainable Development (*Зміцнення*

засобів реалізації Глобального партнерства в інтересах сталого розвитку й активізація його діяльності).

Усі цілі можна загалом розділити на соціальні, економічні й екологічні. Вони затверджені ООН і, відповідно, прийняті до виконання у країнах – членах ООН.

Передавання інформації – складна система, у якій потрібно враховувати низку чинників. Запропонована Р. Ентманом модель каскадної активації пропонує унаочнення того, як інформація потрапляє від вищих політичних кіл до громадськості. За словами автора, каскад є своєрідною метафорою, яка допомагає зрозуміти системність і взаємовплив усіх елементів, адже «як у випадку справжніх каскадних водоспадів, кожен рівень метафоричного каскаду робить свій власний внесок у коловорот (ідей), однак здатність поширювати певні фрейми є також стратифікованою у самому каскаді та на кожному окремому рівні... Ідеї, які поширилися з найвищого рівня, рівня адміністрації, мають найбільшу силу» (Entman, 2003: 420). Із розповсюдженням інтернету доступ до інформації розширився, а тому, відповідно, у моделі каскадної активації потрібно враховувати місце нових медіа, адже «такі платформи дають змогу оминати інституційні медіа та звернутися прямо до громадськості» (Entman, 2018: 301).

У нашому аналізі ми виявляємо дискурсивне представлення досліджуваної лексеми у блогах і проводимо аналіз відповідності їх цілям сталого розвитку ООН.

Аналіз досліджуваного корпусу виявив 36 колокацій, які використовуються з лексемою *sustainable*. (див. табл. 1)

Таблиця 1

№	слово	кількість вживань	№	слово	кількість вживань
1	<i>development</i>	245	19	<i>transportation</i>	18
2	<i>energy</i>	105	20	<i>farming</i>	17
3	<i>business</i>	73	21	<i>building</i>	16
4	<i>growth</i>	63	22	<i>level</i>	15
5	<i>agriculture</i>	56	23	<i>practices</i>	15
6	<i>future</i>	50	24	<i>world</i>	15
7	<i>food</i>	49	25	<i>solution</i>	14
8	<i>way</i>	44	26	<i>community</i>	14
9	<i>model</i>	38	27	<i>life</i>	13
10	<i>living</i>	30	28	<i>recovery</i>	13
11	<i>economy</i>	29	29	<i>ways</i>	12
12	<i>design</i>	28	30	<i>water</i>	12
13	<i>communities</i>	24	31	<i>manner</i>	12
14	<i>society</i>	24	32	<i>forestry</i>	11
15	<i>tourism</i>	23	33	<i>peace</i>	11
16	<i>solutions</i>	21	34	<i>lifestyle</i>	11
17	<i>path</i>	21	35	<i>revenue</i>	10
18	<i>cities</i>	19	36	<i>farms</i>	10

Основними групами у блогах є:

1) економіка – *sustainable energy, sustainable business, sustainable agriculture, sustainable food, sustainable economy, sustainable tourism, sustainable transportation, sustainable farming, sustainable revenue, sustainable farms, sustainable building*;

2) екологія – *sustainable water, sustainable forestry*;

3) соціум – *sustainable community(-s), sustainable society, sustainable cities, sustainable world, sustainable life, sustainable peace, sustainable lifestyle, sustainable living*;

4) абстрактні поняття – *sustainable future, sustainable way, sustainable model, sustainable design, sustainable solution(s), sustainable path, sustainable level, sustainable practices, sustainable recovery, sustainable ways, sustainable manner*.

Найбільш представленою є група абстрактних понять, а найменш – екологічна група.

Зіставлення дискурсивного вживання колокацій (і їхніх форм) з описом і поясненням цілей сталого розвитку ООН (2015) показує, що такі цілі актуалізуються у дискурсі блогів:

Goal 2. End hunger, achieve food security and improved nutrition and promote sustainable agriculture – *agriculture, food, farming/farms*;

Goal 6. Ensure availability and sustainable management of water and sanitation for all – *water, communities*;

Goal 7. Ensure access to affordable, reliable, sustainable and modern energy for all – *energy*;

Goal 8. Promote sustained, inclusive and sustainable economic growth, full and productive employment and decent work for all – *sustainable economy, tourism*;

Goal 11. Make cities and human settlements inclusive, safe, resilient and sustainable – *cities*;

Goal 12. Ensure sustainable consumption and production patterns – *sustainable tourism, communities*;

Goal 13. Take urgent action to combat climate change and its impacts – *communities*;

Goal 15. Protect, restore and promote sustainable use of terrestrial ecosystems, sustainably manage forests, combat desertification, and halt and reverse land degradation and halt biodiversity loss – *forests/forestry, communities*;

Goal 16. Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels – *society, recovery, peace*;

Goal 17. Strengthen the means of implementation and revitalize the Global Partnership for Sustainable Development – *sustainable revenue*.

Поняття, які ми відносимо до абстрактних, не знаходимо у формулюванні цілей сталого розвитку, однак усі їх, окрім *sustainable design*, зустрічаємо в описі цілей сталого розвитку. Абстрактні поняття потребують додаткового контексту для їх розуміння, а тому саме резолюція ООН дає потрібну додаткову інформацію стосовно омовлення цілей сталого розвитку.

Розглянемо фрагменти дискурсивної реалізації словосполучення *sustainable design*, щоб зрозуміти особливості його використання. Як бачимо, це може бути конкретна екологічна ніша *environmentally sustainable design*, прив'язка до суміжної сфери *green building practices and sustainable design*, пояснення чим у минулому був такий вид роботи *it now involves so much more than creating expensive green gadgets*, якого архітектурного елементу будинку може стосуватися *a sustainable design for the patio*, або ж власне визначення поняття, котре збігається з визначенням у доповіді Братленда *the ideal that what we do today cannot take away from enabling future generations to sustain themselves*.

Найбільш розлогим в аналізованому корпусі є пояснення, яке визначає цілі цього виду дизайнування:

Thus, sustainable design has two goals – first, to decrease the negative impact of the built environment on our already rapidly declining planetary living systems, and secondly, to deliver positive, life affirming impact in a unique and delightful way (COCA).

Виявлені розширені контексти дають підстави стверджувати, що термін *sustainable design* вико-

ристовується у технічній та екологічній сферах, стосується загалом технологій і конструювання, а тому може актуалізувати цілі стосовно подолання бідності (1), подолання голоду (2), якісної освіти (4), гендерної рівності (5), використання води (6), споживання енергії (7), економічного росту (8), інфраструктури (9), сталих моделей споживання та виробництва (12), використання морських ресурсів (14), глобального партнерства (17).

Так, використання цього терміна розширило перелік цілей сталого розвитку, які корелюють із дискурсом блогів, представлених у корпусі американського варіанта сучасної англійської мови СОСА. Із сімнадцяти цілей сталого розвитку лише дві цілі стосовно забезпечення здорового способу життя та добробуту усіх людей різного віку та скорочення нерівності у межах країн і між ними не відображені в аналізованому дискурсі.

Висновки. Отже, проведений аналіз показав високу частотність використання лексеми *sustainable* і широке розмаїття колокацій, які з нею використовуються. Основними темами, котрі розкриваються у дискурсі блогів корпусу СОСА, є економіка, екологія, соціум та абстрактні поняття, що загалом відповідає переліку цілей сталого розвитку ООН. Зокрема, виявлено, що колокації дискурсу блогів корелюють із п'ятнадцятьма цілями сталого розвитку, а це свідчить про високу відповідність цього виду дискурсу резолюції ООН щодо сталого розвитку та показує, як ефективно працює модель каскадної активації з урахуванням можливостей новітніх медіа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Davies, Mark. The Corpus of Contemporary American English (COCA). 2008. URL: <https://www.english-corpora.org/coca/>.
2. Entman, R. Cascading Activation: Contesting the White House's Frame After 9/11. *Political Communication*. 2003. № 20 (4). P. 415–432.
3. Entman, R. M., & Usher, N. Framing in a Fractured Democracy: Impacts of Digital Technology on Ideology, Power and Cascading Network Activation. *Journal of Communication*. 2018. № 68 (2). P. 298–308. DOI:10.1093/joc/jqx019
4. Fill, A. F., Penz, H. (Eds.). *The Routledge Handbook of Ecolinguistics*. Routledge, 2017. <https://doi.org/10.4324/9781315687391>
5. Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., Behrens, W., Club of Rome. *The Limits to growth: A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind*. New York : Universe Books, 1972.
6. Morozova O. I. Linguoecological approach to capturing concepts: a case study of transparency. *Accents and Paradoxes of Modern Philology*. 2017. Iss. 2.32-51. DOI: 10.26565/2521-6481-2017-2.
7. Poole, R. Ecolinguistics, GIS, and Corpus Linguistics for the Analysis of the Rosemont Copper Mine Debate. *Environmental Communication*. 2018. № 12:4. P. 525–540, DOI: 10.1080/17524032.2016.1275735
8. Poole, R. A corpus-aided ecological discourse analysis of the Rosemont Copper Mine debate of Arizona, USA. *Discourse & Communication*. 2016. № 10 (6). P. 576–595. DOI: 10.1177/1750481316674775
9. UN General Assembly, *Transforming our world : the 2030 Agenda for Sustainable Development*, 21 October 2015, A/RES/70/1, available at: <https://www.refworld.org/docid/57b6e3e44.html> [accessed 20 November 2021].
10. World Commission on Environment and Development (WCED). 1987. *Our Common Future*, Oxford and New York: Oxford University Press.

REFERENCES

1. Davies, Mark. (2008-) *The Corpus of Contemporary American English (COCA)*. Available online at <https://www.english-corpora.org/coca/>.

2. Entman, R. (2003). Cascading Activation: Contesting the White House's Frame After 9/11. *Political Communication*, 20(4), 415–432.
3. Entman, R. M., & Usher, N. (2018). Framing in a Fractured Democracy: Impacts of Digital Technology on Ideology, Power and Cascading Network Activation. *Journal of Communication*, 68(2), 298–308. DOI:10.1093/joc/jqx019
4. Fill, A.F., & Penz, H. (Eds.). (2017). *The Routledge Handbook of Ecolinguistics*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315687391>
5. Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., Behrens, W., & Club of Rome. (1972). *The Limits to growth: A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind*. New York: Universe Books.
6. Morozova O. I. (2017) Linguoecological approach to capturing concepts: a case study of transparency. *Accents and Paradoxes of Modern Philology*, Iss. 2.32-51. DOI: 10.26565/2521-6481-2017-2.
7. Poole, R. (2018) Ecolinguistics, GIS, and Corpus Linguistics for the Analysis of the Rosemont Copper Mine Debate, *Environmental Communication*, 12:4, 525–540, DOI: 10.1080/17524032.2016.1275735
8. Poole, R. (2016). A corpus-aided ecological discourse analysis of the Rosemont Copper Mine debate of Arizona, USA. *Discourse & Communication*, 10 (6), 576–595. DOI: 10.1177/1750481316674775
9. UN General Assembly, *Transforming our world : the 2030 Agenda for Sustainable Development*, 21 October 2015, A/RES/70/1, available at: <https://www.refworld.org/docid/57b6e3e44.html> [accessed 20 November 2021].
10. World Commission on Environment and Development (WCED). 1987. *Our Common Future*, Oxford and New York: Oxford University Press.

УДК 811.161.2 (81'276.6:34)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-21>

Олена ДОЦЕНКО,
orcid.org/0000-0003-4607-0883
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Національного університету «Києво-Могилянська академія»
(Київ, Україна) *o.dotsenko@ukma.edu.ua*

ЛІНГВІСТИЧНІ ЕКСПЕРТИЗИ У СУДОВИХ СПРАВАХ ПРО НЕПРАВОМІРНУ ВИГОДУ (ДОСВІД КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

У статті проаналізовано правові засади здійснення криміналістичних лінгвістичних експертиз, що здійснюються у судових справах про вимагання (зокрема погрози чи інші вербальні засоби примусу або тиску) будь-якої неправомірної вигоди. На основі дослідження нормативно-правової бази, яка регламентує організацію та проведення таких досліджень, встановлено, що відповідно до положень Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України, семантико-текстуальні експертизи мають на меті встановити наявність чи відсутність висловлювань, котрі містять пропозицію, обіцянку або надання, прийняття, спонукування до надання будь-якої вигоди (вказується, яких саме дій) тощо на основі спеціальних знань у галузі мовознавства. Об'єктом дослідження зазвичай є фрагменти, окремі висловлювання, текстові відтворення усного мовлення, що надаються для аналізу разом із дослівним текстовим відтворенням її змісту (стенограмою).

Досліджено методику лінгвістичної експертизи мовлення у судових справах про вимагання (зокрема погрози чи інші вербальні засоби примусу або тиску) будь-якої неправомірної вигоди. Зокрема, наведено приклад семантичного та комунікативно-прагматичного дослідження наданих для експертизи текстових фрагментів, що були доказами у судовій справі, яка розглядалася у кримінальному провадженні. Відзначено, що комунікативна стратегія вимагання реалізується шляхом використання у діалозі адресантом повідомлення, котрий є ініціатором комунікативного акту вимагання, директивних мовленнєвих актів, змістом яких є спонукування адресата повідомлення до виконання певних дій, спрямованих на набуття неправомірної вигоди. Проаналізовано директивні висловлення різних типів, що наводяться у наданих для аналізу фрагментах тексту, а також мовні засоби, які є спеціальними маркерами вираження директивів.

Ключові слова: правнича лінгвістика, семантико-текстуальна експертиза, лінгвістична експертиза, лінгво-прагматика, комунікативна лінгвістика.

Olena DOTSENKO,
orcid.org/0000-0003-4607-0883
Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
National University of Kyiv Mohyla Academy
(Kyiv, Ukraine) *o.dotsenko@ukma.edu.ua*

LINGUISTIC EXAMINATIONS IN ILLEGAL GAIN CASES (COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC STUDY PRACTICE)

The article contains analysis of legal basis of forensic linguistic examinations conducted as a part of the proceedings in regard to demanding any illegal gain (including threats or other verbal means of coercion or pressure). It has been established based on the study of the regulatory framework regulating organization and conduct of such studies that, in accordance with the provisions of Research and Methodological Recommendations on Preparation and Scheduling of Forensic Examinations and Forensic Studies approved by the order of the Ministry of Justice of Ukraine, the purpose of the semantic-textual examinations is to establish availability or absence of statements containing any proposal, promise or provision, acceptance, inducing to provide any gain and the like based on special knowledge of linguistics. Fragments, certain statements, reproductions of oral speech in texts submitted for analysis along with the word-for-word reproduction of its contents (stenograph) are typically the subject of the study.

This article presents the study of the linguistic examination of speech in proceedings in regard to demanding any illegal gain (including threats or other verbal means of coercion or pressure). An example of semantic and communicative and pragmatic study of the text fragments submitted for examination which served as evidence in the criminal proceedings has been suggested. The author noted that the communicative extortion strategy is implemented by the statement originator, who initiates a communication extortion act, by applying in the dialogues of the directive speech acts that mean compulsion of the statement addressee to perform certain actions aimed at obtaining illegal gain by the statement originator. Directive statements of different kinds included in the text fragments submitted for analysis have been analyzed, along with the speech means presenting special markers of expressing the directions.

Key words: legal linguistics, semantic-textual examination, linguistic examination, linguistic pragmatics, communicative linguistics.

Постановка проблеми. Однією із заporук розбудови правової держави є створення умов для запобігання проявам корупції, однією із форм якої є прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, що зафіксовано ст. 368 Кримінального кодексу України. Оскільки об'єктом цього злочину є мовленнєві дії, підтвердити чи спростувати їх під час судового процесу може лінгвіст-експерт. Цим зумовлена актуальність напрацювання теоретичної та практичної методологічної бази для забезпечення досліджень у кримінальних справах такого типу.

Аналіз досліджень. Від 2015 року, коли було внесено зміни до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, відповідно до яких лінгвістичні експертизи стали окремим видом криміналістичних експертних досліджень, лінгвістична експертологія як напрям прикладної лінгвістики стала розвиватися доволі стрімко. Лінгвістичній експертизі конфліктних текстів присвячена низка праць Лесі Ажнюк (Ажнюк, 2012: 18–32; Ажнюк, 2013: 18–32). Криміналістичні та лінгвістичні засади організації та проведення фоноскопічних досліджень розроблені Валентиною Радецькою (2017). Про окремі аспекти лінгвістичної експертології йдеться у наукових розвідках Костянтина Голобородька (Голобородько, 2020: 11–17), Наталії Кондратенко (Кондратенко, 2017: 115–119), Юлії Бугайко (Бугайко, 2019: 145–166) та інших українських і зарубіжних учених. Вагомим здобутком української лінгвістичної експертології став підручник, підготовлений фахівцями Київського національного університету імені Тараса Шевченка Ларисою Шевченко та Дмитром Сизоновим (Шевченко, Сизонов, 2021). Утім, багато юридичних, методологічних і прикладних аспектів організації лінгвістичних експертиз потребують більш ґрунтовного опрацювання. Зокрема, це стосується й теоретичних і практичних напрацювань у сфері лінгвістичної експертизи мовлення у справах про вимагання (зокрема погрози чи інші вербальні засоби примусу або тиску) будь-якої неправомірної вигоди. Цим умотивовуємо актуальність нашої розвідки.

Мета статті – схарактеризувати основні прийоми лінгвістичної експертизи мовлення у кримінальних справах про вимагання (зокрема погрози чи інші вербальні засоби примусу або тиску) неправомірної вигоди.

Виклад основного матеріалу. Лінгвістичні експертизи у справах про неправомірну вигоду, за класифікацією Г. А. Черненко, є юридичними

судовими «експертизами текстів, що фігурують як доказова база під час судових процесів» (Черненко, 2012: 222). Відповідно до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України, такі дослідження є криміналістичними лінгвістичними семантико-текстуальними експертизами, які проводять з метою з'ясування, «чи міститься у тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання будь-якої вигоди» (Науково-методичні рекомендації, 1992). Кримінальний кодекс України передбачає кілька видів злочинів, пов'язаних із неправомірною вигодою, зокрема визначених ст. 354. *Підкуп працівника підприємства, установи чи організації*, ст. 368. *Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою* тощо. У диспозиції всіх цих статей ідеться про мовленнєві дії, які можна кваліфікувати як злочинні: пропозицію, обіцянку, вимагання неправомірної вигоди тощо. Саме щодо наявності чи відсутності таких мовленнєвих дій може призначатися лінгвістична експертиза.

Розглянемо приклад семантико-текстуального дослідження, здійсненого у рамках провадження за ст. 368. *Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою* Кримінального кодексу України.

Для вирішення експертові було запропоноване таке питання: чи впливає зі змісту реплік Особи 1, зафіксованих у протоколах..., факт вимагання (зокрема погрози чи інші вербальні засоби примусу або тиску) будь-якої особистої вигоди? Як бачимо, основною мовленнєвою дією, наявність якої потрібно довести або спростувати, є вимагання; додатковими – погрози, вербальні засоби примусу або тиску. Кримінальний кодекс України дефініює поняття вимагання неправомірної вигоди як «вимогу щодо надання неправомірної вигоди з погрозою вчинення дій або бездіяльності з використанням свого становища, наданих повноважень, влади, службового становища стосовно особи, котра надає неправомірну вигоду, або умисне створення умов, за яких особа вимушена надати неправомірну вигоду з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів» (Кримінальний кодекс, 2001). За чинними лексико-семантичними нормами сучасної української літературної мови лексема *вимагання* є похідною від лексеми *вимагати* у перших трьох її значеннях: 1) *домогатися чого-небудь примусом, погрозами, насильством*; 2) *очікувати від*

когось на прояв яких-небудь дій, властивостей, рис, ознак і т. ін.; 3) зобов'язувати до чого-небудь, змушувати робити саме так (СУМ). Відповідно, комунікативна стратегія вимагання реалізується шляхом використання у діалозі адресантом повідомлення, що є ініціатором комунікативного акту вимагання, від адресата повідомлення, котрий повинен вчинити певні дії, про які йдеться у повідомленні адресанта, директивних мовленнєвих актів, тому їх дослідження уможливорює визначення наявності чи відсутності у текстах, наданих для аналізу, фактів вимагання особистої вигоди.

Директивами традиційно вважаємо мовленнєві акти, «ілокутивна спрямованість яких полягає у тому, що вони становлять спробу... з боку мовця досягти того, аби слухач дещо вчинив» (Серль, 1986: 182). Шкала директивності досить велика: від запрошення вчинити певні дії на користь адресата мовлення до агресивного напоягання на тому, аби слухач виконував певні дії, у яких зацікавлений лише адресант. Дж. Сьорль так схарактеризував особливості директивних ілокутивних актів: ілокутивна мета – намагання адресанта повідомлення домогтися від адресата повідомлення виконання певних дій; зворотня реакція – «слово адресанта – дія адресата»; умови щирості – бажання чи потреба адресанта повідомлення; пропозиційне майбутнє повідомлення – адресат повідомлення у майбутньому виконує певні дії, окреслені прямо чи імпліцитно адресантом (Серль, 1986: 182).

Лінгвісти розробили чимало класифікацій директивів, втім, майже всі вони ґрунтуються на встановленні ступеню інтенсивності: від благання до агресивної вимоги. Так, Лілія Аполонова на основі дослідження чи не всіх наявних нині теоретичних розробок із теорії мовленнєвих актів виокремила 13 типів директивів, такі як: «1) наказ; 2) вимога; 3) заборона; 4) погроза; 5) вказівка (розпорядження); 6) інструкція, 7) прохання; 8) благання 9) порада; 10) дозвіл; 11) застереження; 12) запрошення; 13) пропозиція» (Аполонова, 2021: 90). Усі ці види директивних мовленнєвих актів мають спільну ознаку: «наявність спрямованого волевиявлення з боку мовця (ілокутивної сили спонування згідно з термінологією ТМА)» (Аполонова, 2021: 90). Очевидно, що всі ці директиви, крім благання, можуть бути використані у ситуаціях вимагання непрямої вигоди, причому всі вони характеризуватимуться, з одного боку, здійсненням в інтересах мовця, а з іншого – частковою бенефактивністю для адресата.

Крім універсальних класифікацій директивних мовленнєвих актів, мовознавці також пропону-

ють їх типології у певних дискурсах. Наприклад, у юридичному, зокрема судовому, реалізуються такі види директивів: 1) ухвали, що мають зобов'язальний, дозвільний або рекомендаційний характер, напр.: *...судова палата ухвалила: з урахуванням обсягу змінених вимог та підстав заявленої скарги надати представникам ЦВК і представникам зацікавленої особи строк для вивчення матеріалів справи...;* 2) етикетно-ритуальні висловлення, напр.: *Будь ласка, представник заявника, вам слово; Будь ласка, сідайте;* 3) директиви, зорієнтовані на з'ясування обставин судової справи, напр.: *...для того, щоб ми конструктивно розглядали цю справу, необхідно визначитися одному із вас (з представників заявника), визначиться з предметом розгляду...;* 4) висловлення, покликані організувати комунікативну взаємодію мовців, вилучити з неї все, що не стосується справи. Такі директиви можуть мати прохальний чи категоричний характер, напр.: *Будь ласка, ви конкретно відповідайте; Ну, не потрібно це нам коментувати* (Доценко, 2008: 141–151).

На мовному рівні директиви виражаються за допомогою спеціальних мовних маркерів: 1) імперативні висловлення з дієсловом-присудком у формі наказового способу, напр.: *Вам конкретно було задано питання, і ви конкретно давайте на нього відповідь;* 2) перформативні висловлення – використання у висловленнях лексем зі значенням *просити, наказувати, зобов'язувати, забороняти* тощо, напр.: *Микола Іванович, прошу Вас мати терпіння.* Окреслені лексеми можуть виконувати функцію предиката модусу в об'єктно-з'ясувальних висловлень, де пропозитивний елемент описує дію, яку реципієнт має виконати; 3) риторичні запитання з директивним значенням, напр.: *Для чого нам коментувати, скільки представників чи народних депутатів голосувало за цей закон? Нам це все відомо;* 4) директиви можуть виражатися засобами, типовими для інших ілокутивних актів. Так, розповідні речення з дієсловом-присудком у формі дійсного способу (переважно минулого часу першої особи однини чи множини), напр.: [суддя:] *Я Вам дав право задати запитання.* [учасник процесу:] *Дякую. Останній вопрос.* Такі директиви мають високий ступінь категоричності та використовуються у ситуаціях емоційної напруги учасників спілкування, викликаній їх конфронтацією. У наведеному фрагменті діалогу про це свідчить помилка, якої припустився один із комунікантів, а саме перехід із однієї мови на іншу, до якої він більше звик або яка є його рідною мовою. Такі висловлення є яскравим прикладом нетотожності ілокутивної сили й ілокуції директивного мовленнєвого акту.

Грунтовний аналіз типів директивних мовленнєвих актів, які є засобом реалізації інтенції вимагання, а також засобів їх мовного оформлення, дозволяє констатувати, що у репліках, зафіксованих у наданих для експертизи матеріалах, які належать Особі 1, у розмовах з особами, позначеними як Особа 2, Особа 3 й Особа 4, наявні директивні мовленнєві акти, котрі зокрема стосуються:

1) необхідності сплати коштів до бюджету, що неодноразово називається Особою 1 як умова закриття кримінального провадження відповідно до чинного законодавства, причому неодноразово називається конкретна сума:

Особа 1: Все залежить від того, наскільки швидко ви зробите проплату до бюджету.

Особа 2: *Яка там сума?*

Особа 1: *П'ять мільйонів. Чотири дев'ятсот* (протокол 1).

У наведеному фрагменті Особа 1 реалізує директив-пораду: якнайшвидше зробити проплату до бюджету. Такий мовленнєвий акт можна кваліфікувати як непрямий. Схожі директиви-поради експлікує Особа 1 у спілкуванні з Особою 2:

Особа 2: *Ну, рассказивайте, как будем дальше жить?*

Особа 1: *Так, як ми і говорили, – платите тільки, – закриваємо слідство (?)... ФОП являється платником до бюджету, сплачує і закривають провадження при всій сплаті. У нього кваліфікація 212 ч. 1, 205-прим. – реєстрація фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності. Платить штраф 25 тисяч там, воно йде по угоді. Плюс у нас добавляється не тільки 212, но і 205. То есть, це угода визнання винуватості і закриття у зв'язку зі сплатою. 25 є штраф. 25, ну, до 30-ти, 25–37 в середньому.*

Особа 2: *Так, дальше.*

Особа 1: *Все, кримінальне провадження закривається у зв'язку із відшкодуванням завданих державі збитків* (протокол 2).

2) необхідності подання декларації:

Особа 1: *...По експертизі отримується чотири мільйони дев'ятсот. Відповідно, ми даємо вам експертизу. На підставі цього ви подасте уточнюючу декларацію по цій сумі. Дальше у вас сплата і відповідно відправка до суду* (протокол 3).

Тут також Особа 1, застосовуючи непрямі директивні мовленнєві акти, висловлює пораду-інструкцію;

3) необхідності вчинення інших дій:

Особа 1: Було прохання, щоб столична ювелірна не звучала (протокол 4);

Особа 1: Зорієнтуєте мене, коли будуть документи (протокол 4).

У першому висловленні використано перформативний директивний мовленнєвий акт, який є переадресуванням прохання від однієї особи іншій, у другому – експліцитне прохання, виражене імперативом.

У наведених для дослідження фрагментах текстів виявлені директивні мовленнєві акти різних типів, висловлені Особою 1, втім, жодних директивних висловлювань експліцитного чи імпліцитного типу, у яких ішлося би про отримання неправомірної вигоди, або директивних висловлень інструктивного характеру, чи уповноваження Особи 2 виступати від імені у питаннях щодо надання неправомірної вигоди Особою 1, не виголошувалося і в аналізованих протоколах не зафіксовано.

Умовами виконання дій, які ініціюють співрозмовники Особи 1, здебільшого називаються дії, передбачені нормами організації досудового розслідування (наприклад, протокол 4: Особа 4: *Да. Основной вопрос когда, как быстро в нам сможете отдать (технічна помилка).* Особа 1: *По рішенню суду;* Особа 1: *Коли ми отримаємо рішення суду, зараз сплачуєте до бюджету і забере).* Ні експліцитно, ні імпліцитно пов'язані з неправомірною вигодою дії не називаються.

Отже, застосування методів прагматичного та комунікативного аналізу текстів, наданих на експертизу, дозволило встановити, що у змісті реплік Особи 1, зафіксованих у протоколах, наданих для проведення лінгвістичної експертизи, відсутні директивні мовленнєві акти зі значенням вимагання (зокрема погрози чи інші вербальні засоби примусу або тиску) будь-якої особистої вигоди або уповноваження нею Особи 2 виступати від її імені у питаннях щодо надання неправомірної вигоди.

Інші методи у справі про вимагання хабара (саме такий термін використовувався у значенні «неправомірна вигода» у Кримінальному кодексі України, який втратив чинність 2001 року) були застосовані Т. Литвин. Ішлося про інкримінування співробітнику ДАІ Г. отримання хабара від Л. на підставі юридичної оцінки інформації, яку містять у собі фонограми їх розмов. З-поміж запитань, на які давав відповідь експерт, нашу увагу привертає таке: «Чи не має мовлення Л. за своїм змістом в частині, котра стосується прохання Г. роздобути передню панель до автомобіля («торпеду»), а також в частині, котра стосується передавання Г. 295 (300) доларів США в обмін на повернення Л. посвідчення водія, ініціативний, інспіруючий характер?» (Литвин, 2001: 111). Аби відповісти на таке запитання, експертіві потрібно було застосувати не лінгвопрагматичні методи

дослідження тексту, а проаналізувати його комунікативну організацію: «У частині діалогу, що стосується пропозиції Г. від імені Л. суми 300 доларів, мовлення Л. має ініціативний, інспіруючий характер. У частині діалогів, що стосуються передньої панелі до автомобіля («торпеди»), мовлення Л. та Г. має почергово ініціативний і реактивно-пасивний характер, Л. проявляє більше ініціативи, а мовлення Г. має також і характер прохання. Щодо посвідчення водія немає можливості охарактеризувати мовлення Л. чи Г. ні як ініціативну, ні як реактивно-пасивну» (Литвин, 2001: 112). Застосована методика лінгвістичної експертизи, на думку дослідниці, уможливила об'єктивну оцінку комунікативної ситуації, що вплинуло на рішення суду. Натомість використання прийомів смислового аналізу фрагментів тексту, наданих для експерт-

ної лінгвістичної оцінки, було недостатнім для встановлення істини.

Висновки. В Україні криміналістичні лінгвістичні семантико-текстуальні експертизи у судових справах про вимагання неправомірної вигоди проводяться відповідно до Науково-методичних рекомендацій із питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України. Оскільки об'єктом таких досліджень є усне мовлення, під час їх проведення ефективним видається застосування лінгвопрагматичних і комунікативних прийомів, зокрема аналіз директивних мовленнєвих актів, у яких реалізуються стратегії вимагання, проте не можна залишати поза увагою й інші методи лінгвістичного аналізу мовлення, які мають бути апробовані з метою засвідчення їх ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ажнюк Л. Конфліктний медійний текст як об'єкт лінгвістичної експертизи. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2013. Вип. 27. С. 18–32.
2. Ажнюк Л. В. Лінгвістична експертиза: статус і методологічні презумпції. *Мовознавство*. 2012. № 3. С. 47–64.
3. Аполонова Л. А. Оптимізація перлокутивного ефекту директивних мовленнєвих актів у німецькомовному діалогічному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2021. 265 с.
4. Бугайко Ю. Види лінгвістичної експертизи законопроектів: перспектива впровадження в Україні. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2019. Вип. 38. С. 145–166.
5. Голобородько К. Лінгвістична експертиза тексту: юридичний та мовний аналіз. *Український світ у наукових парадигмах*. 2020. Вип. 7. С. 11–17.
6. Доценко О. Л. Плукутивні характеристики мовлення учасників судового процесу (на матеріалі мовлення суддів). *Система і структура східнослов'янських мов*. Київ : Знання України, 2008. С.141–151.
7. Кондратенко Н. В. Лінгвістична експертиза текстів політичної тематики: загальні принципи та прийоми. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2017. Вип. 12. С. 115–119. URL: file:///C:/Users/odots/Downloads/arftp_2017_12_30.pdf (дата звернення: 01.12.2021).
8. Кримінальний кодекс України : Кодекс від 05 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.12.2021).
9. Литвин Т. Можливості судово-лінгвістичної експертизи на початку XXI ст. *Право України*. 2001. № 1. С. 110–113.
10. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 / Міністерства юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 14.12.2021).
11. Радецька В. Сучасні напрями розвитку лінгвістичної експертизи усного мовлення. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. 396 с.
12. Серль Дж. Р. Класифікація речевих актів. *Новое в зарубежной лингвистике*: Вып. 17. 1986. 424 с.
13. Словник української мови online : в 20 т. Київ : Український мовно-інформаційний фонд, 2015–2021. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0> (дата звернення: 14.12.2021).
14. Черненко Г. А. Сфери застосування лінгвістичної експертизи. *Studia Linguistica*. 2012. Вип. 6. С. 220–223.
15. Шевченко Л. І., Сизонов Д. Ю. Лінгвістична експертиза : підручник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2021. 244 с.

REFERENCES

1. Azhniuk L. (2013). Konfliktnyi mediinyi tekst yak ob'iekt linhvistychnoi ekspertyzy [Contentious media text as an object of linguistic expert examination]. *Aktualni problemy ukrainiskoi linhvistyky: teoriia i praktyka – Current issues of Ukrainian linguistics: theory and practice*. Issue. 27, pp. 18–32 [in Ukrainian].
2. Azhniuk L. V. (2012). Linhvistychna ekspertyza: status i metodolohichni prezumptsii [Forensic linguistic examination: status and methodological presumptions]. *Movoznavstvo – Linguistics*. Nr 3, pp. 47–64 [in Ukrainian].
3. Apolonova L. A. (2021). Optymizatsiia perlokutyvnoho efektu dyrektyvnykh movlennievnykh aktiv u nimetskomovnomu dialohichnomu dyskursi [A Optimization of perlocutionary effect of directive speech acts in German-speaking dialogic discourse]. Candidate's thesis. Zaporizhzhia: Zaporizhzhia National University [in Ukrainian].

4. Buhaiko Yu. (2019). Vydy linhvistychnoi ekspertyzy zakonoproektiv: perspektyva vprovadzhennia v Ukraini [Types of linguistic expertise of bills: prospects of implementation in Ukraine]. *Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka – Current issues of Ukrainian linguistics: theory and practice*. Vyp. 38. 145–166 [in Ukrainian].
5. Holoborodko K. (2020). Linhvistychna ekspertyza tekstu: yurydychnyi ta movnyi analiz. [Linguistic expertise of the text: legal and language analysis]. *Ukrainskyi svit u naukovykh paradyhmakh – The Ukrainian world in scientific paradigms*. Issue 7. 11–17 [in Ukrainian].
6. Dotsenko O. L. (2008) Ilokutyvni kharakterystyky movlennia uchasykiv sudovoho protsesu (na materialy movlennia suddiv) [Illocutionary characteristics of the speech of the participants in the trial (based on the speech of the judges)]. *Systema i struktura skhidnoslovianskykh mov – System and structure of East Slavic languages*. Kyiv: Znannia Ukrainy, pp. 141–151 [in Ukrainian].
7. Kondratenko N. V. (2017). Linhvistychna ekspertyza tekstiv politychnoi tematyky: zahalni pryntsyipy ta pryiony [Linguistic examination of texts of political subjects: general principles and methods]. *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva – Current issues of linguistics and translation studies*. Vyp. 12. 115–119. Retrieved December 01, 2021, from file:///C:/Users/odots/Downloads/apftp_2017_12_30.pdf [in Ukrainian].
8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code Ukraine]. (05.04.2001, № 2341-III). Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
9. Lytvyn T. (2001) Mozhlyvosti sudovo-linhvistychnoi ekspertyzy na pochatku XXI st. [Possibilities of forensic linguistic examination at the beginning of the XXI century]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, № 1, pp. 110–113.
10. Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen : Nakaz vid 8 zhovtnia 1998 r. № 53/5 / Ministerstvo yustytsii Ukrainy [Order of the Ministry of Justice of Ukraine on October 8, 1998 № 53/5]. Retrieved December 14, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].
11. Radetska V. (2017). Suchasni napriamy rozvytku linhvistychnoi ekspertyzy usnogo movlennia [Modern directions of development of linguistic examination of oral speech]. *Aktualni pytannia kryminalnoho protsesu, kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy – Current issues of criminal procedure, forensics and forensic science*. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav. Part 1. 396 p. [in Ukrainian].
12. Searle J. R. (1986). Klassifikatsiya rechevikh aktov [A classification of illocutionary acts]. *Novoe v zarubezhnoy lingvistike – New in foreign linguistics*. Vyp. 17. 424 p. [in Russian].
13. Slovnyk ukrainskoi movy online [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv : Ukrainskyi movno-informatsiinyi fond, 2015–2021. Retrieved December 14, 2021, from <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0> [in Ukrainian].
14. Chernenko H. A. (2012) Sfery zastosuvannia linhvistychnoi ekspertyzy [Scopes of linguistic examination]. *Studia Linguistica*. Vyp. 6, pp. 220–223 [in Ukrainian].
15. Shevchenko L. I., Syzonov D. Yu. Linhvistychna ekspertyza : pidruchnyk [Linguistic expertise : textbook]. Kyiv : Publishing and Polygraphic Center “Kyiv University”, 2021. 244 p. [in Ukrainian].

UDC 811, 11

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-22>**Liana KOZIAREVYCH-ZOZULYA,***orcid.org/0000-0003-1894-7713**Associate Professor at Korunets Department of English Philology and Translation**Kyiv National Linguistic University**(Kyiv, Ukraine) Lianakoziarevich@ukr.net***FASCINATIVE PARAMETERS OF MINDFUL COMMUNICATION:
LINGUISTIC VIEW**

The article is dedicated to the phenomenon of mindful communication. This type of communication is especially essential in this age of technology, social recession due to Covid-19 and insta-everything, because it allows us to make interpersonal connections with the person we are talking to. By being mindful in communication it is meant that we acknowledge the value in each person we talk to. Communication is the most successful when it starts with self-awareness of one's own emotions and thoughts. This helps to interact with others in a more understanding way. Therefore effective communication through mindfulness is one of the most significant ways to gain that trust in relationships. The article is rather topical since today the type of communication predetermines the outcome of interpersonal relationships. Communication is considered to be a key tool in human interaction. However, its effectiveness is based on trust relationships between communicants. The article investigates the tactics of producing harmonious, successful, and healthy interpersonal relationships which are increasingly achieved through the ability to perform constructive and authentic communication via verbal and nonverbal means. The research pursues the tasks: 1) to define mindful communication in the light of linguistics; 2) to characterize mindful communication in the discourse of Ted Talks; 3) to find out fascinating tactics of mindful communication; 4) to single out the components of mindful communication; 5) to depict a mindful speaker; 6) to give a model of mindful communication. The article proves that mindfulness is critical in communication as it is the act of being present and aware of what you are saying to others without judgment. It is emphasized that communicating mindfully starts with being present and aware of one's thoughts, feelings, actions and intentions while listening to another person. Otherwise, reactionary and superficially processed communication can be considered mindless, i.e. to communicate mindfully means to be effortful and steadfast.

Key words: communication, mindfulness, strategies, tactics, fascinating.

Ліана КОЗЯРЕВИЧ-ЗОЗУЛЯ,*orcid.org/0000-0003-1894-7713**доцент кафедри англійської філології і перекладу імені І. В. Корунця**Київського національного лінгвістичного університету**(Київ, Україна) Lianakoziarevich@ukr.net***ФАСЦИНАТИВНІ ПАРАМЕТРИ УСВІДОМЛЕНОГО СПІЛКУВАННЯ:
ЛІНГВІСТИЧНИЙ ПОГЛЯД**

Статтю присвячено феномену усвідомленого спілкування. Цей тип спілкування є особливо важливим у сучасну епоху технологій і соціальної рецесії через Covid-19, оскільки дозволяє нам установити міжособистісні зв'язки з людиною, з якою ми розмовляємо. Уважність у спілкуванні означає, що ми визнаємо цінність кожної людини, з якою говоримо. Спілкування є найбільш успішним, коли воно починається із самоусвідомлення власних емоцій і думок. Це допомагає краще взаємодіяти з іншими. Тому ефективне спілкування через уважність є одним із найважливіших способів завоювати довіру у стосунках. Стаття є актуальною, оскільки нині такий тип спілкування зумовлює результат міжособистісних стосунків. Спілкування вважають ключовим інструментом взаємодії людей. Однак його ефективність базується на довірчих стосунках між комунікантами. У статті досліджено тактику створення гармонійних, успішних і здорових міжособистісних стосунків, які досягаються завдяки здатності здійснювати конструктивне та автентичне спілкування вербальними і невербальними засобами. Дослідження передбачає вирішення таких завдань: 1) визначити поняття «усвідомлене спілкування» з позицій лінгвістики; 2) охарактеризувати усвідомлене спілкування у дискурсі Ted Talks; 3) з'ясувати фасцинативні тактики усвідомленого спілкування; 4) виокремити складники усвідомленого спілкування; 5) описати портрет усвідомленого оратора; 6) надати модель усвідомленого спілкування. Матеріал статті доводить, що усвідомленість має вирішальне значення у спілкуванні, оскільки це акт присутності та усвідомлення того, що ви спілкуєтеся з іншим без засудження. Наголошено, що усвідомлене спілкування починається із присутності та усвідомлення своїх думок, почуттів, дій та намірів, слухаючи іншу людину. Інакше реакційне і поверхневе спілкування можна вважати неусвідомленим, тобто «спілкуватись усвідомлено» означає «докладати зусиль, бути старанним і непохитним».

Ключові слова: комунікація, усвідомленість, стратегії, тактики, фасцинативний.

Target setting. The topic of mindful communication has not been under a specific linguistic study yet. However, in psychology and philosophy it is actively discussed and applied. The research **is aimed at** focusing on the main function of mindful communication which is improving relationships by helping people to understand one another, express themselves more clearly, and feel understood during conversations. In other words, mindful or conscious communication is not about being perfect or trying to control an outcome of communicative relationships. Mindful communication means taking a moment before speaking to consider how the words will affect the audience. It means being thoughtful about what you are saying and how it impacts the person at the other end of your comments.

Research analysis. Susan Chapman, a psychotherapist explains how the practice of mindfulness awareness can change the way we speak and listen, enhance our relationships, and help us achieve our goals (Chapman, 2002 p. 25). S. Chapman highlights five key elements of mindful communication—silence, mirroring, encouraging, discerning, and responding. The mentioned elements make it possible for us to listen more deeply to others and develop greater clarity and confidence about how to respond. The research of mindfulness also includes

Mindful communication is the act of being present and aware of what a speaker is saying without judgment (Nyanaponika Thera, 1972, p. 11). In the process of mindful communication communicators know how to listen and manage their emotions, feelings, and thoughts. It a conversation participants' commitment to understand one another and take each other's needs into consideration. **Statement of basic materials.** Mindful communication involves mainly listening to the self and the various sensations and emotions that arise within them during communicative processes (Baer, R.A., Smith, G.T., Hopkins, J., Krietemeyer, J., & Toney, L., 2007, p. 28). This type of communication appears due to genuine listening, from a position of openness and curiosity without defensiveness. This communication eliminates fear, and it enables change and growth and the ability to connect to a broad vision and create the groundwork for effective relationships to establish and maintain.

Let us analyze the extract taken from Ted Talk The Prison Of Your Mind Sean Stephenson.

He starts from true story: *When I was born, the doctors told my parents that I would be dead within the first 24 hours of my life. 35 years later, all those doctors are dead and I am the only doctor that remains.... And I'm not here today to tell you that I've had adversity in my life and so therefore, I know what*

you are going through. I don't have a clue what any of you are going through in your lives. I did not grow up in your neighborhoods more than likely. I did not have your set of parents, nor do I live in your body. I've not had the events that you've had happened to you...I can tell you I am only an expert on one thing, and that's how to be me, and I do it well. But it's not come easily.

This is an example of mindful speech as it presupposes using the emotional discourse. The speaker is in the heart of his speech, displays open and meaningful communication with. His real challenge is an emotional one: *I've gone through things that I don't wish upon anyone in this room. I've had metal rods pulled out of bone marrow while I was awake. I've had jaw infections where teeth had to be extracted and I can no longer chew my own food. I have to get up every day and be showered and cared for physically by another human being. Fortunately, she is a gorgeous woman that I married.*

The speaker strives his audience to have alignment with his emotional state. Mindfulness of this speech is proven by a form of awareness, thoughts, feelings, physical sensations, and the surrounding environment. The demonstration of mindful communication may also serve the following: *Because if I believe that I am disabled, I would wither up, I would be shy, I would be insecure, I would be afraid, I would act like I need your help. And the rest of humanity would be OK with that. But I choose something else. I choose to be strong, I choose to be a leader, I choose to have words to move this planet. I'll tell you why I was born. And I hope it inspires you to find out why you were born. I was born to rid this world of insecurity. Because when a human being is insecure, they do stupid stuff. When we feel like we're not enough, we chase external validation, and external objects to try to tell us we're enough.*

According to our observations, mindful communication has the following characteristics: **1. Personalized; 2. Precise; 3. Patient; 4. Passionate; 5. Pragmatic; 6. Purposeful; 7. Perpetual** (Baer, R.A., Smith, G.T., Hopkins, J., Krietemeyer, J., & Toney, L., 2007 p. 30).

Being personalized, mindful communication means that it stands a higher chance of being received and comprehended better. Then the speaker goes on: *Because deep down inside, I've found that every human being just wants to be loved, even if they're tough, even if they're scary, even if they're viscous. You get them in the right position, at the right time, they'll tell you the truth. They just want to be loved.* In this way he provides the emotional context to his message.

Then he raises another important topic – to be empathetic (*When you feel sorry for yourself, you will wither. But there's a contradiction to feeling sorry for yourself, it's the opposite of extreme, it's what I call 'bullying yourself, beating yourself up, being your own enemy and telling yourself that all those predictions, those negative opinions, they're true, they're right, you're washed up, failure. You're not going to amount to anything. Bullying yourself is the most dangerous thing that you could do. You cannot afford to pity yourself, you cannot afford to bully yourself, you have to love yourself, because the last lesson that I'm going to share with you today, that is I'm going to teach you what the real prison is).*

The next characteristic of mindful communication is that it is precise. Applying accurate language when communicating is important in order to better convey what must be conveyed. Precision in language makes conversations more engaging and clearer. Mindful communication is when words matter. Mindful words are those that: a) make feel good and strong; b) make other people feel uncomfortable; c) give power; d) encourage others. Mindful communication means shedding attention and awareness on words. Mindful speaker is a patient speaker who takes time to sort their thoughts before they communicate. In other words, they are patient enough to give the other person some time to comprehend the message. Patience is key for any type of communication especially when listening to someone else speak or share their thoughts and feelings.

This Ted Talk speaker is an example of mindful speaker who exudes passion and energy when he converses, he puts the audience in a wonderfully thoughtful mood. He uses inclusive language, is an excellent storyteller, communicates passionately, carries positivity and enthusiasm.

This speaker is mindful because he uses mindful words that ask the following questions: How did he want the audience to respond to him? How did he want them to feel? We have singled out the following vocabulary of mindful words: *sacred, pause, peace, stop, breathe, step, pray, move, change, faith, determination, survive, perseverance, can, wait, patience, courage, live, choice, action, love, hope, now, gratitude, whisper, inspiration, speak, paradox, laugh, pass, run, stay, motivation, home, accept, control, let go, self, wisdom, together, joy, happy, freedom, think, I, we, feel, rest, time-out, forgiveness, family, relief, calm, excitement, anticipation, attention, success, adapt, improved, compassion, fun, hear, defiance, resolve, compromise, willow, share, appreciation, safe, thankful, quiet, ignore, perspective, context, assert, flow, flexible, shine, serenity, cope, creative, present, will, resist, bend, energy, future, dream, effort, warmth, etc.*

Pragmatic: People need to communicate to find solutions in a practical way that suits the conditions that really exist now. Choosing to speak mindfully means to really consider every word and the way it must be said. These are the words that could nurture oneself and the audience and which have pleasant energy.

Purposeful: When communicating on purpose, there is no need to alter ourselves into someone we are not. It's more about making sure that the message does not get lost in translation. Therefore it is necessary to frame the content to match the type of personality, the communicative purpose, the context of speech, and most importantly, the audience. To communicate more effectively, speakers should foster an understanding between each other. Refining communication for its intended audience better helps to get the message across. Communication is not what is said, but what is heard. Mindful communication means being mindful of the used and unused words. If the words are wisely chosen and the way of speech make an impact on the audience.

Perpetual: When we are communicating mindfully, it is important to think about the words we are using. As the words may remain perpetual: *True freedom is dropping down out of that mind. And what my wife has taught me is to drop into your hearts, into mastering this beating thing that is more than just sending blood to the extremities. What is it doing? It's sending emotional possibilities, infinite possibilities of choice in our behavior, in our life, in our attitude. When you love yourself, whether you're sleeping on a prison cot, or in a mansion, whether you have food in your belly, or you don't know when your next meal is coming, when you love yourself, when you learn to master your emotions, then and only then are you free.*

The given fragment shows a mindful speaker, he tends to use mindful language that is positive, accepting, interesting and encouraging. His words including *true freedom, emotional possibilities, infinite possibilities of choice, love yourself, master emotions*, etc. have vibration. They imprint on the audience's soul. Thus, such words may influence future thoughts and actions of the listeners. The power of the words is that they have a ripple effect on our lives. The way a speaker says something can have a big effect on the audience and how they feel about themselves. This makes it important to think before saying things, especially if those things have the potential to either make someone very happy or very sad.

So, mindfulness in communication comprises:

1. Mindful listening.
2. Mindfulness of the constructs of the mind
3. Mindfulness of thoughts and emotions;
4. Mindfulness of body language (Brown, Ryan, 2003, p. 823).

Listening is the first step toward mindful communication. To mindfully listen means to wait patiently for the other person to finish before we speak. Also, it means keeping our mind focused on the speaker, instead of wandering away.

These steps are actualized by:

1. Pause. When we pause, we are better communicators.

2. Focus on intention of the message.

Pragmatic benefits of mindfulness in communication are:

1. Emotional management.

2. Improved communication.

FASCINATIVE TACTICS IN MINDFUL COMMUNICATION

1. The tactic of Undivided attention: When a speaker gives his whole attention to the person who's speaking by cultivating a state of presence, physically and mentally, without judging, without commentary. Paying careful attention to what the other person says sends the message that it is safe for them to be themselves around you.

2. The tactic of non-judgment: the importance of showing others that we understand them. Applying the non-judgment tactic allows to see the bigger picture, and to understand the others' perspective.

3. The tactic of "2 feet plus breath": This tactic implies sitting or standing straight, uncrossed arms and feet. Feet planted firmly on the ground, focusing on one foot at a time, then breathing. This Ted talk is a true example of mindful speech.

The components of communicative mindful situation embraces: 1. The addressee's response; 2. The addressee's feelings and emotions. Mindful words give the power to transform a situation that might have ended in a different way otherwise. They help communicate thoughts and feelings to others in a way that makes everyone involved feel understood.

There are three fascinative parameters that bring communication together: body language, intonation, and content. The impact of each component on communication shows that at 55 percent body language is the source of more than half of what is communicated and heard; intonation influences 38 percent of what is heard, while the content of what is said has the least impact on communication,

only 7 percent (Brown, 1998, p. 26). Body language is the way that our body communicates to others. This communication can happen through the way we stand, the way we move our hands when we talk, the expression on our face, and even where our eyes are looking when we talk to someone. Having mindful body language means that we are thinking about how our body language makes other people feel, and choosing how we want to present ourselves to others. Being mindful about body language helps to become aware of the way that we affect other people, as well as the way they affect us. When we talk to someone, our body talks to that person through our posture, gestures and facial expressions.

Mindful body language is: turning to face a conversation partner, sitting or standing up tall, and being aware of facial expressions. If a communicant pays attention to what the speaker is saying by gazing at them in the eyes, it shows thoughtfulness. This is about a desire to genuinely connect with another.

Mindful speakers are characterized by the following:

1. They are present with the other person – A speaker thinks before speaking, being conscious of the chosen words, makes a conscious decision, leads communication in a respectful manner. This speaker is also mindful of his intention and is aware of expectations.

2. They are present with themselves – they take time before responding.

CONCLUSIONS. Every communicant wants to be heard and understood. For this reason we recognize the importance of empathy, knowledge, and rationality in communication. Compassion is highly required to see things from other people's perspective. It is impossible to form genuine relationships with others if communicants cling to their preconceived notions. Then they will be able to reach an agreement, cooperate more efficiently and communicate more mindfully. Thus, communicating mindfully includes a nonjudgmental attitude toward the interlocutor, being actively present in the moment, and the capacity to swiftly adapt to change in an interaction. Active listening and thoughtful speaking as fascinative tactics are essential components of mindful communication.

BIBLIOGRAPHY

1. Baer, R.A., Smith, G.T., Hopkins, J., Krietemeyer, J., & Toney, L. Using self-report assessment methods to explore facets of mindfulness. *Assessment*. 2006. No 13(1). P. 27-45.

2. Brown, K.W., & Ryan, R. The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2003. P. 822-848.

3. Brown, K. W. Emotional body, physical mind: An exploration of the psychosomatic system through the lens of day-to-day experience. Unpublished doctoral dissertation, McGill University, Montreal, Quebec, Canada, 1998. 234 p.

4. Chapman S. The five keys to mindful communication : using deep listening and mindful speech to strengthen relationships, heal conflicts, and accomplish your goals, Shambhala,2002. 224 p.
5. Martin, J. R. (1997). Mindfulness: A *proposed common factor*. *Journal of Psychotherapy Integration*. 1997. No 7. P. 291–312.
6. Nyanaponika Thera. The power of mindfulness. San Francisco, CA: Unity Press, 1972.

REFERENCES

1. Baer, R.A., Smith, G.T., Hopkins, J., Krietemeyer, J., & Toney, L. Using self-report assessment methods to explore facets of mindfulness. *Assessment*. 2006. No 13(1). P. 27-45.
2. Brown, K.W., & Ryan, R. The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2003. P. 822-848.
3. Brown, K. W. Emotional body, physical mind: An exploration of the psychosomatic system through the lens of day-to-day experience. Unpublished doctoral dissertation, McGill University, Montreal, Quebec, Canada, 1998. 234 p.
4. Chapman S. The five keys to mindful communication : using deep listening and mindful speech to strengthen relationships, heal conflicts, and accomplish your goals, Shambhala,2002. 224 p.
5. Martin, J. R. (1997). Mindfulness: A *proposed common factor*. *Journal of Psychotherapy Integration*. 1997. No 7. P. 291–312.
6. Nyanaponika Thera. The power of mindfulness. San Francisco, CA: Unity Press, 1972.

УДК 811.111:004.735.5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-23>

Тетяна КРУТЬКО,

orcid.org/0000-0003-2060-5720

кандидат фiлологiчних наук, доцент,
доцент кафедри iноземних мов

Нацiонального унiверситету водного господарства та природокористування
(Рiвне, Україна) *t.v.krutko@niwmt.edu.ua*

Лариса КУПЧИК,

orcid.org/0000-0002-8544-0931

кандидат педагогiчних наук, доцент,
завiдувач кафедри iноземних мов

Нацiонального унiверситету водного господарства та природокористування
(Рiвне, Україна) *l.y.kupchuk@niwmt.edu.ua*

Ірина МАСЛО,

orcid.org/0000-0002-8637-5000

асистент кафедри iноземних мов

Нацiонального унiверситету водного господарства та природокористування
(Рiвне, Україна) *i.m.maslo@niwmt.edu.ua*

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ У МАЛОФОРМАТНИХ ПОВІДОМЛЕННЯХ МЕРЕЖІ FACEBOOK

Статтю присвячено дослідженню стилістичних засобів малоформатних текстів-повідомлень зіркової персони у соціальній мережі Facebook. Мета роботи – виявлення і дослідження найпоширеніших стилістичних засобів та особливостей їх функціонування у малоформатних анотаціях книг, розміщених на персональній сторінці Facebook.

Матеріалом дослідження слугували опубліковані у соціальній мережі Facebook повідомлення-анотації, дібрані методом суцільної вибірки із персональної сторінки Різ Візерспун. На своїй персональній сторінці американська акторка щомісяця презентує нову книгу та анотує її зміст. Період вибірки мовного матеріалу охоплює 2018-2021 роки.

Виявлено, що стилістична палітра повідомлень-анотацій, розміщених на персональній сторінці акторки, охоплює широкий спектр тропів і стилістичних фігур, які є засобами експресивності, емоційності, вираження оцінки, сприяючи інформативності, лаконічності, стислості і згорнутості повідомлень. Установлено, що у повідомленнях-анотаціях найпоширенішими тропами є епітет, метафора, гіпербола, які як засоби експресивності додають повідомленню нового смислового відтінку.

З'ясовано, що серед стилістичних фігур найчастішими є риторичні запитання та перелічення. Риторичне запитання є засобом установлення контактів, створює ефект діалогічності повідомлення і запрошує підписників долучитися до розмови. Встановлено, що перелічення використовують задля характеристики сюжету книги, головних героїв чи авторського стилю.

Підсумовано, що у повідомленнях-анотаціях книжкових новинок Різ Візерспун використовує стилістичні засоби з метою побудови цілісного повідомлення, спрямованого на привернення уваги аудиторії, створення доброзичливої атмосфери і стимулювання підписників придбати книгу і прочитати.

Ключові слова: анотація книги, малоформатний текст, соціальна мережа, стилістичні засоби, функція.

Tetyana KRUTKO,

orcid.org/0000-0003-2060-5720

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
National University of Water and Environmental Engineering
(Rivne, Ukraine) t.v.krutko@nuwm.edu.ua*

Larysa KUPCHYK,

orcid.org/0000-0002-8544-0931

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Head of the Department of Foreign Languages
National University of Water and Environmental Engineering
(Rivne, Ukraine) l.y.kupchyk@nuwm.edu.ua*

Iryna MASLO,

orcid.org/0000-0002-8637-5000

*Assistant Lecturer at the Department of Foreign Languages
National University of Water and Environmental Engineering
(Rivne, Ukraine) i.m.maslo@nuwm.edu.ua*

STYLISTIC MEANS IN SMALL-FORMAT FACEBOOK POSTS

The paper explores how stylistic means can be deployed in small-format Facebook posts of a celebrity. The purpose of the article is to identify the key stylistic means of book summaries shared by an American actress Reese Witherspoon to present her monthly book club pick on Facebook.

Qualitative content analysis of Reese Witherspoon's Facebook posts has been carried out. The data were sourced from her personal Facebook page between 2018-2021. The book summaries have been explored through functional analysis to investigate key stylistic elements from the viewpoint of their role in presenting new books.

It has been shown that evaluative, emotive, and expressive stylistic means contributed to the reduction of text volume and condensation of semantics. It has been proved that stylistic palette of concise texts covers a wide range of means (tropes and figures). It has been revealed that epithets, metaphors, and hyperbole are the means of expressiveness, provide semantic density, and increase the information level of a book summary.

It is found that rhetorical questions and enumeration are favoured tools employed to emphasize the point and add details. The empirical findings clearly illustrate that by using questions the actress tries to create the sense of informality, to trigger her followers' emotional responses that gives the impression of communicating directly with them. It has been shown that enumeration is employed to describe the major plot points of a book, characters or the style of an author.

The major findings of the research demonstrate that Reese Witherspoon employs stylistic means to enhance the quality of her book summaries, draw attention, appeal directly to every subscriber or follower, create a friendly mood in order to promote a new book and facilitate her followers' reading.

Key words: *book summary, function, small-format text, social network, stylistic means.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Стрімкий розвиток Інтернет-технологій зумовив поширення комунікативних сервісів, зокрема соціальних мереж.

Попри численні дослідження Інтернет-дискурсу соціальних мереж як особливої сфери міжособистісної комунікації, цей жанр продовжує привертати увагу дослідників, оскільки стрімко розвивається, оновлюється, що і зумовлює актуальність цієї роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтернет-комунікація залишається предметом активних міждисциплінарних досліджень, оскільки соціальні мережі змінюють звичні практики спілкування. Основна увага досліджень фокусується на розгляді конститутивних ознак і

функцій Інтернет-комунікації (Компанцева, 2008), особливостей дискурсів чатів (Lee, 2011), мікроблогів (Schönfeldt, Golato, 2003), статусів у соціальних мережах (Delos Reyes et al., 2018).

Темп життя, що призводить до необхідності швидкої передачі інформації, зменшення особистісного спілкування, технічні обмеження пристроїв зумовлюють невеликий текстовий розмір, стислість і компресію повідомлень у соціальних мережах. Домінантними характеристиками приватних повідомлень у соціальних мережах є лапідарність, стислість, мовна економія, які виявляються у використанні компресованих форм.

Формулювання мети і завдань статті. Мета роботи – виявлення і дослідження стилістичних засобів повідомлень-анотацій у Facebook, що зумов-

лює виконання низки завдань, а саме: виявити найпоширеніші стилістичні засоби та особливості їх функціонування у малоформатних анотаціях книг, розміщених на персональній сторінці Facebook.

Матеріалом дослідження слугували опубліковані у соціальній мережі Facebook повідомлення-анотації, дібрані методом суцільної вибірки із персональної сторінки акторки Різ Візерспун, кількість підписників якої наближається до 4 мільйонів. Період вибірки мовного матеріалу охоплює 2018–2021 роки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед основних функцій соціальних мереж виокремлюють функції самопрезентації, самоствердження користувача, інформування та отримання інформації, установлення зв'язку з іншими користувачами. Крім зазначених, соціальним мережам зіркових особистостей притаманні функції демонстрації соціальної активності, формування громадської думки, рекламування (Крутько, 2020).

Різ Візерспун, американська акторка, продюсерка, володарка численних премій, громадська діячка, учасниця різноманітних благодійних проєктів, є також активною популяризаторкою культури читання. Щомісяця на своїй персональній сторінці Різ Візерспун презентує нову книгу, анує її зміст, після чого учасники віртуальної спільноти #ReeseBookClub отримують можливість придбати книгу, зустрітися з авторами, критиками, взяти участь в обговореннях, зокрема під час прямих ефірів на Facebook-сторінці Reese's Book Club.

Жанр соціальних мереж та невеликий обсяг повідомлень-анотацій зумовлює необхідність компресії і конденсації інформації на всіх мовних рівнях, залучення стилістичних засобів, які відповідають принципам економії та найменших зусиль.

Найпопулярнішим стилістичним засобом згортання структури малоформатних повідомлень-анонсів вибірки є епітет. Цей троп дозволяє акторці передати своє особисте враження від прочитаних книг, створює інтимність, підсилює емоційне навантаження повідомлення.

Епітет покликаний надати оцінку, викликати інтерес, підсилити емоції: ... *this month's book pick is going to put you on an emotional rollercoaster (1)*. В основі епітета завжди лежать асоціації, що підкреслюють характерну рису, додаючи повідомленню нового смислового відтінку: *How about a sexy modern love story? (1)*; *Expect a lot of steamy scenes in this New York love story (1)*; *It's a passionate story about a young girl in Argentina who puts everything on the line to follow her dreams (1)*.

Епітет одночасно актуалізує емоційний, образний та оцінний компоненти значення,

додає нового смислового нюансу, що пояснює його активне вживання у проаналізованих малоформатних повідомленнях-анотаціях книг: *This month's Reese's Book Club pick is CHILLING! (1)*

Серед корпусу досліджуваних одиниць найбільш рекурентними є прості епітети: *This is such an electric story about an unconventional heroine who is on the run from her past...()*; *Are you ready for a spooky story? (1)*

Окрім простих епітетів, у вибірці ми фіксуємо випадки використання:

– парних епітетів: ... *every sentence is so vivid and luxurious you feel like you're transported to a lakeside retreat in Cape Cod with a family you have known forever (1)*;

– синтаксичних епітетів, виражених субстантивним словосполученням, що передається прийменниковою групою N+of+N: *I loved this thrilling ride of a novel (1)*; *There's so much to love about this thrilling, roller coaster of a novel (1)*;

– фразових епітетів зі структурою словосполучення: *Meeting Olympic medalist and all-around-best-in-class-super-star Adam Rippon made my night (1)*; *If you love a great page-turner-that-keeps-you-guessing-till-the-end book... this is a Must Read! (1)*.

Як свідчать приклади, анонс виходу нової книги у коротких, лаконічних повідомленнях соціальних мереж передбачає використання позитивно-оцінних епітетів. Мета повідомлень-анонсів на персональній сторінці акторки – зацікавити адресатів новинками книжкового ринку, спонукати їх придбати книги і читати. Саме така мета зумовлює використання у повідомленнях одиниць позитивної оціненості, що має на меті зацікавити підписників книжковими новинками.

Ще одним засобом економії є метафора: *"If you think in terms of a year, plant a seed; if in terms of 10 years, plant trees; if in terms of 100 years, teach people."* – Confucius. *How we teach our children is also planting seeds and sometimes the greatest gift we can give the world is kind children who are open hearted and aware of how they can effect change (); This book will set your dreams on fire! (1)*.

Метафора є поширеним тропом у досліджуваних повідомленнях, оскільки сприяє підвищенню його інформативності за одночасної компресії: *Set in Northern Ireland, this story explores a world of secrets and lies that tear 2 sisters apart (1)*. Метафора *a world of secrets and lies* тонко натякає на жанр книги, що дозволяє уникнути прямолінійності та створює ефект таємничості.

Метафора допомагає створити яскравий образ, заснований на несподіваних асоціаціях: *It starts with a beautiful honeymoon that turns into a web of*

intrigue (1). Перенесення значення, на якому базується метафора, дозволяє підвищувати інформативність повідомлення і додавати експресії.

Під час дослідження виявлено, що в основі метафор Різ Візерспун часто лежить порівняння книги із подорожжю, пригодами:

– «оповідь-подорож»: *You'll follow a young woman's journey of self-discovery after she's wrongly accused of kidnapping a child (1); This beautiful memoir takes us on Tembi's personal journey of love, parenthood, and ultimately the loss of her husband (1); ... she embarks on a journey of digging up her past (1); This feminist Western will keep you on the edge of your seat on a high stakes ride through the old West (1);*

– «оповідь-атракціон»: *... this month's book pick is going to put you on an emotional rollercoaster (1);*

– «оповідь-пригода»: *... are you ready to set sail in a literary adventure? (1)*

Метафора є важливим засобом формування прагматичного впливу повідомлень, що має надзвичайно широку амплітуду функціональності. Оціненість, експресивність, аксіологічне маркування, здатність до компресії метафори зумовлюють її поширене застосування у повідомленнях-анотаціях книжкових новинок.

Наступною за чисельністю серед тропів, зафіксованих у вибірці, є гіпербола. Традиційною сферою застосування гіперболи є повсякденне мовлення і реклама, адже використання цього тропу сприяє реалізації експресивної функції: *Get ready for a book you won't be able to put down (1); Centered around a fugitive on the run, Anna North's #Outlawed is a riveting story unlike anything I've read before! (1).*

Проведений аналіз емпіричного матеріалу доводить, що стилю повідомлень Різ Візерспун притаманна гіперболізація вираження позитивної оцінки книг: *Holy Moly! ... You will not be able to put this book down! (1);* авторського стилю: *The author, #TiaWilliams, writes with great humour and complexity about a myriad of topics (1).*

Оцінна функція тропів є вирішальним чинником, який визначає комунікативно-прагматичний вектор повідомлень-анотацій на персональній сторінці Різ Візерспун. Позитивна оцінка книг, які представляє акторка, завжди знаходить експліцитне вираження у повідомленнях: *And ALL the beautiful details in this book are enough to pull at your heartstrings ... every sentence is so vivid and luxurious ().* У прикладі ми спостерігаємо досягнення кумулятивного ефекту, коли гіпербола «накладається» на інші стилістичні засоби вираження позитивної оцінки, зокрема на епітети позитивної інгерентної конотації *vivid and luxurious* і метафору *to pull at your heartstrings*, які описують авторський стиль письменниці.

Завдяки синергії функціональних потенціалів різнорівневих стилістичних засобів, зокрема стилістичних фігур, удається створити повідомлення, спрямоване на заохочення аудиторії до придбання книжкових новинок.

Серед найпоширеніших стилістичних фігур окреме місце посідають риторичні запитання: *Are you guys reading #TheGuestList by Lucy Foley? If you love a great page-turner-that-keeps-you-guessing-till-the-end book... this is a Must Read! (1).*

Риторичне запитання як стилістичний засіб виразності та емоційності входить до традиційних засобів встановлення контактів, що обумовлює його рекурентне використання на початку повідомлень: *Anybody else love short stories? This month for Reese's Book Club we are reading Everything Inside by #EdwidgeDanticat (1); Want to escape to a different country? Take a trip to the charming English countryside in this month's YA selection, A Cuban Girl's Guide to Tea and Tomorrow by #haurataylornamey (1).*

Риторичне запитання є ефективним засобом прагматичного впливу, оскільки створює ефект діалогічності повідомлення і запрошує до розмови: *Have you read a book that made you want to HUG the author? Every page of this incredible memoir, #Group by #ChristieTate, had me thinking "I wish I had read this book when I was 25. It would have helped me so much!" (1).*

Наступним за чисельністю синтаксичним прийомом є перелічення, що створюється повторенням однорідних синтаксичних одиниць як окремих речень, так і словосполучень. Перелічення ґрунтується на синтаксичному процесі розширення, а саме на додаванні до певної синтаксичної одиниці інших одиниць того ж самого синтаксичного статусу і спільного з нею синтаксичного зв'язку у структурі речення (Мороховський та інші, 1991).

Найбільш рекурентною реалізацією структури перелічення у проаналізованій вибірці є три тематично гомогенних елементи, які виконують функцію деталізації та уточнення: *My Reese's Book Club Late Summer YA pick is no exception! The Downstairs Girl by #StaceyLee is clever, poignant and funny (1).* Елементи перелічення, виражені прикметниками, дають позитивну оцінку новинкам книжкового ринку.

Структура перелічення може модифікуватися та ускладнюватися через розгалуження певних елементів із утворенням підрядних рядів: *The author, #TiaWilliams, writes with great humour and complexity about a myriad of topics, including the trappings of success, single parenting, a teenage daughter, living with chronic indescribable pain, how to deal with a history of mental illness and addiction (1); Our July Reese's Book Club pick, The Paper Palace by #MirandaCowleyHeller is a deeply emotional love*

story that follows one day in the life of Elle Bishop as she navigated the unraveling of secrets, lies, and a very complex love triangle between her childhood best friend and her husband (1). Як свiдчать приклади, перелiчення допомагає у стислiй штриховiй формi ознайомити пiдписникiв iз сюжетом книги, схарактеризувати авторський стиль.

У наступному повiдомленнi ми спостерiгаємо високу ступiнь експресивностi та iнтенсивностi залучення рiзнорiвневих стилiстичних засобiв, зокрема стилiстичного прийому перелiчення разом зi спадною градацiєю: *Three generations, two chicken snacks, and some big family secrets revealed... The December book club pick, #TheChickenSecrets by KJ Dell'Antonia is a charming, hilarious, feel-good story about the kind of bonds and rivalries only sisters can share. Also, a great present for your sister for your holidays! Reese's Book Club (1).*

Сукупнiсть мовних одиниць iз конотативним семантичним компонентом позитивної оцiнки i стилiстичних засобiв експресивностi бере участь у створеннi цiлiсного повiдомлення, спрямованого на виконання прагматичних функцiй переконання i стимулювання пiдписникiв до придбання книги i читання: *Our January Reese's Book*

Club pick is a WILD one! Centered around a fugitive on the run, Anna North's #Outlawed is a riveting story unlike anything I've read before! This feminist Western will keep you on the edge of your seat on a high stakes ride through the old West. The search for identity and desperation to survive drive this intensity of this women-on-the-run adventure! Join this gang of outlaws over yonder on #reesesbookclub (1).

Висновки. Стилiстична палiтра повiдомлень-анотацiй соцiальних мереж охоплює широкий спектр тропiв i стилiстичних фiгур, якi є засобами експресивностi та емоцiйностi, сприяючи iнформативностi, лаконiчностi, стислостi i згорнутостi повiдомлень. У проаналiзованих повiдомленнях-анотацiях найактивнiше себе проявляють такi тропи, як епiтет, метафора, гiпербола, якi разом iз синтаксичними засобами стилiстики (риторичними запитаннями i перелiченнями) сприяють досягненню максимальної позитивної модальностi повiдомлень, що може стимулювати пiдписникiв до придбання книги i читання.

Перспективи подальших дослiджень ми вбачаємо у детальнiшому вивченнi способiв вираження оцiнки у повiдомленнях зiркових персон iз урахуванням гендерного параметру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Компанцева Л. Ф. Интернет-лингвистика: когнитивно-прагматический и лингвокультурологический подходы: монография. Луганск: Знание, 2008. 528 с.
2. Крутько Т. В. Вербальні засоби конструювання персонального бренда (на матеріалі персональної Facebook-сторінки зіркової персони). *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія: Філологічні науки (мовознавство): зб. наук. праць. Дрогобич, 2020. № 14. С. 98–102.
3. Мороховский А.Н. и др. Стилистика английского языка: учеб. пособ. Київ : Вища школа, 1991. 272 с.
4. Delos Reyes, Ryan Jayson, Vera K. M. L., & Medriano, Ramon Jr. The functions of language in facebook posting. *Asian EFL Journal*. 2018. Vol. 20. P. 196–206.
5. Lee C. Micro-blogging and status updates on Facebook. Texts and practices. *Digital discourse. Language in the new media*. New York: Oxford University Press, 2011.
6. Schönfeldt J., Golato A. Repair in chats. A conversation analytic approach. *Research on language and social interaction*. 2003. Vol. 36 (3). P. 241–284.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. URL: <http://www.facebook.com/ReeseWitherspoon>

REFERENCES

1. Kompantseva L. F. Internet-lingvistica: kognitivno-pragmaticeskii i lingvokul'turologicheskii podkhody [Internet linguistics: cognitive-pragmatic and linguocultural approaches]. Lugansk : Znanie, 2008. 528 p. [in Russian].
2. Krutko T. V. Verbalni zasoby konstruiuvannya personalnoho Brendy (na materiali personalnoi Facebook-storinky zirkovoi persony) [Verbal Personal Branding (based on personal Facebook profile of a celebrity)]. *Naukovyi visnyk Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Serii : Filolohichni nauky (movoznavstvo) — *Scientific Bulletin of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Series: Philological Sciences (Linguistics)*. 2020. 14, 98–102 [in Ukrainian].
3. Stilistika angliyskogo yazyka [Stylistics of English]. Morokhovskiy A. N. et al. Kyiv : Vysshaya shkola, 1991. 272 p. [in Russian].
4. Delos Reyes, Ryan Jayson & Vera, K.M.L. & Medriano, Ramon Jr. The functions of language in facebook posting. *Asian EFL Journal*. 2018. Vol. 20. P. 196–206.
5. Lee C. Micro-blogging and status updates on Facebook. Texts and practices. *Digital discourse. Language in the new media*. New York: Oxford University Press, 2011.
6. Schönfeldt J., Golato A. Repair in chats. A conversation analytic approach. *Research on language and social interaction*. 2003. Vol. 36 (3). P. 241–284.

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Retrieved from: <http://www.facebook.com/ReeseWitherspoon>

ПЕДАГОГІКА

УДК 37.04.016

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-24>**Наталія АЛЕКСЄЄВА,***orcid.org/0000-0001-7827-0105*

аспірантка відділу інклюзивного навчання

Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка

Національної академії педагогічних наук України

(Київ, Україна) *9solo.x@ukr.net*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

У статті здійснено порівняльний аналіз підходів до розуміння психолого-педагогічного супроводу дітей із особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Актуальність теми дослідження зумовлено переорієнтацією сучасної системи освіти із суб'єкт-об'єктного характеру взаємодії з учнями на суб'єкт-суб'єктний. Аргументовано, що доречність дослідження психолого-педагогічного супроводу дітей із особливими освітніми потребами зумовлена суперечністю між важливістю і значимістю реалізації системи психолого-педагогічного супроводу розвитку дітей молодшого шкільного віку та її недостатньою теоретичною і практичною розробленістю. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами розглядається як педагогічна категорія. Стаття містить різні тлумачення понять «супровід» і «психолого-педагогічний супровід». Розкрито види супроводу суб'єктів освітнього процесу. Визначено мету і специфіку психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами. Доведено, що важливим аспектом реформування системи спеціальної освіти стало впровадження інклюзивного навчання дітей з обмеженими можливостями здоров'я. Інклюзивне навчання дітей молодшого шкільного віку є перспективним і недостатньо дослідженим напрямом. Виявлено, що одним із важливих аспектів освітніх потреб дітей з обмеженими можливостями здоров'я виступає потреба у якісній індивідуалізації навчання, надання кожній окремій дитині адекватного особисто для неї темпу та способу навчання. На підставі вивчених матеріалів сформульовано авторське визначення поняття «психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами». Обґрунтовано доцільність створення моделі психолого-педагогічного супроводу, у якій на кожному освітньому рівні здобувачам буде надана необхідна допомога відповідного фахівця.

Ключові слова: психолого-педагогічний супровід, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивне навчання.

Nataliia ALEKSIEIEVA,*orcid.org/0000-0001-7827-0105*

Postgraduate student at the Department of Inclusive Education Mykola Yarmachenko Institute of Special

Education and Psychology of National Academy of Educational Sciences of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) *9solo.x@ukr.net*

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS: CONCEPT AND CONTENT

The article presents a comparative analysis of approaches to understanding the psychological and pedagogical support of children with special educational needs in the context of inclusive education. The relevance of the research topic is due to the reorientation of the modern education system from the subject-object nature of interaction with students to the subject-subject. It is argued that the relevance of the study of psychological and pedagogical support of children with special educational needs due to the existing contradiction between the importance and significance of the system of psychological and pedagogical support of primary school children and its lack of theoretical and practical development. Psychological and pedagogical support of children with special educational needs is considered as a pedagogical category. The article contains different interpretations of the concepts of «support» and «psychological and pedagogical support». Types of support for the subjects of the educational process are revealed. The purpose and specifics of psychological and pedagogical support of children with special educational needs are determined. It has been proven that an important aspect of reforming the special education system has been the introduction of inclusive education for children with disabilities. Inclusive education of primary school children is a promising and insufficiently researched area. It was found that one of the important aspects of the educational needs of children with disabilities is the need for quality individualization of education, providing each individual child with an adequate pace and method of learning. On the basis of the studied materials the author's definition of the concept «psychological and pedagogical support of children with special educational needs» is formulated. The expediency of creating a model of psychological and pedagogical support, in which at each educational level the applicant will be provided with the necessary assistance of the relevant specialist.

Key words: psychological and pedagogical support, children with SEN, inclusive education.

Постановка проблеми. Останнім часом з'являється дедалі більше досліджень присвячених проблемам супроводу професійної діяльності у різних галузях науки, культури та суспільного життя: супроводу професійної діяльності військових, медичних працівників, спортсменів, архітекторів та ін. Це вказує на те, що в освітніх процесах зараз акцентується увага на професійній підготовці фахівців і розвитку їхньої професійної компетентності. Розглядається психологічний, педагогічний, соціальний, інтегрований і медичний супровід. Дедалі популярнішим стає психолого-педагогічний супровід як вид супроводу, що поєднує психологічні та педагогічні завдання. Незважаючи на значну кількість публікацій із проблем психолого-педагогічного супроводу дітей молодшого шкільного віку, ця тема ще перебуває на стадії інтенсивного розроблення, а от психолого-педагогічний супровід дітей із особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої освіти став предметом наукового обговорення лише в останні роки.

Аналіз досліджень. Актуальність дослідження психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами зумовлена суперечністю між важливістю і значимістю реалізації системи психолого-педагогічного супроводу розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивного навчання та її недостатньою теоретичною і практичною розробленістю. Окремі аспекти означеної проблеми висвітлені у працях М. Битянової, Т. Глазкової, Т. Єжової, В. Кобильченка та ін., проте з'ясування специфіки поняття психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами як педагогічної категорії ми вважаємо вкрай актуальним і маловивченим.

Мета статті полягає у компаративному аналізі підходів до психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами та формулюванні авторського тлумачення цього поняття.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі реформування української освіти особлива увага приділяється проектуванню освітнього середовища в умовах інноваційних змін. Однією з вимог сьогодення є практика інклюзивного навчання, що стала провідною ідеєю державної освітньої політики та має на меті забезпечення освіти дітей з особливими освітніми потребами, а не просто проголошення рівності прав і можливостей. Це вимагає пошуку такого підходу до навчання, який буде більш гнучким і пристосованим до задоволення потреб дітей із різними можливостями у навчанні, створить новий механізм взаємодії професійної та спеціальної освіти,

знизить рівень ізоляваності дітей із обмеженими можливостями здоров'я, підвищить їхню соціальну адаптивність та активність. Модернізація теоретичної та практичної підготовки вчителів, асистентів, психологів і керівників закладів освіти має передбачати опанування ними технологій спеціальної та гуманістичної педагогіки.

Такі зміни у навчанні стануть корисними для всіх учасників освітнього процесу, а не лише для дітей з особливими освітніми потребами. У них з'явиться можливість набуття досвіду толерантної комунікації, розвивати емпатію, формувати почуття відповідальності та поваги до прав інших. Учителі зможуть використовувати практики індивідуального й особистісно-орієнтованого навчання. Важливою умовою результативної роботи закладу освіти є ефективне управління процесом залучення дітей і їхніх батьків до загальноосвітнього середовища, а створення системи психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами можна визнати однією з основних умов і складових частин успішного інклюзивного навчання.

Позитивним аспектом інклюзії є зменшення сегрегації у системі освіти. Вона вимагає керуватися переконаністю, що система освіти має враховувати потреби учнів різних груп. За таких умов діти з обмеженими можливостями здоров'я мають бути об'єктом уваги не лише педагогів і батьків, а й медичних працівників, психологів, дефектологів, логопедів, реабілітологів і фізіологів. Тому нагальним завданням закладів загальної середньої освіти є створення комплексної системи психолого-педагогічного супроводу дітей з обмеженими можливостями здоров'я в умовах інклюзивного навчання.

У наукових доробках із психології та педагогіки можна знайти багато підходів до розуміння сутності поняття «супровід», адже супровід є специфічним видом людської діяльності та має тривалу історію. Практика свідчить, що якою б самостійною не була людина, завжди існує ймовірність виникнення ситуації, у якій їй знадобиться супровід певного фахівця. Супровід розглядається у контексті гуманістичного підходу, а його застосування продиктоване необхідністю інтеграції процесу забезпечення, підтримки, допомоги, захисту, формування самостійності суб'єкта.

Разом із розвитком теоретико-методологічних положень теорій супроводу зростала і кількість уживань терміна «супровід», тому доречно припустити, що виникла об'єктивна потреба у систематизації цього поняття, детальному розкритті його історичних і лінгвістичних передумов,

сутнісних характеристик, принципів, компонентів, а також визначенні сфер застосування.

За визначенням М. Битянової (Битянова, 1997: 87), «супровід» – це система професійної діяльності педагогічного колективу, метою якої є створення соціально-психологічних умов для успішного навчання та психологічного розвитку у ситуаціях взаємодії. Дослідниця вважає, що супроводжувати дитину означає рухатися поряд із нею та разом із нею, іноді трохи попереду, якщо є необхідність вказати потрібний шлях. Учасники освітнього процесу мають доглядати, дослухатися, фіксувати досягнення та труднощі, допомагати дитині порадою. Вони не повинні нав'язуватися, контролювати, а допомагати лише тоді, коли дитина загубиться чи попросить про допомогу.

Н. Коновалова (Коновалова, 2000: 147) вважає, що в освітньому середовищі супровід став необхідним видом педагогічної діяльності для створення умов повноцінного розвитку дітей, і його варто розглядати як організовану взаємодію учасників освітнього процесу. Метою такої взаємодії є вирішення будь-яких труднощів, котрі виникають на певному етапі розвитку дитини.

М. Рожков і Т. Сапожникова (Рожков, Сапожникова, 2009: 98) тлумачать «супровід» як «особливі взаємини між наставником і вихованцем, у яких наставник своєю присутністю надає допомогу вихованцю, не обмежуючи його самостійність та активність у процесі вирішення будь-якої особистої проблеми».

Ще одне бачення процесу супроводу відображене у дослідженні Т. Глазкової (Глазкова, 2004). Вона наголошує на адаптаційному аспекті процесу супроводу, тобто предметом наукового інтересу дослідниці є адаптація людини з обмеженими можливостями здоров'я в умовах сучасного суспільства. Виходячи з цього, Т. Глазкова розуміє процес супроводу як допомогу дітям, котрі мають труднощі особистісного і дистресового характеру в навчанні та проявляються переважно у негативних емоційних реакціях, а це призводить до різних деформацій.

З огляду на зазначене вище можна стверджувати, що супровід відрізняється від корекції тим, що він передбачає не виправлення недоліків, а пошук ресурсів, опори на можливості приховані в особистості, які допоможуть дитині створити умови, необхідні для відновлення зв'язку зі світом. Зasadничою ідеєю супроводу є гуманне ставлення до особистості, віра у її сили, кваліфікована допомога та підтримка природного розвитку.

Зміст поняття «психолого-педагогічний супровід» пов'язаний із широким колом соціально-психологічних, соціально-педагогічних і психолого-

педагогічних явищ. Його можна розглядати як сферу діяльності педагогічного колективу, орієнтовану на взаємодію з дитиною у процесі надання їй підтримки, спрямована на залучення дитини до соціально-культурних і моральних цінностей; підтримку, допомогу у становленні суб'єктності особистості. Метою психолого-педагогічного супроводу є самореалізація та саморозвиток дитини.

В. Кобильченко (Кобильченко, 2019: 83) стверджує, що психолого-педагогічний супровід треба розглядати як «інтегративну технологію, яка містить у собі два ключові компоненти: педагогічну підтримку дитини на певному етапі її розвитку та психологічну допомогу їй і її найближчому оточенню (дорослим суб'єктам супроводу) у подоланні особистісних і міжособистісних проблем і труднощів, які виникають»; Г. Дегтяр (Дегтяр, 2015: 252) – як «діяльність психологічної служби навчального закладу, спрямовану на створення комплексної системи медико-психологічних, психолого-педагогічних і психотерапевтичних умов, які би сприяли адаптації, реабілітації та самореалізації таких дітей у соціумі (школі, сім'ї, групі однолітків та ін.)»; О. Михайленко (Михайленко, 2019: 158) – як «комплексну систему заходів з організації освітнього процесу та розвитку дитини, передбачену індивідуальною програмою розвитку, що включає в себе надання психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових послуг».

На корекційній складовій частині психолого-педагогічного супроводу зупиняється й Р. Попелюшко (Попелюшко, 2014: 110). На думку автора, психолого-педагогічного супровід має складатися з корекційно-виховного та корекційно-розвивального складників. Корекційно-виховний процес спрямований на гармонійну інтеграцію школярів, пізнання власного «Я», формування вміння встановлювати правильні взаємини з іншими людьми, а корекційно-розвивальний – на результати навчання (знання, уміння, навички, компетентності). Можемо лише частково погодитися з такою позицією, адже вона, на наш погляд, передбачає забагато втручання фахівців у навчання дитини.

Хочемо підтримати висновки Т. Єжової (Єжова, 2012: 133), котра стверджує, що психолого-педагогічний супровід дитини має «внутрішню та зовнішню спрямованість». Метою «внутрішньої спрямованості» є створення в освітньому середовищі умов, що сприятимуть «оптимізації взаємин дитини з довкіллям, дорослими, однолітками», тоді як «зовнішня спрямованість» – це надання допомоги, яка дозволить дитині «самостійно долати перешкоди на шляху спілкування, розвитку, самореалізації та здорового способу життя».

Основні категорії нашого дослідження зафіксовані у Законі України «Про освіту» (Про освіту, 2017). Законом визначено, що психолого-педагогічний супровід – «комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку дитини, передбачених індивідуальною програмою розвитку», а особа з особливими освітніми потребами – «особа, котра потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту».

Інструкція для організацій, які працюють із дітьми та молоддю, котрі мають особливі освітні потреби або обмежені фізичні можливості (Special educational needs, 2015), вказує на те, що «дитина з особливими освітніми потребами» – це дитина, яка має більші труднощі у навчанні, ніж інші діти такого самого віку або дитина, що має інвалідність, яка не дозволяє їй користуватися можливостями, що зазвичай даються іншим дітям того самого віку в закладах загальної середньої освіти.

У підсумку зауважимо, що гнучкість і пристосованість освітнього середовища не мають кінцевої форми, адже час диктує нові вимоги до знань, умінь, навичок, компетентності, мотивації до навчання та соціалізації. З огляду на це неможливо запропонувати жорсткий план дій та алгоритм супроводу дитини з особливими освітніми потребами. Навпаки, психолого-педагогічний супровід має бути гнучким і враховувати індивідуальні потреби дитини на кожному етапі, постулювати пріоритет внутрішнього світу дитини, віддавати

перевагу прихованим формам впливу й уникати безпосереднього втручання у життя дитини.

Висновки. Сучасний освітній простір у нашій країні знаходиться лише на початковому етапі повноцінної інклюзивної освіти. На цьому шляху питання організації та реалізації інклюзивної освіти вимагають подальшого вирішення не лише в організаційно-правових аспектах, а й у частині науково-методичного та кадрового забезпечення. Як видно з описаного вище, концептуальні підходи до розуміння психолого-педагогічного супроводу суттєво різняться. Психолого-педагогічний супровід можна розглядати як систему педагогічних дій, комплекс заходів різного характеру, цілеспрямований процес і педагогічну технологію, однак більшість науковців схильні вважати, що супровід є комплексною системою заходів.

Беручи до уваги таке твердження, а також ураховуючи терміни, закріплені у нормативно-правових актах, психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами ми розуміємо як спеціально організовану комплексну систему заходів із надання психолого-педагогічних послуг дитині, яка має труднощі у навчанні та потребує додаткової підтримки. Для успішного розвитку та безболісної реалізації інклюзивної освіти у сучасному освітньому просторі необхідно створити модель психолого-педагогічного супроводу, у якій на кожному освітньому рівні здобувачам буде надана необхідна допомога відповідного фахівця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Битянова М. Р. Организация психологической работы в школе. Москва : Совершенство, 1997. 345 с.
2. Глазкова Т. В. Педагогическое сопровождение личностного развития учащихся в общеобразовательной школе : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Иркутск, 2004. 18 с.
3. Дегтяр Г. В. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими потребами в інклюзивній освіті. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 1. С. 250–255. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvo_2015_1_44.
4. Ежова Т. Е. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливостями психофізичного розвитку як умова реалізації їх права на освіту. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна*. 2012. Вип. 18. С. 130–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_sp_2012_18_19.
5. Кобильченко В. В. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими потребами в освітньому просторі. *Діти з особливими потребами в освітньому просторі* : 36. мат. V Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології, 10–11 жовтня 2019 р., Чернігів (Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка). Київ : Симоненко О. І., 2019. С. 81–84.
6. Коновалова Н. Л. Предупреждение нарушений в развитии личности при психологическом сопровождении школьников. Санкт-Петербург : СПбГУ, 2000. 232 с.
7. Михайленко О. В. Основні напрями психолого-педагогічного супроводу підлітків з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. № 2. 2019. С. 156–162.
8. Попелюшко Р. П. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими потребами в інклюзивному навчанні. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2014. № 1. С. 109–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2014_1_25.
9. Про освіту : Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 04.12.2021)
10. Рожков М. И., Сапожникова Т. Н. Социально-педагогическое сопровождение трудоустройства и профессиональной адаптации выпускников детских учреждений для детей-сирот : учебно-методическое пособие. Калининград : РГУ им. И. Канта, 2009. 240 с.

11. Special educational needs and disability code of practice: 0 to 25 years : Statutory guidance for organisations which work with and support children and young people who have special educational needs or disabilities, January 2015. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/398815/SEND_Code_of_Practice_January_2015.pdf.

REFERENCES

1. Bityanova M. R. Organizaciya psikhologicheskoy raboty v shkole [Organization of psychological work at school]. Moskva : Sovershenstvo, 1997. 345 s. [in Russian].
2. Glazkova T. V. Pedagogicheskoe soprovozhdenie lichnostnogo razvitiya uchashchikhsya v obshcheobrazovatel'noj shkole [Pedagogical support for the personal development of students in a comprehensive school]: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.01. Irkutsk, 2004. 18 s. [in Russian].
3. Dehtiar H. V. Psykholoho-pedahohichniy suprovod ditei z osoblyvymy potrebamy v inkluzyvnii osviti [Psychological and pedagogical support of children with special needs in inclusive education]. *Tavriiskiy visnyk osvity*. 2015. № 1. S. 250–255. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvo_2015_1_44. [in Ukrainian].
4. Yezhova T. Ye. Psykholoho-pedahohichniy suprovod ditei z osoblyvostyamy psykho-fizychnoho rozvytku yak umova realizatsii yikh prava na osvitu [Psychological and pedagogical support of children with peculiarities of psychophysical development as a condition for the realization of their right to education]. *Zb. nauk. pr. Kamianets-Podil. nats. un-tu im. Ivana Ohiiienka*. Seriya sotsialno-pedahohichna. 2012. Vyp. 18. S. 130–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_sp_2012_18_19. [in Ukrainian].
5. Kobylichenko V. V. Psykholoho-pedahohichniy suprovod ditei z osoblyvymy potrebamy v osvitnomu prostori [Psychological and pedagogical support of children with special needs in the educational space]. *Dity z osoblyvymy potrebamy v osvitnomu prostori* : Zb. mat. V Mizhnarodnoho konhresu zi spetsialnoi pedahohiky, psykholohii ta reabilitolohii, 10–11 zhovtnia 2019 r., Chernihiv (Natsionalnyi universytet “Chernihivskiy kolehium” imeni T. H. Shevchenka). Kyiv : Symonenko O. I., 2019. S. 81–84. [in Ukrainian].
6. Konovalova N. L. Preduprezhdenie narushenij v razvitii lichnosti pri psikhologicheskom soprovozhdenii shkol'nikov [Prevention of disorders in personality development with psychological support of schoolchildren]. Sankt-Peterburg : SPBGU, 2000. 232 s. [in Russian].
7. Mykhailenko O. V. Osnovni napriamy psykholoho-pedahohichnoho suprovodu pidlitkiv z osoblyvym osvitnimy potrebamy v umovakh inkluzyvnoi osvity [The main directions of psychological and pedagogical support of adolescents with special educational needs in the context of inclusive education]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu*. Seriya “Pedahohichni nauky”. № 2. 2019. S. 156–162. [in Ukrainian].
8. Popeliushko R. P. Psykholoho-pedahohichniy suprovod ditei z osoblyvymy potrebamy v inkluzyvnomu navchanni [Psychological and pedagogical support of children with special needs in inclusive education]. *Zb. nauk. prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu “Ukraina”*. 2014. № 1. S. 109–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhst_2014_1_25. [in Ukrainian].
9. Pro osvitu : Zakon Ukrainy [Education : Law of Ukraine] vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (Last accessed: 04.12.2021) [in Ukrainian].
10. Rozhkov M. I., Sapozhnikova T. N. Social'no-pedahogicheskoe soprovozhdenie trudoustrojstva i professional'noj adaptacii vypusknikov detskikh uchrezhdenij dlya detej-sirot [Social and pedagogical support of employment and professional adaptation of graduates of children's institutions for orphans] : uchebno-metodicheskoe posobie. Kaliningrad: RGU im. I. Kanta, 2009. 240 s. [in Russian].
11. Special educational needs and disability code of practice: 0 to 25 years : Statutory guidance for organisations which work with and support children and young people who have special educational needs or disabilities, January 2015. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/398815/SEND_Code_of_Practice_January_2015.pdf.

УДК 53 (07) + 372.853

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-25>

Вікторія АТАМАНЧУК,

orcid.org/0000-0002-5211-2480

доктор філологічних наук, доцент,

провідний науковий співробітник відділу інформаційно-дидактичного моделювання
Національного центру «Мала академія наук України»
(Київ, Україна) victoriaatamanchuk@gmail.com

Петро АТАМАНЧУК,

orcid.org/0000-0002-3646-8946

доктор педагогічних наук, професор, академік Національної академії наук вищої освіти України
(відділення фізики та астрономії), експерт Наукової ради Міністерства освіти і науки України,
експерт Національного фонду досліджень України, Заслужений працівник освіти України
віце-президент

Академічного товариства Міхала Балудянського (Словаччина)
(Кам'янець-Подільський, Україна) ataman08@ukr.net

ВАЖЛИВІ STEM-ІНТЕГРАЦІЙНІ ОСНОВИ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВОЇ ОСВІТИ

Матеріал публікації присвячений обґрунтуванню окремих передумов забезпечення природничо-наукової обізнаності індивіда в умовах STEM-інтеграційних інновацій сучасної освіти. У статті виокремлено напрями модернізації змісту освіти та освітнього середовища в процесі розбудови «Нової української школи» відповідно до «Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти)». Обґрунтовано вибір важливих векторів компетентісно-світоглядного становлення індивіда (підлітка, молодої людини, майбутнього фахівця природничо-наукового профілю). На доказовому рівні проілюстровано інноваційну технологічну специфіку формування професійних та природничо-наукових якостей індивіда внаслідок одночасного оволодіння ним прогнозованих мір обізнаності з конкретних навчальних дисциплін та методик їх навчання (бінарна цілезорієнтованість). Доведено, що обізнаність (компетентність, світогляд) індивіда формується внаслідок врахування вимог принципу динамічного балансу між раціонально-логічним й емоційно-ціннісним особистісними початками в сприйнятті конкретного навчального матеріалу.

Окреслені дидактичні принципи спонукатимуть до сформованості в індивіда особистісних компетентісних показників вищого рангу – власного (авторського) науково-педагогічного кредо. Дія механізму формування прогнозованих навчальних досягнень в особистісно орієнтованому навчанні зводиться до поступового та гарантованого підвищення рівня обізнаності того, хто навчається (підлітка, молодої людини, фахівця будь-якого профілю). Констатуємо: оволодіння природничо-науковою грамотністю є настільки важливим і необхідним надбанням індивіда, що воно має бути невіддільним складником його освіти (набування навчально-наукового та професійного досвіду) на будь-якому етапі навчання – від дитячого садочка, впродовж усього свого свідомого життя.

Ключові слова: бінарна цілезорієнтованість, освітній прогноз, еталонні вимірники якості знань, об'єктивний контроль, управління, результативність, компетентність, світогляд.

Viktoriia ATAMANCHUK,

orcid.org/0000-0002-5211-2480

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,

Leading Researcher at the Department of Information and Didactic Modeling
National Centre "Junior Academy of Sciences of Ukraine"
(Kyiv, Ukraine) victoriaatamanchuk@gmail.com

Petro ATAMANCHUK,

orcid.org/0000-0002-3646-8946

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine (Department of Physics and Astronomy); expert of the Scientific Council of the Ministry of Education and Science of Ukraine; expert of the National Research Fund of Ukraine, Honored Educator of Ukraine
vice president

Michal Baludianski Academic Society (Slovakia);
(Kamyanets-Podilsky, Ukraine) ataman08@ukr.net

IMPORTANT STEM-INTEGRATION BASICS OF NATURAL SCIENCE EDUCATION

The material of the publication is devoted to the substantiation of certain prerequisites for ensuring natural science awareness of the individual under the conditions of STEM-integration innovations of modern education. The article

highlights the directions of modernization of the education content and the educational environment in the process of the "New Ukrainian School" development in accordance with the "Concept of development of natural and mathematical education (STEM-education)". The choice of important vectors of competence-worldview formation of a person (adolescent, young man, future specialist in natural sciences) is substantiated. The innovative technological specifics of the formation of professional and scientific qualities of a person has been shown as a result of simultaneous mastery of the predicted measures of awareness of specific disciplines and methods of teaching (binary focus). It is proved that the awareness (competence, worldview) of a person is formed due to the requirements of the principle of dynamic balance between rational and logical and emotional principles in the process of specific educational material perception.

The outlined didactic principles will encourage the formation of the individual's personal competence indicators of the highest rank – his own (author's) scientific and pedagogical credo. The effect of the formation mechanism of projected academic achievements in personality-oriented learning is reduced to a gradual and guaranteed increase of the level of learner's awareness (adolescent, young person, specialist of any profile). We state that natural science competence mastering is such an important and necessary skill of an individual that it should be an integral part of his education (gaining educational, scientific and professional experience) at any stage of learning – from kindergarten, throughout his conscious life.

Key words: binary goal orientation, educational forecast, reference measures of knowledge quality, objective control, management, efficiency, competence, worldview.

Постановка проблеми. Формування природничо-наукової компетентності індивіда відбувається у процесі опанування ним сукупності наук, які вивчають природу та її закони (Атаманчук, 2018: 89–94; Атаманчук, 2014: 137; Атаманчук В., Атаманчук П., 2020: 309–319; Величко, 1998: 302; Головка, 2020: 480; Коршак, Шут, Грищенко, 2001: 24–26; Вакуленко, Ломакович, Терещенко, Новікова, Шумова, 2018: 119). Це – наслідок вивчення навчальних дисциплін, зокрема фізики, астрономії, хімії, біології, географії, екології тощо, які охоплюють широкий спектр навчального матеріалу про різноманітні властивості об'єктів і явищ природи. Проблема зумовлюється тим, що:

- відсутнє чітке визначення природничо-наукової компетентності, професійного світогляду та предметних компетентностей, яких має набути індивід, опановуючи природознавчу галузь;

- не визначено також структуру природничо-наукової компетентності та її зв'язок з базовими компетентностями в галузі природознавства;

- цілі та державні вимоги до рівня підготовки індивіда сформульовано надто узагальнено й безвідносно до конкретного рівня освіти, об'єкти і явища природи не чітко конкретизовано.

Основна ідея публікації пов'язана з необхідністю вирішення важливої проблеми: якщо професійну підготовку здійснювати в умовах забезпечення тотального тематично-дидактичного супроводу всіх видів навчально-пізнавальної науково-пошукової діяльності індивіда (навчальної (лекційні, лабораторні, семінарські та практичні заняття, самостійна робота), науково-дослідницької (індивідуальні творчі завдання, презентації, авторські дослідження, наукові розвідки, наукові публікації) та фахової (називна та активна педагогічні практики, педагогічні спостереження, педагогічний експеримент, кваліфікаційна робота, дисертація тощо)) на основі дієвого освітнього прогнозу та орієнтирів бінарної (навчальна дисципліна + методика її навчання)

цілової освітньо-професійної програми, то це сприятиме формуванню у майбутнього фахівця прогнозованих природничо-наукової компетентності та світогляду.

Аналіз досліджень. Авторами публікації побудовано і обґрунтовано її «працездатність» (Атаманчук, 2014: 55–63), дидактичну модель цілеспрямованого управління процесами формування природничо-наукової компетентності та світогляду майбутніх учителів фізико-технологічних спеціальностей. Свідомі того, що формування найвищих рівнів професійних компетентностей і світогляду (вміння, навички, переконання, готовність до вчинку, звичка, авторське педагогічне кредо) можлива лише в умовах впровадження STEM-інтеграційних тенденцій у галузях природничої науки, технологій, інженерії та математики. А це можна здійснити в процесі безперервного формування природничо-наукової грамотності індивіда на усіх етапах його підготовки, починаючи з молодшої загальноосвітньої школи, подальшого навчання в закладах вищої освіти і завершуючи закладами післядипломної освіти. Наукова грамотність є основною метою наукової освіти для всіх студентів (учнів). На наш погляд, наукова грамотність, є відповіддю на питання: що молодим людям важливо знати, уміти робити й чому надавати значення в ситуаціях, пов'язаних із наукою й технологіями? – Підвищувати природничо-наукову обізнаність впродовж свого життя.

Знаходимо також ілюстрацію певних аспектів розвитку природничо-наукової грамотності індивіда в роботі (Вакуленко, Ломакович, Терещенко, Новікова, Шумова, 2018: 119), де йдеться про теоретичні і методологічні положення рамкового документа міжнародного порівняльного дослідження PISA для оцінювання природничо-наукової грамотності 15-річних осіб. Для забезпечення належного сприйняття змісту рамкового документа видання доповнено оприлюдненими Організацією економічного співробітництва та

розвитку завданнями, що були використані в дослідженнях попередніх циклів PISA і в яких реалізовано викладені в рамковому документі теоретичні положення щодо сутності природничо-наукової грамотності й засад її вимірювання.

Зазначимо (Атаманчук, Губанова, Семерня, Поведа, Никорич, Кузнецова, 2019: 176–198), що формування ключових компетентностей і світогляду в галузі природничих наук у вітчизняному та європейському вимірах вибудовується на вихованні молоді відповідальними членами соціуму, які розуміють взаємозв'язок між природничими науками, технологіями та суспільством. Реалізація такої програми можлива на основі STEM-освіти. Конституціональний крок у цьому напрямку здійснив Кабінет Міністрів України, ухваливши 5 серпня 2020 року «**Концепцію розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти)**». В прийнятій **Концепції** закладена орієнтувальна основа щодо навчання людини упродовж усього свого життя та формування тотальної природничо-наукової компетентності не тільки підлітків та молоді, але й фахівців будь-якого профілю, особливо вчителів природничо-наукових галузей – фахівців, які завжди були носіями, трансляторами та популяризаторами фундаментальних і прикладних природничо-наукових знань.

Мета статті – розглянути версії розробки теоретичних основ впровадження інноваційних технологій управління процесами формування природничо-наукових компетентностей та світогляду індивіда з урахуванням перспектив впровадження STEM-освіти, «Концепції розвитку природничо-математичної освіти» та орієнтирів Закону України «Про вищу освіту».

Окреслена мета упереджує такі основні завдання:

- обґрунтування технології розв'язання проблеми управління формуванням прогнозованих компетентнісних та світоглядних якостей індивіда;
- розроблення відповідних оцінних критеріїв визначення якості й методики діагностування фахових природничо-наукових компетентностей та світогляду;
- апробація результатів досліджень, здійснених на засадах заданих особистісних орієнтацій та пошуково-креативних схем навчання.

Виклад основного матеріалу. Як відомо (Атаманчук, Губанова, Семерня, Поведа, Никорич, Кузнецова, 2019: 10–14), STEM-інтеграційні інноваційні зародки нової сучасної освіти, поступово розширюючись, тією чи іншою мірою спонукатимуть традиційні методичні та технологічні жанри до:

модернізації дидактичних систем і впровадження технологічних схем реалізації

об'єктивного контролю і цільових установок в процедурах набуття прогнозованого статусу майбутнім фахівцем;

виявлення основних тенденцій побудови освітнього прогнозу (**глобальна мета** → **стандарт освіти (план)** → **управління**) і вдосконалення структурно-логічної схеми освітнього стандарту в їх головних частинах, що охоплюють змістовний, організаційний та операційний складники процесу навчання;

авторського подання інноваційних схем-матриць цільових науково-навчальних, навчальних та пошуково-креативних програм; доведення «працездатності» дидактичної схеми управління навчанням індивіда, особливо в аспекті забезпечення поступового переходу в режими самоконтролю, самоуправління та самоосвіти.

Цілком резонно з позицій модернізаційних та інноваційних тенденцій сучасної системи освіти дійти необхідності переосмислення ролей змістової, організаційної та управлінської функцій освітньої моделі, ідентифікуючи ці функції за адекватними їм рубриками: **зміст, освітнє середовище, управління.**

Зміст. Основним носієм змісту навчання виступає підручник. Зрозуміло, що перехід на нову освітню модель («**Концепція розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти)**») спричинить зміну підручників, однак ця зміна ніколи не повинна і не може бути радикальною за складом основних знань, оскільки наступний розвиток науки не відкидає попередні теорії, а ґрунтується на них, вбирає їх у себе (Атаманчук, 1998: 2; Атаманчук, 2012: 143–144; Атаманчук, Львович, Преображенський, Селедцов, 2020: 13–37; Коршак, Шут, Грищенко, 2001: 24–26; Вакуленко, Ломакович, Терещенко, Новікова, Шумова, 2018: 119).

Радикальною ж вона (ця зміна) може бути стосовно способу оволодіння знаннями, тобто відображення у них наукової та дидактичної методології. Отже, змістові привнесення більшою мірою можуть стосуватися лише прикладного аспекту природничо-наукових знань (у проєкції їх застосувань у різних сферах життєдіяльності людини: винахідництво і раціоналізаторство; електронні засоби запису, збереження і відтворення інформації; цифрові технології, невідомі літаючі об'єкти; лазерна техніка; агротехнічні знахідки; екологічні проблеми). Зрозуміло, що певні змістові привнесення у підручнику мають бути узгоджені з вимогами цільової навчальної програми з навчальної дисципліни. Тобто фундаментальна наукова теорія не може підмінюватись

лише прикладними своїми застосуваннями, або ж навпаки – заперечувати можливість незвичного прикладного трактування (наприклад, можливість протікання процесів зі швидкістю більшою від швидкості світла), оскільки цільова програма зазвичай орієнтує засвоєння фундаментального навчального матеріалу на вищих рівнях обізнаності (**уміння, навичка, переконання**).

Освітнє середовище. Важливим засобом організаційно-методичної підтримки активного і результативного навчання виступає освітнє середовище (Атаманчук В., Атаманчук П., 2021: 6–11; Атаманчук, 1999: 172; Атаманчук, 1998: 2; Атаманчук В., Атаманчук П., 2020: 309–319; Величко, 1998: 302; Головка, 2020: 480; Атаманчук, Львович, Преображенський, Селедцов, 2020: 13–37; Коршак, Шут, Грищенко, 2001: 24–26; Вакуленко, Ломакович, Терещенко, Новікова, Шумова, 2018: 119). Проте необхідно визнати, що на сучасному етапі розвитку національної нової школи, особливо в умовах нинішніх інтегративних тенденцій інноваційної освіти, освітнє середовище виокремлюється як найслабкіша ланка в логічному ланцюгові компонент освітньої моделі (прогнозу) та освітнього стандарту. Неefективними, скажімо, будуть і прогноз, і предметний стандарт освіти (для середньої чи вищої школи), якщо у відповідних навчальних програмах не існуватиме жодної вказівки, на формування яких переконань або методологічних знань у школярів чи студентів орієнтує ця фундаментальна світоглядна дисципліна (Атаманчук В., Атаманчук П., 2012: 15–23; Атаманчук, 1999: 172; Атаманчук, Мендерецький, Панчук, 2020: 121–132; Атаманчук, 2012: 143–144; Атаманчук, Львович, Преображенський, Селедцов, 2020: 13–37). Нездійсненними стануть також наші найкращі наміри, якщо у навчальних планах щодо кількості годин на вивчення навчальної дисци-

пліни дотримуватися принципу довільності, а не науково обґрунтованої доцільності. Своєрідним педагогічним лицемірством виступає кожен той факт, коли не вдається узгодити вимоги державної навчальної програми з матеріально-технічними, технологічними та кадровими можливостями конкретного навчального закладу. Такі та інші негаразди в організації навчально-пізнавальної діяльності є наслідком ігнорування функціональної ролі освітнього середовища у забезпеченні дієвості та результативності знань кожного, хто навчається. З тлумачення поняття освітнього середовища як сфери життєдіяльності індивіда (школяра, студента, дорослої людини-фахівця), що постійно розширюючись, вбирає у себе все більше багатство її опосередкованих культурою зв'язків з оточуючим світом, впливає, що умовно освітнє середовище можемо інтерпретувати двома складниками: матеріально-ресурсним та інформаційно-технологічним (рис. 1).

Матеріально-ресурсний складник освітнього середовища визначається якістю матеріально-технічної бази та кадрового забезпечення навчання; **інформаційно-технологічний складник освітнього середовища** характеризується вагомністю складно опосередкованих зв'язків з реальним світом, які виникають у процесі життєдіяльності людини (як у стихійному, так і в керованому режимах), вона забезпечує «клімат» цієї діяльності. Зрозуміло, що на керованому рівні, коли педагог (наставник) професійно сприяє конкретному індивіду в подоланні «бар'єрів» навчально-пізнавальної діяльності, на обидва складники освітнього середовища спричинюють визначальний вплив вибір і реалізація конкретної педагогічної технології навчання та державна політика в сфері освіти. Оскільки педагогічні технології завжди пов'язані з концентрованим відображенням характеру взаємодії індивіда з

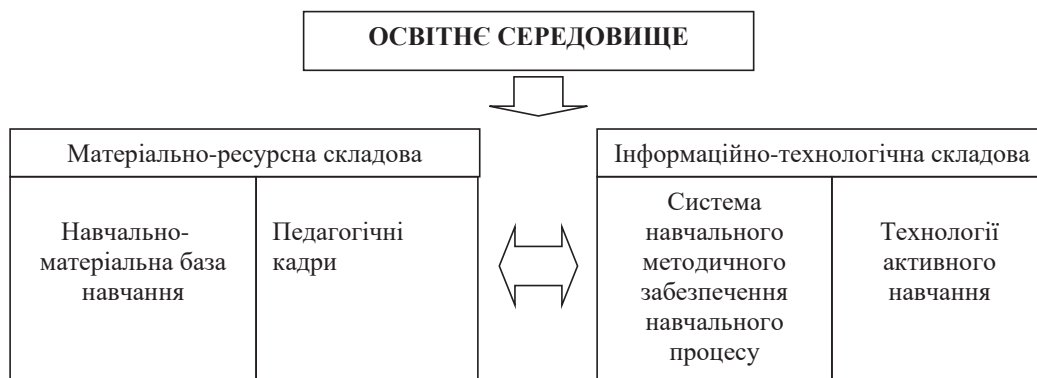

Рис. 1. Структура освітнього середовища

об'єктом пізнання (перетворювальної діяльності над предметом діяльності), відображенням характеру його інтелектуальної та емоційної активності – репродуктивної, евристичної, креативної (творчої), то їм завжди властива здатність спричинювати істотний вплив на формування і розвиток освітнього середовища. В той же час можливість переходу на інноваційні технології навчання (з поглядом у майбутнє) та виведення освіти і науки у ранг найголовнішого державного пріоритету, мають вказувати на безумовність розвитку освітнього середовища в напрямку ідейного збагачення. І саме тому освітнє середовище як організаційний складник діяльності в структурі освітньої доктрини відіграє роль важливого механізму прогнозування та управління виконавською, пошуковою та креативною активністю того, хто навчається. При цьому, вочевидь, виникає необхідність тиражувати та популяризувати, як своєрідні методичні керівництва, сценарії цих технологій та компетентні описи елементів навчально-матеріальної бази й навчально-методичного забезпечення, іншими словами – необхідно створювати стандарт освітнього (навчального) середовища, який відповідатиме STEM-інтеграційним інноваціям у розбудові сучасної системи освіти.

Управління. Як уже зазначалось, підручник одночасно виступає і носієм змісту сучасної освіти (освітнього стандарту), і проєктом процесу засвоєння відповідного навчального матеріалу. Завдяки другій своїй ролі, яка пов'язана із процесом засвоєння навчального матеріалу індивідом, підручник породжує найголовнішу свою функцію: **управління процесом засвоєння навчального матеріалу.** Однак у такій схемі управління здійснюється лише на рівні **змістового та організаційного** складників діяльності (жорстке управління без зворотного зв'язку): суб'єкт навчально-пізнавальної діяльності часто потрапляє в умови «безвиборності» (зрівнялівки), оскільки управлінські рішення приймаються на основі контролю лише кінцевого результату діяльності, де поза увагою залишається сама процедура навчання. Третій складник у схемі управління цілеспрямованим навчанням – **операційний** складник навчально-пізнавальної діяльності, завдяки якому, власне, вирішуються проблеми зворотного зв'язку та індивідуалізації процедури навчання – **гнучкого управління навчально-пізнавальною діяльністю.**

Як показують психолого-педагогічні, соціально-філософські та нейрофізіологічні дослідження (Атаманчук, 1999: 172; Атаманчук, Мендерецький, Панчук, 2020: 121–132; Атаманчук, 2012: 143–144; Величко, 1998: 302; Головка,

2020: 480; Атаманчук, Львович, Преображенський, Селедцов, 2020: 13–37; Коршак, Шут, Грищенко, 2001: 24–26), **знання – це не тільки результат, але й процес відображення в свідомості індивіда реального світу.** Процес навчально-пізнавальної діяльності (спосіб діяльності) – це сукупність як моторних, так і розумових дій та операцій щодо освоєння конкретного об'єкта пізнання. Зрозуміло, що індивідуалізація процесу навчання – засвоєнням індивідом дій та операцій навчально-пізнавальної діяльності, які найбільшою мірою відповідають його індивідуальним особливостям та нахилам, і, що оволодіння способами навчально-пізнавальної діяльності формує пошукову активність (Атаманчук, 2018: 89–94; Атаманчук, 2014: 137; Атаманчук, 1999: 172; Атаманчук, Мендерецький, Панчук, 2020: 121–132; Атаманчук, 1998: 2; Атаманчук, 2012: 143–144; Атаманчук, Губанова, Семерня, Поведа, Никорич, Кузнецова, 2019: 360) та забезпечує здатність суб'єкта цілеспрямовано і довільно управляти своїм навчанням (самоуправління навчанням, самоосвіта).

Загалом же феномен самоосвіти – це процедура управління, пов'язана з операційним складником навчально-пізнавальної діяльності в аспекті контролю, корекції та регулювання конкретних навчальних дій та операцій індивіда відповідно до компетентнісно-світоглядних рівнів обізнаності (еталонних вимірників якості знань) (Атаманчук, 1999: 41–55; Атаманчук, Губанова, Семерня, Поведа, Никорич, Кузнецова, 2019: 153–169): **заучування знань (ЗЗ), наслідування (НС), розуміння головного (РГ), повне володіння знаннями (ПВЗ), навичка (Н), уміння застосовувати знання (УЗЗ), переконання (П), звичка (Зв).**

За наявного прогнозу (моделі) освіти (Атаманчук В., Атаманчук П., 2012: 15–23) має існувати адекватний їй стандарт освітнього середовища. Зміст навчального матеріалу (фактично – зміст конкретного підручника) окреслюється цільовою навчальною програмою, у якій визначаються конкретні рівні (еталони) знань. Аналіз структури і логіки засвоєння навчального матеріалу дозволяють побудувати найбільш вірогідну схему процедурної підтримки саморегульованого процесу навчання (рис. 2):

Штриховий контур щодо еталону «Звичка» вказує на те, що формування вчинкових звичок ще не завжди узгоджено з мірою домагань індивіда та орієнтирами цільових навчальних програм, а тому може й не відбуватись. Ідеалізований результат дії такої схеми – управлінські функції учителя (наставника), поступово вичерпуючись (оскільки

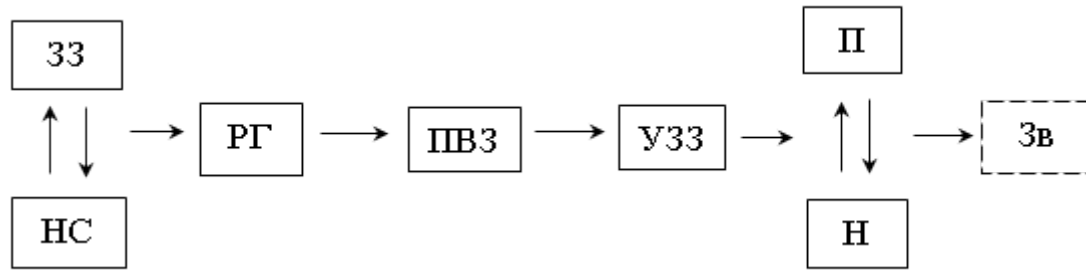

Рис. 2. Можлива схема саморегульованого процесу навчання

потреба в зовнішньому управлінні процесом навчання зникає), переводять процедуру навчання в план саморегульованого протікання, тобто самоуправління і самоосвіти.

Крім того, нами доведено (Атаманчук, 2014: 137; Атаманчук, 1999: 172; Атаманчук, Мендерецький, Панчук, 2020: 121–132; Атаманчук, 1998: 2; Атаманчук, 2012: 143–144; Атаманчук, Губанова, Семерня, Поведа, Никорич, Кузнецова, 2019: 360; Атаманчук, Львович, Преображенський, Селедцов, 2020: 13–37), що STEM-інтеграційні інновації сучасної освіти успішно здійснюються в умовах використання інформаційних та телекомунікаційних технологій як засобів успішного забезпечення процесу компетентісно-світоглядного становлення індивіда. А розвиток та використання таких технологій – це технологічна система, раціональне та ефективне використання якої можливе лише за відповідної технічної та методичної підготовки спеціаліста. Використання інформаційних технологій у навчальному процесі сприяє урізноманітненню предметної діяльності індивіда, надає можливість для різнобічного саморозвитку його особистості, підвищує мотивацію для отримання якісної освіти. Тобто впровадження STEM-інтеграційних інновацій сучасної освіти – це створення педагогічних умов для розвитку творчого потенціалу особистості, самостійного критичного мислення, ціннісних орієнтацій та формування спектра освітніх компетентностей та світогляду, адекватних реаліям «Нової української школи».

Загалом обговорення результатів дослідження, з отриманням схвальних його оцінок, відбувалося впродовж тривалого періоду, завдяки:

участі в роботі Всеукраїнського науково-методичного семінару «Актуальні питання методики навчання фізики та астрономії в середній і вищій школі»;

– виконанню функцій члена редколегії науково-методичного журналу «Фізика та астрономія в рідній школі»;

– міжнародному співробітництву з вищими навчальними закладами та науковими установами, участі в наукових конференціях, симпозіумах, виставках, ярмарках та Європейсько-Азіатських і національних першостях з наукової аналітики в галузі педагогічних наук (<http://gisap.eu/ru/user/1943>);

– укладенню 3-х безстрокових міжнародних угод про наукове співробітництво в галузях педагогіки, психології і галузевих дидактик та виконання функцій наукового керівника виконуваних досліджень:

1) з 2008 року – Академічне товариство Міхала Балудянського (м. Кошице, і. Словаччина);

2) з 2011 року – Технічний університет «Варна» (м. Варна, Болгарія);

3) з 2012 року – Молдавський державний університет (м. Кишинів, Молдова), – у галузях: дидактика фізики, педагогіка, методика навчання фізики тощо.

Висновки. В умовах мультидисциплінарності сучасної STEM-освіти здійснено розв’язання проблеми управління компетентісно-світоглядним становленням майбутнього фахівця природничо-наукового профілю через призму сформованості його власного авторського кредо як сутнісного показника професійного статусу. Формування професійних якостей фахівця реалізується внаслідок одночасного набуття індивідом прогнозованих мір обізнаності з конкретних навчальних дисциплін та методик їх навчання (бінарна цільова програма). Загалом маємо підстави зробити наступні загальні висновки:

1. В ракурсі важливої STEM-інтеграційної інновації природничо-наукової освіти здійснено (Атаманчук, 2014: 55–63; Атаманчук, Губанова, Семерня, Поведа, Никорич, Кузнецова, 2019: 167–187) обґрунтування технологій розв’язання проблеми управління формуванням прогнозованих компетентісних та світоглядних якостей (авторського педагогічного кредо) індивіда.

2. Вперше запропоновано (Атаманчук, 2014: 42–54) оцінні критерії визначення якості та методики прогнозування й діагностування фахових природничо-наукових компетентностей та світогляду індивіда. Доведено, що для окреслення і якісних оцінок прогнозованих компетентнісних, світоглядних та морально-етичних ціннісних набутків індивіда достатньо семи критеріальних ознак, (**Завчені знання, Наслідкування, Розуміння головного, Повне володіння знаннями, Навичка, Уміння застосовувати знання, Переконання**), якими об'єктивно і вичерпно (як *міра, зразок, еталон*) охоплюється будь-яке діяльнісне поле суб'єкта в вимірах часу: минулий – **Навичка**; теперішній – **Уміння застосовувати знання**; майбутній – **Переконання**.

3. У межах функціонування наукової школи «Теоретико-технологічні аспекти об'єктивізації

контролю навчальної діяльності» (заснована в 1993 році; науковий керівник – П. С. Атаманчук) забезпечено апробацію результатів досліджень за темою публікації («Важливі STEM-інтеграційні основи природничо-наукової освіти»). Доведено педагогічну доцільність та ефективність моделі управління процесами формування прогнозованих компетентнісних і світоглядних якостей індивіда як засобу забезпечення його належної природничо-наукової грамотності.

Перспективи можливих досліджень на майбутнє:

Обґрунтування механізмів оптимізації фіксованих умов та тривалості необхідного часу (в роках навчання) для незворотного переведення навчання в саморегульований процес у межах STEM-інтеграційних технологічних інновацій сучасної системи освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Atamanchuk P. S. STEM-education in the aspects of the future physics teacher. *Fundamental and applied research: Collection of scientific articles*. Dingo Publishing, Melbourne Australia, 2018. Pp. 89–94.
2. Атаманчук В. П., Атаманчук П. С. Еталонні критерії контролю прогнозованих результатів навчально-пізнавальної діяльності. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної online-конференції «Світові освітні тренди: створення творчого середовища STEAM-навчання»*. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. С. 6–11.
3. Атаманчук П. С. Управление процессом становления будущего педагога. Методологические основы: монография. Издатель: Palmarium Academic Publishing ist ein Imprint der, Deutschland, 2014. 137 с. (ISBN:978-3-639-84513-6).
4. Атаманчук П. С. Інноваційні технології управління навчанням фізики: монографія. Кам'янець-Подільський: К-ПДП, 1999. 172 с.
5. Атаманчук В. П., Атаманчук П. С. Прогноз як основа управління в навчанні. *Materialy VII mezinarodni vedecko-prakticka conference "Moderni vymozenosti vedy – 2012"*. Praha: Publishing House "Education and Science" s.r.o. Dil. 16. Pedagogika. С. 15–23.
6. Атаманчук П. С., Мендерецький В. В., Панчук О. П. Цілеорієнтоване формування природничо-наукових компетентностей майбутнього вчителя. *Topical issues of the development of modern science. Abstracts of the 8th International scientific and practical conference*. Sofia: Publishing House "ACCENT", 2020. Pp. 121–132. URL: <http://sci-conf.com.ua>.
7. Атаманчук П. С. Цільовий підхід до побудови шкільного підручника з фізики. *Фізика та астрономія в школі*. 1998. № 1. С. 2.
8. Атаманчук В. П. Метод проектів як спосіб активізації самостійної роботи студентів. *Формування професійних компетентностей майбутніх учителів в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів міжнародної наукової інтернет-конференції*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. С. 143–144.
9. Атаманчук В. П., Атаманчук П. С. Компетентнісний статус природничо-наукової обізнаності майбутнього вчителя. *Scientific achievements of modern society. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference*. Liverpool, United Kingdom: Cognum Publishing House, 2020. Pp. 309–319. URL: <http://sci-conf.com.ua>.
10. Величко С. П. Розвиток системи навчального експерименту та обладнання з фізики у середній школі. Кіровоград: КДПУ імені Винниченка, 1998. 302 с.
11. Головка М. В. Становлення та розвиток теорії і методики навчання фізики в Україні (40-і роки XVII ст. – 30-і роки XX ст.): монографія. Київ: Педагогічна думка, 2020. 480 с.
12. Дидактика фізики: избранные аспекты теории и практики: коллективная монография / П. С. Атаманчук, А. А. Губанова, О. Н. Семерня, Т. П. Поведа, В. З. Никорич, С. В. Кузнецова. Каме́нец-Подольский – Кишинев: «Друк-Рута», 2019. 360 с. DOI: 10.32626/978-617-7626-53-3/2019-336.
13. Менеджмент формування природничо-наукової компетентності майбутнього педагога (глава 1.): монографія / Наукові дослідження в умовах глобалізації сучасного світу. Книга 1. Частина 2: Серія монографій / [авт.кол.: П. С. Атаманчук, Я. О. Львович, А. П. Преображенський, О. М. Селедцов, Т. Д. Чубіна и др.]. Одеса: Купрієнко С. В., 2020. С. 13–37. DOI: 10.30888/978-617-7880-02-7.2020-02.
14. Коршак Є. В., Шут М. І., Грищенко Г. П. Проект концепції освіти з фізики та астрономії 12-річної школи. *Фізика та астрономія в школі*. 2001. № 3. С. 24–26.
15. PISA: природничо-наукова грамотність / уклад. Т. С. Вакуленко, С. В. Ломакович, В. М. Терещенко, С. А. Новікова; перекл. К. Є. Шумова. К.: УЦОЯО, 2018. 119 с.

REFERENCES

1. Atamanchuk P. S. STEM-education in the aspects of the future physics teacher. Fundamental and applied research: Collection of scientific articles. Dingo Publishing, Melbourne Australia, 2018. Pp. 89–94.
2. Atamanchuk V. P., Atamanchuk P. S. Etalonni kryterii kontroliu prohnovovanykh rezultativ navchalno-piznavalnoi diialnosti [Standard criteria for the control of forecasted results in initial-educational performance]. Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi online-konferentsii «Svitovi osvritni trendy: stvorennia tvorchoho seredovyshcha STEAM-navchannia». K.: Publishing House of National Pedagogical Dragomanov University, 2021. Pp. 6–11. [in Ukrainian].
3. Atamanchuk P. S. Upravlenie procesom stanovlennya budushchego pedagoga [Management of the process of a future teacher formation]. Metodologicheskie osnovy: monografiya. Izdatel: Palmarium Academic Publishing ist ein Imprint der, Deutschland, 2014. 137 p. (ISBN:978- 3-639-84513-6). [in Russian].
4. Atamanchuk P. S. Innovatsiini tekhnolohii upravlinnia navchanniam fizyky: monohrafiia [Innovation management technologies for physics: monograph]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi State Pedagogical Institute, 1999. 172 p. [in Ukrainian].
5. Atamanchuk V. P., Atamanchuk P. S. Prohnoz yak osnova upravlinnia v navchanni [Forecasting as the basis of management in education]. Materialy VII mezinardni vedecko-prakticka conference “Moderni vymozhenosti vedy – 2012”. Praha: Publishing House “Education and Science” s.r.o. Dil. 16. Pedagogika. Pp. 15–23. [in Ukrainian].
6. Atamanchuk P. S., Menderetskyi V. V., Panchuk O. P. Tsileorrientovane formuvannia pryrodnycho-naukovykh kompetentnosti maibutnoho vchytelia [Purposeful formation of natural science competencies of the future teacher]. Topical issues of the development of modern science. Abstracts of the 8th International scientific and practical conference. Sofia: Publishing House “ACCENT”, 2020. Pp. 121–132. URL: <http://sci-conf.com.ua>. [in Ukrainian].
7. Atamanchuk P. S. Tsilovyi pidkhid do pobudovy shkilnoho pidruchnyka z fizyky [Targeted approach to building a school textbook on physics]. Physics and Astronomy at School. 1998. № 1. P. 2. [in Ukrainian].
8. Atamanchuk V. P. Metod proektiv yak sposib aktyvizatsii samostiinoi roboty studentiv [The method of projects as a way to enhance the independent study of students]. Formuvannia profesiinykh kompetentnosti maibutnykh uchyteliv v umovakh yevrointehratsii: zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovo internet-konferentsii. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohinko University, 2012. Pp. 143–144. [in Ukrainian].
9. Atamanchuk V. P., Atamanchuk P. S. Kompetentnisnyi status pryrodnycho-naukovoї obiznanosti maibutnoho vchytelia [Competence status of natural science awareness of the future teacher]. Scientific achievements of modern society. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference. Liverpool, United Kingdom: Cognum Publishing House, 2020. Pp. 309–319. URL: <http://sci-conf.com.ua>. [in Ukrainian].
10. Velychko S. P. Rozvytok systemy navchalnoho eksperymentu ta obladnannia z fizyky u serednii shkoli [Development of a system of educational experiment and equipment in physics in high school]. Kirovograd: Vynnychenko Kirovograd State Pedagogical University, 1998. 302 p. [in Ukrainian].
11. Holovko M. V. Stanovlennia ta rozvytok teorii i metodyky navchannia fizyky v Ukraini (40- i roky XX st. – 30-i roky XX st.): monohrafiia [Formation and development of the theory and methods of teaching Physics in Ukraine (40s of the XVII century – 30s of the XX century): monograph]. K.: Pedahohichna dumka, 2020. 480 p. [in Ukrainian].
12. Didaktika fiziki: izbrannye aspekty teorii i praktiki: kollektivnaya monografiya [Didactics of physics: selected aspects of theory and practice: a collective monograph] / P. S. Atamanchuk, A. A. Hubanova, O. N. Semernia, T. P. Poveda, V. Z. Nykorych, S. V. Kuznetsova. Kamenets-Podolskyi – Kyshynev: “Druk-Ruta”, 2019. 360 p. DOI: 10.32626/978-617-7626-53-3/2019-336. [in Russian].
13. Menedzhment formuvannia pryrodnycho-naukovoї kompetentnosti maibutnoho pedahoha (hlava 1.): monohrafiia [Management of the formation of natural science competence of the future teacher (Chapter 1.): monograph]/Naukovidoslidzhennia v umovakh hlobalizatsii suchasnoho svitu. Book 1. Part 2: Serii monohrafiy/[team of authors: P. S. Atamanchuk, Ya. O. Lvovych, A. P. Preobrazhenskyi, O. M. Seledtsov, T. D. Chubina, etc]. Odesa: Kuprienko S. V., 2020. Pp. 13–37. DOI: 10.30888/978-617-7880-02-7.2020-02. [in Ukrainian].
14. Korshak Ye. V., Shut M. I., Hryshchenko H. P. Proekt kontseptsii osvity z fizyky ta astronomii 12- richnoi shkoly [12- year School Physics and Astronomy education concept project]. Physics and Astronomy at School. 2001. № 3. Pp. 24–26. [in Ukrainian].
15. PISA: pryrodnycho-naukova hramotnist [PISA: science literacy] / ed.: T. S. Vakulenko, S. V. Lomakovych, V. M. Tereshchenko, S. A. Novikova; transl. by K. Ye. Shumova. Kyiv: Ukrainian Center for Educational Quality Assessment, 2018. 119 p. [in Ukrainian].

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-26>

Тетяна БОДНАР,

orcid.org/0000-0002-1497-5955

*аспірант кафедри педагогіки та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

(Львів, Україна) tanyabodnar15@ukr.net

СУЧАСНІ ПРАКТИКИ ВИКОРИСТАННЯ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ

Стаття присвячена сучасній проблемі нового способу забезпечення знань у закладах вищої школи України – змішаному навчання. У зв'язку з популярним трендом залучення інформаційно-комунікативних технологій у різні сфери суспільного життя, зокрема в освітню, популярним стає метод змішаного навчання, який поступово та з успіхом реалізовується у європейських країнах, закладах вищої освіти Сполучених Штатів Америки більше 10 років. Представники вітчизняної науки, освітяни вищих освітніх закладів України також звертають увагу на новий освітній тренд і здійснюють спроби залучати іноземні практики гібридної форми навчання, однак нині можемо аналізувати більше теоретичних досліджень, висвітлених думок із приводу такої методики навчання, аніж практичних впроваджень і конкретних результатів. Мета статті – дослідити, чи практикують представники українських університетів метод змішаного навчання, на основі яких інструментів і чи забезпечує це конкретні результати. Можна стверджувати, що представники вітчизняних університетів поступово здійснюють практичні спроби наближення до зарубіжних практик використання змішаного навчання у навчальному процесі, проте спостерігаються певні відмінності між темпами розвитку інноваційних способів організації навчання в Україні та країнах Європи, США. Напрацювання, якими володіють європейські й американські університети, мають різницю щонайменше в 10 років, на відміну від України, де лише триває процес здобуття та спроб впровадити у наших ЗВО схожі або ж власні практики змішаного навчання. Тим не менше, коронавірусна криза стимулює освітян бути у тренді освітніх практик і значно пришвидшує процес удосконалення українських освітніх процесів.

Ключові слова: *змішане навчання, інформаційно-комунікативні технології, ІКТ-компетентність.*

Tetiana BODNAR,

orcid.org/0000-0002-1497-5955

Graduate Student at the Department of Pedagogy and Innovative Education

Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine) tanyabodnar15@ukr.net

MODERN PRACTICES OF USING BLENDED LEARNING IN UKRAINIAN HIGHER EDUCATION

The article is devoted to the modern problem of a new way of providing knowledge in higher education institutions of Ukraine – blended learning. Due to the popular trend of involving information and communication technologies in various spheres of public life, including education, the method of blended learning is gaining popularity, which is gradually and successfully implemented in European countries, higher education institutions of the United States for more than 10 years ago. Representatives of domestic science, educators of higher educational institutions of Ukraine also pay attention to the new educational trend and try to attract foreign practices of hybrid education, but now we can analyze more theoretical research, opinions on such teaching methods than practical implementations and specific results. The purpose of this article is to investigate whether the representatives of Ukrainian universities practice the method of blended learning, on the basis of which tools and whether it provides concrete results. According to the selected higher education institutions of Ukraine for the use of blended learning, it can be argued that the representatives of domestic universities are gradually making practical attempts to approach foreign practices of blended learning in the educational process. However, there are some differences between the pace of development of innovative ways of organizing learning in Ukraine and European countries, in the United States. The achievements of European and American universities have a difference of at least 10 years, in contrast to Ukraine, which is only now in the process of obtaining and trying to introduce in our universities similar or own practices of blended learning. Nevertheless, the coronavirus crisis stimulates educators to be in the trend of educational practices and significantly accelerates the process of improving Ukrainian educational processes.

Key words: *blended learning, information and communication technologies, ICT competence.*

Постановка проблеми. XXI століття – це епоха динаміки, змін, непростих викликів і технологічних рішень. Освітня сфера щоразу зазнає різноманітних труднощів у зв'язку з новими рішеннями, інноваційними методиками освітніх лідерів думок європейських країн і країн Заходу, внаслідок чого українська освіта втрачає свою актуальність і українську молодь, котра обирає модернізовані освітні методи отримання знань. Не менш впливова проблема сьогодення, з якою зіштовхнулося людство, – Covid-19, що змусила представників освіти швидко реагувати на всебічні обмеження, пандемічні зони та вдатися до пошуків нових можливостей якісно забезпечувати молодь знаннями на віддаленій основі. Одним із популярних рішень серед закладів вищої школи України стало залучення інформаційно-комунікативних технологій в освітній процес, що привело викладачів і студентів до знайомства та пробного використання методу змішаного навчання. Сьогодні в українському освітньому просторі ще немає власних розроблених моделей змішаного та дистанційного навчання, тому поки що представники української вищої школи відштовхуються від зарубіжних практик і намагаються використовувати ті чи інші засоби, які на думку кожного закладу вищої освіти України є доцільними для них. Беручи до уваги форми організації навчання у докарantinний період, ми вже певною мірою користувалися зручністю змішаного навчання, коли йдеться про заочне навчання. З огляду на стрімкий розвиток інформаційно-комунікативних технологій і новаторських рішень від світових IT-компаній освітня сфера зараз надмірно сповнена цікавими, автоматизованими рішеннями для полегшення забезпечення й отримання знань без значних витрат зусиль і часу (такими як освітні блоги, портали, соціальні мережі, планери, веб-сторінки навчальних дисциплін, освітні платформи, хаби, віртуальні середовища тощо). Відповідно, тенденцію змішаної освіти можна офіційно вважати невід'ємною частиною навчального процесу, яка буде лише здобувати популярність серед студентської молоді та яку постійно слід досліджувати з метою формування, представлення та поширення власних практик, не опираючись на іноземний досвід.

Аналіз досліджень. Перед аналізом змішаного навчання на теренах українського освітнього простору було розглянуто доробок українських дослідників, науковців, педагогічних представників, котрі приділяли увагу змішаному навчанню. Серед них можна виокремити таких, як Р. В. Шаран, Ю. В. Овод, Є. В. Долинський, В. М. Кухаренко,

Ю. О. Жук, С. Антошук, Б. І. Шуневич, К. М. Гнезділова, С. О. Касярум, Т. С. Шроль, І. Ю. Слободянюк, Д. Медведовська, Т. Турчина, Л. Р. Данькевич, М. М. Мохова, О. О. Рафальська, роботи яких позначені зацікавленістю до проблеми змішаного навчання, ІКТ-компетентності викладачів і можливості залучення хмарних сховищ до процесу організації навчання як одного з нових методів подання навчальних матеріалів (Олійник та ін., 2006). Внаслідок аналізу вітчизняних досліджень (Гнезділова, Касярум, 2014) можна стверджувати, що теоретична база, присвячена проблемі змішаного навчання, вочевидь набула великих розмірів, однак із практичного погляду застосування запропонованих науковцям конкретних рішень для вдосконалення навчального процесу обох сторін – як викладача, так і студента – у сучасних реаліях практично не простежується (Шроль, 2016: 13).

Мета статті – проаналізувати розвиток змішаного навчання в українській вищій школі та тенденцію його практичного застосування в організації навчального процесу.

Виклад основного матеріалу. Темпи розвитку постіндустріального суспільства помітно швидші, ніж у попередніх поколіннях, тому готовність до безперервного самовдосконалення та підвищення кваліфікації протягом усього життя стає однією із пріоритетних вимог до сучасного суспільства. Якщо кілька десятиліть тому достатньо було закласти у людину деякий обсяг знань і вмінь у школі чи університеті, спираючись на які, можна було успішно жити і працювати довгі роки, то зараз зростання темпів науково-технічного прогресу не дає нам такої можливості. Випускник повинен вміти вчитися, самостійно здобувати знання, вибудовувати свою траєкторію розвитку, інакше виникає ризик стати неактуальним у своїй професії. Пошук нових моделей навчання став актуальним завданням системи освіти. Одна з таких нових форм освіти – змішане навчання, що практикується в освітніх закладах США, Європи та країнах Південно-Східної Азії вже більше 10 років. Інтегрувавши кращі практики класно-урочної системи з передовими технологіями онлайн-навчання та колективної роботи, вдалося створити нову педагогічну стратегію, здатну змінити систему університетської освіти. Термін «змішане навчання» та відповідна термінологія з'являються наприкінці 90-х рр. Одна з перших згадок – прес-реліз компанії Interactive Learning Centers, у якому заявлялося, що компанія починає пропонувати понад двісті двадцять онлайн-курсів включно із курсами із застосуванням методології змішаного навчання. У літературі одночасно використовувалися кілька

близьких за змістом термінів: «змішане навчання» (blended learning), «гібридне навчання» (hybrid learning), а також technology-mediated instruction, web-enhanced instruction, mixed-mode instruction. Інститут Клейтона Крістенсена, котрий спеціалізується на вивченні підливних інновацій, спеціально приділяє увагу дослідженню тому, як вони інтегруються з освітнім процесом, звужуючи визначення, включаючи у нього всі необхідні компоненти, та пропонує використовувати таке визначення: «Змішане навчання – це освітній підхід, що поєднує навчання за участю викладача (віч-на-віч) з онлайн-навчанням і передбачає елементи самостійного контролю студентом шляху, часу, місця і темпу навчання, а також інтеграцію досвіду навчання з викладачем і онлайн» (What is blended learning?, 2019). Проаналізувавши розуміння методу змішаного навчання та його популяризації в освіті українськими науковцями, можна зробити підсумок: змішане навчання – це сучасний невід’ємний освітній спосіб забезпечення й отримання знань, що комбінує у собі можливості інформаційно-комунікативних технологій і людський фактор, утворюючи цілісну інноваційну формулу якісного забезпечення знань, особистісного та професійного розвитку як студентів, так і викладачів у сучасних освітніх динамічних умовах, зокрема у період коронакризи.

Із практичним досвідом використання змішаного навчання у європейських країнах та/або закладах вищої освіти Сполучених Штатів Америки ми неодноразово могли ознайомитися як із досліджень, наукових публікацій, літератури іноземних представників науки, так і з різних дописів, статей у мережі Інтернет, що дає розуміння того, що змішане навчання вже тривалий час користується успіхом у тамтешніх закладах освіти, його продовжують вдосконалювати й упроваджувати в ті чи інші процеси. Однак для кращого розуміння того, як працює змішане навчання у закладах вищої освіти України, варто проаналізувати, як топові українські ЗВО за версією UniRank (Top Universities in Ukraine, 2021) застосовують змішане навчання у власній практиці. Аналізуючи Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ми приділили увагу змішаному навчанню із 2020 р. з настанням коронакризової ситуації, а саме переведенню на такі технології для навчання, як KNU Education Online, Google Meet і Google Classroom, MS Teams, Online Test Pad, Moodle, eAuthor (платформа створення е-курсів) і LingvaSkills з метою якісного забезпечення знань для всіх учасників навчального процесу (Про особливості організації освітнього процесу у II семестрі 2020–2021

навчального року, 2021). У Києво-Могилянській Академії змішане навчання було впроваджено для окремих факультетів, котрі дали згоду взяти відповідальність за організацію такої гібридної методики навчання студентів відповідних факультетів, проте з огляду на низку об’єктивних причин, які виникли перед початком навчального року – кількість захворювань на COVID-19, що зростає, та взята відповідальність Академії за здоров’я її студентів. – адміністрація Академії ухвалила зважене рішення щодо введення змішаного навчання для першого року бакалаврських і магістерських програм, а також продовження дистанційної форми для старших курсів. Дистанційне навчання реалізується через систему управління дистанційним навчанням (платформу DistEdu), систему керування вмістом, відповідного кадрового, матеріально-технічного та фінансового забезпечення. Окрім того, дистанційне навчання реалізується у синхронному й асинхронному режимах. Під час синхронного режиму навчання учасники одночасно приєднані до спеціалізованого середовища дистанційного навчання, організованого за допомогою програмного забезпечення. Під час асинхронного режиму навчання учасники взаємодіють між собою із затримкою в часі, застосовуючи водночас механізми розміщення (обміну) текстової, графічної та/або відео-, аудіоінформації, використовуючи сучасні інформаційно-комунікативні технології на кшталт коротких навчальних відео з допомогою Youtube, ZOOM, MS Teams (Повідомлення щодо формату навчання в НаУКМА, 2021).

При фізико-математичному факультеті Київського політехнічного університету імені І. Сікорського було сформовано науково-дослідну лабораторію «Дидактик» із метою забезпечення навчального процесу. Основними завданнями лабораторії – розробка й упровадження у навчальний процес сучасних технічних засобів навчання, комп’ютерних навчальних програм; розробка й адаптація нових методів навчання; підготовка та перепідготовка викладачів у галузі сучасних засобів навчання. Багато студентів факультету проходять тут переддипломну практику, отримують необхідні знання з використання сучасних дидактичних засобів і нових способів навчання. Лабораторія займається впровадженням у навчальний процес університету довідково-інформаційних комплексів із таких предметів, як хімія, фізика, математика, матеріалознавство, спецтехнологія. Гостро постала потреба більш широкого залучення студентів факультету до розробок новітніх методів і сучасних засобів навчання, до яких належать як суто технічні засоби у вигляді довідково-

інформаційних комплексів, так і комп'ютерні навчальні програми. Основна ціль – підготовка студентів як майбутніх викладачів на основі сучасних засобів навчання. У майбутньому планується розробка та впровадження у навчальний процес сучасної безпроводної системи «Єдиний дзвоник», системи е-розкладу занять, а також ІКТ-програм нового покоління (Прогресивні засоби навчання, 2021).

У Львівському національному університеті імені І. Франка також було прийнято рішення застосовувати спосіб змішаного навчання за принципом подання лекційних матеріалів онлайн на основі Moodle, MS Teams, а також із допомогою освітньої платформи Prometheus дещо раніше було реалізовано пробний проект змішаного навчання. Експерименти зі змішаним навчанням найкращого політехнічного університету світу MIT продемонстрували зростання навчальних результатів своїх студентів на 35%. Формат змішаного навчання передбачав запровадження онлайн-курсів провідних викладачів країни та світу у традиційний навчальний процес. Замість звичних лекцій і поточного контролю студенти дивилися відеолекції та виконували завдання безкоштовних онлайн-курсів, розміщених на платформі Prometheus, від найкращих викладачів України та світу. Серед масових онлайн-курсів, які використовувалися у рамках проекту, – Гарвардський курс «CS50» і курс від Стенфордського університету «Як створити стартап» (Львівський національний університет імені Івана Франка бере участь у пілотному проекті змішаного навчання, 2016).

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна здійснив власні спроби у використанні змішаного навчання шляхом приєднання до європейських проектів. До прикладу, трирічний проект KA2 «Підвищення кваліфікації вчителів іноземних мов як шлях до багатомовної освіти та євроінтеграції (MultiEd)» у межах програми Erasmus+, пріоритетність якого – це освіта (впровадження нових методів викладання у навчальний процес), інтернаціоналізація, де одним з етапів проекту є популяризація серед викладачів ідей змішаного навчання та навчання протягом життя, що буде забезпечене безкоштовними семінарами за участі європейських експертів у різних регіонах України, а також розробкою електронного курсу для освітян з підвищення кваліфікації «Методологія CLIL» (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна став партнером проекту KA2, 2019).

Національний університет «Львівська політехніка» підійшов до проблеми змішаного навчання значно раніше, відкривши Центр інноваційних освітніх технологій, який створено з метою поши-

рення освітніх новацій як у межах політехніки, так і в інших закладах освіти України. До діяльності Центру залучаються науково-педагогічні працівники кафедри педагогіки й інноваційної освіти, представники інших кафедр Університету та інших ЗВО України. Серед технологічних інструментів, що практикуються у межах «Львівської політехніки», зустрічається Moodle, Zoom, MS Teams, Google Meets, віртуальне середовище – продукт НУ «ЛП», інформаційна система збереження публікацій та інших наукових матеріалів Science LP. Окрім цього, «Львівська політехніка» сформулила власну «Стратегію 2025» у якій університет щорічно відкрито ставить перед собою конкретні плани до наближення реалізації іноземних стандартів застосування змішаного навчання, зокрема впровадження інноваційних освітніх програм для підготовки фахівців, організацію додаткових занять щодо використання інформаційних технологій у навчальному процесі, забезпечення 100% розміщення у віртуальному навчальному середовищі електронних навчально-методичних комплексів навчальних дисциплін, забезпечення оснащення лекційних аудиторій мультимедійною технікою, реалізацію краудфандингового майданчика Startera, наповнення онлайн-курсів на інформаційному ресурсі Інституту дистанційного навчання, впровадження нової автоматизованої бібліотечної інформаційної системи та ін. (Стратегічний план розвитку Львівської політехніки до 2025 р., 2019).

Висновки. Проаналізувавши проблему розвитку змішаного навчання в межах українських закладів вищої освіти, можна зробити такі висновки. Процес розвитку змішаного навчання в Україні здійснюється повільними темпами. На перший погляд, у теоретичному плані зацікавленість вітчизняних науковців, педагогів на високому рівні. З безліччю публікацій, доповідями з наукових конференцій можна ознайомитися у глобальній мережі і не тільки, проте практичного застосування вищезгаданих публікацій у межах наших закладів вищої освіти майже немає, в окремих випадках університети долучаються до вже готових міжнародних програм, проектів із метою отримання релевантного досвіду, із чого можна зробити висновки про недостатній рівень інформаційно-комунікативної компетентності у підготовці майбутніх фахівців різних навчальних напрямів. Зокрема, слід виділити сучасну підготовку педагогічних фахівців, яких можна вважати спеціалістами нової формації, котрі після випуску з педагогічних факультетів мають забезпечувати належний якісний рівень знань новим студентським поколінням із метою збереження довіри та

визнання української молоді вітчизняних закладів вищої освіти. Вирішення проблеми уповільненого розвитку змішаного навчання в українській освітній практиці однозначно є, і воно полягає в інтенсифікації власного професійного зросту на базі спеціалізованих курсів вдосконалення знань в ІКТ, розвитку особистісних навичок на кшталт ініціативності, креативності, генерації та впро-

вадженні нових ідей для вдосконалення навчального процесу. Варто відходити від шаблонних форм організації навчання, продиктованих минулими роками ХХ століття, адже це може знецінити українську вищу освіту в очах не лише української молоді, а й молодих людей інших країн, котрі здійснюють свій вибір на здобуття вищої освіти в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Підвищення кваліфікації керівників освіти за дистанційною формою навчання : навчальний посібник / Олійник В. В., Биков В. Ю., Гравіт В. О., Кухаренко В. М., Жук Ю. О., Антошук С. В. Київ : Логос, 2006. 408 с.
2. Гнезділова К. М., Касярум С. О. Моделі та моделювання у професійній діяльності викладача вищої школи : навчальний посібник. Черкаси, 2011. 124 с.
3. Шроль Т. С. Змішане навчання як нова форма організації ІКТ-освіти. *Наукові записки РДГУ*. 2016. Вип. 13 (56). Ч. 1. С. 166–170.
4. Про особливості організації освітнього процесу у II семестрі 2020–2021 навчального року. URL: <http://www.univ.kiev.ua/news/11413>.
5. Повідомлення щодо формату навчання в НаУКМА. URL: <https://www.ukma.edu.ua/index.php/news/4835-povidomlennia-shchodo-formatu-navchannia-v-naukma>.
6. Прогресивні засоби навчання. URL: <https://kpi.ua/606-5>
7. Львівський національний університет імені Івана Франка бере участь у пілотному проєкті змішаного навчання освітньої платформи Prometheus. URL: <https://lnu.edu.ua/lvivskiy-natsionalnyj-universytet-imeni-ivana-franka-bere-uchast-u-pilotomu-proekti-zmishanoho-navchannya-osvitnoji-platformy-prometheus/>
8. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна став партнером проєкту КА2 «Підвищення кваліфікації вчителів іноземних мов як шлях до багатомовної освіти та євроінтеграції (MultiEd)» у межах програми Erasmus+. URL: <http://www.multied.com.ua/blog/>
9. Стратегічний план розвитку Львівської політехніки до 2025 р. URL: <https://lpnu.ua/2025>
10. What is blended learning? The Clayton Christensen Institute. URL: <https://www.christenseninstitute.org/blended-learning/>
11. Top Universities in Ukraine 2021. Ukrainian University Ranking. URL: <https://www.4icu.org/ua/>.

REFERENCES

1. Oliinyk V. V., Bykov V. Y., Hravit V. O., Kukharenko V. M., Zhuk Y. O., Antoshchuk S. V. *Pidvyshchennia kvalifikatsii kerivnykiv osvity za dystantsiinoiu formoiu navchannia*. [Advanced training of heads of education in distance learning]. Tutorial, 2006, p. 408 [in Ukrainian].
2. Hnezdilova K. M., Kasiarum S. O. *Modeli ta modeliuvannia u profesiinii diialnosti vykladacha vyshchoi shkoly*. [Models and modeling in the professional activity of a high school teacher]. Tutorial, 2011, p. 124 [in Ukrainian].
3. Shrol T. S. *Zmishane navchannia yak nova forma orhanizatsii IKT-osvity*. [Blended learning as a new form of ICT education]. *Proceedings RDHU*, 2016, № 13 (56), Ch. 1, pp. 166–170 [in Ukrainian].
4. *Pro osoblyvosti orhanizatsii osvitnoho protsesu u II semestri 2020–2021 navchalnoho roku*. [The peculiarities of the organization of the educational process in the second semester of 2020–2021 academic year]. URL: <http://www.univ.kiev.ua/news/11413> (2021) [in Ukrainian].
5. *Povidomlennia shchodo formatu navchannia v NaUKMA*. [Notification on the type of training at NaUKMA]. URL: <https://www.ukma.edu.ua/index.php/news/4835-povidomlennia-shchodo-formatu-navchannia-v-naukma> (2021) [in Ukrainian].
6. *Prohresyivni zasoby navchannia*. [Progressive learning tools]. URL: <https://kpi.ua/606-5> (2021) [in Ukrainian].
7. *Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka bere uchast u pilotnomu proekti zmishanoho navchannia osvitnoi platformy Prometheus*. [Ivan Franko National University of Lviv participates in a pilot project of blended learning of the educational platform Prometheus]. URL: <https://lnu.edu.ua/lvivskiy-natsionalnyj-universytet-imeni-ivana-franka-bere-uchast-u-pilotomu-proekti-zmishanoho-navchannya-osvitnoji-platformy-prometheus/> (2016) [in Ukrainian].
8. *Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina stav partnerom proiektu KA2 "Pidvyshchennia kvalifikatsii vchyteliv inozemnykh mov yak shliakh do bahatomovnoi osvity ta yevrointehratsii (MultiEd)" u mezhakh prohramy Erasmus+*. [V. N. Karazin Kharkiv National University became a partner of the KA2 project "Professional development of foreign language teachers as a way to multilingual education and European integration (MultiEd)" within the Erasmus + program]. URL: <http://www.multied.com.ua/blog/> (2019) [in Ukrainian].
9. *Stratehichnyi plan rozvytku Lvivskoi politekhniki do 2025 roku*. [Strategic plan for the development of Lviv Polytechnic National University until 2025]. URL: <https://lpnu.ua/2025> (2019) [in Ukrainian].
10. *What is blended learning?* The Clayton Christensen Institute. URL: <https://www.christenseninstitute.org/blended-learning/> (2019).
11. *Top Universities in Ukraine 2021*. Ukrainian University Ranking. URL: <https://www.4icu.org/ua/> (2021).

УДК 377.091:005.336.5]:[616-051:613,98]
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-27>

Оксана БУЦ,
 orcid.org/0000-0002-5868-3612
 аспірант кафедри теорії та методики фізичної культури і спорту
 Запорізького національного університету
 (Запоріжжя, Україна) butsoksana1012@gmail.com

КОМПОНЕНТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕДИЧНИХ СЕСТЕР ДО РОБОТИ З ОСОБАМИ ГЕРОНТОЛОГІЧНОГО ВІКУ

У статті обґрунтовано актуальність формування професійної компетентності майбутніх медичних сестер до роботи з особами геронтологічного віку. Визначено компонентний зміст формування професійної компетентності майбутніх медичних сестер до роботи з особами геронтологічного віку, а саме: особистісний, мотиваційний, процесуальний і пізнавальний компоненти. Особистісний, розкрито як сукупність важливих для професійної діяльності медичної сестри особистісних якостей, необхідних для роботи з особливо вразливою категорією пацієнтів особами геронтологічного віку (таких як уміння керувати власними емоціями, спостережливість, відповідальність, адекватна самооцінка, співпереживання, самокритичність, врівноваженість, доброзичливість, толерантність, емпатійність, самоконтроль, прагнення до самовдосконалення й самоосвіти). Мотиваційний визначено як сукупність ціннісних орієнтацій, моральних установок і соціальних очікувань, емоційно-вольовий комплекс, необхідний для роботи з особами геронтологічного віку. Процесуальний виокремлено як комплекс фахових умінь, що дозволяють здійснювати професійну діяльність у роботі з особами геронтологічного віку. Пізнавальний розкривається як наявність професійних медичних знань та умінь у роботі з особами геронтологічного віку та здатність застосовувати їх; уміння вчасно, якісно та всебічно аналізувати, класифікувати і систематизувати професійні знання з геронтології, зокрема особливості профілактики й лікування у літньому віці, геронгієна, зосереджена на питаннях загальної та спеціальної гігієни осіб літнього віку, і геронтопсихологія, змістом якої є поведінкові особливості осіб геронтологічного віку. У статті зосереджено увагу на тому, що особи геронтологічного віку потребують особливого соціального захисту й адаптації, а також постійного медичного супроводження. Доведено, що робота з особами геронтологічного віку для медичного персоналу вимагає особливих професійних компетенцій.

Ключові слова: компоненти, професійна компетентність, майбутні медичні сестри, геронтологія, геронтологічний вік, особи геронтологічного віку.

Oksana BUTS,
 orcid.org/0000-0002-5868-3612
 Postgraduate at the Department of Theory and Methods of Physical Culture and Sports
 Zaporizhia National University
 (Zaporozhye, Ukraine) butsoksana1012@gmail.com

COMPONENTS OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE NURSES TO WORK WITH PERSONS OF GERONTOLOGICAL AGE

The article substantiates the urgency of forming of the professional competence of future medical nurses to work with persons of gerontological age is determined. There is a component change in the forming of the professional competence of the medical nurses to the work with the gerontological personages, such as: personal, motivational, processual and educational components. Personal, revealed as a set of important for the professional activity of a nurse personal qualities necessary to work with a particularly vulnerable category of patients of gerontological age (ability to manage their own emotions, observation, responsibility, adequate self-esteem, empathy, self-criticism, balance, goodwill, self-control, the desire for self-improvement and self-education). Motivational, defined as a set of values, moral attitudes and social expectations, emotional and volitional complex is necessary to work with people of gerontological age. Procedural, singled out as a set of professional skills that allow carry out professional activities when working with people of gerontological age. Cognitive, revealed as the presence of professional medical knowledge and skills to work with people of gerontological age and the ability to apply them; ability to timely, qualitatively and comprehensively analyze, classify and systematize professional knowledge of gerontology, including features of prevention and treatment in the elderly, heroin hygiene, which focuses on general and special hygiene of the elderly, and gerontopsychology, the content of which is the behavioral characteristics of gerontologists. The article focuses on the fact that people of gerontological age need special social protection and adaptation, as well as constant medical support. It's proved that working with people of gerontological age for medical staff requires special professional competencies.

Key words: components, professional competence, future nurses, gerontology, gerontological age, persons of gerontological age.

Постановка проблеми. Зі збільшенням тривалості життя зростає і кількість осіб геронтологічного віку із хронічними та психічними хворобами. Прогресія наслідків хронічних і психічних патологій робить зазначених осіб майже беззахисними у суспільстві. Вони потребують особливого соціального захисту й адаптації, а також зазвичай постійного медичного супроводження. Робота з особами геронтологічного віку для медичного персоналу вимагає особливих професійних компетенцій. Найбільше навантаження припадає на молодший медичний персонал, а саме медичних сестер, тому під час їх фахової підготовки виникає потреба у формуванні професійної компетентності до роботи з особами геронтологічного віку.

Мета статті – провести аналіз змісту професійної компетентності майбутніх медичних сестер до роботи з особами геронтологічного віку.

Виклад основного матеріалу. Однією з актуальних проблем розвитку педагогічної теорії та практики є вдосконалення медичної освіти з позиції професійної компетентності. Погоджуємося з Л. В. Лимаром, котрий зазначає, що «реформування системи охорони здоров'я та медичної освіти в Україні зумовило необхідність розробки нових критеріїв оцінювання якості роботи медиків і їхнього професіоналізму. Якщо за попередньою системою якість роботи фахівця й отримання ним кваліфікації засвідчувалося наявністю у нього певних знань та умінь, то нині якісною характеристикою фахівця є сформованість у нього професійної компетентності, що відображено у застосуванні компетентнісного підходу, передбаченого системою медичної освіти (Лимар, 2019: 67).

Саме компетентність, на думку вітчизняних науковців А. І. Могильник, Н. М. Адамчук, О. Ю. Бодулева, визначається як «володіння людиною відповідною компетенцією, яка включає її особистісне ставлення до неї та предмета діяльності, розуміння відповідальності за свої дії» (Могильник, 2021: 173). У межах компетенції, як засвідчує Г. І. Кліщ, «студенти мають оволодіти базовими поняттями структури та функцій організму, здоров'я і хвороби, фазовості перебігу патологічного процесу, а також особливостями людської психіки у нормі та при патології, розуміння людини як соціальної істоти та впливу на неї зовнішніх факторів (суспільних, природних), етичних принципів медицини, мати системний спосіб мислення і структурований підхід до вирішення медичних проблем» (Кліщ, 2013: 2).

Професійна компетентність майбутніх медичних сестер забезпечується сформованістю її складників. О. М. Ткачук виділяє такі компо-

ненти професійної компетентності: «професійно важливі якості, готовність до визначеного виду діяльності, професійну культуру, професійні здібності (когнітивний, діяльнісний, мотиваційно-ціннісний, особистісний компоненти)» (Ткачук, 2018: 610). М. Р. Демянчук – мотиваційно-ціннісний, теоретично-когнітивний, практично-функціональний, особистісно-розвивальний (Демянчук, 2014: 7).

Погоджуємося із вітчизняними дослідниками стосовно того, що, адаптувавши структуру М. Волошиної та Л. Лимар, можна виділити такі компоненти – підвиди професійної компетентності: «когнітивну (медичні знання), операційну (прийняття лікарем рішень), мотиваційну (мотивацію лікаря до медичної діяльності), технологічну (проведення діагностичних і лікувальних процедур, способи організації діяльності та взаємодії з іншими відділеннями при лікуванні), етичну (відповідність поведінки лікаря базовим етичним принципам, прийнятим у медичному товаристві країни), соціальну (особливості взаємодії лікаря у медичному середовищі з іншими його учасниками відповідно до соціальних норм і стандартів) і поведінкову (особливості поведінки у складних ситуаціях, стратегії взаємодії, особливості емоційної саморегуляції та самоконтролю фахівця) складові частини» (Лимар, 2019: 81).

Українські дослідники І. О. Крицький, П. В. Гоцинський, Т. І. Крицький, І. М. Горішний серед розмаїття структурних компонентів професійної компетентності визначають комплекс ключових: «інформаційні, які визначають способи сприйняття, зберігання і передачі інформації; проєктувальні, що відображають способи визначення цілей, ресурсів, дій і термінів; аналітичні, які включають порівняння, класифікацію, абстрагування, прогнозування, систематизацію і конкретизацію; комунікативні, за допомогою котрих здійснюється передача інформації, визначається взаємодія, спілкування; соціальні (соціально-професійна позиція і ролі, які виконує фахівець у медичній галузі)» (Крицький, 2018: 3). Подібну думку розділяє Г. Г. Марараш, виокремлюючи професійно-особистісну компетентність медичної сестри як структурний складник загальної професійної компетентності, що поєднує у собі «комунікативний, особистісно-поведінковий і мотиваційний компоненти» (Марараш, 2020: 3).

Отже, на основі аналізу науково-педагогічних думок виокремлюємо такі складники професійної компетентності майбутніх медичних сестер у роботі з особами геронтологічного віку: *особистісний, мотиваційний, процесуальний, пізнавальний.*

Проаналізуємо кожен із них більш детально. Особистісний компонент, як зазначає О. М. Ткачук, – це «сукупність індивідуально-особистісних якостей і здібностей, важливих для майбутнього фахівця сестринської справи до організації роботи та сучасного фахівця-медика загалом» (Ткачук, 2018: 610). Її підтримують І. М. Мельничук, Л. В. Назаренко, котрі впевнені, що особистісний компонент професійної компетентності визначається «сформованістю сукупності особистісних характеристик медичної сестри, які впливатимуть на ефективність її діяльності за фахом. Складовими частинами цього компонента є: реалізація потреби професійного становлення і самовдосконалення шляхом опанування програмового та позапрограмового навчального матеріалу й набуття професійних знань, умінь і навичок; визначення професійних ідеалів для наслідування; прагнення до професійного самовдосконалення на основі опанування необхідних умінь і навичок для успішної діяльності; належна самооцінка (загальноосвітня та професійна); чіткі ціннісні орієнтації та професійна мета. Особистісний компонент професійної компетентності медичних сестер потребує сформованості таких якостей особистості майбутнього медичного працівника середньої ланки, як спостережливість, відповідальність, співпереживання, врівноваженість, доброзичливість, толерантність, емпатійність. Цей компонент дає змогу проявляти та відображати внутрішній світ людини, розкривати сутність особистості та формувати чіткі принципи, цінності життя та світосприйняття, розкривати ставлення студента до різних життєвих і фахових ситуацій і поведінку медичної сестри у вирішенні складних професійних завдань. Цей компонент чітко окреслює особисте ставлення медичної сестри до пацієнта і його родини, до співробітників, керівників і підлеглих, формує низку комунікативних принципів продуктивної співпраці, дає можливість налагодження оптимальних професійних взаємин» (Мельничук, 2014: 4). М. Р. Демянчук показники сформованості особистісного компонента вбачає у «здатності студентів медичного коледжу до професійної рефлексії з метою визначення основних віх (акме) професійного зростання; результативність самоосвітньої діяльності; розширення професійного світогляду на основі ознайомлення із сучасними тенденціями розвитку медичної галузі та, зокрема, сестринської справи» (Демянчук, 2014: 14). В. М. Вронська впевнена, що особистісний компонент включає природне «вміння заспокоїти, створити доброзичливу атмосферу, доступно пояснити безпеч-

ність, потрібність і нешкідливість виконуваних процедур, спілкуватися з людиною відповідно до її характеру та віку, потребує певного рівня засвоєння психотерапевтичних навичок» (Вронська, 2019: 4). Саме відображення особистісних значущих морально-етичних якостей, зазначених у працях О. І. Васюти, слід включити до особистісного компоненту, а саме: «емпатійність (здатність до співчуття, співпереживання, відчуття настрою людини, розуміння її внутрішнього світу); делікатність, тактовність, уважність до клієнта (звернення уваги на настрій клієнта, його самопочуття, дотримання принципу «не зашкодь»); терпимість (повагу до інтересів, переконань, ідеалів, потреб, звичок інших людей, сприймання людини такою, якою вона є, з її правом на обраний спосіб життя); витримку і терплячість (контроль над власними емоціями на виклики роздратованості, агресивності); високу духовну культуру й моральність, етичну поведінку, гуманність, милосердя, чуйність, безкорисливість (спрямованість на інтереси, потреби та захист людської гідності клієнта, бажання допомогти, симпатію до інших); чесність (правдивість у поясненні становища клієнта, можливостей вирішення його проблем, можливих труднощів); об'єктивність і справедливість (рівне ставлення до клієнта, незважаючи на власні симпатії, адекватне оцінювання його проблем); моральну чистоту у професійних справах, конфіденційність (уміння зберігати таємницю, якщо вона не несе загрозу іншим людям); порядність, відповідальність (моральну відповідальність за свою поведінку і наслідки власних дій), емоційно-позитивне ставлення до людей: доброзичливість, доброту, любов до людей, оптимізм (уміння сприймати людину як самоцінність, формувати позитивні почуття до неї, вселяти надію на краще)» (Васюта, 2010: 122).

У рамках когнітивного або пізнавального компоненту О. І. Васюта визначає наявність професійних знань, таких як «теоретичні (із психології, педагогіки, соціології, медицини, права, геронтології та ін.) та практичні (володіння технологіями соціальної роботи), уміння застосовувати теоретичні знання на практиці, навички роботи з різними категоріями клієнтів, що знаходяться в різних умовах і ситуаціях; організаторсько-комунікативні здібності: уміння швидко встановлювати контакт із людьми, виявляти їх установки, очікування; атрактивність (привабливість особистості, уміння вислухати клієнта та спрямувати бесіду в конструктивне русло); уміння викликати симпатію і довіру співрозмовника та створювати сприятливу атмосферу у взаєминах із ним;

красномовство (уміння впливати і переконувати)» (Васюта, 2010: 122). Таку думку розділяє й О. М. Ткачук, котра наголошує на тому, що «когнітивний компонент – сукупність знань, на основі яких формується професійна компетентність із проєкцією на майбутню професійну діяльність» (Ткачук, 2018: 610). М. Р. Демянчук зазначає, що сформованість теоретично-когнітивного компонента не можлива без глибоких, міцних, системних, різнопланових знань (спеціальних із медсестринства, психолого-педагогічних)» і «складно говорити про високий рівень кваліфікації та підготовленості студентів до роботи за фахом. Тож структуру теоретично-когнітивного компонента можна розглядати як поліморфну, інтеграційну, у якій поєднуються знання теорії сестринської справи, основ професійної комунікації, специфіки виконання професійних функцій залежно від психологічних особливостей і вікового цензу пацієнтів» (Демянчук, 2014: 14). О. Є. Антонова, З. П. Шарлович у пізнавальній складовій частині говорять про гностичні вміння, що передбачають «здатність аналізувати психолого-педагогічні літературні та інші інформативні джерела та застосовувати їх на практиці; вивчати й аналізувати сучасні медсестринські та психолого-педагогічні концепції, теорії та моделі сприйняття людських потреб, орієнтованих на людину, а не на хворобу; формувати провідні цілі процесу навчання й інформування населення у зв'язку із потребами суспільства, практичними й індивідуальними потребами здорових і хворих пацієнтів; аналіз знань, умінь і навичок пацієнта та його родини, які необхідні для само- та взаємодогляду; враховувати індивідуальні особливості зміни психіки пацієнта та сприйняття ним навколишнього середовища в умовах хвороби; враховувати особливості взаємин пацієнта і його родини до і під час появи хвороби; психологічно впливати на пацієнта задля покращення його стану; оцінити рівень інтелектуального розвитку пацієнтів до початку навчання і внести корективи у методику подачі інформації; спонукати пацієнтів до інтерпретації (пояснення) своїх вчинків у зв'язку із хворобою та зміни поведінки задля одужання; аналізувати педагогічні ситуації упродовж навчання пацієнта, шукати шляхи їх розв'язання й об'єктивно оцінювати отримані результати; можливість оперативно знаходити рішення у запрограмованих і непередбачуваних педагогічних ситуаціях у навчально-виховному процесі» (Антонова, 2015: 12).

Основною ознакою процесуального або практично-функціонального компонента, за М. Р. Демянчук, є «вміння використовувати знання

з фахових дисциплін у процесі виконання роботи за фахом у квазіпрофесійних ситуаціях; вміння організувати оптимальну професійну взаємодію у змодельованих ситуаціях; вміння інтегрувати результати професійної підготовки на практиці» (Демянчук, 2014: 14). Також у рамках процесуального компонента можна розглядати, як засвідчують О. Є. Антонова, З. П. Шарлович, «вміння встановлювати доцільні стосунки зі здоровим контингентом населення, пацієнтами та членами їхньої родини; визначати за допомогою комунікації, що найбільше обтяжує пацієнта у цей момент, і спробувати у межах своєї компетенції скоригувати психоемоційні відхилення; спрямовувати та контролювати свої емоції, почуття та поведінку під час побудови стосунків і спілкування із пацієнтами та членами їхньої родини; стимулювати пацієнтів до власного вдосконалення самоогляду як компонента незалежності та необхідної умови у задоволенні потреб задля швидкого одужання; навчати пацієнтів самостійно формулювати проблеми і шукати шляхи їх вирішення, узгоджуючи із сімейною медичною сестрою; допомагати родичам пацієнтів усвідомити значущість їхньої фізичної, психологічної та комунікативної підтримки у пошуку шляхів до одужання члена їх сім'ї» (Антонова, 2015: 12). Процесуальний компонент, як визначає О. М. Ткачук, – це «сукупність умінь і навичок використовувати професійні знання для практичного вирішення професійних завдань» (Ткачук, 2018: 610). Не буде зайвим, на думку О. Є. Антонової, З. П. Шарлович, включити до процесуального компонента проєктувальні вміння, що «забезпечать можливість проєктувати форми та методи медсестринського дослідження пацієнта і визначення стану його здоров'я; встановлювати проблеми пацієнта та формулювати медсестринські діагнози; складати разом із пацієнтом і членами його родини план медсестринських втручань; проєктувати власну діяльність за встановленою короткотерміновою та довготерміновою метою; переглядати план медсестринських втручань, установлених під час етапу планування, з метою досягнення очікуваного результату; передбачення можливих труднощів, пов'язаних із конкретними сестринськими діями з метою своєчасного попередження; визначення і забезпечення необхідними інформаційними ресурсами; встановити мету, мотиваційні пріоритети навчання пацієнта для максимального забезпечення його потреб в отриманні знань; моделювати зміст інформації з індивідуального навчання та способи її подання пацієнтам або членам його родини (розповідь, бесіда, диспут, лекція, приклад, мультимедійна

презентація, демонстрація відеороликів, випуск санбюлетнів і брошур); моделювати методи виховання пацієнта, спрямовані на оволодіння знаннями, вміннями, навичками: методи привчання (практичні методи: тренування, доручення, гра, праця); моделювання додаткових методів, спрямованих на виховання дисциплінованості пацієнта для формування його поведінки в умовах хвороби з метою створення повноцінної життєдіяльності: методи заохочення, покарання як виховний стрижень усвідомлення залежності стану здоров'я від особистого ставлення до себе» (Антонова, 2015: 1), а також конструктивні вміння, які «допоможуть встановити всі наявні або потенційні відхилення від комфортного гармонійного стану контингенту населення сімейної дільниці; реалізувати поставлені цілі, завдання, план для впровадження етапів медсестринського процесу; підібрати методи, форми та прийоми педагогічного впливу, взаємодії залежно від індивідуальних особливостей пацієнта, стимулювати його на самовдосконалення; передавати пацієнтам ініціативу у доборі змісту, форм, методів навчання та виховання; навчити пацієнтів виділяти головні напрямки у своїй життєдіяльності задля відновлення здоров'я. Крім того, конструктивні вміння забезпечать об'єктивну оцінку сімейною медичною сестрою ефективності виконаного нею медсестринського процесу і сприятимуть конструктивному та професійному внесенню коректив у план навчання пацієнта та його родини» (Антонова, 2015: 12), й обов'язково організаторські вміння, що «сприятимуть оволодінню пацієнтом і його родиною навичками само- та взаємодогляду; організувати умови для самоосвіти пацієнтів і їхніх родин сімейної дільниці, опираючись на план навчання елементів само- та взаємодогляду організувати умови для самоосвіти населення сімейної дільниці, з питань обізнаності елементів здорового способу життя; підготовки обладнання, необхідного для певних видів навчальної діяльності; залучати родину пацієнта до активної участі в одужанні члена її сім'ї; допоможуть пацієнтам так організувати свою життєдіяльність, щоб вона забезпечувала збереження здоров'я, а у разі хвороби сприятимуть швидкому одужанню; спонукатимуть накопиченню здоровим населенням і хворими пацієнтами корисних звичок, здорової поведінки, активності та відповідальності за власне здоров'я; вчитимуть населення сімейної дільниці способів організації рухової активності, загартовування, раціонального харчування, психічної саморегуляції, побудови міцних сімейних стосунків, активного довголіття як основи фор-

мування здорового способу життя і профілактики захворювань» (Антонова, 2015: 12).

Мотиваційно-ціннісний компонент, на думку О. М. Ткачук, – це «сукупність мотивів, що спонукає до комплексного вивчення дисциплін як необхідних у професійній підготовці і майбутній практичній діяльності; мотиви, які спонукають до організації діяльності» (Ткачук, 2018: 610). М.Р. Демянчук у системі професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи вбачає основними показниками сформованості мотиваційно-ціннісного компонента: «вмотивованість студентів до професійного становлення і зростання у процесі навчання у медичному коледжі; усвідомлення потреби у високому рівні професійної компетентності як актуальної цінності на сучасному етапі розвитку сфери охорони здоров'я; зростаючий інтерес до оновлення різних аспектів професійної підготовки у медичному коледжі, що відповідають сучасним вимогам до молодших спеціалістів сестринської справи. Таким чином, урахування визначених показників мотиваційно-ціннісного компонента професійної компетентності сприятиме цілеспрямованій мотивації до навчання та формуванню ціннісних орієнтирів студентів медичних коледжів» (Демянчук, 2014: 14). О. І. Васюта у мотиваційно-ціннісному компоненті визначає доцільність професійно-важливих психологічних якостей, зокрема таких як «психічні: особливості психічних процесів (пам'яті, мислення, сприймання, відчуття, уваги); увага, як стан свідомості й умова виконання діяльності; психічні стани (працездатність, енергійність, ініціативність, стресостійкість, низький рівень тривожності); емоційно-вольові прояви (стриманість, наполегливість, послідовність, імпульсивність; інтелектуальні: соціальний інтелект (здатність аналізувати стани інших людей, передбачати розвиток подій); творче мислення (здатність приймати нестандартні рішення, діяти у невизначених ситуаціях); аналітичність, реалістичність, інтуїтивність, прогностичність, критичність, гнучкість мислення; ерудиція та кругозір; достатній освітній рівень; професійна самосвідомість: самоконтроль, самокритичність, адекватна самооцінка, прагнення до самовдосконалення й самоосвіти, самонавіюваність, вміння керувати власними емоціями та поведінкою, змінювати власні стани» (Васюта, 2010: 122).

Погоджуємося із вітчизняними науковцями та розкриваємо зміст складників професійної компетентності майбутніх медичних сестер із урахуванням особливостей у роботі з особами геронтологічного віку: *особистісного, мотиваційного, процесуального, пізнавального*. Отже,

особистісний – сукупність важливих для професійної діяльності медичної сестри особистісних якостей, необхідних для роботи з особливо-вразливою категорією пацієнтів особами геронтологічного віку (спостережливість, відповідальність, співпереживання, врівноваженість, доброзичливість, толерантність, емпатійність). Мотиваційний – сукупність ціннісних орієнтацій, моральних установок і соціальних очікувань, емоційно-вольовий комплекс, необхідний для роботи з особами геронтологічного віку. Процесуальний – комплекс фахових умінь, що дозволяють здійснювати професійну діяльність у роботі з особами геронтологічного віку. Пізнавальний – розкривається як

наявність професійних медичних знань та умінь про роботі з особами геронтологічного віку і здатність застосовувати їх; уміння вчасно, якісно та всебічно аналізувати, класифікувати і систематизувати професійні знання з геронтології.

Висновки. Внаслідок аналізу змісту готовності майбутніх медичних сестер до роботи з особами геронтологічного віку визначено чотири основні компоненти: особистісний, мотиваційний, процесуальний, пізнавальний. Перспективи подальших досліджень полягають у ґрунтовному аналізі методів і засобів навчання, які би мали позитивний вплив на готовність майбутніх медичних сестер до роботи з особами геронтологічного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова О. Є., Шарлович З. П. Професійно-педагогічна компетентність медичних сестер сімейної медицини як складова їх професійної компетентності. *Проблеми освіти*. 2015. Вип. 85. С. 9–14.
2. Васюта О. І. Професійне становлення фахівця із соціальної роботи. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. 2010. Серія «Педагогічні науки». С. 122–125.
3. Вронська В. М. Особливості психологічної компетентності медичної сестри дошкільного навчального закладу. *Психологія реальності та перспективи*. Вип. 11. 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/337072196_OSUBLIVOSTI_PSIHOLOGICNOI_KOMPETENTNOSTI_MEDICNOI_SESTRI_DOSKILNOGO_NAVCALNOGO_ZAKLADU.
4. Дем'янчук М. Р. Критерії, компоненти, рівні і стан сформованості основ професійної компетентності майбутніх бакалаврів медсестринської справи. *Професійна освіта: проблеми та перспективи*. 2014. Вип. 7. С. 12–17.
5. Кліщ Г. І. Професійна компетентність як мета підготовки сучасних лікарів у медичних університетах Австрії. *Медична освіта*. Вип. 4. 2013. URL: <https://doi.org/10.11603/me.v0i4.1063>.
6. Крицький І. О., Гоцинський П. В., Крицький Т. І., Горішний І. М. Формування професійної компетентності майбутнього лікаря на прикладі студентів медичного факультету ТДМУ. *Медична освіта*. Вип. 9. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/327842721_FORMUVANNA_PROFESIINOI_KOMPETENTNOSTI_MAJBUTNOGO_LIKARA_NA_PRIKLADI_STUDENTIV_MEDICNOGO_FAKULTETU_TDMU.
7. Марараш Г. Г. Характеристика професійно-особистісної компетентності медичних сестер. *Медична освіта*. Вип. 2 (14). 2020. URL: <https://art-of-medicine.ifnmu.edu.ua/index.php/aom/article/view/502>.
8. Мельничук І. М., Назаренко Л. В. Зміст та структура професійної компетентності майбутніх медичних сестер. URL: <https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/nursing/article/download/5133/4735>.
9. Могилюк А. І., Адамчук Н. М., Бодулев О. Ю. Особливості вищої медичної освіти України в аспекті безперервного професійного розвитку. *Реалії проблеми та перспективи вищої медичної освіти*. URL: http://elib.umsa.edu.ua/bitstream/umsa/16031/1/Mogilnik_Osoblivosti.pdf.
10. Лимар Л. В. Зміст і складові професійної компетентності сімейного лікаря: психологічний аспект. *Вісник післядипломної освіти. Соціальні та поведінкові науки*. 2019. Вип. 8. С. 67–83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vispdoso_2019_8_8.
11. Ткачук О. М. Професійна компетентність майбутніх фахівців сестринської справи до організації первинної профілактики віл-інфекції серед студентської молоді. *Молодий вчений*. Вип. 10 (62). 2018. С. 610.

REFERENCES

1. Antonova O. I., Sharlovych Z. P. (2015) Profesiino-pedahohichna kompetentnist medychnykh sester simeinoi medytsyny yak skladova yikh profesiinoi kompetentnosti [Professional and pedagogical competence of family medicine nurses as a component of their professional competence]. *Problems of education*. Vol. 85. P. 9–14 [in Ukrainian].
2. Vasiuta O. I. (2010) Profesiine stanovlennia fakhivtsia iz sotsialnoi roboty [Professional development of a social work specialist]. *Bulletin of the T. H. Shevchenko National University “Chernihiv Colehium”*. P. 122–125. [in Ukrainian].
3. Vronska V. M. (2019) Osoblyvosti psykhohohichnoi kompetentnosti medychnoi sestry doshkilnoho navchalnoho zakladu [Features of psychological competence of a nurse of a preschool educational institution]. *Psychology: reality and perspectives*. Vol. 11 URL: https://www.researchgate.net/publication/337072196_OSUBLIVOSTI_PSIHOLOGICNOI_KOMPETENTNOSTI_MEDICNOI_SESTRI_DOSKILNOGO_NAVCALNOGO_ZAKLADU [in Ukrainian].
4. Demianchuk M. R. (2014) Kryterii, komponenty, rivni i stan sformovanosti osnov profesiinoi kompetentnosti maibutnykh bakalavriv medsestrynskoi spravy [Criteria, components, levels and state of formation of bases of professional competence of future bachelors of nursing]. *Professional education: problems ta perspectives*. Vol. 7. P. 12–17 [in Ukrainian].
5. Klishch H. I. (2013) Profesiina kompetentnist yak meta pidhotovky suchasnykh likariv u medychnykh universytetakh Avstrii [Professional competence as a goal of training modern doctors in Austrian medical universities]. *Medical education*. Vol. 4. URL: <https://doi.org/10.11603/me.v0i4.1063> [in Ukrainian]

6. Krytskyi I. O., Hoshchynskyi P. V., Krytskyi T. I., Horishnii I. M. Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho likaria na prykladi studentiv medychnoho fakultetu TDMU [Formation of professional competence of the future doctor on the example of students of the medical faculty of TSMU]. *Medical education*. Vol. 9. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/327842721_FORMUVANNA_PROFESIINOI_KOMPETENTNOSTI_MAJBUTNOGO_LIKARA_NA_PRYKLADI_STUDENTIV_MEDICNOGO_FAKULTETU_TDMU [in Ukrainian].
7. Mararash H. H. (2020) Kharakterystyka profesiino-osobystisnoi kompetentnosti medychnykh sester [Characteristics of professional and personal competence of nurses]. *Medical education*. Vol. 2 (14). URL: <https://art-of-medicine.ifnmu.edu.ua/index.php/aom/article/view/502> [in Ukrainian].
8. Melnychuk I. M., Nazarenko L. V. Zmist ta struktura profesiinoi kompetentnosti maibutnykh medychnykh sester [Content and structure of professional competence of future nurses]. URL: <https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/nursing/article/download/5133/4735> [in Ukrainian].
9. Mohylnyk A. I., Adamchuk N. M., Boduliev O. I. Osoblyvosti vyshchoi medychnoi osvity Ukrainy v aspekti bezperervnoho profesiinoho rozvytku [Features of higher medical education in Ukraine in terms of continuing professional development]. *Realities of the problem and prospects of higher medical education*. URL: http://elib.umsa.edu.ua/bitstream/umsa/16031/1/Mogilnik_Osoblivosti.pdf [in Ukrainian].
10. Lymar L. V. (2019) Zmist i skladovi profesiinoi kompetentnosti simeinoho likaria: psykholohichni aspekt [Content and components of professional competence of a family doctor: psychological aspect]. *Bulletin of postgraduate education. Social and behavioral sciences*. Vol. 8. P. 67–83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vispdoso_2019_8_8 [in Ukrainian].
11. Tkachuk O. M. (2018) Profesiina kompetentnist maibutnykh fakhivtsiv sestrynskoї spravy do orhanizatsii pervynnoi profilaktyky vil-infektsii sered studentskoi molodi [Professional competence of future nursing specialists in the organization of primary prevention of HIV infection among student youth]. *Young scientists*. Vol. 10 (62). P. 610 [in Ukrainian].

УДК 373.2.091:613

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-28>

Наталія ВІНАРЧУК,

orcid.org/0000-0001-7418-236X

*асистент кафедри початкової та дошкільної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) nataliia.vinarchuk@lnu.edu.ua*

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВИТИ ЯК ЧИННИК ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКА, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЗМІЦНЕННЯ ЗДОРОВ'Я

У статті розглянуто особливості освітнього середовища закладу дошкільної освіти як чинник фізичного розвитку дитини, збереження та зміцнення здоров'я. Автором подано детальний аналіз понять «здоров'я», «середовище», «освітнє середовище», «фізичний розвиток», «здоров'язбережувальне середовище», «навчальне середовище»; значення освітнього середовища в освітньому процесі дошкільників. Узагальнено результати аналізу різних наукових позицій щодо трактування смислу досліджуваних феноменів. У сучасному суспільстві проблема збереження, зміцнення здоров'я підростаючого покоління є актуальною. На підставі проведеного аналізу з'ясовано сутність здоров'язбережувального освітнього середовища закладу дошкільної освіти як чинник фізичного розвитку дошкільника, збереження та зміцнення здоров'я. З'ясовано, що термін «освітнє середовище закладу дошкільної освіти» є одним із ключових науково-педагогічних понять. Обґрунтовано актуальність і важливість просвітницької роботи серед дітей, батьків, педагогів і керівництва закладу дошкільної освіти щодо підвищення їхньої валеологічної культури. Наведено актуальні питання для обговорення розвитку здоров'язбережувальної компетенції дошкільника, її особливості. Окреслено принципи створення здоров'язбережувального освітнього середовища. Наголошено на тому, що освітнє середовище закладу дошкільної освіти сприяє фізичному розвитку дітей дошкільного віку, покращенню їхнього здоров'я. Зазначено основні завдання освітнього середовища закладу дошкільної освіти. Мета дослідження – розкрити суть та основні аспекти організації освітнього середовища закладу дошкільної освіти як чинник фізичного розвитку дитини дошкільного віку.

Ключові слова: дошкільна освіта, заклад дошкільної освіти, здоров'язбереження, здоров'язбережувальна компетентність, середовище, освітнє середовище, фізичний розвиток.

Nataliia VINARCHUK,

orcid.org/0000-0001-7418-236X

*Assistant at the Department of Primary and Preschool Education
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) nataliia.vinarchuk@lnu.edu.ua*

EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF PRESCHOOL EDUCATION AS A FACTOR OF PHYSICAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOLERS, PRESERVATION AND PROMOTION OF HEALTH

The article considers the peculiarities of the educational environment of preschool education as a factor in the physical development of the child, maintaining and promoting health. The author presents a detailed analysis of the concepts of "health", "environment", "educational environment", "physical development", "health environment", "learning environment"; focuses on the importance of the educational environment in the educational process of preschoolers. The results of the analysis of various scientific positions on the interpretation of the meaning of the studied phenomena are summarized. In today's society, the problem of preserving and strengthening the health of the younger generation is relevant. Based on the analysis, the essence of the health-preserving educational environment of the preschool institution as a factor of physical development of the preschooler; preservation and strengthening of health is clarified. It was found that the term "educational environment of preschool education" is one of the key scientific and pedagogical concepts. The relevance and importance of educational work among children, parents, teachers and management of preschool education to improve their valeological culture are substantiated. Topical issues for discussing the development of health-preserving competence of preschoolers, its features. The principles of creating a healthy educational environment are outlined. It is emphasized that the educational environment of the preschool institution promotes the physical development of preschool children, improving their health. The main tasks of the educational environment of the preschool institution are indicated. The aim of the study was to reveal the essence and main aspects of the organization of the educational environment of preschool education as a factor in the physical development of preschool children.

Key words: pre-school education, preschool education institution, health care, health competence, environment, educational environment, physical development.

Вступ. Нині дедалі зростає занепокоєння щодо фізичного, психологічного, соціального, інтелектуального, емоційного, духовного стану суспільства, адже стан екології, неконтрольоване використання Інтернет-ресурсів, малоактивний спосіб життя, недотримання здорового способу життя призводить до значного погіршення здоров'я.

Забезпечити повноцінне активне щасливе та здорове дитинство – завдання та відповідальність кожного: батьків, педагогів, усього суспільства. Потрібно надати кожному дошкільнику особистий простір, його територію відповідно до вікових особливостей, здібностей, щоб створити умови гармонійного розвитку особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням фізичного виховання і здоров'язбереження займалися видатні філософи, мислителі, вчені, педагоги.

З огляду на актуальність дослідження цінними є наукові розвідки за такими аспектами:

- проблема модернізації освітнього середовища закладу дошкільної освіти, його модернізація у трьох площинах: особистісній, організаційній і предметно-просторовій (Андрющенко, 2017: 24–32);

- навчальне середовище, його структура та складові частини (Биков, 2002: 73–83);

- підготовка педагогів до створення здоров'язбережувального середовища, розробки нових освітніх концепцій, здійснення валеологізації навчання на підставах компетентнісного підходу, пошуку здоров'яформувальних і здоров'язбережувальних технологій навчання, спрямованих на гармонійний розвиток особистості (Вітюк, 2018: 9);

- зміст і постановка питання освітнього середовища (Кошіль, 2017: 157–158);

- основні психолого-педагогічні підходи до визначення ефективності функціонування освітнього середовища сучасної установи освіти (Власенко, 2015: 82–85);

- проблема ефективності здоров'язбережувального середовища закладу дошкільної освіти у формуванні культури здоров'я дошкільників (Макарова, 2014: 97–101) та ін.

Мета і завдання статті. Розкрити суть та основні аспекти організації освітнього середовища закладу дошкільної освіти як чинник фізичного розвитку дитини дошкільного віку. Відповідно до мети визначено такі завдання дослідження:

- Визначити особливості організації безпечного освітнього середовища закладу дошкільної освіти.

- Детально проаналізувати поняття «навчальне середовище», «освітнє середовище»,

«здоров'язбережувальне освітнє середовище», «фізичний розвиток дошкільника».

- Обґрунтувати актуальність і важливість просвітницької роботи серед дітей, батьків, педагогів і керівництва закладу дошкільної освіти щодо підвищення їхньої валеологічної культури.

- Навести актуальні питання для обговорення розвитку здоров'язбережувальної компетенції дошкільника, її особливості.

Зв'язок роботи з науковими програмами та практичними завданнями визначений розробленням актуальних питань відповідно до науково-дослідних і навчально-методичних тематик кафедри дошкільної та початкової освіти факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка. Написання роботи за темою проводилося шляхом теоретичного осмислення наукових літературних джерел, вивчення навчально-методичного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Згідно із Законом України «Про дошкільну освіту» в закладі дошкільної освіти мають бути створені такі умови, що створюють безпечні та нешкідливі умови розвитку, виховання та навчання дітей, режим роботи, умови для фізичного розвитку та зміцнення здоров'я відповідно до санітарно-гігієнічних вимог і забезпечують їх дотримання; формують у дітей гігієнічні навички й основи здорового способу життя, норми безпечної поведінки; сприяють збереженню та зміцненню здоров'я, розумовому, психологічному і фізичному розвитку дітей (Закон).

Відповідно Закону про дошкільну освіту (ст. 11) заклад дошкільної освіти повинен забезпечити та створити безпечні, нешкідливі умови розвитку, виховання, навчання, умови для збереження та зміцнення здоров'я, фізичного розвитку й основ здорового способу життя згідно із санітарно-гігієнічними вимогами. Також зазначається, що заклад дошкільної освіти є осередком поширення серед батьків психолого-педагогічних і фізіологічних знань про дітей дошкільного віку, просвітницької діяльності (Закон).

У Базовому компоненті дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) зазначається, що освітнє середовище – це сукупність об'єктивних зовнішніх, умов, факторів, соціальних об'єктів, необхідних для успішного функціонування освіти; це система впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться у соціальному та просторово-предметному оточенні (Базовий, 2021).

Оскільки процес освіти має складну структуру, можна вважати, що освітнє середовище включає у себе навчальне, виховне та розвивальне середовище.

Поняття «середовище» в українській мові трактується як «навколишнє техногенне середовище – штучно створена частина навколишнього середовища, яка складається з технічних і природних елементів; середовище проживання – природні тіла та явища, з якими організм вступає у безпосередні чи опосередковані відносини; соціально-побутові умови життя людини; оточення; навколишнє соціальне середовище – сукупність людей, зв'язаних спільністю життєвих умов, занять, інтересів і т. ін. (Академічний словник).

Науковці наводять різні тлумачення понять «здоров'язбережувальне середовище», «освітнє середовище», «навчальне середовище»:

1. Освітнє середовище – різноаспектна, поліфункціональна система, що перебуває у постійному розвитку і потребує координації та модернізації (Андрющенко, 2017: 27).

2. Навчальне середовище – взаємозв'язок конкретних матеріальних, комунікаційних і соціальних умов, що забезпечують процеси викладання та навчання. Передбачається безпосередня присутність того, кого навчають, у середовищі, взаємовплив, взаємодія оточення із суб'єктом (Литвинова, 2014: 40).

3. Навчальне середовище – штучно побудована система, структура і складові частини якої сприяють досягненню навчального процесу; структурно опорядкована множина засобів навчання, які застосовуються для забезпечення навчального процесу (Биков, 2002: 73–83).

4. Здоров'язбережувальне середовище – це середовище, у якому створюються такі умови, за яких дитина може усвідомити цінність свого здоров'я, оволодіти способами його збереження і навчитися способів саморегуляції, що дозволять їй зберегти здоров'я (Вітюк, 2018: 18).

5. Здоров'язберігаюче середовище закладу освіти у загальному розумінні – це дотримання санітарно-гігієнічних норм, повітряного та світлового режимів та ін. у всіх сферах організації життєдіяльності дитини у закладі освіти (Левінець).

В. В. Вітюк виділяє такі принципи створення здоров'язбережувального освітнього середовища:

– принцип «Не нашкодь». Усі умови створення здоров'язберігаючого освітнього середовища повинні відповідати віковим можливостям дошкільника, санітарно-гігієнічним вимогам згідно із Законом України «Про дошкільну освіту»;

– принцип пріоритету дієвої турботи про здоров'я здобувачів і педагогів (усе, що відбувається в освітній установі – від розробки планів до перевірки їх виконання, включаючи проведення заходів, організацію діяльності здобувачів, підго-

товку педагогічних кадрів, роботу з батьками та ін., – оцінюється з позиції впливу на психофізіологічний стан і здоров'я здобувачів і педагогів. Проводиться моніторинг здоров'я: фізичного, психологічного, духовно-морального);

– принцип триєдиного уявлення про здоров'я (єдність фізичного, психічного і духовно-морального здоров'я). Часто буває, що фізично здорова людина не відчувається добре, адже одна із цих частинок (психічне, духовне чи соціальне здоров'я) не в порядку;

– принцип безперервності та наступності (здоров'язбережувальна робота проводиться щодня з обов'язковим обліком того, що вже було зроблене раніше у рамках організаційних заходів і безпосередньо в освітній роботі);

– принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії (питання здоров'я включені у зміст навчальних програм, забезпечений здоров'язбережувальний характер (результат) проведення процесу навчання). Педагоги забезпечують здоров'язбережувальні умови освітнього процесу, і сам здобувач допомагає їм у вирішенні цього завдання;

– принцип відповідності свідомості й організації навчання віковим особливостям здобувачів. Відповідність об'єму навчального навантаження і рівня складності матеріалу, що вивчається, індивідуальним можливостям здобувачів (Вітюк, 2018: 10).

О. Кошіль зазначає, що освітнім середовищем дошкільного навчального закладу стає тоді, коли виконує свої основні завдання:

– забезпечує розвиток дітей дошкільного віку, охорону та збереження їхнього здоров'я, необхідні умови у разі інклюзивної освіти;

– здійснює корекцію недоліків розвитку; враховує особливості розвитку та саморозвитку. Основною умовою реалізації виховної функції середовища є особистісно-орієнтована взаємодія дитини та педагога, у процесі якої відбувається засвоєння соціокультурного досвіду, індивідуальний педагогічний супровід, заснований на принципах партиципації (Кошіль, 2017: 157–158).

У закладі дошкільної освіти важливою є просвітницька робота серед дітей, батьків, педагогів і керівництва щодо підвищення їхньої валеологічної культури, повинна бути активна взаємодія усіх учасників освітнього процесу. Саме завдяки злагодженій співпраці освітній процес стане здоров'язбережувальним.

Батьки та педагоги як учасники освітнього процесу мають вибір щодо використання здоров'язбережувальних технологій.

Чинники, які впливають на формування здоров'язбережувального освітнього середовища закладу дошкільної освіти:

- програма діяльності закладу дошкільної освіти;
- пріоритетні освітні завдання;
- стан здоров'я вихованців, їхніх інтересів та уподобань;
- врахування спрямованості засобів оздоровлення на вдосконалення основних показників фізичного розвитку дітей;
- наявний кадровий потенціал (актуальним є питання психологічної готовності вихователів до перебудови власної професійної діяльності, впровадження інноваційних технологій, самоудосконалення, самоосвіта та самовиховання, рівень усвідомлення відповідальності за власне здоров'я та здоров'я своїх вихованців);
- матеріально-технічне забезпечення (наявність окремого приміщення для проведення фізкультурно-оздоровчих заходів, спортивних майданчиків, фізкультурних куточків у групових кімнатах, фізіотерапевтичного кабінету, фіто-кімнати, кімнати для відпочинку вихователів тощо);
- екологічні фактори (екологічна ситуація у країні, регіоні, наповнюваність груп, відповідність санітарно-гігієнічним і санітарно-технічним вимогам);
- наявний рівень співпраці з батьками вихованців, усвідомлення ними значущості цілеспрямованої роботи зі збереження та зміцнення

здоров'я дітей (батьки мають бути прикладом для власних дітей);

- можливості ефективно здійснювати моніторинг результативності запроваджуваних технологій.

Г. М. Мешко зазначає, що формування здоров'язбережувального освітнього середовища постає як управління складною педагогічною системою, в якій:

- поєднується використання методик забезпечення медичного, психолого-педагогічного супроводу учнів на кожному етапі їхнього розвитку;
- здійснюється діагностика стану здоров'я школярів, контроль за рівнем їхніх фізичних, розумових та емоційних навантажень;
- створюються умови для забезпечення емоційного комфорту учнів;
- упроваджується комплексна програма зі збереження і зміцнення здоров'я учнів;
- реалізуються методики активного залучення школярів до здоров'язбережувальної діяльності (Мешко, 2017: 160).

Висновки. Отже, зазначимо, що освітнє середовище закладу дошкільної освіти відіграє важливу роль у збереженні та зміцненні здоров'я, адже воно є найбільшою цінністю кожного. Залишається актуальною проблема формування здоров'язбережувального освітнього середовища. Проведене дослідження не висчерпує всіх аспектів зазначеної проблеми. Лише злагоджена й активна співпраця закладу дошкільної освіти та сім'ї зможе забезпечити формування здоров'язбережувальної компетенції дошкільника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник: веб-сайт URL: <http://sum.in.ua/s/seredovyshe> (дата звернення: 13.06.2021).
2. Андрущенко Т. К. Пріоритетні аспекти модернізації освітнього середовища дошкільного навчального закладу. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2017. Вип. 2. С. 24–32.
3. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення: 15.06.2021).
4. Биков В. Ю. Методичні системи сучасних інформаційно-освітніх технологій. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*. 2002. Вип. 3. С. 73–83.
5. Вітюк В. В. Підготовка педагогів до створення здоров'язбережувального освітнього середовища у системі післядипломної освіти. *Формування інноваційного здоров'язбережувального освітнього середовища: досвід проектування і реалізації: 2018* : матеріали круглого столу 2018 р. Луцьк : ВІППО, 2018. URL: <http://vippo.org.ua/files/silskashkola/osvitlabmetod-1519371529.pdf> (дата звернення: 17.06.2021).
6. Власенко О. М. Особливості розвитку освітнього середовища педагогічного навчального закладу. *Проблеми освіти*. 2015. Вип. 84. С. 82–85.
7. Закон України «Про дошкільну освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> (дата звернення: 20.06.2021).
8. Кошіль О. Освітнє середовище дошкільного навчального закладу: генеза та сутнісний зміст поняття. *Освітологічний дискурс*. 2017. Вип. 3–4 (18–19). С. 157–158.
9. Левінець Н. Моделювання здоров'язберігаючого середовища дошкільного навчального закладу: сучасні підходи. URL: <https://ird.npu.edu.ua/files/levinesc.pdf> (дата звернення: 08.06.2021).
10. Литвинова С. Г. Розвиток навчального середовища загальноосвітнього навчального закладу як наукова проблема. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка*. 2014. Вип. 1. С. 40.
11. Макарова К. М. Ефективність здоров'язбережувального середовища ДНЗ як умова формування культури здоров'я у дошкільників. *Збірник наукових статей студентів спеціальності «Дошкільна освіта»* / за заг. ред. О. Л. Кононко. 2014. С. 97–101.

12. Machynska N., Lozynska S. V., Dekach Y. Y., Vinarchuk N. M. Theoretical and practical aspects of valeology – the constituents of the system of preschool education. *Revista românească pentru educație multidimensională: vol. 13.* 2021. № 1. DOI: <https://doi.org/10.18662/rrem/13.1/381>

13. Мешко Г. М. Формування здоров'язбережувального освітнього середовища як аспект діяльності керівника загальноосвітнього навчального закладу. *Науковий вісник Ужгородського університету.* 2017. Вип. 1. С. 157–161.

14. Муляр Н. М. Безпечне та здорове освітнє середовище Нової Української Школи. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* 2020. Вип. 77. С. 151–154.

REFERENCES

1. Akademichniy tlumachnyi slovnyk. [Academic explanatory dictionary] URL: <http://sum.in.ua/s/seredovyshe> (data zvernennia: 13.06.2021) [in Ukrainian].

2. Andriushchenko T. K. Priorytetni aspekty modernizatsii osvitnoho seredovyscha doshkilnoho navchalnoho zakladu. [Priority aspects of modernization of the educational environment of a preschool educational institution] Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. 2017. Vyp. 2. S. 24–32 [in Ukrainian].

3. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity) nova redaktsiia. [Basic component of preschool education (State standard of preschool education) new edition] URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoi%20osvity.pdf (data zvernennia: 15.06.2021) [in Ukrainian].

4. Bykov V. Iu. Metodichni systemy suchasnykh informatsiino-osvitnikh tekhnolohii. [Methodical systems of modern information and educational technologies] Problemy ta perspektyvy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity. 2002. Vyp. 3. 73–83 [in Ukrainian].

5. Vitiuk V. V. Pidhotovka pedahohiv do stvorennia zdoroviazberezhuvalnoho osvitnoho seredovyscha u systemi pislidyplomnoi osvity. [Training of teachers to create a healthy educational environment in the system of postgraduate education] Formuvannia innovatsiinoho zdoroviazberezhuvalnoho osvitnoho seredovyscha: dosvid proektuvannia i realizatsii: 2018: materialy kruhloho stolu 2018 r. Lutsk: VIPPO, 2018. URL: <http://vippo.org.ua/files/silskashkola/osvitlabmetod-1519371529.pdf> (data zvernennia: 17.06.2021) [in Ukrainian].

6. Vlasenko O. M. Osoblyvosti rozvytku osvitnoho seredovyscha pedahohichnoho navchalnoho zakladu. [Features of the development of the educational environment of the pedagogical educational institution] Problemy osvity: zbirnyk naukovykh prats. 2015. Vyp. 84. S. 82–85 [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy “Pro doshkilnu osvitu”. [Law of Ukraine “On Preschool Education”] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> (data zvernennia: 20.06.2021) [in Ukrainian].

8. Koshil O. Osvitnie seredovysche doshkilnoho navchalnoho zakladu: geneza ta sutnisnyi zmist poniattia. [Educational environment of preschool educational institution: genesis and essential content of the concept] Osvitlohichnyi dyskurs. 2017. Vyp. 3–4 (18–19). S. 157–158 [in Ukrainian].

9. Levinets N. Modeliuvannia zdoroviazberihaiuchoho seredovyscha doshkilnoho navchalnoho zakladu: suchasni pidkhody. [Modeling of the health-preserving environment of a preschool educational institution: modern approaches] URL: <https://ird.npu.edu.ua/files/levinec.pdf> (data zvernennia: 08.06.2021) [in Ukrainian].

10. Lytvynova S. H. Rozvytok navchalnoho seredovyscha zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu yak naukova problema. [Development of the educational environment of the educational institution as a scientific problem] Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Ser.: Pedahohika. 2014. Vyp. 1. S. 40 [in Ukrainian].

11. Makarova K. M. Efektyvnist zdoroviazberezhuvalnoho seredovyscha DNZ yak umova formuvannia kultury zdorovia u doshkilnykiv. [Effectiveness of the health-preserving environment of secondary schools as a condition for the formation of health culture in preschoolers] Zbirnyk naukovykh statei studentiv spetsialnosti “Doshkilna osvita” / Za zah. red. O. L. Kononko. 2014. S. 97–101 [in Ukrainian].

12. N. Machynska, S. V. Lozynska, Y. Y. Dekach, N. M. Vinarchuk. Theoretical and practical aspects of valeology – the constituents of the system of preschool education. *Revista românească pentru educație multidimensională: vol. 13.* 2021. № 1. DOI: <https://doi.org/10.18662/rrem/13.1/381> [in English].

13. Meshko H. M. Formuvannia zdoroviazberezhuvalnoho osvitnoho seredovyscha yak aspekt diialnosti kerivnyka zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu. [Formation of a health-preserving educational environment as an aspect of the activity of the head of a high school educational institution] Naukovyi visnyk uzhhorodskoho universytetu. 2017. Vyp. 1. S. 157–161 [in Ukrainian].

14. Muliar N. M. Bezpechne ta zdorove osvitnie seredovysche Novoi Ukrainskoi Shkoly. [Safe and healthy educational environment of the New Ukrainian School] Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. 2020. Vyp. 77. S. 151–154 [in Ukrainian].

УДК 37.091.26:004.7:821(100)+37.011.2:008]:80-051
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-29>

Анна ГАЛЕНКО,

orcid.org/0000-0002-4997-0599

*старший викладач кафедри української філології та журналістики
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
(Северодонецьк, Луганська область, Україна) galenko.anna.m@gmail.com*

ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-ТЕСТУВАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ЛІТЕРАТУРИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФІЛОЛОГА

У статті досліджено можливості використання онлайн-тестів на заняттях з історії світової літератури та вступу до літературознавства у процесі оцінювання знань і рівня сформованості культурологічної компетентності майбутніх філологів. Доведено, що найефективнішою та найбільш об'єктивною формою оцінювання знань вважається тестування, адже така форма роботи надає можливість своєчасного, швидкого, об'єктивного та неупередженого оцінювання рівня сформованості знань, умінь і навичок на певному етапі вивчення дисципліни, що може стати дієвим чинником стимулювання до навчання та саморозвитку. Твори світової літератури допомагають прищеплювати студентам загальнолюдські цінності, розвинути толерантне ставлення до різних народів, народностей, рас і культур і водночас зрозуміти важливість належності до власної культури, усвідомлювати себе як носія та репрезентатора цієї культури. Ефективним способом контролю сформованості культурологічної компетентності є використання електронних тестових завдань, що створюються за допомогою спеціальних програм – автоматизованих систем онлайн-тестування. Тести не тільки контролюють наявність сформованих компетентностей, а й актуалізують знання з літератури, зокрема знання особливостей літератури певних періодів, напрямів, літературних шкіл, особливості авторського стилю тощо. У тестах із літературознавчих дисциплін використовуємо тестові питання, орієнтовані на: контроль знання змісту конкретного твору; розуміння його філософського контексту; теми й ідеї твору; знання історичного підґрунтя; урахування міфологічної основи; жанрові особливості творів різних періодів; наявність соціокультурних знань. З'ясовано, що використання онлайн-тестування з метою оцінювання знань, умінь і навичок сприяє значному підвищенню рівня об'єктивності контролю, автоматизації й оптимізації його проведення, більш детальному відстежуванню статистики результатів навчання і водночас практично прибирає психологічні бар'єри, допомагає уникнути стану тривожності, напруги, які часто нерозривні з контрольними заходами.

Ключові слова: фахова компетентність, історія світової літератури, онлайн-тести, навчання майбутніх вчителів.

Анна ГАЛЕНКО,

orcid.org/0000-0002-4997-0599

*Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Philology and Journalism
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
(Severodonetsk, Luhansk region, Ukraine) galenko.anna.m@gmail.com*

USE OF ONLINE TESTING IN LITERATURE CLASSES IN PROCESS OF FORMING CULTURAL COMPETENCE OF A PHILOLOGIST

The article explores the possibilities of using online tests in World's Literature History and Entry into Literary Studies classes in the process of assessing knowledge and level of formation future philologists cultural competence. It is proved that the most effective and most objective form of the knowledge assessment is testing. Because this form of work allows timely, rapid, objective and impartial assessment level of knowledge, skills and abilities at a certain stage of studying, which can be effective stimulus to learning and self-development. Works of World literature help to instill in students universal values, help to develop a tolerant attitude towards different peoples, nationalities, races and cultures. And at the same time works of World Literature help to understand the importance of belonging to one's own culture, to realize oneself as a carrier and representative of this culture. An effective way to control the formation of the cultural competence is the use of electronic test tasks, which are created using special programs – automated online testing systems. Tests not only control the presence of formed competencies, but also update knowledge of the literature, in particular knowledge of the peculiarities literature of the certain periods, areas, literary schools, features of the author's style and so on. In the lessons of literary disciplines we use tests with questions focused on: control of content of a particular work knowledge; understanding of its philosophical context; theme and idea of the work; knowledge of historical background; taking into account the mythological basis; genre features of works of different periods; availability of socio-cultural knowledge.

It was found that the use of online testing to assess knowledge, skills and abilities significantly increases the level of objectivity of control, automation and optimization of its implementation, more detailed tracking of statistics of learning outcomes and at the same time virtually removes psychological barriers, helps to avoid anxiety, stress, which are often inseparable from control measures.

Key words: *professional competence, history of world literature, online tests, interactive technologies, teaching future teachers.*

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку науки, реформування освітньої системи в Україні та розвиток і потреби освітнього ринку праці вимагають суттєвих змін у підходах до викладання, оновлення змісту та методів навчання у закладах вищої освіти. Виклики, які постають перед сучасною людиною, зумовлюють необхідність підготовки майбутнього фахівця до життя та професійної діяльності в умовах постійних змін. Оновлення завдань навчання зумовлює оновлення освітніх технологій, зокрема впровадження сучасних інформаційних технологій.

Найефективнішою та найбільш об'єктивною формою оцінювання знань вважається тестування. Така форма роботи надає можливість своєчасного, швидкого, об'єктивного та неупередженого оцінювання рівня сформованості знань, умінь і навичок на певному етапі вивчення дисципліни, що може стати дієвим чинником стимулювання до навчання та саморозвитку.

Аналіз досліджень. Останнім часом науковці звертаються до питань дистанційної освіти, зокрема В. Кухаренко (Кухаренко, 2015), О. Павленко (Павленко, 2019); підвищення ефективності навчального процесу засобами системи Moodle досліджували Н. Болюбаш (Болюбаш, 2010), А. Мищишен (Мищишен, 2011) та ін. Вивченню певних аспектів теорії та практики електронного, інтерактивного, комп'ютерного тестового контролю в системі освіти присвятили свої роботи В. Биков (Биков, 2005), Т. Коваль (Коваль, 2016), Т. Шарова (Шарова, 2019), С. Шаров (Шаров, 2019) та ін. Увагу науковців привертають також хмарні технології тестування навчальних досягнень здобувачів вищої освіти у різних предметних галузях.

Нині розроблено багато тестів різної тематики та спрямування, проте потребують більш детальної уваги такі, що відповідають завданням формування культурологічної компетентності на заняттях із літератури у закладах вищої освіти.

Мета статті – дослідити можливості використання онлайн-тестів на заняттях з історії світової літератури та вступу до літературознавства у процесі оцінювання знань і сформованості культурологічної компетентності майбутніх учителів-філологів.

Виклад основного матеріалу. На заняттях із історії світової літератури студенти здобувають

поглиблені знання про літературні епохи, розвиток напрямів, течій, шкіл, жанрів, зв'язки літератури з іншими видами мистецтва, а також про творчість найбільш відомих письменників різних національностей. Твори світової літератури допомагають прищеплювати студентам загальнолюдські цінності, розвинути толерантне ставлення до різних народів, народностей, рас і культур і водночас зрозуміти важливість належності до власної культури, усвідомлювати себе як носія та репрезентатора цієї культури. Одним із основних принципів вивчення літератури є культурологічний, котрий орієнтує на формування культурологічної компетентності. Цей принцип передбачає розширення світогляду, розуміння місця літератури серед інших видів мистецтв, її ролі у духовній культурі певного народу й усього людства, тому закономірним є розгляд творів у контексті загального світового культурного розвитку в певну добу.

Під культурологічною компетентністю розуміємо інтегровані знання, уміння, навички, що реалізуються через всебічну обізнаність, духовну й естетичну виховність особистості; володіння національно-культурними знаннями (розумітися на традиціях, реаліях, звичаях, духовних цінностях свого народу); знаходити зафіксовані у мові, етнотекстах і дискурсивній практиці компоненти духовної та матеріальної культури; вміти доцільно ними оперувати, передавати своїм учням; усвідомлювати себе та кожен особистість як носія певної етнокультури; уміння бачити спільне й відмінне у культурах і світосприйнятті їхніх носіїв; формувати в учнів мовну картину світу національно свідомого громадянина.

Формування культурологічної компетентності починається у школі та сприяє становленню особистості – повноправного громадянина держави, члена загальнолюдської спільноти та представника своєї етнокультури. Розвинена культурологічна компетентність забезпечує безперешкодне сприймання культурологічних знань, їх упорядкування та використання у викладацькій діяльності.

Ефективним способом контролю сформованості культурологічної компетентності є використання електронних тестових завдань, що створюються за допомогою спеціальних програм – автоматизованих систем онлайн-тестування. Зараз існує велика кількість веб-сервісів,

як у комп'ютерному, так і в мобільному варіантах, що допомагає в організації, реалізації й опрацюванні даних тестового контролю.

Зручним у викладацькій діяльності є те, що існує значна кількість безкоштовних платформ-сервісів для створення та використання онлайн-тестів, а саме: Google Форми, Kahoot!, Proprofs, ClassMarker, Plickers, Quizlet, Easy Test Maker.

Серед систем управління дистанційним навчанням однією з найбільш поширених є Moodle (Modular Object Oriented Distance Learning Environment). Переваги цієї програмної платформи полягають у широких можливостях використання різноманітних інструментів, застосунків для створення й оновлення освітнього контенту. На основі цієї системи можна створювати електронні початкові курси та проводити аудиторне та дистанційне навчання. У системі добре розроблені інструменти для контролю знань, умінь і навичок, зокрема тут є можливість приймати письмові роботи через «Завдання», проводити опитування через «Зворотний зв'язок», взаємодіювання між студентами через «Воркшоп» і тестування через «Тести».

Система moodle дозволяє досить швидко й ефективно створювати та використовувати тести із завданнями різних типів: множинного вибору, встановлення відповідності, вибору декількох правильних відповідей, висловлення власної думки у формі есе, визначення пропущених слів, написання короткої відповіді або ж відповіді у вкладенні тощо.

Тестування в Moodle можна налаштувати під різні вимоги та потреби. Актуальним сьогодні є проведення підсумкового й екзаменаційного контролю в дистанційному форматі. Платформа дозволяє налаштувати необхідні параметри: задати дату, час проходження тестування; визначити обмеження у часі, відведеному на виконання усього тесту або ж окремого питання; визначити кількість можливих спроб; задати результат із урахуванням впевненості відповіді; встановити обмеження доступності тесту; показ або ж приховування правильної відповіді; показ результатів і коментарів до кожного питання та до загального підсумку.

Важливою перевагою використання онлайн-тестів є можливість їх масового одночасного використання. Це можна робити навіть через смартфон, тобто не обов'язкова наявність технічного обладнання, виконання таких тестів можливе без прив'язки до конкретного навчального місця.

На літературознавчих заняттях у процесі навчання майбутніх учителів-філологів використовуємо такі види тестів:

- тематичний (може бути використаний на кожному занятті);
- модульний (може бути використаний як своєрідний підсумок вивчення окремої теми);
- підсумкове тестування (для проведення підсумкового контролю знань на іспиті або заліку з дисципліни).

Тести з історії світової літератури орієнтовані на контроль рівня сформованості фахової літературознавчої компетентності з урахуванням культурологічних знань майбутнього вчителя.

До прикладу, є тестові питання, орієнтовані на:

1. Контроль знання змісту конкретного твору (*У якому літературному памфлеті Аристофан у драматургічній формі проаналізував творчість Есхіла й Еврипіда і висловився про роль мистецтва в суспільстві? а) «Жаби»; б) «Вершники»; в) «Хмари»*).

2. Розуміння його філософського контексту (*Одне з найважливіших філософських міркувань еллінів «нічого понад міру» висвітлюють: а) елегії Тертея; б) оди Горація; в) ямби Архілоха*).

3. Розуміння теми й ідеї твору (*Принцип «золотої середини» Горація відбивається у творах: а) «До Помпея Вара», «До Баріни»; б) «До Постума», «До Левконої»; в) «До Деллія», «До хору юнаків і дівчат»*).

4. Знання історичного підґрунтя (*Які історичні події відображені у французькому героїчному епосі «Пісня про Роланда»: а) боротьба Карла Великого з маврами-сарацинами; б) війна ізраїльтян із філістимлянами; в) загибель бургундського королівства*).

5. Урахування міфологічної основи: (*Основою «Іліади» вважають такі міфи: а) Фіванський цикл міфів; б) Троянський цикл міфів; в) міфи про аргонавтів*).

6. Жанрові особливості творів різних періодів (*Яка з особливостей лицарського роману вказана неправильно? а) значне місце займають монолози, в яких аналізуються душевні переживання; б) зображення авантюри, назустріч котрим завжди прямують лицарі; в) подвиги лицарі здійснюють заради загальної, національної справи, а не заради особистої слави*).

7. Наявність соціокультурних знань (*Яка роль митця у добу Відродження? а) був служником і опікувачем інтересів влади; б) поборник права вдосконалювати світ за естетичними законами; в) представник художнього ремесла*).

Такі тести не тільки контролюють наявність сформованих компетентностей, а й актуалізують знання з літератури, зокрема знання особливостей літератури певних періодів, напрямів, літературних шкіл, особливості авторського стилю тощо.

Висновки. Використання онлайн-тестування з метою оцінювання знань, умінь і навичок сприяє значному підвищенню рівня об'єктивності контролю, автоматизації й оптимізації його проведення, більш детальному відстежуванню статистики результатів навчання і водночас практично при-

бирає психологічні бар'єри, допомагає уникнути стану тривожності, напруги, які часто нерозривні з контрольними заходами.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні інтерактивних технологій навчання у процесі формування фахових компетентностей майбутніх філологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биков В. Ю. Дистанційна освіта: актуальність, особливості і принципи побудови, шляхи розвитку та сфера застосування. *Інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу: інноваційні засоби і технології*: колективна монографія. Київ: Атіка, 2005. С. 77–92.
2. Болюбаш Н. М. Розробка дистанційного курсу засобами інформаційного середовища Moodle. *Наукові праці. Педагогіка*. 2010. Т. 136. № 123. С. 19–27.
3. Коваль Т. І., Аврамчук А. М. Використання системи Moodle для створення мультимедійних електронних освітніх ресурсів з мовних дисциплін: зарубіжний і вітчизняний досвід. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2016.
4. Кухаренко В. М. Відкриті дистанційні курси. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2015. № 1. С. 23–28.
5. Мищишен А. В. Moodle як система дистанційного управління навчанням при підвищенні кваліфікації. *Вісник післядипломної освіти*. 2011. № 5. С. 96–105.
6. Павленко О. М., Шаров С. В., Москальова Л. Ю., Шарова Т. М., Коваленко А. С. Реалізація дистанційної форми навчання засобами платформи Moodle у процесі підготовки майбутніх філологів. *Інженерні та освітні технології*. 2019. Т. 7. № 3. С. 106–121.
7. Шарова Т. М., Шаров С. В. Масові відкриті онлайн курси як можливість підвищення конкурентоспроможності фахівця. *Молодий вчений*. 2018. Т. 9. № 61.1. С. 137–140.

REFERENCES

1. Bykov V. Yu. Dystantsiina osvita: aktualnist, osoblyvosti i pryntsyypu pobudovy, shliakhy rozvytku ta sfera zastosuvannia. *Informatsiine zabezpechennia navchalno-vykhovnoho protsesu: innovatsiini zasoby i tekhnolohii: Kolektyvna monohrafiia* [Distance education: relevance, features and principles of construction, ways of development and scope. Information support of the educational process: innovative tools and technologies: Collective monograph.]. Kyiv, Atika, 2005. 77–92 [in Ukrainian].
2. Boliubash N. M. Rozrobka dystantsiinoho kursu zasobamy informatsiinoho seredovyshcha Moodle [Development of a distance course by means of the information environment Moodle]. *Naukovi pratsi. Pedagogika*, 2010. 123 (136), 19–27 [in Ukrainian].
3. Koval T. I., Avramchuk A. M. Vykorystannia systemy Moodle dlia stvorennia multymediinykh elektronnykh osvitynykh resursiv z movnykh dystsyplin: zarubizhnyi i vitychyzniani dosvid [Using the Moodle system to create multimedia electronic educational resources in language disciplines: foreign and domestic experience]. *Pedahohichni protses: teoriia i praktyka*, 2016. 2 (53), 93–99. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.28925/2078-1687.2016.2.9399>.
4. Kukharenyk V. M. Vidkryti dystantsiini kursy. [Open distance learning courses]. *Komp'uter u shkoli ta sim'i*, 2015. 1, 23–28 [in Ukrainian].
5. Myshchysheh A. V. Moodle yak systema dystantsiinoho upravlinnia navchanniam pry pidvyshchenni kvalifikatsii [Moodle as a system of distance learning management in advanced training] *Bulletin of Postgraduate Education*, 2011. 5. 96–105 [in Ukrainian].
6. Pavlenko O., Sharov S., Moskalyova L., Sharova T., Kovalenko A. Realizatsiia dystantsiinoi formy navchannia zasobamy platformy Moodle u protsesi pidhotovky maibutnykh filolohiv [Implementation of the distance learning by Moodle platforms in the process of future philologists training]. *Inzhenerni ta osvityni tekhnolohii*, 2019, 7 (3), 106–121 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.30929/2307-9770.2019.07.03.10>
7. Sharova T. M., Sharov S. V. Masovi vidkryti onlain kursy yak mozhlyvist pidvyshchennia konkurentospromozhnosti fakhivtsia [Mass open online courses as an opportunity to increase the competitiveness of a specialist] *Molodyi vchenyi*, 2018, 9 (61.1), 137–140 [in Ukrainian].

УДК 37.01: 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-30>**Діана ГЕРМАНОВА,**

orcid.org/0000-0003-4906-6679

аспірант кафедри теорії і методики музичної освіти та хореографії
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
(Мелітополь, Запорізька область, Україна) gdiana111111@gmail.com**СТРУКТУРА КОГНІТИВНИХ УМІНЬ УЧНІВ 5–6 КЛАСІВ**

У статті проаналізовано дослідження провідних зарубіжних психологів, що вивчали пізнавальну сферу та розвиток когнітивних умінь дітей. Визначено ряд провідних вітчизняних психологів та педагогів, які досліджували розвиток та протікання інтелектуально-пізнавальних процесів сприймання, уваги, мислення, пам'яті школярів. Виокремлено дослідників, що заснували когнітивний підхід у дослідженні пізнавального розвитку дітей як у вітчизняній, так і зарубіжній науці. Уточнено сутність когнітивних умінь людини відповідно до визначень, що на цей час закріпились у зарубіжній психології та когнітивній науці. На основі розглянутих визначень здійснено структурування когнітивних умінь людини відповідно до основних психологічних пізнавальних функцій. Висвітлено зміст когнітивних умінь у вітчизняній педагогіці з позиції навчального процесу та підходів до дослідження проблем навчання школярів. Розглянуто класифікації пізнавальних, навчальних та інтелектуальних умінь вітчизняних психологів та педагогів, підходи до структурування та класифікації означених умінь. Розкрито значення процесу засвоєння знань учнями та залучення у ньому пізнавальних здібностей.

Здійснено розгляд характеру пізнавальних здібностей, інтересів та потреб учнів підліткового віку та перебігу їх пізнавальних процесів під час навчання у школі. Конкретизовано психологічні особливості школярів 5–6 класів та визначено специфіку окремих когнітивних процесів підлітків з метою створення структури. Виокремлено структуру когнітивних умінь учнів 5–6 класів на основі підходів до класифікації інтелектуальних умінь вітчизняними психологами та згідно із віковими особливостями дітей зазначеного віку. Висвітлено стан вивчення когнітивної сфери учнів відповідно до головних напрямів досліджень відповідних наукових установ, досліджень провідних науковців, зокрема, психологів, що вивчали когнітивні здібності школярів та за кількістю досліджень когнітивної сфери дітей різних країн світу, що містяться в наукометричних базах.

Ключові слова: когнітивні уміння, пізнавальні функції, структура когнітивних умінь, учні середніх класів, психологія школярів.

Diana HERMANOVA,

orcid.org/0000-0003-4906-6679

Graduate student at the Department of Theory and Methods of Music Education and Choreography
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
(Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine) gdiana111111@gmail.com**STRUCTURE OF COGNITIVE SKILLS OF STUDENTS OF 5–6 GRADES**

The article analyzes the research of leading foreign psychologists who studied the cognitive sphere and the development of children's cognitive skills. A number of leading domestic psychologists and educators who have studied the development and course of intellectual and cognitive processes of perception, attention, thinking, memory of students have been identified. Researchers who have established a cognitive approach in the study of children's cognitive development in both domestic and foreign science have been designated. The essence of human cognitive skills is specified in accordance with the definitions that are currently enshrined in foreign psychology and cognitive science. On the basis of the considered definitions the structuring of cognitive abilities of the person according to the basic psychological cognitive functions is carried out. The content of cognitive skills in domestic pedagogy from the standpoint of the educational process and approaches to the study of students' learning problems is highlighted. Classifications of cognitive, educational and intellectual skills of domestic psychologists and teachers, approaches to structuring and classification of these skills are considered. The significance of the process of knowledge acquisition by students and the involvement of cognitive abilities in it is revealed, as a result of which the similarity of the process of knowledge acquisition with the cognitive model of human information processing is traced.

The nature of cognitive abilities, interests and needs of adolescents and the course of their cognitive processes during schooling is considered. The psychological features of schoolchildren of 5-6 grades are concretized and the specifics of separate cognitive processes of adolescents are determined in order to create a structure. The structure of cognitive skills of students of 5-6 grades on the basis of approaches to the classification of intellectual skills by domestic psychologists and according to the age characteristics of children of this age is highlighted. The state of studying the cognitive sphere of students is highlighted, according to the main directions of research of relevant scientific institutions, research of leading scientists, including psychologists who studied cognitive abilities of students and the number of studies of cognitive sphere of children around the world contained in scientometric databases.

Key words: cognitive skills, cognitive functions, structure of cognitive skills, middle school students, psychology of schoolchildren.

Постановка проблеми. Стрімкі зміни у способах передачі та отриманні людиною інформації ставлять надзвичайні виклики перед психологами і педагогами у розвитку інтелектуальної сфери та зміні підходів до навчання дітей. Про необхідність формування різного роду компетентностей та здібностей учнів середньої школи вказано у державних освітніх нормативах. Так, у Державному стандарті базової і загальної середньої освіти зазначено, що «метою базової середньої освіти є розвиток природніх здібностей, інтересів, обдарувань учнів, формування компетентностей, необхідних для їх соціалізації та громадської активності». У відповідному пункті визначено перелік ключових компетентностей та умінь учнів, які охоплюють емоційну, інтелектуальну, соціальну і ціннісну сфери учнів. Водночас міститься низка умінь, які пов'язані із когнітивними здібностями людини: читати з розумінням; опрацьовувати отриману інформацію; висловлювати власну думку в усній і письмовій формі; логічно обґрунтовувати позиції; приймати рішення, «що передбачає здатність обирати способи розв'язання проблем на основі розуміння причин та обставин» (Державний стандарт, 2020a); емоційно, інтелектуально естетично сприймати та усвідомлювати інформацію. На основі цього можна стверджувати, що формування в учнів когнітивних умінь сприяє реалізації державних нормативних вимог щодо розвитку дитини, покращує учбову діяльність і розкриває інтелектуальний потенціал учня (Державний стандарт, 2020b).

Аналіз досліджень. Натепер серед провідних зарубіжних психологів, що досліджують когнітивний розвиток дітей, можна назвати таких: М. Н. Bornstein, D. F. Bjorklund, N. A. Fox, S. A. Gelman, A. Gopnik., P. C. Kendall., S. H. Landry, R. Plomin, F. Petermann, M. Rutter, W. Schneider, V. M. Sloutsky, R. S. Siegler, M. Tomasello, P. D. Zelazo. Дослідження стосуються питань когнітивного та психологічного розвитку дітей у навчальному, сімейному, соціальному та культурному середовищі. Особливу увагу дослідниками приділено формуванню таких когнітивних умінь: вирішення проблем, когнітивно-мовленнєві уміння, виконавчі уміння, свідомого контролю, саморефлексії. Водночас досліджуються розвиток різних видів пам'яті та уваги дітей, аспекти застосування когнітивної терапії для психологічної корекції поведінки, когнітивного функціонування дітей із навчальними проблемами, розвиток когнітивних умінь та зв'язок із навчальними досягненнями школярів. Роберт Пломін (Plomin, R., Fulker, D. W., Corley, R., DeFries, J. C. 1997),

який на цей час вважається міжнародним лідером у галузі поведінкової генетики, досліджував генетичні та середовищні фактори впливу на когнітивний та поведінковий розвиток дітей. Науковцем було здійснено проєкт «Дослідження раннього розвитку близнят», який був спрямований на дослідження когнітивного розвитку та поведінкових проблем дітей (були досліджені усі близнята в Англії та Уельсі 1994–1996 рр.).

Українськими фахівцями, які вивчали та продовжують вивчати природу когнітивних процесів дорослих та дітей, серед яких мислення, пам'ять, увага, інтелектуальні здібності, є: В. І. Аснін, Л. І. Божович, С. П. Бочарова, П. Я. Гальперін, О. В. Запорожець, П. І. Зінченко, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв, С. Д. Максименко, В. О. Моляко, Г. К. Серєда, О. В. Скрипченко, М. Л. Смульсон. Педагог В. М. Синьов досліджував шляхи корекції інтелектуального розвитку дітей; О. Я. Савченко вивчала питання формування пізнавальної самостійності молодших школярів.

У вітчизняній психолого-педагогічній науці у дослідженні розвитку когнітивних умінь дослідники спираються на теорію когнітивного розвитку Ж. Піаже та соціокультурну теорію розвитку Л. С. Виготського. Психологами започатковано когнітивний підхід у дослідженні здібностей дітей, визначені стилі когнітивного навчання, завдяки чому збагачено підходи та методи в освіті школярів.

Мета статті – висвітлити стан вивчення когнітивної сфери учнів у вітчизняній та зарубіжній науці; на основі досліджених підходів психологів і педагогів розглянути структуру когнітивних умінь школярів 5–6 класів відповідно до психолого-педагогічних підходів.

Виклад основного матеріалу. Когнітивні уміння належать до категорії інтелектуальних умінь. У психологічній літературі інтелект людини здебільшого розглядається як сукупність усіх пізнавальних здібностей людини: відчуття, сприйняття, пам'яті, уявлення, мислення, уяви. Ж. Піаже розглядає інтелект людини як одну із форм пристосування до середовища. Однією із основних задач інтелекту є його пізнання оточуючого світу, що здійснюється за допомогою когнітивних функцій мозку (Солсо, 2006). За визначенням Американської психологічної асоціації, когнітивні уміння (cognitive skills) – це «уміння, необхідні для виконання завдань, пов'язаних із сприйняттям, навчанням, пам'яттю, розумінням, усвідомленням тощо, також із міркуванням та судженням, інтуїцією і мовою» (VandenBos, 2015; 202). Нейропсихолог М. Lezak до когнітивних

умінь також відносить зорову конструкцію та виконавчі функції мозку (Lezak, 1983). Зарубіжними психологами такі мозкові функції ще називаються когнітивними здібностями, уміннями та навичками (Kiely, Kim, 2014).

Отже, в межах означених ряду когнітивних умінь або пізнавальних функцій представимо відповідні когнітивні навички та прийоми у таблиці.

Український психолог Ю. З. Гільбух досліджував проблеми навчання школярів, розвиток їх пізнавальних здібностей (Гільбух, 1993), зробив вагомий внесок у розвиток психології трудової діяльності. У 70-х роках минулого сторіччя науковцем було класифіковано (Гільбух, 1970) когнітивні уміння «працівника-оператора». Відповідно до основних етапів обробки інформації, було розподілено трудові вміння на окремі групи: вміння для прийому або сприйняття інформації; для збереження та переробки інформації; вміння, з яких перетворювана інформація передається.

У розумінні вітчизняних педагогів когнітивними уміннями є уміння, за допомогою яких здійснюється процес самостійного отримання знання (Асмослов, 2008). До таких зазвичай відносять навчальні уміння, як-от: пізнавальні уміння, загальнонавчальні пізнавальні універсальні дії, інтелектуальні або розумові уміння, когнітивні універсальні уміння, уміння учитись, загальнонавчальні уміння, універсальні навчальні дії (Ильин, 1986).

Педагогами А. В. Усовою та А. А. Бобровим запропоновано класифікацію пізнавальних

умінь. Науковцями визначено, що пізнавальні уміння – це уміння самостійно набувати знання учнями для підготовки учнів до продовження освіти. До умінь пізнавального характеру дослідниками (Усова, 1980) віднесено: уміння працювати з навчальною та науково-популярною літературою; вміння проводити спостереження; вміння самостійно ставити експеримент та здобувати нові знання; вміння пояснювати факти (Усова, Бобров, 1987). Подібні підходи до класифікації інтелектуальних умінь, що пов'язані із роботою з навчальним матеріалом, опрацювання навчальної інформації школярів містяться у роботах І. Я. Лернер (Лернер, 1980) та М. І. Махмутова (Махмутов, 1972).

Ю. К. Бабанським створено класифікацію видів інтелектуальних умінь за характером навчальної діяльності, які відповідають структурі процесу засвоєння знань, серед яких: мотиваційне уміння; уміння сприймати інформацію; уміння раціонально запам'ятовувати; та ін. (Бабанський, 1981). У класифікації інтелектуально-пізнавальних умінь В. Ф. Паламарчук визначила ряд умінь відповідно до етапів мислення: сприймання, осмислення інформації; трансформація знань, умінь та навичок; творчо-пошукові уміння. У кожному із означених етапів переважно містяться різновиди мисленневих операцій аналізу, синтезу, осмислення, узагальнення, систематизації, порівняння, конкретизації та уміння моделювати, прогнозувати, проблемні уміння (Паламарчук, 2000).

Таблиця 1

Структура когнітивних умінь за пізнавальними функціями мозку

Пізнавальні функції	Когнітивні уміння
Сприймання (<i>Perception</i>)	Сприймання визначається як складний процес відбору і синтезу, «пошук необхідної інформації, виділення істотних ознак, зв'язання їх між собою, створення адекватних гіпотез і подальше зв'язання цих гіпотез з вихідними даними» (Лурия, 1973).
Увага (Attention)	Психологами розглядається як основа цілеспрямованої психічної діяльності та як характеристика динаміки усіх пізнавальних процесів. (Хомская, 2005а). Психологами виокремлені такі види уваги: Сфокусована (focused) або вибіркова (selective) увага; Стійка (sustained); Розподілена (divided). (Leclercq, 2002).
Пам'ять (Memory)	Пам'ять – здатність зберігати інформацію та використовувати її за необхідності. За тривалістю пам'ять поділяють на робочу (working memory), короткострокову (short-term memory) та довгострокову (long-term memory), (Лурия, 1973). Декларативна (declarative) та процедурна (procedural) системи зберігання (Squire, Dede 2015).
Мислення (Thinking)	Мислення може розглядатися як «активна психічна дія, спрямована на вирішення задачі» (Хомська, 2005b). У зарубіжному підході мислення, як thinking, об'єднує в собі такі операції, як логічні міркування, судження та висновки, розуміння, аналіз синтез, абстрагування та генералізація, упорядкування, вирішення проблем (problem solving) (Lezak, 2012a).
Виконавчі функції (Executive functions)	Executive functions «виконавчі функції» – названі когнітивні процеси, які дозволяють планувати та керувати власною діяльністю і поведінкою. Лезаком М. визначені такі здібності: формулювання цілі, планування, виконання цілеспрямованих планів, ефективне виконання, а також здатність здійснювати незалежну цілеспрямовану поведінку разом із руховими функціями (Lezak, 2012b).

С. І. Сокорева пропонує розрізняти у навчально-пізнавальній діяльності студентів інтелектуально-пізнавальні уміння за сприйняттям, обміркуванням і застосуванням набутих знань на практиці (Сокорева, 1984).

Доцільним є розглянути поняття *засвоєння* як центральної ланки процесу навчання, під час якого відбувається активізація та розвиток когнітивних умінь. Згідно з педагогічним словником це поняття висвітлюється як форма, що має три довільні або мимовільні етапи: розуміння, запам'ятовування, можливість практичного застосування. Внаслідок такої пізнавальної активності формуються знання, уміння та навички, і, на думку В. В. Давидова (Давыдов, 1979), є основною метою й головним результатом навчальної діяльності. Засвоєння знань являє собою внутрішній, психологічний зміст процесу учіння. Згідно з дослідженнями С. Л. Рубінштейна (Рубинштейн, 2005) внутрішній процес засвоєння знань відбувається за такими етапами:

1. сприймання навчального матеріалу;
2. осмислення, засвоєння змісту;
3. здійснення спеціальної роботи, пов'язаної із закріпленням матеріалу;
4. оволодіння та оперування матеріалом у різних умовах.

Важливим завданням нашого дослідження є розгляд структури когнітивних умінь учнів 5–6 класів. Школярі 5–6 класів належать до вікового періоду від 10 до 12 років, що, за Д. И. Фельдштейном, є першою стадією підліткового віку. У зарубіжній теорії дитячого розвитку період від 6 до 12 років у зарубіжній педагого-психологічній літературі визначається як «середнє дитинство» (middle childhood).

Розвиток підростаючої особистості вивчали Л. І. Божович, Т. В. Драгунова, Д. Б. Ельконін. Закономірності психічного розвитку дитини та психологічні особливості підліткового віку висвітлювали Б. Г. Анань'єв (Ананьев, 1980), А. Бандура, У. Бронфенбреннер, Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, В. В. Давидов, О. М. Леонтьєв, О. Р. Лурія, А. В. Петровський, С. Л. Рубінштейн, Е. Еріксон.

У віці 10–12 років усі основні пізнавальні функції стають усвідомлюваними і довільними, підліток здатен свідомо ставитися до свого інтелектуального життя і оволодівати власними інтелектуальними силами. Навчальна діяльність у школі займає значне місце в житті підлітка, в процесі якої формуються його пізнавальні потреби, на основі яких формуються стійкі пізнавальні інтереси, що своєю чергою пов'язані із якістю викладання навчального матеріалу (Павелків, 2015а).

Сприйняття підлітком явищ та предметів стає більш аналітичним. Водночас формується здатність самостійно мислити, міркувати, порівнювати, робити відносно глибокі висновки і узагальнення. Таким чином, у підлітка наявне мислення у поняттях та вибудова багатьох різноманітних суджень. Його сприйняття здійснюється не тільки за допомогою органів відчуттів, але й через власну мову (вербалізоване сприйняття), що втілюється у складні форми «пізнавального сприйняття». В цьому віці виникає докорінна інтелектуалізація усіх елементарних пізнавальних функцій на основі їх синтезу із функціями утворення понять. Сприйняття фактично стає частиною наочного мислення, запам'ятовування перетворюється на усвідомлений логічний процес; увага набуває чіткості та довільності. Вона стає більш організованою, вибірковою, все більше виступає її навмисний характер, що також пов'язано із необхідністю засвоєння дитиною учбової програми. Об'єм та стійкість, переключення і концентрація довільної уваги майже така ж, як і у дорослих. Молодші підлітки здатні більшою мірою керувати процесом уваги, але водночас вони потребують значної підтримки з боку вчителя, який спрямовує навчальний процес на підтримку довільної уваги (Павелків, 2015б).

Для цього віку характерним є інтенсивний розвиток довільної пам'яті, формується уміння логічно опрацьовувати матеріал для запам'ятовування. Водночас запам'ятовування стає більш осмисленим, набуває логічного характеру, з'являється здатність запам'ятовувати більш абстрактний матеріал. Підлітки прагнуть до пошуку та пізнання інформації, підліток прагне оволодіти якомога більшою кількістю інформації, не систематизуючи її. Зазвичай вони спрямовують свою розумову діяльність на ту сферу, котра більш всього приваблива для них (Кулагина, 2009).

Школярі цього віку проявляють гнучкість, пластичність, вони готові до змін і відкриттів у співпраці. Учні у віці від 9 до 12 років мають високий рівень мотивації до творчого мислення. Вони одержують задоволення від процесу мислення, від гри з ідеями. О. М. Матюшкін підкреслює, що в період розвитку дитини від молодшого до середнього шкільного віку (з 6–7 до 12–13) посилюється взаємовплив уваги й інтелекту (Матюшкін, 1991). У цей період особливо важливо стимулювати розвиток творчого мислення: пошук проблем, їх аналіз і рішення (Мухина, 2002; 18). Уміння оперувати гіпотезами в рішенні інтелектуальних завдань – найважливіше придбання підлітка в аналізі дійсності.

Стає очевидним зростання здатності до плано-мірної організованої поведінки. Зазначені «когнітивні виконавчі функції» (Sternberg, R. J., Powell, J. S., 1983) включають прийняття плану або мети дій, підпорядкування знань і дій плану вищого рівня. Здатність контролювати свою діяльність і психічні процеси також істотно зростає в середньому дитинстві (Brown, Bransford, Ferrara, Campione, 1983). Таким чином, діти 6–12 років часто виявляють більш зрілу, самостійну організацію шкільних та інших завдань порівняно з дошкільнятами.

У структурі когнітивних умінь школярів 5–6 класів у нашому дослідженні спираємося на психологічну класифікацію пізнавальних функцій, етапів засвоєння навчальної інформації, навчально-пізнавальних умінь і операцій, основних етапів інформаційної обробки. Згідно із теорією Ю. К. Бабанського та Ю. З. Гільбуха вважаємо, що структура когнітивних умінь має містити:

- 1) уміння сприймати інформацію;
- 2) уміння розподіляти увагу;
- 3) уміння раціонально запам'ятовувати;
- 4) уміння осмислювати, розуміти і виокремлювати головне;
- 5) уміння розв'язувати проблемні завдання;
- 6) уміння планувати і контролювати власну навчальну діяльність;
- 7) уміння застосовувати знання на практиці;
- 8) уміння усвідомлювати власний рівень опанування певних знань.

Висновки. На сьогоднішній день когнітивна сфера дітей різних країн світу є найбільш досліджуваною саме американськими вченими за багатьма науковими сферами, зокрема психології, освіти, медицини, нейробіології. У сучасній вітчизняній психолого-педагогічній науці дослі-

дженню когнітивних здібностей дітей приділено недостатньо уваги. Відповідно до основних напрямів наукових пошуків у центрах з когнітивних досліджень в Україні сутність когнітивних умінь не розкрито достатньою мірою.

З точки зору вітчизняних педагогів-науковців під когнітивними умінями розуміються розумові уміння, завдяки яким здійснюється процес навчання, наочіння, засвоєння навчального матеріалу. Когнітивні уміння вітчизняні педагоги класифікують відповідно до етапів навчання, засвоєння матеріалу, стадій інформаційної обробки та пізнавальних функцій людини.

Розвиток інтелектуальної сфери підлітка характеризується якісними і кількісними змінами, котрі відмінюють його від дитячого способу пізнання світу і наближують до рівня дорослого. Стрімкий психологічний та інтелектуальний розвиток школярів 5–6 класів, особливо наявність прагнення до пізнання, сприйнятливості та здатність утримувати великі об'єми інформації, є перевагами у формуванні когнітивних умінь. Однією із головних характеристик психічної сфери є стійкість та керованість процесів сприймання, уваги, мислення та пам'яті. Зазначені характеристики дають можливість формувати такі уміння та навички: рішення проблем, судження, міркування, прийняття рішень, планування.

Структура когнітивних умінь учнів 5–6 класів у нашому дослідженні представлена на основі психічних пізнавальних процесів, етапів засвоєння навчального матеріалу, класифікацій навчальних, пізнавальних та інтелектуальних умінь вітчизняних вчених. Серед підходів до структуризації особливо увагу приділено працям Ю. К. Бабанського, Ю. З. Гільбуха, П. Я. Гальперіна, С. Л. Рубінштейна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды : в 2-х т. Т. II /Под ред. А. А. Бодалева и др. Москва : Педагогика, 1980. 288 с., ил. (Труды д. чл. И чл.-кор. АПН СССР). В подзаг.: АПН СССР.
2. Бабанский Ю. К. Рациональная организация учебной деятельности. Москва : Знание, 1981. 96 с.
3. Гильбух Ю. З. Основы формирования трудовых умений и способностей. *Соц. Труд.* 1970. № 9.
4. Гильбух Ю. З. Темперамент і пізнавальні здібності школяра: психологія, діагностика, педагогіка. [пер. з укр., перероб. і доп.]. Київ : Ін-т психології АПН України, 1993. 272 с.
5. Давыдов В. В. и др. Возрастная и педагогическая психология : учеб. для студентов пед. ин-тов; под ред. А. В. Петровского. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Просвещение, 1979. 287, [1] с. Библиогр.: с. 286.
6. Державний стандарт базової середньої освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898.
7. Ильин Е. П. Умения и навыки: нерешенные вопросы. *Вопросы психологии.* 1986. № 2. С. 138–147.
8. Кулагина И. Ю., Колоцкий В. Н., Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва : ТЦ Сфера, 2009. 464 с.
9. Лернер И. Я. Процесс обучения и его закономерности. Москва : Знания, 1980. 86 с.
10. Лурия А. Р. Основы нейропсихологии. Москва : Издательство Московского университета, 1973. 376 с.
11. Махмутов М. И. Теория и практика проблемного обучения. Казань : Татарское книжн. изд-во, 1972. 551 с.
12. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов Москва : Издательский центр «Аркадия», 2002. 456 с.

13. Павелків Р. В. Вікова психологія. Вид. 2-е, стер. Київ : Кондор, 2015. 469 с.
14. Паламарчук В. Ф. Як виростити інтелектуала: Посіб. Для вчителів і керівників шкіл, Ін-т педагогіки АПН України. Київ : Навч. книга. Богдан, 2000. 151 с.
15. Пиаже Ж. Психологія інтелекту. СПб.: Пітер, 2004. 192 с.
16. Развитие творческой активности школьников: Под. ред. А.М. Матюшкина; Науч.-исслед., из.-1. общей и педагогической психологии Акад.пед. наук. СССР. Москва : Педагогика, 1991.-160 с. ил.
17. Реан А. А. Психология человека от рождения до смерти. СПб.: Прайм-Еврознак, 2001. 656 с. (Серия «Психологическая энциклопедия»).
18. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2005. 723 с.
19. Сокорева С. И. Формирование у студентов учебных умений и навыков. Педагогика высшей школы: Респ.межвед.сб., 1984, вып. 8. С. 65-71.
20. Солсо Р. Когнитивная психология. 6-е изд. Санкт-Петербург : «Питер», 2006. 589 с.
21. Усова А. В., Бобров А. А. Формирование у учащихся учебных умений. Москва : Знание, 1987. 78 с.
22. Усова А. В. О критериях и уровнях сформированности познавательных умений у учащихся. Советская п педагогика. 1980. № 12. С. 45–48.
23. Хомская Е. Д. Нейропсихология. 4-е издание. СПб. : Питер, 2005:496 с.
24. Brown, A. L., Bransford, J. D., Ferrara, R. A., & Campione, J. C. (1983). Learning, remembering, and understanding. In J. H. Flavell & E. M. Markman (Eds.), *Handbook of child psychology (Vol. 1): Cognitive development* (pp. 77-166). New York: Wiley.
25. Kiely, Kim (2014). "Cognitive function". In Michalos, Kim M. (ed.). *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. Springer. pp. 974–978.
26. Leclercq M. (2002) Theoretical aspects of the main components and functions of attention. In M. Leclercq, P. Zimmerman (Eds.) *Applied Neuropsychology of Attention*. New York: Psychology Press.
27. Lezak M. D. (2012) Howieson D. B, Bigler E. D, Tranel D. *Neuropsychological Assessment*. 5th edn. Oxford University Press, New York,.
28. Lezak M. D. (1983). *Neuropsychology assessment*. //N.Y. University Press. P. 768.
29. Squire, L. R., & Dede, A. J. (2015). Conscious and unconscious memory systems. *Cold Spring Harbor perspectives in biology*, 7(3), a021667. <https://doi.org/10.1101/cshperspect.a021667>
30. Sternberg, R. J., & Powell, J. S. (1983). Comprehending verbal comprehension. *American Psychologist*, 38 (8), 878–893. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.38.8.878>
31. Plomin, R., Fulker, D. W., Corley, R., & DeFries, J. C. (1997). Nature, Nurture, and Cognitive Development from 1 to 16 Years: A Parent-Offspring Adoption Study. *Psychological Science*, 8 (6), 442–447. <http://www.jstor.org/stable/40063231>.
32. VandenBos, G. R. (2015). *APA Dictionary of Psychology*, 2nd Edn. Washington, DC: American Psychological Association.

REFERENCES

1. Anan'ev B. G. *Izbrannye psikhologicheskie trudy* [Selected psychological works: in 2 volumes.], / Pod red. A. A. Bodaleva i dr. Moskva : Pedagogika, 1980. 288 s. [in Russian].
2. Babanskij YU. K. *Racional'naya organizaciya uchebnoj deyatel'nosti* [Rational organization of educational activities], Moskva : Znanie, 1981. 96 s. [in Russian].
3. Hilbukh Yu. 3. *Osnovy formirovaniya trudovykh umenij i sposobnostej*. [Fundamentals of the formation of labor skills and abilities] Soc. trud, 1970, № 9. [in Russian].
4. Hilbukh Yu. Z. *Temperament i piznavalni zdibnosti shkoliara: psykholohiia, diahnostryka, pedahohika*. [Temperament and educational health of a schoolboy: psychology, diagnostics, pedagogy], [per. z ukr. pererob. i dop.]. Kyiv : In-t psykholohii APN Ukrainy, 1993. 272 s. [in Ukrainian].
5. Davydov V. V. i dr. *Vozrastnaya i pedagogicheskaya psikhologiya: ucheb. dlya studentov ped. in-tov* [Age and educational psychology : textbook. for ped. students. inst.], pod red. A. V. Petrovskogo. Izd. 2-e , ispr. i dop. Moskva : Prosveshchenie, 1979. 287, [1] s. Bibliogr.: s. 286. [in Russian].
6. *Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity*. [State standard of basic middle education]. Zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2020 r. № 898. [in Ukrainian].
7. Il'in E. P. *Umeniya i navyki: nereshennye voprosy*. [Skills and skills: unresolved issues]. *Voprosy psikhologii*. 1986. № 2. S. 138–147. [in Russian].
8. Kulagina I. Y., Kolyutskiy V.N, *Vozrastnaya psikhologiya: Polnyj zhiznennyj cikl razvitiya cheloveka: uchebnoe posobie dlya studentov vysshikh uchebnykh zavedenij*, [Developmental psychology: The complete life cycle of human development: a textbook for students of higher education al institutions]. Moskva : TC Sfera, 2009. 464 s. [in Russian].
9. Lerner I. YA. *Process obucheniya i ego zakonornosti*. [Teaching process and its laws]. Moskva : Znaniya, 1980. 86 s. [in Russian].
10. Luriya A. R. *Osnovy nejropsikhologii*. Moskva [Fundamentals of neuropsychology]: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1973. 376 s. [in Russian].
11. Makhmutov M. I. *Teoriya i praktika problemnogo obucheniya*. [Theory and practice of problem learning]. Kazan' : Tatarskoe knizhn. izd-vo, 1972. 551 s. [in Russian].
12. Mukhina V. S. *Vozrastnaya psikhologiya: fenomenologiya razvitiya, detstvo, otrochestvo: Uchebnik dlya stud. vuzov* [Developmental psychology: phenomenology of development, childhood, adolescence: Textbook for students], Moskva: Izdatel'skij centr "Arkadiya", 2002. 456 s. [in Russian].

13. Pavelkiv R. V. Vikova psykholohiia. [Developmental psychology] Vyd. 2-e, ster. Kyiv : Kondor, 2015. 469 s. [in Ukrainian].
14. Palamarchuk V. F. Yak vyrostyty intelektuala: Posib. dlia vchyteliv i kerivnykiv shkil, In-t pedahohiky APN Ukrainy [How to grow the intellectual: Manual for teachers and school principals, Institute of Pedagogy of the Academy of Pedagogical Sciences]. Kyiv : Navch. knyha. Bohdan, 2000. 151 s. [in Russian].
15. Piazhe Z. H. Psikhologiya intellekta. [Psychology of intelligence]. SPb.: Piter, 2004. 192 s. [in Russian].
16. Razvitie tvorcheskoj aktivnosti shkol'nikov [Development of the creative activity of schoolchildren], Pod. red. A.M. Matyushkina; Nauch.-issled., iz.-1. obshchej i pedagogicheskoy psikhologii Akad.ped. nauk. SSSR. Moskva: Pedagogika, 1991. 160 s. il. [in Russian].
17. Rean A. A. Psikhologiya cheloveka ot rozhdeniya do smerti [Human psychology from birth to death]. SPb.: Prajm-Evroznak, 2001. 656s. (Seriya "Psikhologicheskaya ehnciklopediya"). [in Russian].
18. Rubinshtejn, S. L. Osnovy obshchej psikhologii [Fundamentals of General Psychology]. SPb.: Piter, 2005. 723 s. [in Russian].
19. Sokoreva C. I. Formirovanie u studentov uchebnykh umenij i navykov. Pedagogika vysshej shkoly [Formation of educational skills and abilities among students], Resp.mezhved.sb., 1984, vyp. 8. S.65-71. [in Russian].
20. Solso R. Kognitivnaya psikhologiya [Cognitive psychology]. 6-e izd. Sankt-Peterburg : "PiteR", 2006. 589 s. [in Russian].
21. Usova A. V., Bobrov A. A. Formirovanie u uchashchikhsya uchebnykh umenij [Formation of educational skills in students]. Moskva : Znanie, 1987. 78 s. [in Russian].
22. Usova A. V. O kriteriyakh i urovnyakh sformirovannosti poznavatel'nykh umenij u uchashchikhsya. Sovetskaya pedagogika [On the criteria and levels of formation of cognitive skills among students. Soviet pedagogy]. 1980. № 12. S. 45–48. [in Russian].
23. Khomskaya E. D. Nejropsikhologiya [Neuropsychology]. 4-e izdanie. SPb. : Piter, 2005:496 s. [in Russian].
24. Brown, A. L., Bransford, J. D., Ferrara, R. A., & Campione, J. C. (1983). Learning, remembering, and understanding. In J. H. Flavell & E. M. Markman (Eds.), Handbook of child psychology (Vol. 1): Cognitive development (pp. 77-166). New York: Wiley. [in Russian].
25. Kiely, Kim (2014). "Cognitive function". In Michalos, Kim M. (ed.). Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research. Springer. pp. 974–978.
26. Leclercq M. (2002) Theoretical aspects of the main components and functions of attention. In M. Leclercq, P. Zimmerman (Eds.) Applied Neuropsychology of Attention. New York: Psychology Press.
27. Lezak M. D. (2012) Howieson D. B, Bigler E. D, Tranel D. Neuropsychological Assessment. 5th edn. Oxford University Press, New York,.
28. Lezak M. D. (1983). Neuropsychology assessment. // N.Y. University Press. P.768.
29. Squire, L. R., & Dede, A. J. (2015). Conscious and unconscious memory systems. *Cold Spring Harbor perspectives in biology*, 7(3), a021667. <https://doi.org/10.1101/cshperspect.a021667>.
30. Sternberg, R. J., & Powell, J. S. (1983). Comprehending verbal comprehension. *American Psychologist*, 38 (8), 878–893. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.38.8.878>.
31. Plomin, R., Fulker, D. W., Corley, R., & DeFries, J. C. (1997). Nature, Nurture, and Cognitive Development from 1 to 16 Years: A Parent-Offspring Adoption Study. *Psychological Science*, 8 (6), 442–447. <http://www.jstor.org/stable/40063231>.
32. VandenBos, G. R. (2015). APA Dictionary of Psychology, 2nd Edn. Washington, DC: American Psychological Association.

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-31>

Жанна ДАВИДОВА,

orcid.org/0000-0002-7514-8910

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін

Приватного вищого навчального закладу «Харківський міжнародний медичний університет»

(Харків, Україна) *davydovazhanna@khimu.edu.ua*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Метою статті є обґрунтування низки організаційно-педагогічних умов забезпечення ефективності формування інформаційної компетентності іноземних здобувачів освіти медичних спеціальностей. У процесі дослідження застосовувалися методи аналізу, синтезу опрацьованої джерельної бази, порівняння з метою уточнення поняттєво-категоріального апарату дослідження, досягнення поставленої мети та розв'язання визначених завдань. Проаналізовано стан підготовки іноземних здобувачів освіти медичних спеціальностей і виявлено суперечності між очікуваннями й вимогами студентів щодо одержання міжнародної освіти та недостатніми умовами організації навчання й адаптації педагогічної системи ЗВО до інтернаціоналізації освітньої діяльності; між тенденцією ЗВО до інтернаціоналізації освітньої діяльності відповідно до сучасних глобальних викликів і недостатньою готовністю студентів до навчання у таких умовах. Обґрунтовано умови, які сприяють зниженню рівня визначених суперечностей: підготовку викладачів до специфічної діяльності з підготовки іноземних здобувачів освіти медичних спеціальностей, а також їх стимулювання до творчого пошуку ефективних засобів професійної підготовки майбутніх фахівців до діяльності відповідно до вимог сучасного суспільства; створення інформаційно-дослідницького освітнього середовища через запровадження відповідних підходів, засобів, форм і методів навчання. Розкрито сутність педагогічних умов і проаналізовано їх вплив на підвищення ефективності системи формування інформаційної компетентності. Визначено, що підготовка викладачів має здійснюватися через проведення ряду науково-методичних семінарів для викладачів, що сприяє ознайомленню викладачів із феноменом інформаційної компетентності; специфікою підготовки іноземних здобувачів освіти; методологічними, технологічними та методичними засадами відповідної підготовки майбутніх фахівців медичних спеціальностей. Створення інформаційного дослідницько-орієнтованого освітнього середовища у медичних ЗВО можливо через залучення студентів у різні види дослідницької діяльності через оновлення змісту компонентів педагогічної системи (цілей, принципів, змісту, методів, форм) підготовки фахівців. Забезпечення ефективності системи формування інформаційної компетентності іноземних студентів медичних спеціальностей можливе за умови створення відповідних організаційно-педагогічних умов, серед яких – підготовка викладачів до специфічної діяльності з підготовки іноземних здобувачів освіти медичних спеціальностей, а також їх стимулювання до творчого пошуку ефективних засобів професійної підготовки майбутніх фахівців до діяльності відповідно до вимог сучасного суспільства; створення інформаційно-дослідницького освітнього середовища через запровадження відповідних підходів, засобів, форм і методів навчання.

Ключові слова: інформаційна компетентність, іноземні студенти медичних спеціальностей, організаційно-педагогічні умови, підготовка викладачів, інформаційно-дослідницьке освітнє середовище.

Zhanna DAVYDOVA,

orcid.org/0000-0002-7514-8910

Candidate of Pedagogical Science, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Humanitarian and Social-Economic Disciplines

Kharkiv International Medical University

(Kharkiv, Ukraine) *davydovazhanna@khimu.edu.ua*

ENSURING THE EFFICIENCY OF THE FORMATION OF THE INFORMATION COMPETENCE FOR MEDICAL STUDENTS

The purpose of the article is to substantiate a number of organizational and pedagogical conditions to ensure the effectiveness of the formation of information competence of foreign students of medical specialties. The research used methods of analysis, synthesis of the processed source base, comparison in order to clarify the conceptual and categorical apparatus of the study, achieve the goal and solve certain problems. The article considers the organizational and pedagogical conditions that contribute to the effectiveness of the system of formation of information competence of foreign students of medical

specialties. The current situation with the training of foreign students of medical specialties is analyzed and contradictions are revealed – between the expectations and requirements of students for international education and insufficient conditions for the organization of training and adaptation of the pedagogical system of the University to the internationalization of educational activities; between the tendency of free economic education to internationalize educational activities in accordance with modern global challenges and insufficient readiness of students to study in such conditions. The conditions that contribute to reducing the level of certain contradictions are substantiated: preparation of teachers for specific activities for training foreign medical students, as well as their stimulation to creative search for effective means of training future professionals to work in accordance with modern society; creation of information-research educational environment through the introduction of appropriate approaches, tools, forms and methods of teaching. The essence of pedagogical conditions is revealed and their influence on increase of efficiency of system of formation of information competence is analyzed. It is determined that teacher training should be carried out through a number of scientific and methodological seminars for teachers, which helps to acquaint teachers with the phenomenon of information competence; the specifics of training foreign students; methodological, technological and methodological principles of appropriate training of future specialists in medical specialties. Creating an information research-oriented educational environment in medical universities is possible through the involvement of students in various types of research activities by updating the content of the components of the pedagogical system (goals, principles, content, methods, forms) of training. Ensuring the effectiveness of the system of formation of information competence of foreign medical students is possible provided the creation of appropriate organizational and pedagogical conditions, including – training teachers for specific activities to train foreign medical students, as well as stimulating them to creatively seek effective means of training future professionals. in accordance with the requirements of modern society; creation of information-research educational environment through the introduction of appropriate approaches, tools, forms and methods of teaching.

Key words: *information competence, international students of medical specialties, organization and pedagogical conditions, teachers training, information and research-oriented educational environment.*

Постановка проблеми. Протягом декількох десятиріч Україна визнається сприятливою державою для отримання вищої освіти іноземцями. Високий рівень підготовки, досить високі рейтинги українських ЗВО у світовому освітньому просторі, визнання дипломів у багатьох країнах, сприятливі соціокультурні умови, зумовлені толерантним полікультурним середовищем і позитивним ставленням українців до міжкультурної комунікації. Запровадження інноваційних реформ в українську освіту сприяло зростанню кількості іноземних студентів, які бажають здобувати вищу освіту в Україні. Зараз, за даними УДЦМО, ця цифра сягає 75 605 осіб зі 154 країн світу. Найпопулярнішими спеціальностями серед іноземних студентів є медичні, що становлять 45% від загальної кількості. Тобто для нашої країни стратегічним напрямом вищої освіти є підготовка іноземних здобувачів освіти медичних спеціальностей. Саме медична освіта є однією з найпрестижніших, а дипломи українських медичних вишів визнаються у багатьох країнах світу.

Забезпечення високого рівня якості підготовки фахівців для зарубіжних країн у вітчизняних університетах значною мірою визначається успішністю організації освітнього процесу та соціокультурної й інформаційної адаптації іноземних студентів.

У нинішніх умовах особливо актуальною стає розробка системи формування інформаційної компетентності (далі – ІК) іноземних здобувачів освіти медичних спеціальностей у закладах вищої освіти (далі – ЗВО) України.

Метою статті є обґрунтування низки організаційно-педагогічних умов забезпечення ефективності формування ІК іноземних здобувачів освіти медичних спеціальностей.

Завдання статті: 1. Проаналізувати стан підготовки іноземних здобувачів освіти медичних спеціальностей і виявити суперечності. 2. Обґрунтувати умови, що сприяють зниженню рівня визначених суперечностей. 3. Розкрити сутність педагогічних умов і проаналізувати їх вплив на підвищення ефективності системи формування ІК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підготовки іноземних здобувачів освіти в Україні є об'єктом дослідження таких вчених, як В. Головка, Л. Кайдалова, Ж. Черкашина, Т. Шмоніна, І. Штеймілер та ін. Деякі питання професійної підготовки іноземних студентів-медиків були розглянуті Х. Мазепою, А. Мельником, І. Мельничуком, Ю. Орел-Халік, О. Яцишиною, К. Kyong-Jee, Н. Molly та ін.

Методологія та методи. Вивчення й аналіз науково-практичних розробок у галузі педагогіки та інших соціогуманітарних наук дозволив визначити такі теоретико-методологічні підходи до формування ІК: системний, компетентнісний, особистісно-діяльнісний інформаційний, синергетичний, герменевтичний, знаково-символічний. У процесі дослідження застосовувалися методи аналізу, синтезу опрацьованої джерельної бази, порівняння з метою уточнення поняттєво-категоріального апарату дослідження, досягнення поставленої мети та розв'язання визначених завдань.

Виклад основного матеріалу. Процес організації освітнього процесу іноземних здобувачів

вищої медичної освіти є складним і багаторівневим. Така підготовка має низку певних особливостей на всіх етапах і не може бути уніфікована.

Іноземні здобувачі освіти зіштовхуються із проблемою адаптації у соціокультурному й освітньому середовищі. Студенти-іноземці мають долати цілу низку труднощів, пов'язаних із одночасним інтенсивним вивченням нової мови, нових академічних дисциплін, а також пристосування до нового соціокультурного середовища, що оточує їх у повсякденному житті. Означені труднощі зумовлюють виникнення суперечності між зростаючою кількістю іноземних студентів, які бажають отримувати освіту за медичними спеціальностями у вишах України, та проблемами соціокультурної й академічної адаптації в освітньому процесі вишу.

Іноземні студенти, котрі приїздять на навчання до ЗВО України, мають певні очікування й амбітні плани щодо отримання освіти міжнародного рівня.

Основними очікуваннями іноземних студентів є набуття такого рівня освіти, що відповідає міжнародним стандартам у певній сфері.

Інтернаціоналізація освітнього процесу ставить перед студентами певні вимоги стосовно рівня володіння англійською мовою, базового академічного рівня підготовки із загальнонаукових і фахових дисциплін, наявності певних академічних якостей, що сприяють швидкому та якісному набуттю професійних компетентностей, таких як здатність до навчання, критичність мислення тощо. Також особливого значення набуває рівень сформованості низки особистісних якостей і соціокультурних компетенцій, таких як гнучкість, толерантність, міжкультурна, комунікативна компетентності тощо.

Як показує досвід, для значної кількості студентів виникають певні труднощі, що ускладнюють освітній процес набуття професійної компетентності міжнародного рівня.

Тому виникають суперечності між очікуваннями та вимогами студентів щодо одержання міжнародної освіти та недостатніми умовами організації навчання й адаптації педагогічної системи ЗВО до інтернаціоналізації освітньої діяльності; між тенденцією ЗВО до інтернаціоналізації освітньої діяльності відповідно до сучасних глобальних викликів і недостатньою готовністю студентів до навчання у таких умовах.

Система підготовки фахівців медичних спеціальностей є достатньо специфічним феноменом у сфері освіти. На перших етапах медичної підготовки студенти мають справу із завданням опрацювання значних обсягів нової для них інформації за достатньо обмежений час. Значну частку навчаль-

ної діяльності відведено на самостійну роботу, пов'язану із пошуком, оцінюванням, організацією, інтерпретуванням і засвоєнням інформації.

Спостереження показали, що багато іноземних студентів виявляються не повною мірою готовими до таких умов навчальної діяльності та відчувають когнітивне перенавантаження, а це інколи призводить навіть до фрустрації та втрати навчальної мотивації. Тому важливим завданням на початкових етапах процесу підготовки лікарів є розвиток аналітичних навичок, критичності мислення, аргументації, дослідницьких вмінь.

Як показує досвід медичні виші приділяють недостатньо уваги розвитку ІК студентів, що може негативно впливати на результати їх навчальної діяльності під час підготовки у ЗВО, а також на ефективність подальшої професійної діяльності, яка потребує постійного вдосконалення.

Означені суперечності доводять актуальність пошуку шляхів підвищення ефективності підготовки іноземних здобувачів вищої медичної освіти на основі розвитку їхньої ІК.

Основними компонентами педагогічної системи є її суб'єкти (викладачі та здобувачі освіти), ефективність діяльності яких визначає ефективність досягнення означеної мети та здобуття необхідних результатів.

Виходячи з того, що викладачі ЗВО є висококваліфікованими фахівцями, готовими постійно підвищувати власний професійний рівень щодо набуття ефективних форм, методів роботи, вважаємо, що важливим у цьому контексті є проведення науково-методичних семінарів для викладачів. Серед них: «Інформаційна компетентність як основа професійної діяльності майбутніх лікарів», «Основи міжкультурної комунікації», «Педагогічний супровід інформаційної адаптації іноземних студентів», «Система формування інформаційної компетентності іноземних студентів медичних спеціальностей», що сприяє ознайомленню викладачів із феноменом ІК; специфікою підготовки іноземних здобувачів освіти; методологічними, технологічними та методичними засадами відповідної підготовки майбутніх фахівців медичних спеціальностей. Обговорення означених питань, спільне визначення можливостей фахових дисциплін, різних видів практики, науково-дослідної та виховної діяльності щодо формування ІК студентів стимулює викладачів до творчого пошуку ефективних засобів професійної підготовки майбутніх фахівців до діяльності відповідно до вимог сучасного суспільства.

Однією з необхідних умов забезпечення системного розвитку ІК є створення відповідного

освітнього середовища. Як зазначає Н. Кабусь: «Саме доцільне середовище сприяє формуванню відповідної мотивації майбутніх фахівців, стимулює до професійної творчості й удосконалення» (Кабусь, 2019: 277).

У зарубіжних джерелах освітнє середовище розглядається як обставини, які оточують здобувача освіти та здебільшого концентруються на культурі поведінки та взаємодії (The glossary of Education Reform, 2016).

О. А. Рацул визначає доцільність створення інформаційного освітнього середовища через запровадження низки заходів і засобів інформатизації освіти засобами ІКТ (Рацул, 2016: 234) для розвитку інформаційної культури майбутніх фахівців. Зазначена організаційно-педагогічна умова є актуальною для будь-якого освітнього процесу, але потребує доповнення щодо обґрунтування засобів діяльності при створенні відповідного освітнього середовища залежно від суб'єктів і цілей навчання. Завдання формування ІК іноземних здобувачів медичної освіти зумовлює необхідність внесення дослідницького компонента у створенні освітнього середовища.

Т. Бабенко визначає дослідницькі вміння студентів-медиків як комплекс умотивованих дій, спрямованих на самостійне виконання мануальних, інвазивних маніпуляцій і профілактичних заходів у межах професійної компетенції із застосуванням наукових прийомів за стандартних ситуацій (Бабенко, 2015).

Дослідницькі вміння включають у себе володіння дослідницькими методами, збирання інформації, критичний аналіз та обробку інформації. (Murdoch-Eaton, 2010).

Дослідницькі вміння визначають когнітивні (пізнавальні) здібності того, хто навчається, до яких належать вміння концентрувати увагу, сприймати, усвідомлювати, запам'ятовувати, аналізувати факти, будувати моделі, систематизувати та класифікувати, структурувати, проводити розумовий експеримент. Також сформованість дослідницької компетентності сприяє здатності здобувачів освіти самостійно результативно набувати нові знання, вміння, навички, орієнтуватися у різних предметних сферах, у структурі навчальної діяльності (Сабинова, 2015). Створення дослідницько-орієнтованого освітнього середовища виконує низку когнітивно-мотиваційних функцій, серед яких сприяння більш глибокому розумінню науки, розвиток позитивного ставлення до дослідницької діяльності, розвиток методологічних дослідницьких навичок, розвиток навичок критично ставитися до дослідницької діяльності та її результатів, набуття готовності до майбутньої участі у дослідницькій діяльності (Vauderwange, 2019).

Дослідницьке освітнє середовище є складним багатовимірним феноменом, яке охоплює усі рівні

освітнього процесу та компоненти педагогічної системи. Це означає, що інтегрування різних видів дослідницької діяльності є невід'ємним елементом освітнього процесу. Сам процес дослідження, а не лише результати, є ключовим об'єктом навчання. Дослідники розрізняють форми взаємодії у дослідницько-орієнтованому освітньому середовищі, де у першому випадку студенти є слухачами, а у другому – активними учасниками. До першої категорії відносять лекції, лабораторні роботи, воркшопи, деякі види семінарів, друга категорія включає студентські проекти, наукові дослідження, пошукові дискусії (Healey, 2005).

Створення інформаційного дослідницько-орієнтованого освітнього середовища у медичних ЗВО можливо через залучення студентів у різні види дослідницької діяльності через оновлення змісту компонентів педагогічної системи (цілей, принципів, змісту, методів, форм) підготовки фахівців. Таким прикладом створення інформаційного дослідницько-орієнтованого освітнього середовища у ПВНЗ «Харківський міжнародний медичний університет» є модернізація освітньої програми з підготовки фахівців 5 магістерського рівня за спеціальністю 222 «Медицина». Знайомство здобувачів освіти із закономірностями розумової науково-дослідної діяльності здійснюється із початкових етапів навчання. На першому році навчання запроваджено курс «Вступ до спеціальності», який формує основу для професійно-орієнтованої навчальної та науково-дослідницької діяльності. У процесі вивчення навчальної дисципліни студенти занурюються у міркування щодо особливостей медичної професії, складників і суті професіоналізму лікаря, особливостей взаємодії, етики, духовно-ціннісних орієнтацій на основі відданості, співчуття, взаєморозуміння. Застосування методів активізації розумової діяльності дає можливість студентам самостійного розкриття сутності й усвідомлення особливостей професійної діяльності лікаря. Одним із компонентів навчальної діяльності з дисципліни є дослідження факторів, що впливають на здоров'я, а також проведення базових епідеміологічних досліджень і біостатистики. Також на першому курсі студенти мають можливість обрати одну з дисциплін вибіркового блоку освітньої програми «Основи науково-дослідницької діяльності», серед яких «Основи критичного мислення», «Академічна доброчесність», «Методологія наукових досліджень».

Вибіркові компоненти (ВК) освітньої програми розподілено на 4 блоки: гуманітарний блок, соціально-поведінковий блок, блок «Основи медичних знань», блок «Основи науково-дослідницької діяльності». Кожен студент має обрати одну навчальну дисципліну з кожного блоку. Комплекс із чотирьох вибірових дисциплін формує цілісну систему

різноспрямованих взаємодоповнюючих компонентів, які є повноцінною основою для формування професійної компетентності майбутніх лікарів.

В умовах переходу на дистанційне навчання через епідеміологічні обмеження, пов'язані з пандемією Covid-19, створення інформаційно-дослідницького середовища стає особливо актуальним у підготовці майбутніх лікарів. Зазначені карантинні виклики дали поштовх розвитку нових підходів, а саме застосуванню таких інформаційно-дослідницьких методів, як кейси та методи доказової медицини. Така практика дозволяє відійти від сухого запам'ятовування інформації, сприяє розвиненню клінічного мислення студентів, аналітичних навичок, концептуальному розу-

мінню медицини та практичному застосуванню основ доказової медицини.

Висновки. Таким чином, забезпечення ефективності системи формування ІК іноземних студентів медичних спеціальностей можливе за умови створення відповідних організаційно-педагогічних умов, серед яких – підготовка викладачів до специфічної діяльності з підготовки іноземних здобувачів освіти медичних спеціальностей, а також їх стимулювання до творчого пошуку ефективних засобів професійної підготовки майбутніх фахівців до діяльності відповідно до вимог сучасного суспільства; створення інформаційно-дослідницького освітнього середовища через запровадження відповідних підходів, засобів, форм і методів навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кабусь Н. Д. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх соціальних педагогів до сталого розвитку соціальних груп : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.09 / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2018. 678 с.
2. The glossary of education reform. URL: <https://www.edglossary.org/learning-environment/> (date of access: 12.07.2021).
3. Рацул О. А. Теоретичні і методичні засади системного розвитку інформаційної культури майбутніх соціальних педагогів : дис. ... докт. наук : 13.00.01 / Кіровоградський державний педагогічний університет імені В. Винниченка. Кропивницький, 2016. 465 с.
4. Бабенко Т. П. Формування дослідницьких умінь і навичок студентів медичного коледжу у процесі проектної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / ДВНЗ «Криворізький національний університет». Кривий Ріг, 2015. 274 с.
5. What do medical students understand by research and research skills? identifying research opportunities within undergraduate projects / D. Murdoch-Eaton et al. *Medical Teacher*. 2010. Vol. 32. № 3. P. e152–e160. URL: <https://doi.org/10.3109/01421591003657493> (date of access: 10.07.2021).
6. Сабирова Э. Г., Закирова В. Г. Формирование исследовательских умений учащихся в информационно-образовательной среде начальной школы. Казань : КФУ, 2015. С. 34.
7. Vauderwange O., Javahiraly N., Curticapean D. Concept and development of research-oriented education in the university context. *Fifteenth Conference on Education and Training in Optics and Photonics: ETOP 2019 Papers* (Optical Society of America, 2019, P. 11143–158. URL: https://www.osapublishing.org/abstract.cfm?uri=ETOP-2019-11143_158 (date of access: 10.09.2021).
8. Healey M. Linking research and teaching: exploring disciplinary spaces and the role of inquiry-based learning. *Reshaping the University: New Relationships between Research, Scholarship and Teaching* / R. Barnett (ed). Maidenhead, U. K. : Open University Press/McGraw-Hill, 2005. P. 67–78.

REFERENCES

1. Kabus, N. D. (2018). Teoretychni i metodychni zasady pidhotovky maibutnikh sotsialnykh pedahohiv do staloho rozvytku sotsialnykh hrup [Theoretical and methodical bases of preparation of future social teachers for sustainable development of social groups]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
2. The glossary of education reform. Retrieved from <https://www.edglossary.org/learning-environment/>
3. Ratsul O. A. (2016). Teoretychni i metodychni zasady systemnoho rozvytku informatsiinoi kultury maibutnikh sotsialnykh pedahohiv [Theoretical and methodical bases of system development of information culture of future social pedagogues] *Doctor's thesis*. Kropyvnytskyi : Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University [in Ukrainian].
4. Babenko, T. P. (2015). Formuvannia doslidnytskykh umin i navychok studentiv medychnoho koledzhu u protsesi proektnoi diialnosti [Formation of research skills of medical college students in the process of project activities]. *Candidate's thesis*. Kryvyi Rih : Kryvyi Rih National University [in Ukrainian].
5. What do medical students understand by research and research skills? Identifying research opportunities within undergraduate projects / D. Murdoch-Eaton et al. *Medical teacher*. 2010. Vol. 32, № 3. P. e152–e160. Retrieved from <https://doi.org/10.3109/01421591003657493> (date of access: 20.09.2021)
6. Sabyrova, E. H., & Zakyrova, V. H. (2015). *Formyrovanye yssledovatel'skykh umenyi uhashchyykhsvia v ynfarmatsyonno-obrazovatel'noi srede nachalnoi shkoly* [Formation of research skills of students in the information and educational environment of primary school]. Kazan : KFU [in Russian].
7. Vauderwange, O., Javahiraly N., & Curticapean D. (2019). Concept and development of research-oriented education in the university context. *Fifteenth Conference on Education and Training in Optics and Photonics: ETOP 2019 Papers* (Optical Society of America. Retrieved from https://www.osapublishing.org/abstract.cfm?uri=ETOP-2019-11143_158
8. Healey, M. (2005). Linking research and teaching exploring disciplinary spaces and the role of inquiry-based learning (pp. 67–78). McGraw Hill: Open University Press.

УДК 316.17:37-04

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-32>**Олена ДАНИЛІНА,***orcid.org/0000-0002-2649-8818**кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри журналістики
Міжрегіональної академії управління персоналом
(Київ, Україна) heledana@gmail.com***Ірина КАЛІНА,***orcid.org/0000-0001-5662-6967**доктор економічних наук,
професор кафедри журналістики
Міжрегіональної академії управління персоналом
(Київ, Україна) kalinargz@gmail.com***Олександра ШТЕПЕНКО,***orcid.org/0000-0002-2493-5383**доктор філологічних наук,
професор кафедри журналістики
Міжрегіональної академії управління персоналом
(Київ, Україна) alexshtep69@gmail.com*

ІНТЕГРАЦІЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНИЙ ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС

Статтю присвячено аналізу інтеграції міжкультурної комунікації у вітчизняному освітньому процесі на прикладі міста Мелітополь. Зроблено акцент на тому, що існує соціальна потреба у підготовці студентів, здатних ефективно комунікувати в умовах розвитку міжкультурних контактів, і ця потреба є актуальною метою освітньої підготовки й успішного інтегрування у професійне середовище.

Саме тлумачення понять «міжкультурна комунікація», «міжкультурна освіта» багатогранне та розмаїте, тому для задоволення полікультурних потреб у міжкультурній освіті розроблено різні підходи, програми та вимоги до закладів освіти.

Для розширення й уточнення понять потрібне вивчення практики спілкування у різних культурних контекстах, зокрема й у сфері освіти.

З огляду на це метою статті став аналіз досвіду організації міжкультурної комунікації у галузі освіти України на матеріалі міста Мелітополь (Запорізька область, Україна).

Процес розроблення стратегії інтеркультурного розвитку міст в Україні представлено у статті наочно з використанням індекса міжкультурних міст (ICM-Index). Індексні діаграми ICC графічно відобразили рівень досягнень кожного міста, прогрес у часі та порівняння з іншими містами за допомогою фільтрації за розміром, демографічною різноманітністю, населенням, крайною та політикою області. Процес осмислення маркетингових і демографічних факторів надає проблемі міжкультурної освіти особливого звучання за умови долучення конкретних прикладів реалізації певного передового досвіду на практиці.

У статті проаналізовано показники міста Мелітополь і наведено приклади реалізації міжкультурної стратегії. Результатом аналізу стало виокремлення основних етапів роботи над окресленою проблемою. Проаналізувавши процес інтеграції міжкультурної комунікації у вітчизняний освітній процес (на прикладі досвіду міста Мелітополь), ми дійшли висновків, що такі міста є прикладами для впровадження подібної стратегії міжкультурного розвитку в інших місцях України задля подолання одного з найсерйозніших викликів суспільства, яким сьогодні є міжкультурна освіта молоді.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, освіта, індекс міжкультурних міст, інтеркультурність, освіта, глобалізація.

Olena DANYLINA,

orcid.org/0000-0002-2649-8818

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Journalism
Interregional Academy of Personnel Management
(Kyiv, Ukraine) heledana@gmail.com*

Irina KALINA,

orcid.org/0000-0001-5662-6967

*Doctor of Economics,
Professor at the Department of Journalism
Interregional Academy of Personnel Management
(Kyiv, Ukraine) kalinargz@gmail.com*

Alexandra SHTEPENKO,

orcid.org/0000-0002-2493-5383

*Doctor of Philology,
Professor at the Department of Journalism
Interregional Academy of Personnel Management
(Kyiv, Ukraine) alexshtep69@gmail.com*

INTEGRATION OF INTERCULTURAL COMMUNICATION INTO DOMESTIC EDUCATIONAL PROCESS

The article is devoted to the analysis of the integration of intercultural communication in the domestic educational process on the example of the city of Melitopol. Emphasis is placed on the fact that there is a social need to train students who can communicate effectively in the context of intercultural contacts, and this need is an urgent goal of educational training and successful integration into the professional environment.

The interpretation of the concepts of “intercultural communication”, “intercultural education” is multifaceted and diverse, so to meet the multicultural needs of intercultural education, different approaches, programs, and requirements for educational institutions have been developed.

To expand and clarify the concepts, it is necessary to study the practice of communication in different cultural contexts, including in the field of education.

In view of this, the aim of our article was to analyze the experience of organizing intercultural communication in the field of education in Ukraine on the material of the city of Melitopol (Zaporozhye region, Ukraine).

The process of developing a strategy for intercultural urban development in Ukraine is presented in the article clearly using the Intercultural Cities Index (ICC-Index).

The indicators of the city of Melitopol are analyzed and examples of realization of intercultural strategy are given. The result of the analysis was the identification of the main stages of work on the outlined problem. Analyzing the process of integration of intercultural communication into the domestic educational process (on the example of the experience of Melitopol), we concluded that such cities are examples of similar strategies for intercultural development in other parts of Ukraine to overcome one of the most serious challenges of intercultural education young people.

***Key words:** intercultural communication, education, index of intercultural cities, interculturality, education, globalization.*

Постановка проблеми. У сучасному світі глобалізаційних і трансформаційних процесів у суспільстві загалом та в освітньому середовищі зокрема питання міжкультурної комунікації як ідеї діалогу культур є актуальною та затребуваною в умовах актуалізації принципів світового мультикультуралізму.

Соціальна потреба у підготовці студентів, здатних ефективно комунікувати в умовах розвитку міжкультурних контактів, є актуальною метою освітянської підготовки та їхнього успішного інтегрування у професійне середовище.

У процесі міжкультурної освітньої комунікації

не тільки засвоюється соціокультурний досвід, а й відбувається взаємодія, яка формує нові сучасні особистісні якості студентів. Саме міжкультурна комунікація будує базову загальнокультурну платформу, на якій зростає й увиразнюється світове значення спільних досягнень цивілізації всього людства. Така глобальна місія взаємозбагачення національних культур має власну проєкцію на вітчизняне освітнє середовище як явище складне й неоднорідне, у котрому можна виокремити щонайменше три стратегічні компоненти:

– *навчатися* визнавати «чужі» цінності людей, їхнє мислення та поведінку (усталена

архетипова дефініція «свій/чужий» у культурі та мові взагалі);

– *навчатися* рефлексувати «інакшість» зі збереженням власної ідентичності;

– *навчатися* будувати конструктивні партнерські відносини з носіями різних культур.

Не випадково перераховані компоненти зацентровано на одному домінантному дієслові, бо саме *навчатися* інтегрувати навички міжкультурної комунікації задля ефективного усунення міжкультурних протиріч між партнерами суспільно-культурного спілкування – актуальний напрям в осмисленні сучасних викликів для вітчизняної міжкультурної освіти.

Аналіз досліджень. Саме тлумачення поняття «міжкультурна освіта» багатогранне та розмаїте, тому для задоволення полікультурних потреб у міжкультурній освіті розроблено різні підходи, програми та вимоги до закладів освіти. Таким чином, міжкультурна освіта намагається адекватно відповісти на численні запити, потреби та прагнення різних культурних груп.

За новою концепцією міжкультурної освіти недостатньо просто передати знання, необхідно розвивати конструктивні стосунки між людьми з різним культурним походженням. Власне, конструктивні стосунки і є суттю міжкультурної освіти. Міжкультурна освіта охоплює та підтримує різноманітність у всіх сферах людського життя: робить студентів сприйнятливими до існування різного способу життя, традицій, звичаїв і світогляду. Мультикультуралізм уявляється радше як актив, а не як зобов'язання, тому, збагачена багатокультурними цінностями, міжкультурна освіта сприяє рівності, повазі до прав людини та забезпечує рівні можливості для всіх, водночас протистоїть несправедливості та дискримінації. Ф. Квелет (Ouellet, 1997: 23) вважає, що міжкультурна освіта також включає освіту для миру, освіту для розвитку, освіту для демократичного співіснування й освіту для прав людини. Алесіна й Перотті (Alesina&Perotti, 1993: 40) відзначали, що міжкультурна освіта дозволяє дітям керувати відносинами з іншими та розширює їхній досвід у полікультурному середовищі. Міжкультурна освіта готує дітей до спілкування, особливо у конфліктних ситуаціях, у яких стосунки не є автоматичними. У цьому процесі підготовки, на думку Дж. Вільяма Фулбрайта, важлива емпатія: «Суть міжкультурної освіти полягає у набутті емпатії – здатності бачити світ таким, яким його бачать інші, і допускати можливість того, що інші можуть побачити те, що ми не змогли побачити, або побачити це більш точно...» (Fulbright, 1983).

Міжкультурна освіта означає також «освіту, яка готує людей, здатних цінувати різні культури, котрі встановлюються у традиційному суспільстві, і тому здатні погодитися на розвиток у контакті з цими культурами, тому що це різноманіття може стати надбанням збагачення культурного, соціального й економічного життя країни» (Eddy, 2013: 44).

Одним із ключових принципів міжкультурної іншомовної освіти О. Місечко вважає принцип діалогу культур, під яким розуміє готовність у порівнянні культурних проявів, культурного тла і культурних норм у різних країнах до шанобливого сприймання різних поглядів, навіть тих, із якими важко погодитися, критичного ставлення до установлених тверджень, відкритого обміну думками на основі взаєморозуміння та поваги до культурного розмаїття. Засоби міжкультурної іншомовної освіти (зокрема навчальні підручники) теж мають бути адекватними (Місечко, 2018: 70).

Термін «міжкультурна освіта» є поняттям, формулювання якого ще розвивається. Зокрема, були проведені дослідження визначення засобів соціально-освітньої інтеграції через зростання кількості студентів-іммігрантів (Інтернаціоналізація, 2016: 98).

Мета статті. Для розширення й уточнення поняття «міжкультурна комунікація» потрібне вивчення практики спілкування у різних культурних контекстах, зокрема у сфері освіти. Важливими тут є як дослідження внутрішніх культурних відмінностей, таких як етнічна належність і гендер, так і міжнародних відмінностей, таких як національність або світовий регіон. Міжкультурна комунікація – це підхід до стосунків між членами цих груп, який зосереджується на визнанні та повазі культурних відмінностей, прагне до взаємної адаптації, що веде до бікультуралізму, а не простого асиміляції, та підтримує розвиток міжкультурної чутливості з боку індивідів і організації, щоб уможливити емпатичне розуміння та компетентну координацію дій між культурними відмінностями.

З огляду на це метою статті є аналіз досвіду організації міжкультурної комунікації у галузі освіти України на матеріалі міста Мелітополь (Запорізька область, Україна).

Виклад основного матеріалу. Запорукою успіху в міжнародній практиці є знання та розуміння інших культур і поширення нових форм взаємодії насамперед у міжкультурній освіті. Представницька група європейського проекту «Співіснування в Європі в XXI столітті» ще у 2011 році провела серію досліджень, основними практичними рекомендаціями яких було те, що вчителі та керівники освітньої галузі в усіх

країнах-членах мають розвивати міжкультурну компетентність як один із елементів шкільної програми, а також у неформальній освіті (в музеях, установах, культурних подіях і фестивалях, компаніях та інших сферах життя). Розвиток міжкультурної компетентності та спілкування призводить до формування усвідомлення рівності всіх культур, послаблення відчуття культурної переваги на користь міжкультурного діалогу й усунення стереотипів. Відповідно до виголошення у Білій книзі Ради Європи у 2008 року тези про міжкультурний діалог людям не потрібні навички, які автоматично набуваються для мирного співіснування, але їх слід заохочувати та розвивати з дитинства, оскільки вони стануть у пригоді у майбутньому. Це особливо важливо для мігрантів, котрі потребують відповідної освіти, щоб стати більш активними й успішними членами суспільства. Важливо також сприяти поступовій інтеграції новоприбулих дітей-мігрантів у систему освіти: уможливити вивчення мови у дошкільному закладі, під-

готувати їх до успішного переходу зі школи на ринок праці та подолання труднощів.

Процес розроблення стратегії інтеркультурного розвитку міст в Україні представлено на рис. 1.1.

Оскільки міста використовують міжкультурний підхід до управління різноманітністю, їм необхідно підбивати підсумки своїх досягнень і викликів як відправну точку для розвитку своїх міжкультурних стратегій. Для того, щоб підтримувати мотивацію та коригувати свої зусилля, містам необхідно оцінити прогрес із часом і побачити, чи можуть вони вчитися в інших міст, які мають конкретний досвід у цій сфері.

Індекс міжкультурних міст (ICC-Index) підтримує всі ці цілі. Міста, котрі заповнюють анкету ICC-Index послідовно і неодноразово протягом певного періоду, зможуть розрізнити зростаючі або спадні моделі ключових індексів і, отже, робити набагато більш обґрунтовані судження про довгостроковий вплив своєї політики та її інвестиції.

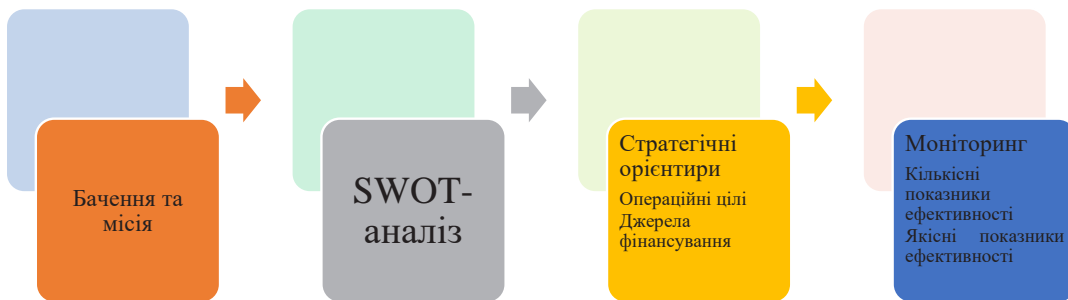

Рис. 1.1. Процес розроблення стратегії інтеркультурного розвитку міст в Україні

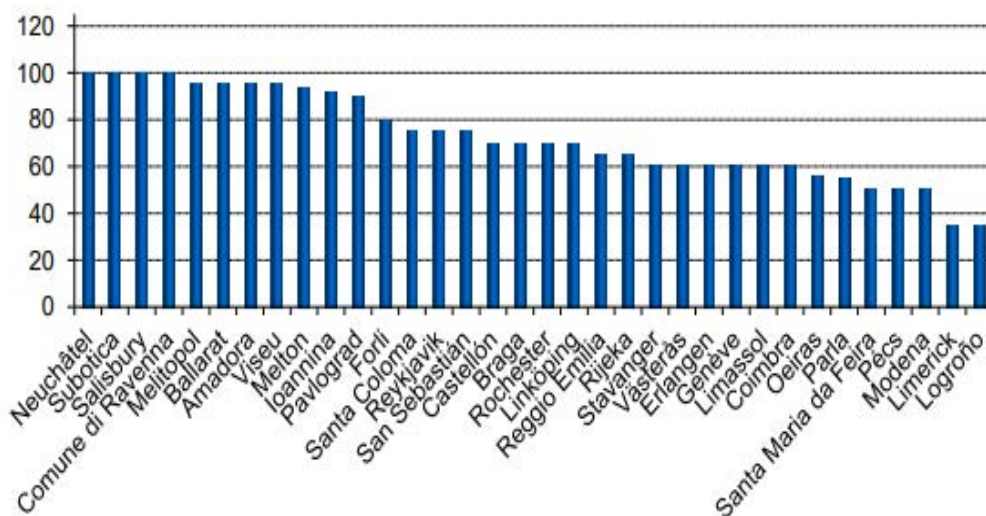

Рис. 1.2. Індекс міжкультурного міста Мелітополь (ICC) – система освіти (100 000 – 200 000 жителів) (Програма, 2020)

Крім того, ICC-Index є потужним інструментом для координаторів міста ICC, адже дозволяє:

- ініціювати обговорення в органах місцевого самоврядування щодо того, що означає міжкультурна інтеграція на практиці;
- підвищити обізнаність щодо необхідності горизонтальної роботи між різними відділами та службами, які сприяють виконанню міжкультурного порядку денного;
- визначати та вивчати «добрий досвід» інших міст.

Нарешті, індексні діаграми ICC дозволяють графічно відображати результати індексів усіх членів ICC, включаючи рівень досягнень кожного міста, прогрес у часі та порівняння з іншими містами за допомогою фільтрації за розміром, демографічною різноманітністю, населенням, країною та політикою області. Крім того, діаграми ICC також порівнюють результати, отримані містом у «розширеному міжкультурному індексі», який охоплює оцінку вихідного (основного) індексу, а також нових питань, доданих у 2019 році.

Процес осмислення маркетингових і демографічних факторів надає проблемі міжкультурної освіти особливого звучання за умови долучення конкретних прикладів реалізації певного передового досвіду на практиці, який вказує на те, що «навчання співіснуванню» – справа складана й багатоаспектна.

Розглянемо цю стратегію на прикладі побудови освітнього міжкультурного середовища м. Мелітополя, котре, на наш погляд, вдало демонструє проєкцію поетапного набуття молодим поколінням навичок взаємодії цінностей різних способів життя за умови толерантного ставлення та поваги до «інакшості» різних культур.

Показники оцінки м. Мелітополя за параметрами освіти дорівнюють 95%, що значно перевищує результат міської вибірки, яка становить 68%. Це нижче за результат м. Мелітополя у 2016 році на 100%, але все одно покращує початковий результат на 80% у 2009 році. Це свідчить про те, що Мелітополь продовжує прагнути та досягати позитивних результатів у цій сфері. Індекс міжкультурного міста Мелітополь (ICC) – Система освіти. (100 000 – 200 000 жителів) представлено на рис. 1.2.

Заклади освіти Мелітополя докладають реальних зусиль для залучення батьків до шкільного життя, наприклад, створено школу «Бути батьками» на ТРК Мелітополь (Школа, 2020).

Індекс міжкультурного міста (ICC) – Система освіти. Вибірка міста (негромадяни/іноземці < 10%) представлена на рис. 1.3

Заклади освіти є міцними партнерами у міжкультурній роботі міста на всіх рівнях. Так, три роки поспіль у Мелітопольській ЗОШ № 4 проводиться мовний літній табір за програмою GoCamp, серед цілей якої – надихати молодь вільно володіти іноземними мовами й бути відкритими для інших культур. Англійську школярам допомагають вчити волонтери з різних країн, наприклад, у 2019 році це був болгарин Богомил (Звонник, 2019). У Мелітополя є ініціативи й у галузі вищої освіти: у серпні 2021 року в Міжнародний день корінних народів світу на базі МДПУ відбувся тематичний круглий стіл (Данилина, 2021). Існує також безліч днів і подій для відзначення інших культур і традицій у школах, закладах професійної та вищої освіти, а також на рівні всього міста, що відображено на сайті Управління культури та молоді Мелітопольської міської ради (План, 2020).

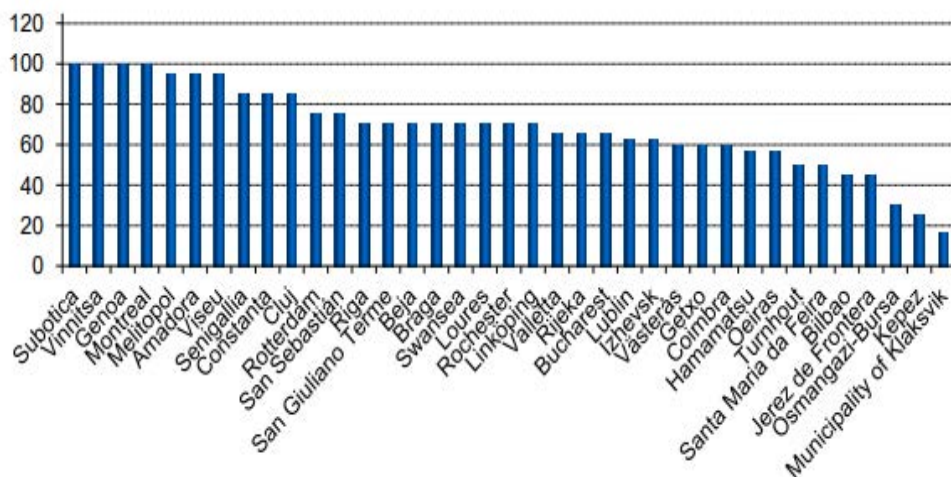

Рис. 1.3. Індекс міжкультурного міста Мелітополь (ICC) – система освіти (негромадяни/іноземці < 10%) (Програма, 2020)

Аналізуючи міжкультурну стратегію у місті Мелітополь, було виокремлено основні етапи динамічного та різнопланового розвитку інтегративних процесів міжкультурної освіти:

1. Створення платформи міжкультурного діалогу (на базі закладів освіти та культури).
2. Побудова платформи для позитивної співпраці між представниками громад Української мережі міжкультурних міст.
3. Налагодження партнерства та спілкування між представниками національно-культурних товариств, різних релігійних конфесій, громадських організацій і волонтерами Української мережі міжкультурних міст.
4. Проведення молодіжних соціальних акцій, презентацій творчих практик, форумів, конкурсів,

фестивалів на міжкультурну тематику, тематичних семінарів, круглих столів тощо.

5. Оприлюднення для широкого громадянського загалу аудіо-, відео- та друкованих матеріалів про передовий практичний досвід культурного самовираження етнічних громад Мелітополя.

6. Підготовка й опублікування інформаційних матеріалів у регіональних ЗМІ.

Висновки. Отже, проаналізувавши процес інтеграції міжкультурної комунікації у вітчизняний освітній процес (на прикладі досвіду міста Мелітополь), можемо стверджувати, що такі міста є прикладами для впровадження подібної стратегії міжкультурного розвитку в інших місцях України задля подолання одного з найсерйозніших викликів суспільства, яким сьогодні є міжкультурна освіта молодого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alberto Alesina & Roberto Perotti. Fiscal Expansions and Fiscal Adjustments in OECD Countries. 1993. DOI 10.3386/w5214
2. Eddy, P. L. Barber, J. P. Holly, N. Brush, K. and Bohon L. Internationalizing a Campus: From Colonial to Modern Times. *Change: The Magazine of Higher Learning*. 2013. № 45. P. 43–50. DOI: 10.1080/00091383.2013.842107.
3. Ouellet, F. Éducation interculturelle et formation interculturelle. *Éléments de problématique. Études ethniques au Canada*. 1997. Vol. 29. № 2. P. 32–57.
4. J. William. Fulbright. Speech to the Council on International Educational Exchange, 1983. URL: <https://eca.state.gov/fulbright/about-fulbright/history/j-william-fulbright/j-william-fulbright-quotes>
5. Даниліна Е. В Мелітополі обговорили проблеми корінних народів України. *Індустріалка*. 09.08.2021. URL: http://iz.com.ua/zaporoje/v-melitopole-obsudili-problemyi-korennyih-narodov-ukrainyi?fbclid=IwAR2P-AEyCJFNGLcZzF5_3OFUs0fwcxwPS1ZnkSOzauyEup_Yt24VD38s2ec
6. Звонник М. В яzyковом лагері мелітопольської школи ребятня с волонтером мастерили вездеходы... из коробок. URL: <https://mltpl.city/articles/39851/v-yazykovom-lagere-melitopolskoj-shkoly-rebyatnya-s-volonterom-masterili-vezdehody-iz-korobok?fbclid=IwAR0jli2hH8GTrwNDhOYIREEN7KFB8aLdrE0Owawg4d8wUNhDxZXYFn5PWqA>
7. Інтернаціоналізація вищої освіти в Україні : методичні рекомендації / Л. Горбунова, М. Дебич, В. Зінченко, І. Сікорська, І. Степаненко, О. Шипко ; за ред. І. Степаненко. Київ : ІВО НАПН України, 2016. 158 с.
8. Місечко О. С. Міжкультурна парадигма іншомовної освіти: що криється в деталях? *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Педагогіка та психологія*. 2018. Вип. 29. С. 62–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknl_u_Ptp_2018_29_9
9. План міжкультурної інтеграції міста Мелітополя на 2015–2020 роки. URL: <https://mvk.zp.ua/plan-mizhkulturnoyi-integratsiyi-mista-melitopol-na-2015-2020-roki/>
10. Програма міжкультурних міст. URL: <https://www.coe.int/en/web/interculturalcities/index-results-per-city>
11. Школа «Бути батьками». URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=3191571397595693>

REFERENCES

1. Alberto Alesina & Roberto Perotti (1993) Fiscal Expansions and Fiscal Adjustments in OECD Countries. DOI 10.3386/w5214
2. Eddy, P. L. Barber, J. P. Holly, N. Brush, K. and Bohon L. (2013). Internationalizing a Campus: From Colonial to Modern Times. *Change: The Magazine of Higher Learning*. 45, 43-50. DOI: 10.1080/00091383.2013.842107.
3. Ouellet, F. (1997). Éducation interculturelle et formation interculturelle. *Éléments de problématique. Études ethniques au Canada*, Vol. 29, no 2. p. 32–57.
4. J. William Fulbright. Speech to the Council on International Educational Exchange, 1983. URL: <https://eca.state.gov/fulbright/about-fulbright/history/j-william-fulbright/j-william-fulbright-quotes>
5. Danylina E. V Melitopole obsudili problem korennych narodov Urrainy [The problems of the indigenous peoples of Ukraine were discussed in Melitopol] *Industrialka*. 09.08.2021. [in Russian]. URL: http://iz.com.ua/zaporoje/v-melitopole-obsudili-problemyi-korennyih-narodov-ukrainyi?fbclid=IwAR2P-AEyCJFNGLcZzF5_3OFUs0fwcxwPS1ZnkSOzauyEup_Yt24VD38s2ec
6. Zvonnyk M. V jazykovom lagere melitopolskoj shkoly rebyatnja s volonterom masterili vezdehody... iz korobok [In the language camp of the Melitopol school, children with a volunteer made ATVs ... from boxes] [in Russian]. URL: <https://mltpl.city/articles/39851/v-yazykovom-lagere-melitopolskoj-shkoly-rebyatnya-s-volonterom-masterili-vezdehody-iz-korobok?fbclid=IwAR0jli2hH8GTrwNDhOYIREEN7KFB8aLdrE0Owawg4d8wUNhDxZXYFn5PWqA>
7. Internazionalizacija vyschoji osvbyty v Ukraini: metodychni rekomendazii [Internationalization of higher education in Ukraine: guidelines] [L. Gorbunova, M. Debych, V. Zinchenko, I. Sikorska, I. Stepanenko, O. Schypko; za red. I. Stepanenko]. K.:2016. 158 p.
8. Misecchko, O. S. Mizhkulturna paradyhma inshomovnoi osvity: shcho kryietsia v detalyakh? [Intercultural paradigm of inshomovnoy coverage: how to shout in details?]. *Visnyk KNLU. Seria: Pedagogika ta psykholohiia – Bulletin of the KNLU. Series: Pedagogy and psychology*, 29, 62–71 [in Ukrainian].
9. Plan mizhkul'turnoyi intehratsiyi mista Melitopolya na 2015–2020 roky. [Plan of intercultural integration of the city of Melitopol for 2015–2020]. URL: <https://mvk.zp.ua/plan-mizhkulturnoyi-integratsiyi-mista-melitopol-na-2015-2020-roki/>
10. Prohrama mizhkul'turnykh mist. [Program of intercultural cities]. URL: <https://www.coe.int/en/web/interculturalcities/index-results-per-city>
11. Shkola “Buty bat’kamy”. [School “Be a parent”]. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=3191571397595693>.

УДК [159.928+159.955]:373.2«21»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-33>

Тетяна ЖУРАВКО,
orcid.org/0000-0003-0717-900X
викладач-стажист кафедри психології та педагогіки розвитку дитини
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) tanazuravko1996@gmail.com

SOFT SKILLS I КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ: НАВИЧКИ У ХХІ СТОЛІТТІ

У статті розкрито теоретичні основи навичок для дітей старшого дошкільного віку у ХХІ столітті. Здійснено аналіз психолого-педагогічної літератури з означеної проблеми, доведено її актуальність. Педагогіка партнерства в умовах закладу дошкільної освіти, впровадження новітніх освітніх технологій у систему роботи з дорослими підвищують професійну компетентність фахівців у питаннях розвитку критичного мислення дошкільників і збагачують досвід батьків вихованців із цієї проблеми. Саме завдяки критичному мисленню традиційний процес пізнання дітьми навколишнього світу набуває рис індивідуальності та стає безперервним, продуктивним, усвідомленим. За сучасних умов швидкого розвитку всіх соціальних сфер, потенційного збільшення обсягів інформації критичне мислення є однією із базових навичок людини ХХІ століття. Це є набута навичка, яка є в основі соціального досвіду особи, такого важливого для її успішної реалізації у житті.

Для дитини дошкільного віку критичне мислення є складним розумовим процесом, котрий починається з отримання інформації та закінчується прийняттям обдуманого рішення, формуванням власного ставлення. Це здатність ставити нові запитання, виробляти аргументи на захищати свої думки, робити посильні висновки. Це здатність не тільки інтерпретувати й аналізувати інформацію, а й аргументовано доводити свою позицію.

Такі навички, як вміння слухати, комунікувати, співпереживати, спільно знаходити нестандартні рішення, чітко презентувати та висловлювати думки, перетворюють дитину на інтерактивного члена суспільства.

Гнучкі та жорсткі навички повинні доповнювати один одного, щоб вирішувати завдання різної складності. Так само, як і емоційний інтелект, гнучкі навички треба розвивати із самого дошкільного дитинства, адже маємо підготувати дітей до взаємодії один із одним: вибудовувати різні стосунки, досягати, працювати у команді, самореалізовуватися. Загалом це певні способи поведінки, які допомагають дітям соціалізуватися та досягти успіхів у командній роботі. Soft skills і критичне мислення дошкільників виступають актуальними навичками у ХХІ столітті сучасного дошкільця.

Акцентовано увагу на необхідності впровадження інноваційних методів і технологій в освітній процес закладу дошкільної освіти.

Ключові слова: діти старшого дошкільного віку, «м'які» навички, критичне мислення, «жорсткі» навички.

Tetiana ZHURAVKO,
orcid.org/0000-0003-0717-900X
Trainee Teacher at the Department of Psychology and Psychology of Child Development
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) tanazuravko1996@gmail.com

SOFT SKILLS AND CRITICAL THINKING OF PRESCHOOLERS: SKILLS IN THE XXI CENTURY

The article reveals the theoretical foundations of skills for older preschool children in the XXI century. The analysis of psychological and pedagogical literature on the specified problem is carried out, its urgency is proved. The pedagogy of partnership in the preschool institution, the introduction of the latest educational technologies in the system of work with adults increase the professional competence of specialists in the development of critical thinking of preschoolers and enrich the experience of parents on this issue. It is through critical thinking that the traditional process of children's cognition of the surrounding world acquires the features of individuality and becomes continuous, productive, conscious. In the current conditions of rapid development of all social spheres, the potential increase in the amount of information, critical thinking is one of the basic human skills of the XXI century. This is an acquired skill that is the basis of a person's social experience, so important for its successful implementation in life.

For a preschool child, critical thinking is a complex mental process that begins with obtaining information and ends with making an informed decision, forming their own attitude. It is the ability to ask new questions, to make arguments to defend their opinions, to draw the best possible conclusions. This is the ability not only to interpret and analyze information, but also to prove their position.

Skills such as the ability to listen, communicate, empathize, find non-standard solutions together, clearly present and express opinions, turn the child into an interactive member of society.

Flexible and rigid skills must complement each other to solve problems of varying complexity. Just like emotional intelligence, flexible skills need to be developed from early childhood.

After all, we need to prepare the child to interact with each other: to build different kinds of relationships, to achieve, to work in a team, to self-realize. In general, these are certain behaviors that help children socialize and succeed in teamwork. Soft skills and critical thinking of preschoolers are relevant skills in the XXI century of modern preschool.

Emphasis is placed on the need to introduce innovative methods and technologies in the educational process of preschool education.

Key words: older preschoolers, “soft” skills, critical thinking, “hard” skills.

Постановка проблеми. Стратегія модернізації українського суспільства тісно пов’язана із розвитком актуальних і потенційних можливостей особистості, її здібностей і потреб, готовності до самопізнання і саморозвитку. Цінністю сучасної особистісно-орієнтованої освіти стає соціально компетентна особистість, різнобічно розвинута і така, що успішно адаптується у світі, у якому стрімко зростає обсяг інформації та кількість джерел її надходження.

У дошкільному віці закладається фундамент інтелектуального, соціального, емоційного, особистісного розвитку людини, і саме дошкільна освіта має розпочинати створювати основу для подальшого розвитку м’яких навичок і критичного мислення дітей.

Аналіз статті. Окремі аспекти розвитку критичного мислення у дітей розглядалися у роботах Ш. Амонашвілі, С. Векслера, А. Байрамова, О. Белкіної, А. Липкіної, Л. Рибак. Вчені ставили питання про необхідність розвитку у дітей вміння самостійно осмислювати навчальний матеріал, виконувати нестандартні завдання, робити власні висновки, помічати свої помилки та помилки інших. Критичне мислення дошкільників вони трактують як здатність до творчого ставлення до навчального матеріалу та інформації, яку діти отримують із різних джерел.

Мета статті – розкрити теоретичні основи навичок (soft skills) і критичного мислення дошкільників. Здійснити аналіз психолого-педагогічної літератури з означеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Навички – це автоматизовані компоненти свідомої дії людини, які виробляються у процесі її виконання, однак ознакою сформованості навичок є якість дії, а не її автоматизація. Навичка розглядається як дія доведена внаслідок багаторазових вправ до досконалості виконання.

Л. Ітельсон пропонує такі етапи розвитку навичок:

1. Ознайомлення із прийомами виконання дій. Осмислення дії та її подання. Чітке розуміння мети, нечітке способів її досягнення.

2. Опанування окремих елементів дії, аналіз способів їх виконання. Чітке розуміння способів виконання дій. Свідоме, однак невміле і нестійке її виконання.

3. Співвідношення й об’єднання елементарних рухів в одну дію. Автоматизація елементів дії. Удосконалення рухів, усунення зайвих, перехід до мускульного контролю.

4. Опанування довільного регулювання характеру дії. Пластичне пристосування до ситуації. Гнучке, доцільне виконання дії (Кутішенко, 2005: 93).

Критичне мислення, як вказує С. Тітечко, – це складний процес, що починається із залучення інформації, її критичного осмислення, аналізу, синтезу та закінчується прийняттям рішення. Результат розвитку критичного мислення – творча особистість (Тітечко, 2006: 3).

Критичне мислення – це здатність людини (природна або сформована) до самостійної оцінки явищ навколишньої дійсності, наукових знань, міркувань і тверджень інших думок, вміння бачити їх позитивні та негативні сторони; а також прагнення до кращого, більш оптимального розв’язання проблеми, до перегляду догм, стереотипів, традицій (Вукіна, 2007: 38).

Вчені розділяють навички людини на дві умовні групи: професійні (hard skills) і надпрофесійні (soft skills). Hard skills («жорсткі» навички) – вузькоспеціалізовані навички для виконання певних завдань у роботі.

Soft skills («м’які», або «гнучкі» навички) дозволяють бути успішним незалежно від специфіки діяльності та напряму, у якому працює людина. Традиційно у психології їх відносять до соціальних навичок: вміння переконувати, знаходити підхід до людей, бути лідером, міжособистісне спілкування, ведення переговорних процесів, робота в команді, особистісний розвиток, управління часом, ерудованість, креативність тощо.

Згідно з результатами спільного дослідження вчених із Гарварда, Стенфорда та Фонду Карнегі, soft skills визначають успіх людини у професії на 85%, і лише 15% залежить від вузькоспеціалізованих навичок. У дослідженні британського фонду Sutton Trust 88% опитаних молодих людей, 94% роботодавців і 97% вчителів відповіли, що вважають «життєві навички» настільки ж чи важливішими, ніж академічні.

Саме soft skills допомагають адаптуватися до змін у цьому мінливому світі та зробити так, щоб

професіонал із прокачаними *hard skills* раптом не опинився без роботи просто тому, що не встиг вчасно переорієнтуватися.

Експерти *Global Education Futures* рекомендують розвивати десять головних навичок, які будуть потрібні людям у майбутньому:

1. Управління увагою та концентрація. Важливо не збирати концепції та теорії, а застосовувати їх на практиці, перетворюючи на повноцінні компетенції. Управління знаннями допомагає вибирати потрібні джерела інформації, сортувати її та керувати планом навчання.

2. Творче мислення. У майбутньому рутинні завдання автоматизують, тому навички творчого мислення та створення креативних ідей допоможуть залишатися затребуваним фахівцем на ринку праці.

3. Логіку. Логіка розвиває обчислювальне мислення. Допомагає вирішувати складні проблеми та приймати виважені рішення.

4. Просторове мислення й уяву. Допомагає співвідносити себе з навколишнім світом, представляти нові об'єкти й орієнтуватися у ньому.

5. Навички роботи з інформацією. Цифрова грамотність і вміння програмувати таке ж важливе, як і вміння читати. Це базові навички, потрібні кожному в новому складному світі.

6. Самоорганізація та тайм-менеджмент. Віддалена робота стає нормою і ставить нову епоху – самоорганізації. Навички допоможуть керувати часом, проектами та життям.

7. Емоційний інтелект. Через емоції ми реагуємо на те, що відбувається навколо. Навичка допомагає вирішувати практичні завдання, приймати рішення та будувати комунікацію з іншими людьми.

8. Міжкультурну комунікацію. Глобальні зміни змушують економіки, корпорації та спільноти об'єднуються для вирішення спільних проблем. Навички міжкультурної комунікації допомагають будувати стосунки з людьми з інших сфер і країн.

9. Вміння вчитися, розучуватися та переучуватися. Самонавчання допомагає самостійно освоювати навички у світі, що швидко змінюється, й адаптуватися до змін.

10. Критичне мислення. Навичка допомагає перевіряти інформацію, шукати взаємозв'язок між фактами, раціонально мислити, приймати вірні рішення та сформулювати сильні аргументи (Степанова, 2019: 269–274).

Soft skills формуються від народження, тому краще подавати дитині особистий приклад.

Особистий приклад. Дитина переймає моделі поведінки, наслідуючи дорослих. Батьки задають зразки комунікації, якщо відкрито спілкуються

з людьми, висловлюють почуття, просять допомоги, вирішують проблеми. Наприклад, хочете, щоб дитина віталася – вітайтеся самі.

Ставлення. Дитина – це не мала доросла, яка почне жити після 18 років, а повноцінна людина. Ставтеся до дитини серйозно, питайте її думку. Якщо даєте вибір, він має бути справжнім. Наприклад, пропозиція вибрати чашку для молока – уявна, тому що дитині все одно доведеться пити молоко. Краще запитайте, що вона хоче випити: чай, воду, молоко чи сік.

Близьке оточення. Родичі, друзі та знайомі – близьке оточення дитини. Вони задають зразки всіх форм спілкування, що розвивають гнучкі навички. Якщо дитина прийде до групи розвитку з атмосферою взаємоповаги та можливістю самовираження, *soft skills* розвиватимуться. Віддавати сором'язливу дитину до групи розвитку і чекати, що вона стане у ній лідером, не варто. Краще дати дитині відповідальне завдання із правом на помилку. Якщо на першому поверсі будинку знаходиться пекарня, призначте дитину відповідальною за купівлю хліба у будинку. Це завдання з реальними діями: взяти гроші, сходити у пекарню, вибрати хліб і принести його додому.

Щоб досягти високого рівня розвитку у дитини, потрібно займатися з нею з раннього віку. У дошкільному віці розвивати м'які навички краще в ігровій формі, дітям прищеплюють навички спілкування, вчать вирішувати логічні завдання, розвивають мову та пам'ять.

Мова й образне мислення тісно пов'язані з моторикою рук. Тож із дітьми треба займатися творчістю: ліпити, малювати, будувати за допомогою конструктора, а ще творчість добре розвиває уяву та виявляє індивідуальність.

Такі м'які навички, як уміння працювати у команді, слухати та розуміти інших добре тренуються у літніх дитячих таборах. Командні ігри вчать взаємодіяти та спілкуватися, наприклад, інтелектуальні на кшталт «Що, де, коли?» або спортивні ігри.

Психотерапевт Андрій Курпатов у книзі «Щаслива дитина. Універсальні правила» пише, що, не розуміючи причин дитячого плачу, батьки демонстративно залишають дитину віч-на-віч із її бідою, припускаючи масу помилок емоційного виховання (Борзова, 2019: 16).

Soft skills розвиваються поступово протягом усього життя. Одні навички формують інші. Наприклад, комунікація розвиває емоційний інтелект і вміння керувати людьми. Певного віку, коли дитина виросте та змінить один набір гнучких навичок на інші, немає. Щоб дитина розуміла свої потреби та могла їх задовольнити, батьки повинні правильно

реагувати на емоції та бажання дитини у дитинстві та своєчасно давати правильний зворотний зв'язок. Тоді, якщо дитина зламає іграшку і заплаче, вона зрозуміє, що плаче через зламану іграшку, а не поганих батьків. Найважливіше – вірити у свою дитину, любити її та давати можливість жити, а не готуватися до життя у майбутньому (Тілікіна, 2020).

О. Абашкіна під soft skills розуміє «людські якості, без яких навіть найкращий професіонал не зможе добитися хорошого результату» (Борзова, 2019: 16).

Дошкільна освіта є обов'язковою складовою частиною системи безперервної освіти в Україні. Це цілісний процес, спрямований на: забезпечення всебічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних і фізичних особливостей, культурних потреб.

Період від народження до вступу у школу є періодом народження, формування та розвивання soft skills, або м'яких навичок (когнітивних, соціально-поведінкових). Деякі з них, такі як навчальність, допитливість, пам'ять, увага і концентрація уваги, дані людині від народження. Інші, такі як уміння спілкуватися, домовлятися, вирішувати конфлікти, емоційний інтелект та ін. починають своє формування завдяки рушійним законам розвитку.

Основний пакет м'яких навичок можна поділити на 4 групи:

– Базові комунікативні навички, або комунікативна грамотність: вміння спілкуватися адекватно до комунікаційної ситуації; знаходити точки зіткнення зі співрозмовником; грамотно розпочинати та завершувати спілкування; домовлятися; вміння вислухати співрозмовника, прийняття критики, підбивати підсумки розмови.

– Навички self-менеджменту (управління собою): допомагають ефективно контролювати

свій стан, час, процеси. Емоційний інтелект (уміння розпізнавати чужі емоції та демонструвати свої; артикулювати те, що відчуваєш, налагоджувати емоціональний контакт для спільної діяльності).

– Навички ефективного мислення, або інтелектуального мислення, управління процесами у голові: системне мислення, креативне мислення, критичне мислення, логічне мислення, пошук та аналіз інформації, вироблення та прийняття рішень.

– Управлінські навички, або форсайт-управління: лідерські навички, вміння приймати рішення, брати відповідальність, уміння делегувати, уміння мотивувати себе та інших (Борзова, 2019: 17).

Дитина стає суб'єктом освіти, а не об'єктом впливу дорослого, освітній процес будується на підставі індивідуальних особливостей дитини, яка стає активним у виборі змісту своєї освіти. Важливо не пропустити цей сенситивний період, а використовувати його на повну потужність, щоб потім, у шкільному віці, спираючись на сформовані компетенції, було від чого відштовхуватися, на чому будувати.

Кожна людина – це своєрідний капітал, який, виростаючи та розвиваючись у своїх індивідуальних здібностях і талантах, перетворюється на благословення для своєї сім'ї, джерело для розвитку свого міста, ключовий елемент конкурентоспроможності країни (Борзова, 2019: 9).

Висновки. Систематичне застосування у дошкільній освіті технологій розвитку м'яких навичок спонукатиме дітей до особистої реакції на ту чи іншу проблему, дасть змогу їм аргументувати власну позицію, довести слушність своїх висновків і навчить їх приймати різні погляди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борзова И. Г. Soft skills – навьки XXI века. Формирование и развитие в дошкольном возрасте. «Издательские решения», 2019. 79 с.
2. Вукіна Н. В. Критичне мислення: як цьому навчати : науково-методичний посібник / за наук. ред. О. І. Пометун. Харків, 2007. 190 с.
3. Кутіщенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. С. 93.
4. Степанова Н. М. Розвиток критичного мислення дітей старшого дошкільного віку в грі. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки.* № 3. 2019. С. 269–274.
5. Тілікіна Н. В. Навички XXI століття та умови їх формування і розвитку для молоді. URL: <https://dismp.gov.ua/navychky-khkhki-stolittia-ta-umovy-ikh-formuvannia-i-rozvytku-dlia-molodi/> (Дата звернення 15.12.2021).
6. Тітечко С. Є. Методика розвитку критичного мислення : Навчально-методичний проект. *Краєзнавство. Географія. Туризм.* Київ, 2006. № 19. С. 3.

REFERENCES

1. Borzova, I. G. Soft skills – navyiki XXI veka. Formirovanie i razvitie v doskolnom vozraste. [Soft skills – skills of the XXI century. Formation and development in preschool age.]. Yzdatelskye resheniya, 2019. 79 p. [in Russian].
2. Vukina, N. V. Krytychne myslennia: yak tsomu navchaty. [Critical thinking: how to teach it]: nauk.-metod. posibnyk; za nauk. red. O. I. Pometun. Kharkiv, 2007. 190 p. [in Ukrainian].

3. Kutishenko, V. P. *Vikova ta pedahohichna psykhohiia (kurs lektsii)*: [Age and pedagogical psychology (lecture course)]: Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2005. P. 93 [in Ukrainian].
4. Stepanova, N. M. Rozvytok krytychnoho myslennia ditei starshoho doshkilnoho viku v hri. [Development of critical thinking of older preschool children in the game]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriia: Pedahohichni nauky*. (3). 2019. P. 269–274 [in Ukrainian].
5. Tilikina, N. V. *Navychky XXI stolittia ta umovy yikh formuvannia i rozvytku dlia molodi*. [Skills of the XXI century and conditions of their formation and development for young people]. <https://dismp.gov.ua/navychky-khkh-stolittia-ta-umovy-ikh-formuvannia-i-rozvytku-dlia-molodi/> (Data zvernennia 15.12.2021) [in Ukrainian].
6. Titechko, S. Ye. *Metodyka rozvytku krytychnoho myslennia*: [Methods of developing critical thinking]. *Navchalno-metodychnyi proekt. Kraieznavstvo. Heohrafiia. Turyzm*. Kyiv. 2006. № 19. P. 3 [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Святослав ІВАНЬО. Причини створення і діяльність Товариства Приятелів Гуцульщини у 1930-х рр.....	4
Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ, Лілія ГРИНИК. Репресований отець Зиновій Бандрович (1916 – 1986): реконструкція біографії за матеріалами архівно-кримінальної справи.....	10
Володимир КЕМІНЬ, Галина КЕМІНЬ. Локальна історія у формуванні національної ідентичності дітей та молоді у працях культурно-освітніх діячів Закарпаття (XIX – перша половина XX ст.).....	18
Роман КОРСАК. Сучасні тенденції розвитку ресторанного бізнесу в умовах соціально-економічної трансформації українського суспільства.....	25
Сергій НАБОКА. Екологічний міф в історичному аспекті.....	30
Марія ПОЛИВАЧ. Рід Михайла Грушевського – материнська лінія в XIX-XX ст.....	36
Юрій СТЕЦИК, Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ. Видавнича праця та трагічна доля отця Модеста (Михайла) Пелеха (чин святого Василя Великого) (1883 – 1955 роки).....	42

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Марина БАРДІК. Розписи церкви Різдва Богородиці Києво-Печерської лаври XXI ст.: програма, атрибуція, стиль.....	49
Мар'яна ВАРЧУК. Дослідження невідомого мініатюрного «Портрета Станіслава-Августа Понятовського» у Музеї Ханенків.....	55
Оксана ЗАХАРОВА. Використання творів мистецтва як дипломатичних дарунків.....	63
Владислав КЛІВАК. Особливості використання технології 3D-моделювання в робочому та навчальному процесі дизайнерів.....	68
Наталія КОЛЕСНИК, Валентина ТАНСЬКА. Екологічний дизайн у проєктній діяльності здобувачів вищої освіти.....	76
Микола ЛАСТОВЕЦЬКИЙ, Любомира ЛАСТОВЕЦЬКА. Творчі контакти Богдани Фільц із мистецькими колами Дрогобича.....	81
Гюльгяз МАМЕДОВА. Роль живописного мистецтва в формуванні екологічної культури.....	87

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Гюляр Сабир гызы АБДУЛЛАЕВА. Сравнение поэмы шейха Галиба «Хусн и Эшг» по линиям, пересекающимся с «Лейли и Меджнун».....	94
Ірина БАБІЙ. Мовна політика незалежної України.....	101
Анатолій БЕЗПАЛЕНКО. Семантика поезій Василя Герасим'юка в аспекті гештальт-теорії (до 65-ї річниці із дня народження поета).....	107
Kateryna VUKOLOVA, Tatiana SMOLIANA. Linguistic mosaic of Midland Dialect Continuum (MDC) in frames of American English (phonetic aspect).....	113
Костянтин ГІЗЕР. Перекладацьке відтворення ідеологічного складника текстів медіадискурсу у термінах критичного дискурсу-аналізу: лексико-семантичний аспект.....	120
Наталія ГОШИЛИК. Корпусний аналіз лексеми <i>sustainable</i> у сучасному американському дискурсі блогів.....	127
Олена ДОЦЕНКО. Лінгвістичні експертизи у судових справах про неправомірну вигоду (досвід комунікативно-прагматичного дослідження).....	132
Liana KOZIAREVYCH-ZOZULYA. Fascinative parameters of mindful communication: linguistic view.....	138
Тетяна КРУТЬКО, Лариса КУПЧИК, Ірина МАСЛО. Стилiстичні засоби у малоформатних повідомленнях мережі Facebook.....	143

ПЕДАГОГІКА

Наталія АЛЕКСЄЄВА. Психолого-педагогічний супровід дітей із особливими освітніми потребами: поняття та зміст.....	148
Вікторія АТАМАНЧУК, Петро АТАМАНЧУК. Важливі STEM-інтеграційні основи природничо-наукової освіти.....	153
Тетяна БОДНАР. Сучасні практики використання змішаного навчання в українській вищій школі.....	161
Оксана БУЦ. Компоненти формування професійної компетентності майбутніх медичних сестер до роботи з особами геронтологічного віку.....	166
Наталія ВІНАРЧУК. Освітнє середовище закладу дошкільної освіти як чинник фізичного розвитку дошкільника, збереження та зміцнення здоров'я.....	173
Анна ГАЛЕНКО. Використання онлайн-тестування на заняттях із літератури у процесі формування культурологічної компетентності філолога.....	178
Діана ГЕРМАНОВА. Структура когнітивних умінь учнів 5–6 класів.....	182
Жанна ДАВИДОВА. Забезпечення ефективності системи формування інформаційної компетентності іноземних студентів медичних спеціальностей.....	189
Олена ДАНИЛІНА, Ірина КАЛІНА, Олександра ШТЕПЕНКО. Інтеграція міжкультурної комунікації у вітчизняний освітній процес.....	194
Тетяна ЖУРАВКО. Soft skills і критичне мислення дошкільників: навички у XXI столітті.....	200

CONTENTS

HISTORY

Sviatoslav IVANO. The reasons for the creation and operation of the Society of Friends of the Hutsul Region in the 1930s.....	4
Vasyl ILNYTSKYI, Lilia HRYNYK. Repressed father Zynoviy Bandrovych (1916 – 1986): reconstruction of the biography on the materials of the archival and criminal case.....	10
Volodymyr KEMIN, Halyna KEMIN. Local history role in the national identity formation of children and youth in the works of cultural and educational figures of Transcarpathia (the XIX th – the first half of the XX th century).....	18
Roman KORSAK. Current trends of restaurant business development in the conditions of socio-economic transformation of Ukrainian society.....	25
Sergiy NABOKA. Environmental myth in the historical aspect.....	30
Maria POLYVACH. Mykhayl Hrushevsky's family – mother's line in the XIX-XX centuries.....	36
Yuriy STETSYK, Vasyl ILNYTSKYI. Publishing work and tragic fate Father's Modest (Michael) Pelekh (OSBG) (1883 – 1955).....	42

ART STUDIES

Maryna BARDIK. The mural paintings of the Kyiv-Pechersk Lavra's Church of Nativity of the Most Holy Theotokos, 21th Century: the program, attribution, style.....	49
Mariana VARCHUK. Research of an unknown miniature «Portrait of Stanisław August Poniatowski with an hourglass» in the Khanenko museum.....	55
Oksana ZAKHAROVA. Works of art as diplomatic gifts.....	63
Vladyslav KLIVAK. The features of application of 3D modeling technology in work and educational process of designers.....	68
Nataliia KOLESNYK, Valentyna TANSKA. Ecological design in project activity applicants of higher education.....	76
Mykola LASTOVETSKY, Lyubomyra LASTOVETSKA. Creative contacts of Bohdana Filts with the art circles of Drohobych.....	81
Gulgyaz MAMMADOVA. The role of painting in the formation of environmental culture.....	87

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Gular Sabir gizi ABDULLAEVA. Comparison of Sheykh Galib's poem “Husn and Eshq (beauty and love)” with “Leyli and Majnun” along with crossing lines.....	94
Iryna BABII. Language policy in independent Ukraine.....	101
Anatolii BEZPALENKO. Semantics of Vasyl Herasymjuk's poems in the aspect of gestalt theory (to the 65 th anniversary of the poet's birth).....	107
Kateryna VUKOLOVA, Tatiana SMOLIANA. Linguistic mosaic of Midland Dialect Continuum (MDC) in frames of American English (phonetic aspect).....	113
Kostiantyn HIZER. Translational reproduction of ideological constituency of media discourse texts in terms of critical discourse analysis: lexico-semantic aspect.....	120
Nataliia GOSHYLYK. Corpus analysis of the token <i>sustainable</i> in modern American blogging discourse.....	127
Olena DOTSENKO. Linguistic examinations in illegal gain cases (communicative and pragmatic study practice).....	132
Ліана КОЗЯРЕВИЧ-ЗОЗУЛЯ. Фасцинативні параметри усвідомленого спілкування: лінгвістичний погляд.....	138
Tetyana KRUTKO, Larysa KUPCHYK, Iryna MASLO. Stylistic means in small-format Facebook posts..	143

PEDAGOGY

Nataliia ALEKSIEIEVA. Psychological and pedagogical support of children with special educational needs: concept and content.....	148
Viktoriia ATAMANCHUK, Petro ATAMANCHUK. Important STEM-integration basics of natural science education.....	153
Tetiana BODNAR. Modern practices of using blended learning in Ukrainian higher education.....	161
Oksana BUTS. Components of formation of professional competence of future nurses to work with persons of gerontological age.....	166
Nataliia VINARCHUK. Educational environment of preschool education as a factor of physical development of preschoolers, preservation and promotion of health.....	173
Anna GALENKO. Use of online testing in literature classes in process of forming cultural competence of a philologist.....	178
Diana HERMANOVA. Structure of cognitive skills of students of 5–6 grades.....	182
Zhanna DAVYDOVA. Ensuring the efficiency of the formation of the information competence for medical students.....	189
Olena DANYLINA, Irina KALINA, Alexandra SHTEPENKO. Integration of intercultural communication into domestic educational process.....	194
Tetiana ZHURAVKO. Soft skills and critical thinking of preschoolers: skills in the XXI century.....	200

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 45. ТОМ 1
ISSUE 45. VOLUME 1**

Редактори-упорядники
Микола Пантюк
Андрій Душиний
Іван Зимомря

Здано до набору 06.12.2021 р. Підписано до друку 29.12.2021 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 24,41. Зам. № 0222/056. Наклад 300 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.